

67.52.73
1768

Право Європейського Союзу

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ІСТИНА
2009

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Навчальний посібник

Друге видання

*За редакцією кандидата юридичних наук,
доктора філософії (Велика Британія),
професора кафедри конституційного
та міжнародного права
Донецького національного університету
Р.А. Петрова*

Затверджений Міністерством освіти
і науки України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

НБ ПНУС

744117

Київ
Видавництво "Істина"
2009

ББК 67.9(4УКР)311
Є68

Рекомендовано Вченою Радою
Донецького національного університету
(протокол № 8 від 26.09.2008 р.)

Є68 **Право Європейського Союзу: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.А. Петрова. — 2-ге вид. — К.: Істина, 2009. — 376 с.**

ISBN 978-966-8909-35-1

Посібник "Право Європейського Союзу" розрахований на студентів, які тільки починають вивчати цю дисципліну. У ньому стисло та доступно характеризуються усі загальні елементи структури ЄС, компетенція та відмінності інститутів ЄС і Співтовариства. Автори знайомлять читача з політикою Спільного ринку Співтовариства та детально аналізують усі елементи внутрішнього ринку Співтовариства.

Унікальним у цьому виданні є те, що воно розглядає процес зближення законодавства України із законодавством ЄС, у ньому вивчається статус громадян України на території держав-членів ЄС. Схеми сприяють наочному вивченню курсу. Дається стислий аналіз змін до конституційного устрою ЄС, запровадженого Лісабонським Договором.

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ:

Бондар Л.О. — тема 14; *Бредова Г.В.* — тема 5; *Вакуленко А.О.* — теми 3, 4, тема 6 (у співавт. з Дешко Л.М.), тема 7, 8 (п. 8.1—8.3 — у співавт. з Петровим Р.А.); *Вишняков О.К.* — тема 10, тема 15 (у співавт. з Хоменко О.О.); *Дешко Л.М.* — тема 6 (у співавт. з Вакуленко А.О.); *Іващенко Т.С.* — тема 12; *Кормич Б.А.* — тема 11; *Кренбок А.В.* — тема 8 (п. 8.4. — у співавт. з Петровим Р.А.); *Опейда З.Й.* — теми 1, 2 (у співавт. з Островською К.В.), тема 16; *Островська К.В.* — теми 1, 2 (у співавт. з Опейдою З.Й.), тема 17 (у співавт. з Петровим Р.А.); *Петров Р.А.* — тема 8 (п. 8.1—8.3 — у співавт. з Вакуленко А.О.; п. 8.4 — у співавт. з Кренбок А.В.), тема 17 (у співавт. з Островською К.В.), тема 18; *Федорчук Д.Е.* — теми 9, 13; *Хоменко О.О.* — тема 15 (у співавт. з Вишняковим О.К.).

Голова авторського колективу та відповідальний редактор Р.А. Петров — кандидат юридичних наук, доктор філософії (Велика Британія), професор кафедри конституційного та міжнародного права Донецького національного університету.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Копиленко О.Л. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Муравйов В.І. — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри порівняльного та європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Зелінська Н.А. — доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного права Одеської національної юридичної академії.

Гриф надано Міністерством освіти і науки України

Лист від 02.10.08 № 74/18-Г-2065.1

ІМЕНІ БАСИЛЯ СТЕПАНЬКА

код 02129206

ББК 67.9(4УКР)311

ISBN 978-966-8909-35-1

© Колектив авторів, 2009 р.

© Видавництво «Істина», 2009 р.

Інв. №

744117

ПЕРЕДМОВА

Європейський Союз (ЄС) є унікальним міжнародним утворенням, яке становить яскравий приклад успішного політичного та правового співробітництва та економічної інтеграції. 13 грудня 2007 р. у м. Лісабон (Португалія) главами держав-членів ЄС було підписано Договір про Реформи, так званий Лісабонський Договір, який значно підвищує демократичність та ефективність функціонування інститутів ЄС. Цей договір наділяє ЄС, до якого входить 27 держав-членів, міжнародною правосуб'єктністю.

ЄС — один з найбільших зовнішньоекономічних партнерів України, правову основу відносин з яким складає Угода про партнерство та співробітництво, а незабаром буде укладено нову посилену угоду між ЄС та Україною, яка буде передбачати створення зони вільної торгівлі та асоціації між ЄС та Україною, посилення політичного та економічного співробітництва, а також здійснення заходів щодо зближення законодавства України та ЄС.

Україна неодноразово висловлювала свою зацікавленість щодо вступу до ЄС. Пріоритет України у цьому зв'язку — асоціація з ЄС, а згодом і повного членства в ЄС, що знайшло своє підтвердження у чисельних нормативних документах та політичних заявах, які, зокрема, інтеграцію України до ЄС визначають однією з стратегічних цілей розвитку держави. Ось чому вивчення права ЄС в Україні набуває не тільки теоретичного, а й практичного значення.

Глибокі економічні, політичні та правові реформи, що здійснюються в Україні у зв'язку з необхідністю формування демократичної правової держави, потребують посилення ролі наукових досліджень та викладання європейських студій у вищих навчальних закладах України. Необхідно не тільки удосконалити систему вищої освіти, але й запровадити міждисциплінарні методи наукового дослідження відповідно до сучасного глобального світогляду на процес європейської інтеграції.

Донецький національний університет, Одеська національна юридична академія та деякі інші вищі навчальні заклади були одними з перших, що запровадили навчальні курси з права ЄС та звернулися за допомогою до провідних навчальних і дослідницьких установ Європи. Світова асоціація європейських студій (European Community Studies Association — World) підтримала створення Української асоціації європейських студій і розпо-

чала довгострокове партнерство з нею. Проведено багато зустрічей, семінарів, конференцій, розроблено та впроваджено нові курси з європейських студій у вищих навчальних закладах України. Одним з найважливіших результатів плідної співпраці є цей навчальний посібник, підготовлений колективом експертів з різних вищих юридичних закладів України, у яких активно проводяться наукові дослідження та викладаються навчальні дисципліни з права ЄС.

Навчальний посібник "Право Європейського Союзу" — це один з перших в Україні видань з права ЄС, підготовлений на новій концептуальній основі, в якому враховуються право й інтереси України як європейської держави.

В навчальному посібнику в стислій й чіткій формі розглядаються найбільш важливі питання права ЄС. Однак, автори посібника не ставили завдання огляду правового регулювання усіх трьох опор ЄС. Саме тому, у посібнику надається перевага вивченню правового регулювання діяльності наднаціональної опори ЄС — Європейського Співтовариства. Зокрема, внутрішнього ринку Співтовариства та його окремих політик (наприклад, економічний та валютний союз, захист споживачів, конкурентне право та інші). Посібник висвітлює також питання гармонізації (наближення) законодавства України до законодавства ЄС відповідно до чинного законодавства України та ЄС. Необхідно відзначити також, що в посібнику розглядаються питання захисту прав людини в ЄС, їх співвідношення з правом ЄС та висловлюються думки, щодо можливих перспектив включення європейських конвенцій з прав людини до правової системи ЄС. Більше того, цей посібник торкається перспектив розвитку права ЄС у зв'язку з підписанням у грудні 2007 р. Лісабонського Договору, який передбачає кардинальну реформу конституційного устрою ЄС.

У висвітленні окремих проблем автори спробували відійти від звичайних засобів подання матеріалу і висловили свою точку зору, завдяки чому книга може бути цікавою не лише студентам, а й фахівцям у цій галузі. Разом з тим викладений матеріал ілюструється оригінальними схемами та підтверджується конкретними та вдало відібраними прикладами із права ЄС та практики Європейського Суду Правосуддя, що підвищує наочність та полегшує опанування тексту студентами.

Без сумніву, посібник є дуже корисним не тільки для студентів та викладачів, а також для експертів, які займаються проблемами зближення законодавства України до права ЄС.

Голова авторського колективу Р.А. Петров

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР

АКТ	— країни Азії, Карибського басейну та Тихого океану
ВМО	— Всесвітня Митна Організація
ГАТТ	— Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ГТП	— Режим генералізованих тарифних преференцій
ЄАВТ	— Європейська Асоціація Вільної Торгівлі
ЄВСис	— Європейська Валютна Система
ЄЕА	— Єдиний Європейський Акт
ЄЕС	— Європейське Економічне Співтовариство
ЄЕП	— Європейський Економічний Простір
ЄС	— Європейський Союз
ЄСВС	— Європейське Співтовариство вугілля та сталі
ЄСП	— Європейський Суд Правосуддя
ЄСЦБ	— Європейська Система Центральних Банків
ЄЦБ	— Європейський Центральний Банк
ІК	— Імплементацийний кодекс
Євроатом	— Європейське Співтовариство з атомної енергії
ЕВС	— Економічний та Валютний Союз
ЕКЮ	— європейська грошова одиниця
МКС	— Митний кодекс Співтовариства
МОП	— Міжнародна організація праці
МТО	— Міжнародна Торговельна Організація
НРЕ	— країни з неринковою економікою
ООН	— Організація Об'єднаних Націй
РМС	— Рада митного співробітництва
СМТ	— Спільний митний тариф
СОТ	— Світова Організація Торгівлі
УПС	— Угода про партнерство та співробітництво

ECJ	— European Court of Justice
ECR	— European Court Reports
CMLR	— Common Market Law Reports
GATT	— General Agreement on Trade and Tarrifs
O.J.	— Official Journal of the European Communities

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Бондар Л.О. — кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового, земельного та екологічного права Одеського державного університету внутрішніх справ;

Бредова Г.В. — магістр європейського та міжнародного права (Нідерланди), старший викладач кафедри цивільного права та процесу Донецького національного університету;

Вакуленко А.О. — доктор філософії (Велика Британія), магістр міжнародного права (Велика Британія), викладач університету Данді (Велика Британія);

Вишняков О.К. — доктор юридичних наук, доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Одеської національної юридичної академії;

Дешко Л.М. — старший викладач кафедри конституційного та міжнародного права Донецького національного університету;

Іващенко Т.С. — магістр європейського та міжнародного права (Нідерланди), старший викладач кафедри господарського права та процесу Донецького національного університету;

Кормич Б.А. — доктор юридичних наук, професор кафедри морського та митного права Одеської національної юридичної академії;

Кренбок А.В. — юрист юридичної фірми "Василь Кісіль і Партнери";

Опейда З.Й. — магістр міжнародного права (США), старший викладач кафедри конституційного та міжнародного права Донецького національного університету;

Островська К.В. — юрист юридичної фірми "Beiten Burkhardt";

Петров Р.А. — кандидат юридичних наук, доктор філософії (Велика Британія), професор кафедри конституційного та міжнародного права Донецького національного університету;

Федорчук Д.Е. — кандидат юридичних наук, магістр міжнародного права (США), доцент, юрист юридичної фірми "Beiten Burkhardt";

Хоменко О.О. — здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Одеської національної юридичної академії.

Частина 1

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИНЦИПИ, СИСТЕМА, ДЖЕРЕЛА

Тема 1

ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ. НАДДЕРЖАВНІ ТА МІЖДЕРЖАВНІ ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Передумови європейської інтеграції

Промова Вінстона Черчілля (1946 р.). У своїй промові в Дюріхському університеті прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчілль закликав до створення Сполучених Штатів Європи. Першим кроком на шляху до об'єднаної Європи мало стати партнерство Франції, Великобританії та Німеччини. Хоча пропозиція Черчілля так і не була реалізована, саме вона стала першою передумовою появи Європейського Союзу.

Заснування Ради Європи (1949 р.). Засновниками цієї міждержавної політичної організації були Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція та Швеція (на сьогодні її членами є 47 держав). Головними керівними органами цього об'єднання є Комітет міністрів і Парламентська асамблея. Штаб-квартира Ради Європи розташована в м. Страсбурзі (Франція).

Раду Європи засновано з метою захисту прав людини та верховенства права; зміцнення та розширення демократії й співробітництва на всьому континенті; створення єдиних стандартів суспільної та законотворчої практики держав-членів; підвищення європейської самосвідомості, що базується на загальноєвропейських цінностях різних культур.

План Роберта Шумана (1950 р.). Міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман проголосив, що об'єднання Європи є головною передумовою миру та стабільності у світі, і воно

потребує передусім припинення тривалої ворожнечі між Францією та Німеччиною. У зв'язку з цим він запропонував створити франко-німецьке співтовариство вугілля та сталі, до якого зможуть приєднатися інші європейські держави.

1.2. Створення Європейських Співтовариств

Договір про Європейське Співтовариство вугілля і сталі (1951 р.). Так план Р. Шумана призвів до появи Договору про Європейське Співтовариство вугілля і сталі. Державами-засновницями цього Співтовариства стали: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція.

Договір передбачав формування спільного ринку в сфері вугільної та сталеливарної промисловості. Несумісними із спільним ринком визнавалися імпорتنі та експортні збори і мита, інші дії, що мали еквівалентний ефект, а також кількісні обмеження на рух товарів. Заборонялась дискримінація щодо виробників, покупців і споживачів.

Договір установив, що Співтовариство є юридичною особою і створює спеціальні інститути: Вищий керівний орган, Спеціальну Раду міністрів, Загальну асамблею та Суд.

Договір про Європейське Економічне Співтовариство (Договір про Співтовариство) та Договір про Європейське Співтовариство з атомної енергії (Договір про Євроатом 1957 р.). Головною метою Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) є "створення спільного ринку та координація економічної політики держав-членів, розвиток економіки, посилення стабільності, послідовне підвищення життєвого рівня та зближення держав-членів" (ст. 2 Договору про Співтовариство). Це досягається шляхом зниження митних зборів та квот на експорт й імпорт товарів у межах Співтовариства, введення спільних митних тарифів і спільної економічної політики щодо третіх країн, усунення серед держав-членів ЄС перешкод пересування осіб, руху послуг і капіталу, забезпечення вільної конкуренції на спільному ринку, прийняття спільної сільськогосподарської та транспортної політики, поступове наближення національних законодавств держав-членів, а також їх економічної, валютної, фіскальної та соціальної політики. Договір закріпив принцип субсидіарності, а також заборонив дискримінацію юридичних і фізичних осіб на підставі їх зв'язку з тією чи іншою державою-членом (тобто громадянства, реєстрації тощо). Договір про створення Співтовариства встановив майже таку ж інституційну

структуру Співтовариства, що й в Європейському Співтоваристві вугілля і сталі.

Метою Євроатому є підвищення життєвого рівня в державах-членах і розвиток взаємообміну з іншими країнами шляхом створення необхідних умов для розвитку атомної промисловості (ст. 1 Договору про Євроатом). Для досягнення цієї мети Євроатом повинен: розвивати дослідницьку роботу та поширювати технічні знання, розробляти єдині норми безпеки для захисту здоров'я робітників своїх атомних підприємств і всього населення, спрощувати інвестиційний режим та заохочувати ініціативу підприємств, створювати умови для проведення фундаментальних досліджень у галузі атомної енергетики, слідкувати за регулярним і справедливим постачанням для споживачів Співтовариства ядерного палива та руди.

Створення Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) (1960 р.). Велика Британія не була готова до обмеження свого державного суверенітету настільки, щоб приєднатися до Договору про Співтовариство. Натомість вона запропонувала створити зону вільної торгівлі в Європі, де не було б внутрішніх тарифних бар'єрів, проте питання про торгівлю з державами, які не входять до цієї зони, вирішувалось кожною державою самостійно.

ЄАВТ було засновано Австрією, Великою Британією, Данією, Ірландією, Норвегією, Португалією та Швецією.

Велика Британія, Данія, Норвегія та Ірландія подали заявки на вступ до ЄЕС (1961 р.).

Норвегія подає заявку на вступ до ЄЕС (1962 р.).

Президент Франції Шарль Де Голль накладає вето на членство Великої Британії в ЄЕС (1963 р.).

Укладення Договору, який об'єднав Ради і Комісії трьох Співтовариств (ЄЕС, Європейського Співтовариства вугілля та сталі та Євроатому) відбулося у 1965 р.

Велика Британія, Данія, Норвегія та Ірландія вдруге подають заявку на вступ до ЄЕС (1967 р.).

Президент Франції Шарль де Голль вдруге накладає вето на членство Великої Британії в ЄЕС (1967 р.).

Створення Митного Союзу між державами-членами ЄЕС (1968 р.). У документах Митного Союзу передбачалося скасування тарифів і кількісних обмежень між державами-членами, заміна національних внутрішніх тарифів на спільні зовнішні тарифи.

Підписання Договору про набуття членства в ЄЕС Великої Британії, Данії, Ірландії та Норвегії (1972 р.).

Норвегія не ратифікувала Угоду про набуття членства в ЄЕС згідно з результатами проведеного з цього питання загальнонаціонального референдуму (1972 р.).

Набуття членства в ЄЕС Великою Британією, Данією та Ірландією (1973 р.).

Набуття членства в ЄЕС Грецією (1981 р.).

Перші прямі вибори до Європейського Парламенту (1979 р.).

У 1985 р. Європейська Рада затверджує програму, яка передбачає завершення формування Внутрішнього ринку Співтовариства до грудня 1992 р.

Єдиний Європейський Акт (ЄЄА) (1986 р.). ЄЄА є модифікацією трьох попередніх установчих договорів Співтовариств і містить угоду держав-членів про запровадження спільної європейської закордонної політики, яка закладає юридичну основу для європейської політичної кооперації.

Метою ЄЄА було завершення формування Внутрішнього ринку Співтовариства, який визначався як "простір без внутрішніх кордонів, у якому гарантується свобода руху товарів і капіталу, пересування осіб" до 31 грудня 1992 р. Для підвищення ефективності процедури прийняття рішень в ЄЕС рішення Ради Міністрів ЄЕС стали прийматися кваліфікованою більшістю. ЄЄА також передбачає тісніше залучення Європейського Парламенту до законотворчого процесу: йому надано право накладати вето на рішення щодо прийняття в ЄЕС нових членів. Закріплено так звану процедуру "комітології", згідно з якою Рада Міністрів ЄЕС отримала право делегувати частину своїх повноважень Комісії ЄЕС на певних умовах.

Набуття членства в ЄЕС Іспанії та Португалії (1986 р.).

1.3. Створення Європейського Союзу

Договір про Європейський Союз (Маастрихтський Договір) (1992 р.). Метою Європейського Союзу (ЄС) є створення економічного та валютного союзу, зокрема запровадження єдиної валюти, проведення спільної політики в галузі закордонних справ і безпеки, встановлення єдиного громадянства ЄС, співробітництво у сфері юстиції та внутрішніх справ. Новими напрямками діяльності ЄЕС (назву Європейського Економічного Співтовариства Маастрихтським Договором було змінено на Європейське Співтовариство (далі за текстом-Співтовариство) стали: освіта, культура, охорона здоров'я, захист прав споживачів та транс-європейська мережа комунікацій. Зросла роль

Європейської Ради, що визначає основні напрями політичної діяльності ЄС.

Договір про Європейський Союз затвердив триопорну структуру ЄС (рис. 1):

1) Європейське Співтовариство (раніше — Європейське Економічне Співтовариство, Європейське Співтовариство з атомної енергії та Європейське Співтовариство вугілля та сталі) (розділи 2, 3, 4);

2) Співробітництво в галузі закордонних справ і безпеки (розд. 5);

3) Співробітництво з юстиції та поліції в кримінальних справах (розд. 6)¹;

Згідно з Договором про ЄС діяльність Співтовариства регулюється наддержавним законодавством Співтовариства. Співробітництво в другій та третій опорах (англ. *pillars*) відбувається шляхом міжурядової співпраці держав-членів (рис. 1).

Договір про створення Європейського Економічного Простору (ЄЕП) (1992 р.). Цей Договір був укладений між країнами ЄАВТ та державами-членами ЄС. Договір про ЄЕП розглядався як еквівалент членства і мав інтегрувати економіки країн ЄАВТ до ЄС, не надаючи їм права участі в роботі його інститутів.

Самміт глав держав-членів ЄС у Копенгагені (1993 р.). На цьому зібранні держави-члени ЄС проголосили, що країни Центральної та Східної Європи, з якими підписано угоди про асоціацію, можуть у майбутньому стати членами ЄС, та встановили критерії, за якими буде оцінюватися готовність держави-кандидата вступити до ЄС.

Підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами у Люксембурзі (16 червня 1994 р.).

Набуття членства в ЄС Австрії, Фінляндії та Швеції (1995 р.).

Україна стала членом Ради Європи (1995 р.).

Амстердамський Договір (1997 р.) встановлює принципи "прозорості" та "відкритості" ЄС. Таким чином, рішення в рамках ЄС мають прийматися максимально відкрито і бути наближеними до громадян ЄС. Проголошуються принципи поваги прав людини, демократії та верховенства права, на яких ґрунтується ЄС, і дотримання яких є умовою для вступу до нього. До ст. 2 Договору про Співтовариство включено нові завдання Спів-

¹ Назву змінено за Амстердамським Договором. Попередня назва — "Співробітництво в галузі юстиції та внутрішніх справ".

товариства: забезпечення високого рівня зайнятості населення і забезпечення "свободи, безпеки та справедливості".

Однією з найбільш суттєвих змін, внесених до Договору про Співтовариство, є віднесення частини питань, що раніше регулювалися в третій опорі (*співробітництво з юстиції та поліції в кримінальних справах*), до першої опори (*Співтовариство*) та включення їх до розділу, що розглядає вільне пересування осіб: візи, імміграція, надання притулку, співпраця у цивільних справах. Амстердамський Договір також інтегрував Шенгенські домовленості про візову політику для громадян інших країн¹ у законодавство Співтовариства, завдяки чому було усунено дублюючі структури у механізмі роботи Європейського Союзу.

Початок переговорів про членство в ЄС з Кіпром, Польщею, Словенією, Угорщиною та Чехією (1998 р.).

В одинадцяти державах-членах ЄС 1 січня 1999 р. було введено єдину грошову одиницю — євро — у безготівковий обіг.

Набуття юридичної сили Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (1 березня 1998 р.).

*Концепція розвитку (Agenda) 2000 (1999 р.)*² ЄС визначає країни Центральної та Східної Європи, з якими він готовий розпочати переговори про членство в ЄС (Болгарія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Румунія, Угорщина, Чехія).

На самміті глав держав-членів Європейського Союзу в Гельсінкі Європейська Рада ухвалює Спільну стратегію ЄС щодо України (1999 р.).

Ніцький Договір (2001 р.) став необхідним кроком у підготовці ЄС до майбутнього розширення. Перспектива вступу нових членів до ЄС вимагала негайних структурних реформ Європейського Парламенту, Ради Міністрів та Європейської Комісії. Між іншим, було збільшено загальну кількість місць у Європейському Парламенті, але водночас зменшено їх кількість для кожної окремої держави-члена. Крім того, суттєвих змін зазнала система прийняття рішень Радою Міністрів — був збільшений перелік питань, які вирішуються представниками держав-членів кваліфікованою більшістю голосів. Запроваджені до установчих договорів ЄС зміни дозволили державам, що

¹ Докладніше див. про Шенгенську Угоду тему 18.

² Agenda 2000 (COM (97) 2000 final).

приєдналися до ЄС після 2003 р., брати участь у керуванні Співтовариством та ЄС на рівні з іншими державами-членами.

Європейський Конвент (2001 р.). У м. Лаакен (Бельгія) Європейська Рада прийняла Декларацію про майбутнє ЄС, яка відкрила шлях до подальших реформ інституційного та конституційного устрою ЄС. Було створено Європейський Конвент — тимчасовий міжурядовий орган для підготовки проекту Конституційного Договору ЄС. Головою Конвенту було призначено колишнього президента Франції Валері Жискара д'Естена.

Європейський Конвент складався зі 105 членів, зокрема до його складу увійшли представники голів або урядів держав-членів та держав-кандидатів ЄС, посланці від національних парламентів держав-членів та держав-кандидатів, представники Європейського Парламенту, Європейської Комісії, Економічного та соціального комітету, Комітету регіонів.

У дванадцяти державах-членах ЄС з 1 січня 2002 р. в обіг поступили готівкові євро (банкноти та монети).

Набули чинності Акти вступу до ЄС Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини, Чехії (2003 р.).

Європейський Конвент ухвалив проект Конституційного Договору ЄС (2003).

Започатковано "Європейську політику сусідства" (2003 р.), яка стосується відносин між ЄС та країнами-сусідами. Головною метою Європейської політики сусідства є поширення загальноєвропейських цінностей поміж "тісного кола друзів". Вона полягає у наданні певних стимулів у обмін на виконання відповідних вимог і реалізується через Плани дій, які приймаються окремо щодо кожної країни-сусіда. Політика сусідства розповсюджується на: Азербайджан, Алжир, Білорусь, Вірменію, Грузію, Єгипет, Ізраїль, Йордан, Ліван, Лівію, Марокко, Молдову, Палестинську Автономію, Сирію, Туніс та Україну. Плани дій було укладено ще не з усіма країнами-сусідами, але Європейська політика сусідства передбачає їх укладення в майбутньому. Такі плани дій визначатимуть конкретні спільні завдання, етапи і строки їх реалізації у сферах політичних, соціально-економічних, ринкових реформ, торгівлі, юстиції та внутрішніх справ, енергетики, транспорту, культури тощо.

¹ Комюніке Європейської Комісії "Широка Європа-Сусідство" (COM (2003) 104 final).

Прийняття Закону України від 18 березня 2004 р. "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу". Головними завданнями Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС є забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС, створення правової бази для інтеграції України до ЄС тощо. Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України правовій системі ЄС (*acquis communautaire*) з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього.

Закон визначає *acquis communautaire* як правову систему ЄС, включаючи рішення судових органів Співтовариств, та передбачає поетапне прийняття і впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства ЄС¹.

Підписання Конституційного Договору ЄС у м. Рим (Італія) головами урядів держав-членів ЄС (2004 р.). Цей документ включав у себе всі існуючі установчі угоди ЄС та Хартію основних прав ЄС. Після набрання чинності Конституційного Договору ЄС усі попередні джерела первинного права ЄС були замінені на єдиний кодифікований акт — Конституційний Договір ЄС.

Основною новацією Конституційного Договору ЄС стала заміна незграбної триопорної структури ЄС на єдиноопорну, хоча спеціальні міждержавні сфери зовнішньої політики, безпеки та юстиції та кримінальної поліції було збережено. Крім того, було усунено колізії між Договором про ЄС та Договором про Співтовариство шляхом визначення міжнародної правосуб'єктності ЄС. Для вступу в дію Конституційного Договору ЄС була необхідність його ратифікації всіма державами-членами ЄС. 30 травня 2005 р. французькі громадяни висловились проти ратифікації Конституційного Договору ЄС, а 2 червня 2005 р. негативне ставлення до ратифікації було висловлено за результатами референдуму у Нідерландах. Станом на 1 січня 2007 р. Конституційний Договір ЄС ратифікували 15 держав — членів ЄС (Австрія, Бельгія, Греція, Естонія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Німеччина, Словаччина, Словенія та Угорщина).

¹ Більш детально див.: Петров Р.А. Поняття "acquis communautaire" у праві Європейського Союзу // Право України. — 2003. — № 9. — С. 142—146.

Затверджено План дій Україна-ЄС (2005 р.). Підписання Плану дій Україна-ЄС 21 лютого 2005 р. підкреслює новий рівень відносин між Україною та Співтовариством. Цей план має на меті зміцнення стратегічного партнерства та передбачає, зокрема, спільні дії з наближення законів України до стандартів ЄС, а також з дотримання прав людини, впровадження ринкової економіки, стабільного розвитку, зменшення бідності тощо. Він також передбачає збільшення фінансової допомоги Україні з боку Співтовариства.

Рада Міністрів виключила Україну зі списку країн з неринковою економікою в антидемпінговому законодавстві Співтовариства¹.

Вступ до ЄС Болгарії та Румунії (2007 р.).

Початок переговорів про укладення нової угоди між ЄС та Україною про "поглиблене" співробітництво (2007).

13 вересня 2006 р. Європейська Комісія запропонувала розпочати переговори з Кабінетом Міністрів України про укладення нової угоди про "поглиблене" співробітництво. Ця угода замінить Угоду про Партнерство та Співробітництво, дія якої завершується у 2008 р. Передбачається, що метою угоди про "поглиблене" співробітництво буде створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС і поглиблене співробітництво у політичній, економічній сферах, а також наближення українського законодавства до права ЄС.

13 грудня 2007 р. підписання главами держав-членів ЄС Договору про Реформи (Лісабонський Договір) у м. Лісабон (Португалія).

Лісабонський Договір фактично переносить головні положення та новели Конституційного Договору ЄС до установчих договорів ЄС. Таким чином, на відміну від Конституційного Договору ЄС, який мав на меті консолідацію усіх установчих договорів ЄС, Лісабонський Договір їх просто доповнив. Для подальшого застосування Лісабонський Договір міститиме перехресні посилання на існуючі установчі договори ЄС. Зокрема, Лісабонський Договір скасовує Європейське Співтовариство та надає Європейському Союзу статус міжнародної організації та юридичної особи, посилює роль Європейського Парламенту та національних парламентів держав-членів, скасовує триопорну структуру ЄС, встановлює посаду Президента Європейської

¹ Див: Регламент 2117/2005 Ради Міністрів, який доповнює Регламент 384/96 про захист проти демпінгового імпорту з країн-не членів ЄС від 21 грудня 2005 р. (О.І. 2005 L340).

Ради тощо. Зараз проходить процес ратифікації Лісабонського Договору державами-членами ЄС. Негативний результат референдуму в Ірландії 12 червня 2008 р. ставить під сумнів перспективу вступу в дію цього договору у найближчому майбутньому.

3 грудня 2008 р. Європейська Комісія запропонувала ініціативу "Східне Партнерство" для східних країн—сусідів (Арменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови та України). Східне Партнерство передбачає політичну асоціацію та економічну інтеграцію цих країн до ЄС та поступову лібералізацію візового режиму.

Контрольні питання

1. З якою метою було створено ЄЕС та ЄС?
2. Що розуміється під триопорною структурою ЄС?
3. Які зміни до установчих договорів ЄС були запроваджені Амстердамським та Ніщьким договорами?

Тема 2

ІНСТИТУТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Досягнення завдань і цілей ЄС покладено на його інститути. Інститути ЄС не мають аналогів ні на національному, ні на міжнародному рівнях. Серед них необхідно виділити 4 основних: Європейський Парламент, Раду Міністрів, Європейську Комісію та Європейський Суд Правосуддя (ЄСП). Ці інститути є спільними як для Співтовариства, так і для ЄС. Кожен з них діє виключно в межах своїх повноважень, передбачених установчими договорами Співтовариства. Лісабонський Договір, у разі його ратифікації усіма державами-членами ЄС, внесе певні зміни до компетенції та складу зазначених інститутів та додасть до їх переліку ще один — Європейську Раду.

Розподіл влади між зазначеними інститутами не відповідає традиційним уявленням про поділ влади на 3 гілки — не можна сказати про виключно виконавчі, законодавчі або судові повноваження будь-якого з інститутів (органів). Баланс влади відбувається дещо інакше і відповідає складній юридичній природі ЄС. Інститути розрізняють не за колом повноважень (адже, майже всі вони певною мірою беруть участь у законодавчому процесі або мають визначені виконавчі функції), а відповідно до того, чиї інтереси вони представляють. Так, Європейський Парламент представляє в першу чергу інтереси народу Об'єднаної Європи, Рада Міністрів виражає волю держав-членів, Європейська Комісія обстоює інтереси самого ЄС.

Для того, щоб зрозуміти, як функціонує ЄС, необхідно передусім з'ясувати природу кожного з цих інститутів і механізм розподілу повноважень між ними.

2.1. Рада Міністрів

Досягнення мети ЄС потребує створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також запровадження спільної економічної політики держав-членів. Якщо перше досягається в рамках діяльності інститутів ЄС, то друге потребує тісної кооперації самих держав-членів. Рада Міністрів є одночасно міждержавним та наддержавним органом, який об'єднує ці 2 сфери, оскільки Рада Міністрів, з одного боку, є інститутом ЄС, а з іншого — складається з представників держав-членів. Разом з Європейським Парламентом Рада Міністрів бере участь у законотворчому та бюджетному процесах. Крім того, Рада

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

746117

№ №

Міністрів приймає більшість рішень з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також щодо координації економічної політики Співтовариства.

Склад. Рада Міністрів складається з представників від кожної держави-члена, які представляють свою державу на рівні міністерств та мають повноваження діяти від імені свого уряду. Як правило, цими представниками є міністри закордонних справ, але ними також можуть бути й інші міністри, залежно від питання, яке обговорюється. Таким чином, делегати обстоюють як інтереси своєї держави, так і ЄС в цілому. Посаду Президента Ради Міністрів по черзі займають представники кожної держави-члена на 6-місячний строк у порядку, який визначається Радою Міністрів (ст. 203 Договору про Співтовариство). Засідання Ради Міністрів проводяться закрито, якщо вона одноставно не прийме рішення про відкрите засідання.

Повноваження. Рада Міністрів, яка розташована в м. Брюссель (Бельгія), має повноваження приймати рішення і здійснює ці повноваження відповідно до положень Договору про Співтовариство (ст. 202 Договору про Співтовариство). У більшості випадків вона може приймати рішення тільки на підставі розроблених Європейською Комісією пропозицій та після консультацій з Європейським Парламентом. Якщо Рада Міністрів бажає внести зміни до пропозиції, то таке рішення може бути прийнято лише одностайно; проте такі зміни та доповнення не можуть змінювати основ пропозиції.

Другою функцією Ради Міністрів є "забезпечення координації загальної економічної політики держав-членів" (ст. 202 Договору про Співтовариство). Формування Спільного ринку Співтовариства потребує проведення спільної політики держав-членів у таких галузях, як гармонізація законодавства, транспорт, соціальна політика, освіта, культура, охорона здоров'я, промисловість тощо. Проте ці галузі не знаходяться у виключній компетенції Співтовариства; вироблення спільної політики в цих сферах потребує активної співпраці самих держав-членів. Рада Міністрів має забезпечити координацію цієї діяльності.

Рада Міністрів може надавати право на впровадження норм, встановлених Європейською Комісією, а також висувати вимоги до виконання цих повноважень. В особливих випадках Рада Міністрів може залишати право самостійно здійснювати повноваження щодо імплементації прийнятих нею законодавчих актів.

Відповідно до змін, запроваджених Ніщцькою угодою, Рада Міністрів на пропозицію Європейської Комісії та за згоди Європейського Парламенту та ЄСП (або на пропозицію ЄСП та за згоди Європейської Комісії та Європейського Парламенту)

може створювати судові палати для розгляду та вирішення у першій інстанції певних видів справ (ст. 225(а) Договору про Співтовариство).

2.2. Європейська Комісія

Європейська Комісія — це інститут Співтовариства, наділений найбільшими виконавчими повноваженнями, оскільки її головною функцією є "забезпечення належного функціонування та розвитку спільного ринку". Європейська Комісія — незалежний орган, що представляє європейські інтереси, спільні для всіх держав-членів ЄС. Європейська Комісія, штаб-квартира якої розташована в м. Брюссель (Бельгія), діє на засадах колегіальності, збирається раз на тиждень і приймає рішення простою більшістю голосів.

Склад. З моменту створення до Європейської Комісії входили по одному представнику від кожної держави-члена, за винятком Великої Британії, Іспанії, Італії, Німеччини та Франції, що мали по 2 представники. Але Ніщський Договір змінив цей порядок — зараз до складу Європейської Комісії має входити лише 1 представник від однієї держави. Лісабонський Договір пропонує з 2014 р. зменшити кількість членів Європейської Комісії до 2/3 від загальної кількості держав-членів. За новим порядком передбачається система ротації, за якою всі держави-члени матимуть рівні права.

Члени Європейської Комісії призначаються на п'ятирічний строк, але їх повноваження можуть бути продовжені на новий строк (ст. 214 Договору про Співтовариство). Процедура призначення членів Європейської Комісії:

1) Рада Міністрів за спільною згодою визначає кандидатуру Голови Європейської Комісії, яку затверджує Європейський Парламент;

2) Рада Міністрів за погодженням з кандидатом на посаду Голови визначає інших осіб для призначення їх членами Європейської Комісії;

3) склад Європейської Комісії в цілому затверджує Європейський Парламент;

4) після затвердження Європейським Парламентом, Голова і члени Європейської Комісії мають бути призначені Радою Міністрів.

Під час виконання своїх обов'язків члени Європейської Комісії є незалежними та їх не може бути усунено з посади урядом держави, громадянами якої вони є. Членам Європейської Комісії

заборонено керуватися інструкціями уряду своєї країни чи іншого органу. Вони мають керуватися інтересами Співтовариства в цілому, а не окремої держави-члена (ст. 213 Договору про Співтовариство).

Європейська Комісія має піти у відставку у випадку, якщо Європейський Парламент висловив їй вотум недовіри (ст. 201 Договору про Співтовариство). ЄСП також може відправити у відставку окремого члена Європейської Комісії з причин, якщо він не відповідає посаді, яку обіймає, або у разі вчинення правопорушення (ст. 216 Договору про Співтовариство).

Повноваження.

Європейська Комісія має виключне право ініціювати прийняття рішень у Співтоваристві (ст. 201 Договору про Співтовариство). Вона може подавати свої пропозиції щодо будь-якого питання, що входить до компетенції Співтовариства. Рада Міністрів та Європейський Парламент, не маючи права ініціювати прийняття рішень у Співтоваристві, можуть звернутися до Європейської Комісії із спеціальним запитом представити свої пропозиції з приводу певного питання. Проте навіть якщо Європейська Комісія готує пропозиції за запитом іншого органу вона залишається політично відповідальною за представлені пропозиції.

Європейська Комісія є гарантом дотримання законодавства Співтовариства державами-членами, інститутами ЄС, іншими фізичними та юридичними особами. У разі, якщо Європейська Комісія дійде висновку, що держава-член порушує законодавство Співтовариства, Європейська Комісія може звернутися до відповідної держави з вимогою припинити порушення своїх зобов'язань. Якщо держава-член ЄС не відреагує на прохання Європейської Комісії або вжиті нею заходи не задовольнять Європейську Комісію, Європейська Комісія вповноважена передати справу на розгляд ЄСП (ст. 226 Договору про Співтовариство).

Європейська Комісія може ініціювати справу проти Європейського Парламенту і Ради Міністрів, якщо дійде висновку, що дії цих органів суперечать законодавству Співтовариства (ст. 232 Договору про Співтовариство).

Європейська Комісія має певні повноваження щодо фізичних і юридичних осіб. Так, вона може накладати штрафи та інші санкції за порушення ними законодавства Співтовариства про конкуренцію та транспорт.

Європейська Комісія є головним виконавчим органом Співтовариства, який забезпечує виконання рішень, затверджених Радою Міністрів. При цьому вона має широкі повноваження щодо вибору форм і методів здійснення своїх завдань.

Європейська Комісія представляє Співтовариство — як міжнародну організацію — у міжнародних відносинах. Вона бере участь в обговоренні міжнародних угод, підтримує стосунки з міжнародними організаціями (насамперед з ООН та Радою Європи), має дипломатичні представництва в інших країнах.

Європейська Комісія відповідає за підготовку проекту бюджету Співтовариства.

2.3. Європейський Парламент

Назву "Європейський Парламент" (раніше — "Асамблея") офіційно було закріплено в Єдиному Європейському Акті. Хоча з того часу повноваження Європейського Парламенту значно розширилися, назва "парламент" є досить умовною, оскільки цей орган не є парламентом у тому значенні, як це розуміється в національних законодавствах. Європейський Парламент розташований у м. Страсбург (Франція), де проводяться щорічні сесії, та в м. Брюссель (Бельгія), де проводяться засідання парламентських комітетів.

Склад Європейського Парламенту. Європейський Парламент складається з представників держав-членів ЄС, кількість яких не має перевищувати 732 особи (ст. 189 Договору про Співтовариство), за діючим законодавством та 750 — за Лісабонським Договором (кожна держава-член має отримати від 6 до 96 місць в Європейському Парламенті за принципом дигресивної пропорційності). Члени Європейського Парламенту обираються шляхом прямих загальних виборів на п'ятирічний строк (ст. 190 (3) Договору про Співтовариство). Кожна держава-член сама встановлює процедуру проведення виборів.

Важливу роль на європейському рівні відіграють політичні партії (ст. 191 Договору про Співтовариство). Члени Європейського Парламенту розташовуються в залі засідань відповідно до своєї партійної належності, а не за національною ознакою. Європейська політична партія повинна об'єднувати певну кількість членів Європейського Парламенту. Більшість партій є коаліціями партій держав-членів ЄС.

Повноваження. Європейський Парламент бере участь у законотворчому процесі, й за останні роки його повноваження у цій сфері неабияк розширилися. На сьогодні, окрім спеціальної процедури прийняття бюджету, існує 4 види законодавчих процедур (ст.ст. 251, 252 Договору про Співтовариство).

Перша процедура: *схвалення* (англ. *assent procedure*) — є правом вето Європейського Парламенту. За цією процедурою

схвалення законодавчих актів Співтовариства Європейським Парламентом є необхідним, і Рада Міністрів не може діяти далі, не отримавши його. Договір про Співтовариство визначає 4 випадки, що передбачають процедуру схвалення:

- 1) призупинення прав держав-членів за певні порушення;
- 2) прийняття нових членів;
- 3) прийняття процедури виборів членів Європейського Парламенту;

4) укладання певних міжнародних угод з боку Співтовариства.

Друга процедура: *консультацій* (англ. *consultation procedure*). Для прийняття рішень Радою Міністрів на підставі пропозицій, наданих їй Європейською Комісією, необхідно, щоб Європейський Парламент висловив свою позицію. Думка Європейського Парламенту не є зобов'язальною для прийняття остаточного рішення, але в прийнятому акті повинно бути зазначено, що проводилися консультації з Європейським Парламентом. Рада Міністрів може внести зміни до запропонованого Європейською Комісією проекту лише у випадку, якщо прийме їх одностайно, і якщо ці зміни не торкаються основ пропозиції.

Третя процедура: *співробітництва* (англ. *cooperation procedure*). Після консультацій з Європейським Парламентом щодо пропозицій, наданих Європейською Комісією, Рада Міністрів приймає "спільну позицію" (рис. 2). Цей документ направляється до Європейського Парламенту, який може:

а) прийняти його або не прийняти жодного рішення. У такому разі Рада Міністрів приймає акт відповідно до "спільної позиції";

б) запропонувати доповнення документа абсолютною більшістю голосів. Європейська Комісія вивчає доповнення та надсилає до Ради Міністрів новий варіант проекту, разом з доповненнями Європейського Парламенту, які вона не врахувала, та своїми висновками щодо них. Після цього Рада Міністрів приймає остаточне рішення;

в) відхилити "спільну позицію". Рада Міністрів може прийняти рішення, проголосувавши за нього одностайно (ст. 251 Договору про Співтовариство).

Четверта процедура: *прийняття спільних рішень* (англ. *co-decision procedure*). Рішення приймаються спільно Європейським Парламентом і Радою Міністрів. Ця процедура складається з 3 фаз (рис. 3):

1) Європейська Комісія направляє свої пропозиції до Європейського Парламенту та Ради Міністрів, а Європейський Парламент висловлює свою позицію, з урахуванням якої Рада Міністрів кваліфікованою більшістю приймає "спільну позицію" та надсилає її до Європейського Парламенту;

2) Європейський Парламент може: а) прийняти "спільну позицію" або не прийняти жодного рішення; у цьому випадку акт вважається прийнятим відповідно до положень "спільної позиції"; б) відхилити документ абсолютною більшістю голосів, — у цьому випадку документ вважається не прийнятим; в) запропонувати доповнення абсолютною більшістю голосів, — у такому разі текст з доповненнями надсилається до Європейської Комісії та Ради Міністрів, які висловлюють свою думку щодо доповнень;

3) Рада Міністрів кваліфікованою більшістю може прийняти всі доповнення, тоді акт вважається прийнятим. Якщо Рада Міністрів не погоджується з доповненнями, створюється Узгоджувальний комітет. Узгоджувальний комітет повинен виробити спільний текст акта; якщо не досягнуто домовленості стосовно спільного тексту документа, акт вважається неприйнятим. Якщо вдалося досягти домовленості стосовно спільного тексту документа, Рада Міністрів та Європейський Парламент, кожен відповідно до власної процедури, повинен прийняти його. Якщо один з інститутів не прийняв запропонований акт, він вважається не прийнятим (ст. 252 Договору про Співтовариство). За Лісабонським Договором сфера використання процедури прийняття спільних рішень розширюється та назва цієї процедури змінюється на "звичайну законодавчу процедуру" (англ. *ordinary legislative procedure*).

Європейський Парламент на вимогу 1/4 частини своїх членів може створювати тимчасові Комітети для розслідування випадків порушення законодавства ЄС або його неслухного впровадження (ст. 193 Договору про Співтовариство). Європейський Парламент призначає Омбудсмена, якому надаються повноваження розглядати скарги щодо порушень у діяльності інститутів і органів ЄС, та провадити розслідування (ст. 195 Договору про Співтовариство). Згідно з Договором про Співтовариство, Європейський Парламент має обговорювати на відкритих сесіях щорічний загальний звіт, який надає йому Європейська Комісія (ст. 200 Договору про Співтовариство). Проте зараз, після останніх змін, внесених до Правил процедури, обговорення не відбувається. Його замінено на обговорення законотворчої програми, яку щороку представляє в Європейський Парламент Голова Європейської Комісії.

Європейський Парламент затверджує Голову Європейської Комісії, кандидатуру якого визначають за спільною згодою уряди держав-членів. Після цього уряди держав-членів, за погодженням з кандидатом на посаду Голови, визначають інших осіб для призначення членами Європейської Комісії і її склад

у цьому квіттерджується Європейським Парламентом (ст. 214 Договору про Співтовариство).

Європейський Парламент може відправити Європейську Комісію у відставку, якщо винесе їй вотум недовіри, прийнятий кваліфікованою більшістю 2/3 голосів. У цьому разі Європейська Комісія повинна колективно піти у відставку (ст. 201 Договору про Співтовариство). Проте відставка набирає чинності тільки після призначення нової Європейської Комісії. Таким чином, якщо Європейський Парламент не затверджує запропонований новий склад Європейської Комісії, який фактично може бути таким самим, Європейська Комісія у попередньому складі може виконувати свої функції як завгодно довго.

Відповідно до положень Лісабонського Договору Європейський Парламент має обрати Європейського Омбудсмена, який буде уповноважений одержувати скарги від громадян ЄС і фізичних та юридичних осіб, зареєстрованих або тих, що перебувають у будь-якій державі-члені ЄС.

2.4. Європейський Суд Правосуддя

Склад. ЄСП складається з суддів за кількістю держав-членів (ст. 221 Договору про Співтовариство), яким допомагають 8 Генеральних адвокатів (ст. 222 Договору про Співтовариство). Судді та Генеральні адвокати призначаються на шестирічний строк за спільною згодою урядів держав-членів. Голова ЄСП обирається самими суддями з-поміж суддів на трирічний строк (ст. 223 Договору про Співтовариство). ЄСП складається з 6 палат, до складу кожної палати входять 3, 5 або 7 суддів. Більшість справ, що розглядаються ЄСП, заслуховуються в палатах. Проте можливий розгляд справ і на пленарних засіданнях, якщо цього зажадає держава-член або інститут/орган ЄС, що є стороною у справі (ст. 221 Договору про Співтовариство).

Генеральні адвокати не входять до складу ЄСП і є незалежними експертами. Вони представляють на відкритому судовому засіданні неупереджений, незалежний та мотивований висновок по справі, що розглядається ЄСП (ст. 222 Договору про Співтовариство). Цей висновок не є обов'язковим для ЄСП, але судді уважно прислуховуються до нього. У багатьох випадках судді слідуєть висновкам Генеральних адвокатів.

Повноваження. ЄСП забезпечує дотримання законності під час тлумачення та застосування права Співтовариства (ст. 220 Договору про Співтовариство).

Тлумачення договорів і правових норм Співтовариства є одним з основних завдань ЄСП. Це робиться шляхом вивчення слів і розгляду їх значення в контексті спільних цілей. ЄСП намагається дати тлумачення, яке б відповідало цим цілям, і тому дуже часто відходить від буквального значення слів. Крім того, ЄСП, як правило, не бере до уваги реальні об'єктивні наміри авторів тексту, який він тлумачить. Це пояснюється тим, що ЄСП намагається давати тлумачення текстів з урахуванням того, на досягнення яких цілей вони спрямовані, за його думкою. У результаті право формується відповідно до того, що ЄСП вважає необхідним для Співтовариства. Це називається *телеологічним методом тлумачення*, проте в Співтоваристві тлумачення виходить за рамки цього методу, оскільки перетворюється на процес прийняття рішень у межах судової політики¹.

Процедура преюдиціального розгляду використовується для того, щоб забезпечити уніфіковане тлумачення та застосування права Співтовариства. ЄСП може приймати рішення в преюдиціальному порядку з питань, що стосуються:

- 1) тлумачення положень Договору про Співтовариство;
- 2) дійсності та тлумачення актів, прийнятих інститутами Співтовариства та Європейського Центрального Банку;
- 3) тлумачення статутів організацій, створених Радою Міністрів, якщо це передбачено їх статутами.

Коли перед національним судом постає питання тлумачення названих вище правових норм, цей суд може, а у випадку, якщо його рішення не підлягають оскарженню, *зобов'язаний*, звернутися до ЄСП, який, у свою чергу, має прийняти з цього питання рішення (ст. 234 Договору про Співтовариство). Потім рішення ЄСП повертається до національного суду, де процес завершується відповідно до національного законодавства. Рішення ЄСП у частині тлумачення ним норм права Співтовариства за процедурою преюдиціального розгляду є обов'язковими для національних судів.

Інші повноваження ЄСП. ЄСП також наділений повноваженнями розглядати справи щодо невиконання державами-членами ЄС своїх зобов'язань за Договором про Співтовариство (ст. 228 Договору про Співтовариство); бездіяльності Європейського Парламенту, Ради Міністрів чи Європейської Комісії, якщо така бездіяльність суперечить Договорові про Співтовариство (ст. 232 Договору про Співтовариство), а також розглядає законність актів, прийнятих спільно Європейським Парламентом

¹ Див.: *Петров Р.А., Федорчук Д.Е.* Телеологічне тлумачення як спосіб забезпечення ефективності права за практикою Європейського Суду Правосуддя // Правничий часопис Донецького університету. — 1999. — № 3. — С. 24—31.

і Радою Міністрів, Європейською Комісією та Європейським Центральним Банком, які не належать до рекомендацій, висновків та актів Європейського Парламенту та мають правові наслідки для інших сторін (ст. 230 Договору про Співтовариство).

Відповідно до положень Лісабонського Договору ЄСП (нова назва — Суд Правосуддя ЄС) буде охоплювати Суд Справедливості (англ. *Court of Justice*), Загальний Суд (англ. *General Court*) (зараз — Суд Першої Інстанції) та спеціалізовані суди.

2.5. Суд Першої Інстанції

Суд Першої Інстанції утворено 1986 р. Він не є самостійним органом чи інститутом Співтовариства або ЄС. Суд Першої Інстанції є органом підлеглим ЄСП і у своїй діяльності доповнює його. Суд Першої Інстанції створено з метою посилення захисту прав та інтересів осіб шляхом запровадження другого рівня судової влади, що дозволило ЄСП зосередитись на своєму головному завданні щодо забезпечення одноманітного тлумачення та застосування права Співтовариства.

Склад. Суд Першої Інстанції складається з 15 суддів, які обираються з числа осіб, незалежність яких не підлягає сумніву, і які мають кваліфікацію, необхідну для призначення на найвищі судові посади у своїх країнах, або які є компетентними юристами. Вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів строком на 6 років. Кожні 3 роки відбувається часткова заміна суддів (ст. 224 Договору про Співтовариство).

Повноваження. Суд Першої Інстанції в основному розглядає позови проти Співтовариства від фізичних та юридичних осіб, а саме:

- а) розгляд спорів між Співтовариством і його службовцями;
- б) позови в межах процедури судового контролю, з якими звертаються фізичні або юридичні особи (але не інститути Співтовариства і не держави-члени);
- в) позови про притягнення до позадоговірної відповідальності та відповідальності за контрактами, укладеними з фізичними та юридичними особами.

Ніццький Договір розширив юрисдикцію Суду Першої Інстанції. Відповідно до цих змін Суд Першої Інстанції має юрисдикцію розглядати та виносити рішення у судових справах першої інстанції або у справах, визначених ст.ст. 230, 232, 235, 236 та 238 Договору про Співтовариство, за винятком справ, що належать до компетенції судових палат, та тих, що віднесені Статутом Суду до компетенції ЄСП. На рішення Суду

Першої Інстанції на підставі питань права може бути подано апеляцію до ЄСП.

Крім того, Суд Першої Інстанції має розглядати справи про оскарження рішень судових палат, створених на підставі ст. 225 (а) Договору про Співтовариство, а також може приймати попередні рішення щодо запитів національних судів держав-членів відповідно до ст. 234 Договору про Співтовариство у сферах, визначених Статутом Суду Першої Інстанції.

2.6. Судові палати Європейського Суду Правосуддя / Суду Першої Інстанції

Через розширення ЄС очікується значне збільшення кількості звернень до судових інституцій Союзу, які є досить перевантажені. Тому Ніццький Договір передбачив можливість створення спеціалізованих палат ЄСП в окремих сферах правового регулювання для розгляду певних видів справ у першій інстанції. Такі судові палати можуть створюватися за рішенням Ради Міністрів. Рішення про створення таких палат має відповідно зазначати правила їх організації, юрисдикцію та повноваження (ст. 250 (а) Договору про Співтовариство).

Члени судових палат мають обиратися з осіб, чия незалежність є безсумнівною, та що відповідають вимогам для призначення суддею. Вони призначаються Радою Міністрів одностайно. Рішення, прийняті судовими палатами, можуть бути оскаржені лише на підставі питань права та, тільки якщо це прямо зазначено у рішенні про створення судової палати, на підставі фактичних питань до Суду Першої Інстанції. Лісабонський Договір передбачає існування аналогічних органів — спеціалізованих судів, які мають створюватись за рішенням Європейського Парламенту та Ради Міністрів на подання Європейської Комісії та за згоди ЄСП або на подання ЄСП та за згоди Європейської Комісії.

2.7. Європейська Рада

Склад. Європейська Рада, на відміну від Європейської Комісії та ЄСП, є органом ЄС, а не Співтовариства. Правове становище Європейської Ради було закріплено Єдиним Європейським Актом. Європейська Рада складається з глав держав-членів ЄС або глав їх урядів і Голови Європейської Комісії,

яким допомагають міністри закордонних справ і один член Європейської Комісії. Зустрічі Європейської Ради проводяться двічі на рік під головуванням глави тієї держави чи уряду держави-члена ЄС, що головує на цей момент у Раді Міністрів.

Лісабонський Договір вносить деякі зміни до статусу Європейської Ради. Так, Лісабонський Договір визначає Європейську Раду проміж основних 5 інститутів ЄС. Європейська Рада наділяється правом видавати рішення, обов'язкові для виконання інститутами ЄС та визначати загальні політичні напрями та пріоритети розвитку ЄС. Крім того, запроваджується постійна посада Президента Європейської Ради, який має обиратися Європейською Радою на 2 з половиною роки з можливістю одного переобрання. Завданням Президента Європейської Ради є головувати та сприяти роботі Європейської Ради, крім того він (чи вона) мають представляти на вищому рівні ЄС у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. До складу Європейської Ради будуть входити глави держав-членів ЄС або їх урядів, Президент Європейської Ради та Голова Європейської Комісії. Високий Представник ЄС з зовнішньої політики та безпеки приймає участь у роботі Європейської Ради. Відповідно до положень Лісабонського Договору зустрічі Європейської Ради мають проводитись кожного кварталу, тобто вдвічі частіше, ніж зараз.

Повноваження Європейської Ради. Європейська Рада визначає загальні напрями політичного розвитку ЄС. Вона не має законодавчих повноважень. Одним з головних завдань Європейської Ради є визначення принципів та засад спільної політики в галузі закордонних справ і безпеки. Європейська Рада розробляє Спільну стратегію, яка повинна впроваджуватися ЄС в цілому, а не окремими державами-членами, у тих сферах, у яких держави-члени ЄС мають спільні інтереси. Спільна стратегія розробляється на підставі пропозицій, внесених до Європейської Ради Радою Міністрів. Європейська Рада затверджує стратегію, а Рада Міністрів відповідає за її впровадження (ст. 13 Договору про ЄС).

Амстердамський Договір дещо розширив повноваження Європейської Ради. Відтепер, якщо держава-член ЄС допускає серйозні порушення принципів свободи, демократії, поваги прав людини та верховенства права, Європейська Рада, за згодою кваліфікованої більшості та отримавши дозвіл від Європейського Парламенту, може призупинити певні права держави-члена, надані їй установчими Договорами.

2.8. Європейський Центральний Банк

Європейський Центральний Банк (ЄЦБ) розташований у м. Франкфурт (Німеччина). Він є головним органом в Європейській системі центральних банків (ЄСЦБ), яка складається з ЄЦБ та центральних банків держав-членів. Найвищим органом ЄЦБ є Рада керівників ЄЦБ, до якої входять члени Дирекції ЄЦБ і керівники національних центральних банків.

До функцій ЄСЦБ належать:

- 1) визначення та здійснення валютної політики Співтовариства;
- 2) проведення міжнародних валютних операцій;
- 3) підтримка та регулювання офіційних резервів іноземних валют держав-членів;
- 4) сприяння належному функціонуванню системи платежів держав-членів.

2.9. Рахункова Палата

Рахункова палата (англ. *Court of Auditors*) здійснює моніторинг рахунків ЄС, перевіряє легальність та регулярність доходів і видатків із бюджету ЄС, забезпечує загальне фінансове управління. До її складу входять по одному представнику від кожної держави-члена ЄС.

Контрольні питання

1. Які ви знаєте відмінності між компетенціями Ради Європи, Європейської Ради та Ради Міністрів?
2. Яка різниця між інститутами та іншими органами ЄС?
3. Як відбувається розподіл влади в ЄС?
4. Який з інститутів ЄС є, на Вашу думку, найвпливовішим?
5. Розкрийте порядок законодавчої процедури в ЄС.

Тема 3

ПРАВОВА СИСТЕМА ЄС ТА СПІВТОВАРИСТВА. ДЖЕРЕЛА, ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

3.1. Джерела права ЄС та Співтовариства

ЄС має триопорну структуру, що охоплює Співтовариство, Співробітництво в галузі закордонних справ і безпеки та Співробітництво з юстиції та поліції в кримінальних справах. Згідно з цією структурою правова система ЄС у широкому значенні охоплює джерела права Співтовариства та джерела права, що діють у межах другої та третьої опор ЄС (тобто, спільні стратегії, дії, позиції та конвенції (ст. 12 Договору про ЄС)).

Право Співтовариства є частиною права ЄС, але лише його можна вважати "наднаціональним правом". Частина ж права ЄС, що регулює співробітництво держав-членів ЄС у межах другої та третьої опор, є правом міждержавної співпраці. Ці законодавчі акти не мають прямої дії у внутрішньому законодавстві держав-членів і залежать від процедури національної імплементації. ЄСП не має, за деякими винятками, юрисдикції щодо вирішення спорів з питань, які належать до другої та третьої опор. Проте право першої опори, тобто право Співтовариства, є повністю інтегрованим у правові системи держав-членів ЄС. Здебільшого норми права Співтовариства мають пряму дію та верховенство над національним законодавством держав-членів. Суб'єктами права Співтовариства, крім держав-членів та інститутів ЄС, є також юридичні та фізичні особи.

Джерелами права Співтовариства є: 1) установчі договори (так зване "первинне законодавство"); 2) міжнародні (додаткові) угоди з міжнародними організаціями та іншими країнами; 3) регламенти, директиви, рекомендації та висновки (так зване "вторинне законодавство"); 4) рішення, висновки ЄСП, а також загальні принципи, розроблені ЄСП (рис. 4).

1. Установчі договори. Договір про Європейське Співтовариство є консолідованою угодою. Вона включає зміни, які було внесено Договором про ЄС, Амстердамським Договором, а також Ніщцьким Договором. Перелік установчих договорів: Договір про Європейське Співтовариство Вугілля та Сталі; Договір про Європейське Економічне Співтовариство; Договір про Євратом; Конвенція про деякі спільні для Європейських Співтовариств інститути 1957 р.; Договір про Об'єднання; Акти

Вступу Великої Британії, Данії, Ірландії, Греції, Іспанії та Португалії, Австрії, Фінляндії та Швеції, Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словенії, Словаччини, Угорщини та Чеської Республіки, Болгарії та Румунії; Бюджетні Угоди 1970 та 1975 рр.; Єдиний Європейський Акт 1986 р.; Договір про ЄС; Амстердамський Договір; Ніццький Договір.

Ці документи встановлюють основи правопорядку ЄС та є первинними джерелами права Співтовариства. У разі, якщо вони суперечать нормам, які містяться в міжнародних ("додаткових") угодах, установчі договори мають переважну силу.

2. Договори з міжнародними організаціями та іншими країнами. Міжнародні угоди, або конвенції, становлять "невід'ємну частину права Співтовариства"¹. Такі договори укладаються:

1) Співтовариством, виключно в межах повноважень, що надані йому Договором про Співтовариство (наприклад, комерційні відносини за ст. 133);

2) Співтовариством шляхом приєднання до вже укладеної міжнародної угоди (наприклад, до Загальної угоди про тарифи та торгівлю (ГАТТ);

3) окремими державами-членами відповідно до ст. 293 Договору про Співтовариство (наприклад, Брюссельська Конвенція про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних та приватних справах 1968 р.).

Слід вважати, що повноправними джерелами права Співтовариства є лише угоди, укладені Співтовариством як самостійним суб'єктом права, або такі, що ратифіковані всіма державами-членами ЄС. Угоди, які укладено окремими державами-членами ЄС з іншими країнами (тобто такими, що не є членами ЄС), визнаються ЄСП джерелами права Співтовариства лише у виняткових випадках.

3. Вторинне законодавство Співтовариства. Законодавчі повноваження Ради Міністрів та Європейської Комісії. Рада Міністрів та Європейська Комісія відповідно до ст. 249 Договору про Співтовариство з метою виконання завдань, покладених на них, наділені повноваженнями видавати регламенти, директиви, надавати рекомендації та висновки.

Регламенти (англ. *regulations*) є актами Ради Міністрів або Європейської Комісії. Вони встановлюють загальні правила, які застосовуються одноманітно в усіх державах-членах ЄС. Стаття 249 Договору про Співтовариство встановлює, що регламенти є обов'язковими для виконання в усій своїй повноті

¹ Див.: Справа 181/73, *Haegeman v. Belgium* (1974) ECR 449, (1975) CMLR 515.

та застосовуються безпосередньо в усіх державах-членах. Це означає, що вони мають юридичну силу без подальшої імплементації в національне законодавство держав-членів, а індивіди можуть посилалися на них у національних судах, захищаючи свої суб'єктивні права*.

Директиви (англ. *directives*), згідно із ст. 249 Договору про Співтовариство, є обов'язковими щодо кінцевого результату, який вони мають досягти, та щодо держав-членів, до яких вони адресовані. Проте державам надається можливість вибору форм та методів імплементації (такими формами можуть бути законодавчі акти або адміністративні приписи). Директива може бути адресованою як до всіх держав-членів ЄС, так і лише до деяких з них. Як правило, директиви є основним інструментом гармонізації законодавства держав-членів. Хоча для повної юридичної сили директиви потребують імплементації в національне законодавство держав-членів, ЄСП вирішив, що за певних умов вони можуть мати пряму дію**.

Рішення Ради Міністрів та Європейської Комісії (англ. *decisions*) — індивідуально-правові акти, адресовані до певної особи або декількох осіб, якими можуть бути як держави, так і фізичні чи юридичні особи. Рішення є обов'язковими в усій своїй повноті (але лише щодо їх адресата) та не потребують подальшої імплементації.

Рекомендації та висновки (англ. *recommendations and opinions*). Рекомендації та висновки мають лише рекомендаційний характер і не є обов'язковими для виконання.

Регламенти, директиви та рішення є обов'язковими для виконання. Відповідно до ст. 253 Договору про Співтовариство ці акти повинні містити підстави, на яких вони ґрунтуються, а також містити посилання на пропозиції або висновки, отримання яких є необхідним згідно з Договором про Співтовариство. Ці процесуальні вимоги є істотними. Їх недотримання може мати наслідком скасування в судовому порядку актів Співтовариства згідно зі ст. 230 або ст. 232 Договору про Співтовариство. Рекомендації та висновки не є обов'язковими для виконання, маючи лише рекомендаційний характер. Проте вони не повністю позбавлені юридичного значення. У рішенні по справі *Grimaldi v. Fonds des Maladies Professionnelles*² ЄСП вирішив, що під час розгляду справ судді національних судів

* Докладніше про принципи прямого застосування та прямої дії права Співтовариства див. тему 4.

** Див.: тему 4.

² Див.: Справа С-322/88, *Grimaldi v. Fonds des Maladies Professionnelles* (1989) ECR 4407, (1991) 2 CMLR 265.

повинні брати до уваги зазначені рекомендації, особливо, якщо вони полегшують тлумачення національного права або права Співтовариства.

Хоча ст. 249 Договору про Співтовариство проводить чітку класифікацію законодавчих актів інститутів ЄС, насправді формальне визначення акта як регламенту, директиви або рішення часто може вводити в оману. Тому в разі виникнення спору ЄСП перевіряє суть акта, а не його форму. У багатьох справах ЄСП дійшов висновку, що регламент, який не встановлює загальних правил, може бути перекваліфіковано на "приховане рішення"¹.

4. Рішення ЄСП і Суду Першої Інстанції. Право Співтовариства не визнає доктрини судових прецедентів, проте, рішення ЄСП та Суду Першої Інстанції, залишаючись обов'язковими лише для сторін у справі, мають неабияке значення. Відповідно до ст. 220 Договору про Співтовариство ЄСП і Суд Першої Інстанції, кожен у межах своєї юрисдикції, забезпечують дотримання законності при тлумаченні та застосуванні зазначеного Договору, тому ті частини судових рішень, що тлумачать положення установчих договорів, мають особливе значення і стають джерелами права. ЄСП і Суд Першої Інстанції встановлюють загальні принципи тлумачення та застосування положень права Співтовариства судами держав-членів ЄС. Це свідчить про винятково важливу роль судів у розвитку правової системи ЄС.

На відміну від судів загального права, ЄСП та Суд Першої Інстанції не зв'язані своїми попередніми рішеннями. Такий підхід дозволяє якнайкраще вирішувати суперечливі питання щодо постійної зміни політичних та економічних реалій.

3.2. Загальні принципи права Європейського Співтовариства

ЄСП під загальними принципами права Співтовариства розуміє неписане право Співтовариства, а саме — загальні принципи міжнародного права та загальні правові принципи, що поділяються всіма державами-членами ЄС.

¹ Див., наприклад: рішення за справами 16&17/62, *Confédération Nationale des Productions de Fruits et Légumes v. Council* (1962) ECR 471, (1963) CMLR 160, та рішення за справою 41&44/70, *International Fruit Co. v. Commission* (1971) ECR 411, (1975) 2 CMLR 515. Див. докладніше тему 4.5.

Включення загальних принципів права до джерел права Співтовариства є однією з важливих характеристик практики ЄСП та свідчить про високий ступінь активності діяльності суддів. ЄСП уповноважений розвивати судову практику з метою подолання багатьох прогалин, які залишили установчі договори та вторинне законодавство Співтовариства.

Юридичною підставою включення загальних принципів права до правової системи Співтовариства є такі статті Договору про Співтовариство: ст. 220 (про компетенцію ЄСП), ст. 230 (що уповноважує ЄСП переглядати законність актів Ради Міністрів та Європейської Комісії) та ст. 288 (яка передбачає, що деліктна відповідальність Співтовариства визначається відповідно до тих загальних принципів права, які поділяються правовими системами держав-членів ЄС).

Щоб бути визнаним ЄСП як загальний, принцип права має поділитися всіма державами-членами. Для цього достатньо, щоб відповідний принцип права був сприйнятий правовими системами більшості держав-членів або щоб він відповідав правовому розвитку держав-членів ЄС.

З метою тлумачення права Співтовариства національними судами держав-членів також можуть тлумачитися загальні принципи права. Проте вони не можуть мати пріоритет перед нормою установчого договору, що є чітко сформульованою¹. Загальні принципи права на сьогодні вже стали незалежним та важливим джерелом права Співтовариства. Вони включають:

- 1) принцип поваги фундаментальних прав людини;
- 2) принцип пропорційності;
- 3) принцип рівності, або недискримінації;
- 4) принцип правової певності;
- 5) принцип дотримання процесуальних прав;
- 6) принцип субсидіарності.

1. Принцип поваги фундаментальних прав людини. Принцип поваги фундаментальних прав людини у праві Співтовариства спочатку розвивався в поєднанні з іншими принципами права. У 60 роках ХХ ст. ЄСП розглянув справу *Stauder v. City of Ulm*², у рішенні за якою застосував власну доктрину фундаментальних прав, проголосивши, що ЄСП скасує будь-яке рішення ЄЕС, якщо воно суперечить правам людини. ЄСП далі вдосконалив цю доктрину в рішенні у справі *Internationale Handelsgesellschaft GmbH*³, проголосивши, що повага до фундаменталь-

¹ Див.: Справа 40/64, *Sgarlata and Others v. Commission* (1965) ECR 215, (1966) CMLR 314.

² Див.: Справа 29/69, *Stauder v. City of Ulm* (1969) ECR 419, (1970) CMLR 112.

³ Див.: Справа 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft GmbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel* (1970) ECR 1125, (1972) CMLR 255.

них прав людини становить невід'ємну частину загальних принципів права Співтовариства, що захищаються ЄСП. Захист таких прав, що є властивим для конституційних традицій держав-членів ЄС, також має бути забезпечено на рівні Співтовариства. Амстердамський Договір проголошує, що Співтовариство ґрунтується на повазі до прав людини*.

2. Принцип пропорційності. Принцип пропорційності (англ. *proportionality*) є одним з найважливіших загальних принципів, що визнаються правом Співтовариства. Історично цей принцип набув розвитку в німецькому праві, звідки його і було запозичено правом Співтовариства. Принцип пропорційності застосовується, головним чином, в адміністративному праві, забороняючи органам влади встановлювати обов'язки, крім належних і необхідних для досягнення відповідних цілей. Принцип пропорційності в праві Співтовариства передбачає чіткий зв'язок між засобами та цілями законодавства Співтовариства, при цьому користь для суспільства має бути більшою, ніж завдані незручності. Наприклад, принцип пропорційності застосовується для визначення легітимності національних обмежень вільного руху товарів та пересування працівників за ст.ст. 30, 39(3) Договору про Співтовариство¹.

3. Принцип рівності (недискримінації). Згідно з принципом рівності (або недискримінації) (англ. *equality, non-discrimination*) до всіх осіб повинно бути однакове ставлення, якщо тільки не існує об'єктивних підстав для іншого. Договір про Співтовариство прямо забороняє дискримінацію: а) на підставі національності (ст. 12 Договору про Співтовариство)**; б) у сфері оплати праці чоловіків і жінок (ст. 141 Договору про Співтовариство); в) щодо виробників та споживачів у межах спільної сільськогосподарської політики (ст. 34(2) Договору про Співтовариство).

ЄСП розвинув цей принцип та встановив, що право Співтовариства у деяких випадках визнає *загальний принцип недискримінації*². У рішенні у справі *Frilli*³ ЄСП встановив, що принцип рівності є одним з найважливіших принципів права Співтова-

* Докладніше цей принцип, а також проблеми, пов'язані з правами людини, розглянуто в темі 6.

¹ Див.: Справа 145/88, *Torfaen Borough Council v. B&Q plc (Sunday trading)* (1989) ECR 385, (1990) 1 CMLR 337. Докладніше про це див. теми 7–8.

** Слід пам'ятати, що цей принцип поширюється лише на громадян ЄС.

² Див., наприклад: рішення за справами 103&145/77, *Royal Scholten-Honig v. Intervention Board for Agricultural Produce* (1978) ECR 2037, (1979) 1 CMLR 675, а також рішення за справою 130/75, *Prais v. Council* (1976) ECR 1589, (1976) 2 CMLR 708, де ЄСП визнав, що недискримінація за релігійною ознакою є одним з принципів права Співтовариства.

³ Див.: Справа 1/72, *Frilli v. Belgium* (1972) ECR 457, (1973) CMLR 386.

риства. Більше того, Амстердамський Договір у ст. 13 передбачає, що Рада Міністрів, діючи одностайно за пропозицією Європейської Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом, може вжити заходів для боротьби з дискримінацією на підставах *статі, расового чи етнічного походження, релігії та віри, фізичної неповноцінності, віку, сексуальної орієнтації тощо*¹. Таким чином, Амстердамський Договір суттєво розширив обсяг забороненої дискримінації*.

4. Принцип правової певності. Правова певність (англ. *legal certainty*) є широким та важливим принципом, що становить підґрунтя права Співтовариства та правових систем багатьох держав-членів ЄС. Цей принцип поділяється на 2 специфічні субпринципи: *неможливості зворотної дії* (неретроактивності) та *захисту легітимних очікувань*.

Неможливість зворотної дії (англ. *non-retroactivity*). До цього принципу застосовуються такі правила, а саме:

1) за браком чіткого свідчення про інше вважається, що законодавство не може мати зворотної дії та поширюватися на відносини, що виникли до набрання чинності відповідним актом. Це правило, зокрема, не дозволяє вторинному законодавству Співтовариства набирати чинності до його публікації²;

2) за матеріальним правом Співтовариства зворотна дія дозволяється лише у випадках, коли законодавчі цілі не можуть бути досягнуті іншим чином, за умови, що дотримано принципу захисту легітимних очікувань.

Захист легітимних очікувань (англ. *legitimate expectations*). Принцип захисту легітимних очікувань також походить з німецького права. Згідно з цим принципом, за браком переважного суспільного інтересу заходи Співтовариства не повинні порушувати легітимних очікувань тих, кого вони стосуються³. При цьому слід пам'ятати, що очікування визнається легітимним тільки тоді, якщо воно є розумним, тобто відповідає реальним сподіванням "*обережної людини*". Принцип легітимних очікувань не захищає нахабних виграшів та спекулятивної вигоди⁴.

¹ З проблем, пов'язаних із сексуальною орієнтацією, див. рішення за справою С-249/96, *Grant v. South West Trains Ltd* (1998) ECR I-621, (1998) IRLR 165.

* Докладніше про принцип рівності йдеться в темі 6.

² Див., наприклад: рішення за справою 88/76, *Société pour l'Exportation des Sucres v. Commission* (1977) ECR 709.

³ За приклад порушення цього принципу може правити регламент, який позбавляє вкладників можливості користуватися коштами зі своїх банківських рахунків.

⁴ Див., наприклад: рішення за справою 2/75, *Einfuhr- und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel v. Firma C. Mackprang* (1975) ECR 607, (1977) 1 CMLR 198 та рішення за справою 338/85, *Fratelli Pardini SpA v. Ministero del Commercio con l'Estero* (1988) ECR 2041.

5. Принцип дотримання процесуальних прав. Процесуальні права звичайно передбачаються відповідним вторинним законодавством Співтовариства. У випадках, коли їх не передбачено прямо, заінтересована особа може посилатися на загальні принципи щодо 1) права бути заслуханою; 2) обов'язку відповідного органу наводити підстави своїх дій або рішень; 3) права на належний процес.

6. Принцип субсидіарності. Принцип субсидіарності (англ. *subsidiarity*) походить з теологічних традицій європейських держав та натурального права. Він не дістав розвитку в практиці ЄСП, однак його включено до Договору про Співтовариство та Договору про ЄС.

Згідно з Договором про Співтовариство, *Співтовариство зобов'язане діяти в межах повноважень, які покладено на нього цим Договором, та цілей, які ним встановлені* (ст. 5 Договору про Співтовариство). Частина 2 ст. 5 Договору про Співтовариство передбачає, що у сферах, які не належать до його виключної компетенції*, *Співтовариство зобов'язане діяти згідно з принципом субсидіарності, лише якщо та оскільки цілей запропонованого заходу не може бути достатньою мірою досягнуто самими державами-членами, і тому їх може бути краще досягнуто Співтовариством.*

До Договору про ЄС Амстердамським Договором було додано *Протокол про застосування принципів субсидіарності й пропорційності*. Подібним чином, Лісабонський Договір розширює тлумачення принципів субсидіарності й пропорційності та містить *Протокол про застосування принципів субсидіарності й пропорційності*. Зокрема, у Лісабонському Договорі визначається, що принцип субсидіарності застосовується у рамках загальної та допоміжної, а не виключної компетенції ЄС. Крім того, принцип субсидіарності можуть застосовувати не тільки органи центральної влади держав-членів, а і органи місцевого самоврядування.

Контрольні питання

1. Розкрийте зміст первинних та вторинних джерел законодавства Співтовариства.

2. Які ви знаєте принципи права Співтовариства, як вони з'явилися?

3. Чим відрізняються принципи субсидіарності та пропорційності?

* Виключну компетенцію Співтовариства визначено в ст. 3 Договору про Співтовариство.

Тема 4

ВПЛИВ ПРАВА СПІВТОВАРИСТВА НА ПРАВОВІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ. ПЕРЕГЛЯД ПРАВА СПІВТОВАРИСТВА

4.1. Доктрина верховенства права Співтовариства над національним правом держав-членів

Верховенство права Співтовариства над національним правом держав-членів є важливим елементом усього правопорядку ЄС. А ні в Договорі про Співтовариство, ні в Лісабонському Договорі чи будь-яких інших установчих договорах ЄС не згадується про верховенство права Співтовариства/ЄС. Розвиток доктрини верховенства, так само, як і доктрини прямої дії права Співтовариства, є цілковитою заслугою ЄСП. У цьому сенсі концептуальним було рішення у справі *Costa v. ENEL*¹. Позивач цієї справи був акціонером енергетичної компанії, яка була націоналізована відповідно до італійського закону. Пан Коста стверджував, що цей закон суперечить Договорові про Співтовариство. ЄСП визнав, що незважаючи на те, що закон про націоналізацію був прийнятий після ратифікації Договору про Співтовариство Італією, принцип *lex posterior derogat priori* (лат. "наступний закон відміняє попередній") до таких випадків не застосовується, тобто національне право за жодних обставин не може мати пріоритету перед правом Співтовариства, оскільки *інакше все право Співтовариства не мало б сенсу*.

Оскільки для держав-членів Договір про Співтовариство є передусім міжнародною угодою, у разі колізії права Співтовариства та національного права слід брати до уваги метод інкорпорації міжнародних угод, який практикується в національному праві держав-членів. Існують 2 головні методи: так званий *моністичний* (відповідно до якого міжнародна угода набирає чинності та автоматично стає частиною національної правової системи одразу після ратифікації) та так званий *дуалістичний*, згідно з яким інкорпорація міжнародної угоди відбувається у вигляді прийняття окремого закону. У зв'язку з незручностями, пов'язаними з відмінностями підходів у різних

¹ Див.: Справа 6/64, *Costa v. ENEL* (1964) ECR 585, (1964) CMLR 425.

державо-членах*, та маючи на меті універсальне застосування права Співтовариства, ЄСП детально розвинув судову практику, що тлумачить принцип верховенства права Співтовариства. Вперше ця доктрина згадувалася в рішенні по справі *Van Gend en Loos*². Іншими концептуальними рішеннями є вже згадане *Costa v. ENEL*, а також *Internationale Handelsgesellschaft GmbH*³, *Simmenthal SpA No. 2*⁴, *Factortame*⁵. В рішенні у справі *Van Gend en Loos* ЄСП уперше вжив поняття "нового правопорядку", заради встановлення якого держави обмежують свої суверенні права. В рішенні у справі *Internationale Handelsgesellschaft GmbH* ЄСП постановив, що будь-який законодавчий акт Співтовариства можна переглянути лише на рівні та згідно з правом Співтовариства. У справі *R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortam* ЄСП навіть визнав можливість надання індивідам тимчасових засобів захисту (англ. *interim relief*) від національного закону, що суперечить праву Співтовариства.

Проте слід пам'ятати, що ЄСП не може скасувати національний закон. Це може зробити лише національний орган, відповідно до внутрішнього законодавства держави-члена ЄС (орган, що прийняв акт, або орган конституційної юрисдикції). У зв'язку з цим, природно, виникають неабиякі практичні проблеми, тому в рішенні у справі *Simmenthal SpA (No. 2)* ЄСП встановив, що національні суди не повинні застосовувати національний закон, який суперечить праву Співтовариства. При цьому, національні суди не зобов'язані звертатися до компетентного органу з поданням про скасування такого акта або очікувати його скасування.

І все ж, незважаючи на значний розвиток доктрини верховенства права Співтовариства, ставлення до неї держав-членів ЄС була та продовжує бути неоднозначним. У Великій Британії (яка інкорпорувала право Співтовариства Законом про Європейські Співтовариства 1972 р.) Палата Лордів, найвища судова інстанція цієї країни, часто вдавалася до різноманітних хитрощів, за допомогою яких тлумачила національне законодавство, що суперечить Договору про Співтовариство, як таке, що відпові-

* Моністичний засіб інкорпорації є традиційним для Нідерландів, Франції; дуалістичний практикується у Бельгії, Великій Британії, Італії, Німеччині, тощо.

¹ Див.: Справа 26/62, *Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* (1963) ECR I, (1963) CMLR 105.

² Див.: Справа 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft GmbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* (1970) ECR 1125, (1972) CMLR 255.

³ Див.: Справа 106/77, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA* (1978) ECR 629, (1978) 3 CMLR 263.

⁴ Див.: Справа C-213/89, *R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame and Others* (1990) ECR I-2433, (1990) 3 CMLR 1.

дає праву Співтовариства. Французькі суди низкою рішень продемонстрували своє відкрите небажання дотримуватися доктрини верховенства права Співтовариства. Заперечення Німеччини, здається, є найбільш обґрунтованими: від самого початку Німеччина посилялася на деякі невідповідності права Співтовариства національному Основному закону¹. Проте пізніше у судових рішеннях, зокрема в справі *Steinike und Weinlig*², було знайдено своєрідне розв'язання цієї проблеми: визнано, що за німецьким правом оспорити конституційність права Співтовариства можна лише шляхом оспорювання Закону про ратифікацією Німеччиною установчих договорів ЄС.

4.2. Доктрина прямої дії права Співтовариства

Принцип верховенства права Співтовариства безпосередньо пов'язаний із принципами прямого застосування та прямої дії права Співтовариства. У законодавстві Співтовариства не достатньо визначення цих концепцій, проте юридична доктрина розрізняє їх. Прямо застосовуваними визнаються такі закони Співтовариства, що діють безпосередньо в правових системах держав-членів, без спеціальної процедури впровадження. Можливість мати "пряму дію" має тільки те законодавство Співтовариства, яке передбачає права, на які можуть посилатися приватні особи під час розгляду конкретної справи в національних судах. Стаття 249 Договору про Співтовариство визначає, що прямо застосовуваними є регламенти. Такого окремого визначення щодо інших джерел права Співтовариства в Договорі не міститься, а відтак концепцію "прямої дії" решти джерел права Співтовариства було опрацьовано виключно ЄСП.

4.2.1. Пряма дія положень Договору про Співтовариство

Ключовим рішенням щодо прямої дії норм Договору про Співтовариство є справа *Van Gend en Loos*. Цю справу інколи навіть називають "найважливішою за всю історію Співтовариства". За фактами цієї справи конкретний продукт, а саме клей, за голландським законодавством було переключено

¹ Див.: Справа 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft GmbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* (1970) ECR 1125, (1972) CMLR 255.

² Див.: Справа 78/76, *Steinike und Weinlig, Firma v. Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft* (1977) ECR 595, (1977) 2 CMLR 686.

в іншу категорію, що мало наслідком встановлення на нього вишого мита. ЄСП вирішив, що така перекваліфікація порушувала ст. 25 Договору про Співтовариство (ст. 12 до набуття чинності Амстердамського Договору), визначивши, що ця норма має пряму дію. Одночасно ЄСП встановив критерії прямої дії норм Договору про Співтовариство, які, проте, пізніше зазнали певних змін. Критерії прямої дії:

- 1) норма має бути ясною та недвозначною;
- 2) норма має бути безумовною;
- 3) чинність норми не повинна залежати від подальших дій з боку інститутів ЄС або держав-членів.

ЄСП у багатьох випадках визнав норми Договору про Співтовариство такими, що мають пряму дію, особливо у справах, що виникали з питань вільного руху товарів, вільного пересування працівників, рівної оплати праці та конкуренції. Таким чином, громадяни ЄС одержали реальну можливість реалізувати права, надані їм цими важливими галузями права Співтовариства, відстоюючи їх у національних судах держав-членів. Проте ЄСП визнав не здатними мати пряму дію норми договорів, які встановлюють загальні принципи щодо загальної діяльності ЄС та її інститутів. Таким чином, пряма дія є можливою лише якщо юридична норма надає певні *права* індивідові.

Вертикальна пряма дія. У випадках, коли Договір про Співтовариство покладає обов'язок лише на державу-члена ЄС, відповідна норма цього Договору може мати вертикальну пряму дію, відбиваючи відносини на зразок *індивід — держава*. Пряма дія такої норми, відповідно, може мати місце лише щодо держави, але не щодо інших індивідів. Проте термін "*держава*" має широке розуміння та включає навіть окремі "*органи держави*" (див. тему 4.2.4).

Горизонтальна пряма дія є можливою лише у випадках, коли обов'язок покладено на індивідів. Цей різновид прямої дії відбиває взаємовідносини між індивідами. Проте точний обсяг горизонтальної прямої дії у праві Співтовариства є досить су-перечливим¹.

4.2.2. Пряма дія міжнародних угод

Не існує загального правила щодо прямої дії міжнародних угод. Хоч до міжнародних угод застосовуються такі ж самі критерії, як і до норм Договору про Співтовариство, дуже часто

¹ Див.: Справа 43/75, *Defrenne v. SABENA* (No. 2) (1976) ECR 455, (1976) 2 CMLR 98.

вони підлягають вужчому тлумаченню. У деяких справах ЄСП визнав можливість прямої дії норм міжнародних угод¹, а в інших — ні.

Угоди про асоціацію між Співтовариством та іншими країнами. Це особливий вид міжнародних угод Співтовариства, укладених згідно зі ст. 310 Договору про Співтовариство. Проте ЄСП визнав, що такі угоди теж здатні мати пряму дію, якщо вони відповідають загальним вимогам, які висуваються до угод між Співтовариством та державами, які не є членами ЄС². На сьогодні деякі норми угод про асоціацію (наприклад, положення угоди про асоціацію між Співтовариством та Туреччиною) було визнано ЄСП такими, що мають пряму дію³.

Угоди про партнерство та співробітництво між Співтовариством (та державами-членами ЄС) та країнами колишнього СРСР (новими незалежними країнами). Положення цих угод, укладених згідно зі ст. 308 Договору про Співтовариство, теоретично здатні мати пряму дію. У рішенні у справі *Simutenkov* ЄСП визнав, що положення Угоди про партнерство та співробітництво між ЄС і Російською Федерацією мають пряму дію на території ЄС⁴. Можливо, що деякі положення Угоди про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною можуть мати пряму дію в ЄС за аналогією справи *Simutenkov*.

4.2.3. Пряма дія регламентів

Згідно зі ст. 249 Договору про Співтовариство регламенти не потребують подальшої імплементації в законодавство держав-членів та є прямо застосовуваними, а відтак можуть мати як вертикальну, так і горизонтальну пряму дію. Проте пряма застосовуваність не означає, що усі регламенти автоматично мають пряму дію: регламент не може мати прямої дії, якщо його сформульовано нечітко, тобто якщо він дозволяє державі вільно тлумачити його важливі положення. Щодо заходів подальшої імплементації, загальним правилом є те, що вони потрібні тільки, якщо є "абсолютно необхідними"⁵.

¹ Див.: Справа 104/81, *Hautzollamt Mainz v. Kupferberg and Cie KG* (1982) ECR 3641, (1983) 1 CMLR 1, та справа 87/75, *Bresciani v. Amministrazione delle Finanze dello Stato* (1976) ECR 120, (1976) 2 CMLR 62.

² Див.: Справа C-192/89, *S.Z. Sevince v. Staatssecretaris van Justitie* (1990) ECR I-3461, (1992) 2 CMLR 57 та справа 12/86, *Demirel v. Stadt Schwabisch Gmund* (1987) ECR 3719, (1989) 1 CMLR 421.

³ Див.: Справа C-18/90, *ONEM v. Kziber* (1991) ECR 199.

⁴ Див.: Справа C-265/03, *Simutenkov v. Ministerio de Educación y Cultura, Real Federación Española de Fútbol* (2005) ECR I-2579.

⁵ Див.: Справа 230/78, *Eridiana Zuccherifici Nationali v. Ministre de l'Agriculture et des Frets* (1979) ECR 2749.

4.2.4. Пряма дія директив і рішень

На відміну від регламентів, директиви не є прямо застосовуваними. Проте ЄСП визнав в рішенні у справі *Grad v. Finanzamt Traunstein*¹, що якщо задоволено відповідні вимоги, визначені в справі *Van Gend en Loos*, рішення та директиви можуть мати пряму дію. Однак і досі залишаються сумніви щодо того, чи може рішення мати горизонтальну пряму дію, якщо воно адресовано державі-члену ЄС.

Важливою додатковою умовою прямої дії директив є закінчення терміну їх імплементації. ЄСП багаторазово визнавав, що лише директиви, зазначений термін імплементації яких минув, здатні мати пряму дію². Вони можуть мати пряму дію також у випадках, коли імплементацію було здійснено неповністю або неналежним чином³.

Провідним рішенням з питання прямої дії директив можна визнати *Marshall v. Southampton та South West Area Health Authority (Teaching) (No. 1)*⁴, в якому ЄСП встановив, що директиви здатні мати лише вертикальну пряму дію. Проте це рішення залишило сумніви щодо визнання держави та її "агентів". Тому пізніше в рішенні у справі *Foster v. British Gas plc*⁵ ЄСП сформулював текст для визначення, чи є конкретна установа агентом держави: 1) установа, незалежно від її правової форми, має відповідати за надання певної послуги публічного характеру; 2) цей обов'язок має встановлюватися державним актом; 3) таке надання послуги публічного характеру має відбуватися під контролем держави; 4) з цією метою установа має бути наділена особливими повноваженнями, що виходять за межі прав і обов'язків індивідів у звичайних відносинах.

У рішеннях справ *Von Colson v. Land Nordrhein-Westfalen*⁶ та *Harz v. Deutsche Tradax GmbH*⁷ ЄСП встановив принцип непрямої дії, згідно з яким національні суди повинні застосовувати національне право відповідно з цілями директиви, навіть

¹ Див.: Справа 9/70, *Grad (Franz) v. Finanzamt Traunstein* (1970) ECR 825, (1971) CMLR 1.

² Див.: Справа 148/78, *Pubblico Ministero v. Tullio Ratti* (1979) ECR 1629, (1980) 1 CMLR 96.

³ Див., наприклад: рішення в справі 51/76, *Verbond v. Nederlandse Ondernemigen* (1977) ECR 113.

⁴ Див.: Справа 152/84, *Marshall v. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (Teaching) (№ 1)* (1986) ECR 723, (1986) 1 CMLR 688.

⁵ Див.: Справа C-188/89, *Foster v. British Gas* (1990) ECR I-3313, (1990) 2 CMLR 833.

⁶ Див.: Справа 14/83, *Von Colson and Kamann v. Land Nordrhein-Westfalen* (1984) ECR 1891, (1986) 2 CMLR 430.

⁷ Див.: Справа 79/83, *Harz v. Deutsche Tradax* (1984) ECR 1924.

такої, що не має прямої дії. ЄСП визначив, що відповідно до ст. 10 Договору про Співтовариство, всі держави-члени ЄС мають вживати всіх необхідних заходів для виконання своїх зобов'язань за правом Співтовариства. Таким чином, національні суди держав-членів згідно зі ст. 249 Договору про Співтовариство зобов'язані забезпечити досягнення результатів, передбачених директивами.

У своїй подальшій практиці ЄСП знов проголосив обов'язок національних судів держав-членів тлумачити національне право у світлі права Співтовариства¹, а також продемонстрував свою рішучість не поширювати принципу горизонтальної прямої дії на директиви.

4.3. Відповідальність держав-членів перед індивідами за порушення права Співтовариства

Право Співтовариства надає індивідам широкі можливості захисту своїх прав, порушених як державами-членами, так й інститутами ЄС (рис. 6). Відшкодування збитків при цьому є одним з найбільш ефективних інструментів. Якщо має місце порушення прав, наданих індивідові правом Співтовариства, він має можливість стягнути збитки з порушника, яким може бути як держава-член, так й інститут ЄС.

Щодо держав-членів ЄС, найбільш поширеним є інститут відповідальності за порушення права Співтовариства, що включає принцип відповідальності за неімплементацію директив та більш широкий принцип відповідальності за будь-які порушення права Співтовариства державами-членами Договору про Співтовариство.

4.3.1. Принцип відповідальності держав-членів за неімплементацію директив

Рішення у справі *Francovich* та *Bonifaci v. Italy*² у деякому сенсі було революційним і значною мірою усунуло труднощі, до яких призвела неможливість горизонтальної прямої дії

¹ Див., наприклад: рішення у справі C-106/89, *Marleasing SA v. La Comercial Alimentacion SA* (1990) ECR I-4135, (1992) 1 CMLR 305, та рішення у справі C-91/92, *Faccini Dori v. Recreb Srl* (1994) ECR I-3325, (1995) 1 CMLR 665.

² Див.: Справи C-6&9/90, *Francovich and Bonifaci v. Italy* (1991) ECR I-5357, (1993) 2 CMLR 66.

директив. Принцип, який встановлено ЄСП у рішенні з цієї справи, полягає в тому, що держава-член ЄС, яка вчасно не імплементувала директиву Співтовариства в національне законодавство, відповідальна перед індивідами, що зазнали шкоди в результаті такої бездіяльності держави.

За фактами цієї справи Італія вчасно не імплементувала директиву, яка вимагала від держав-членів створення спеціальних фондів, відповідальних за виплату компенсацій працівникам за умови банкрутства підприємств. На момент, коли громадяни Франкович, Боніфачі та інші втратили роботу внаслідок банкрутства роботодавця, в період коли Італія ще не імплементувала зазначену директиву. ЄСП вирішив, що Італія мала виплатити цим працівникам компенсацію за вчасне нестворення відповідних фондів, а відтак за неімплементацію директиви. Аналізуючи ст. 10 Договору про Співтовариство, ЄСП дійшов висновку, що міркування "ефективності" вимагають, щоб індивідам було надано можливість одержання компенсації за порушення права Співтовариства державою-членом ЄС.

Умови, за яких держава є відповідальною перед громадянами за неімплементацію директив:

- 1) неімплементована директива має надавати індивідам права;
- 2) обсяг цих прав має бути визначено на підставі цієї директиви;
- 3) потрібна наявність причинно-наслідкового зв'язку між порушенням та збитками, яких зазнав індивід.

При цьому не має значення, чи може директива мати пряму дію; істотним є лише факт неімплементації її державою.

Первинним призначенням цього інструменту є стимулювання держав-членів ЄС щодо дотримання права Співтовариства, тому можна стверджувати, що громадянство індивіда, який зазнав збитків, не має істотного значення (звичайно, якщо тільки конкретна директива не передбачає певного кола суб'єктів, щодо яких вона чинна). Тому з певними застереженнями громадяни інших країн (зокрема й України) також мають можливість стягувати збитки з держав-членів ЄС, якщо їх права порушено.

Хоча спочатку цей новий інструмент захисту прав громадян був призначений для вирішення трудових спорів і спорів, що виникають у випадку банкрутства, його потенційна сфера використання є дуже широкою. Рішення у справі *Francovich* усуває будь-яку заінтересованість держав-членів ЄС не імплементувати вчасно директиви. Це рішення надає індивідам ефективний засіб стягнення з держави збитків, спричинених нехтуванням нормами директиви, на яку не можна безпосередньо посилалися за браком норм прямої дії. Таким чином, принцип *Francovich* скоріше доповнює, ніж замінює, принцип прямої дії директив.

4.3.2. Принцип відповідальності держав-членів за порушення права Співтовариства

Після рішення у справі *Francovich* ЄСП у подальших своїх рішеннях проголосив більш загальний, "універсальний" принцип відповідальності держав-членів за порушення права Співтовариства¹. Відповідно до цього принципу держава-член ЄС, визнана винною в порушенні права Співтовариства, зобов'язана відшкодувати збитки, завдані не лише неімплементацією директиви, але і за порушенням інших зобов'язань, які випливають з Договору про Співтовариство. ЄСП установив, що відповідальність держав у вигляді відшкодування збитків може наступити не лише коли держава-член не вжила імплементаційних заходів з впровадження директиви до національного законодавства, але також коли національний законодавець своїми діями порушує положення Договору про Співтовариство. Пізніше ЄСП ще більше поширив цей принцип і оголосив, що порушення положень Договору про Співтовариство можуть мати місце з боку будь-якого органу державної влади держави-члена ЄС (як законодавчої, так й судової чи виконавчої влади) та не обмежуються лише порушеннями норм, які мають пряму дію. У цьому разі умови відповідальності будуть відрізнятися залежно від характеру порушення.

Умови відповідальності держави-члена при порушенні права Співтовариства:

- 1) норма права Співтовариства, яку порушено, повинна надавати індивідові (позивачеві) певні суб'єктивні права;
- 2) порушення має бути достатньо серйозним;
- 3) має бути прямий причинно-наслідковий зв'язок між порушенням зобов'язання, яке покладено на державу-члена ЄС, та шкодою, яку зазнав позивач*.

ЄСП встановив такі оціночні критерії визначення серйозності порушення, як: важливість та однозначність порушеної норми; обсяг дискреції, що надається національним органам; наявність умислу з боку порушника; виправдання порушенню; сприяння порушенню з боку будь-якого інституту ЄС; вирішення питання, чи мало місце вжиття нового заходу, чи просто продовження дії вже чинного акта. Наприклад, за критерієм обсягу дискреції,

¹ Див.: Справа С-46/93, *Brasserie du Pêcheur SA v. Germany* (1996) ECR I-1029, (1996) I CMLR 889, та справа С-48/93, *R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd.* (Factortame III) (1996) ECR I-1029, (1996) I CMLR 889.

* Як бачимо, у "формулі" Франковича не було вимоги серйозності, але ж неімплементація директиви вже сама собою становить досить серйозне порушення права Співтовариства.

у випадку, коли держава-член ЄС не має права на свій розсуд обирати форми законодавчого закріплення положень права Співтовариства або дозволені межі розсуду є дуже незначними, будь-яке порушення скоріше за все буде визнано достатньо серйозним¹.

4.4. Відповідальність Співтовариства.

Судовий перегляд актів чи бездіяльності інститутів Європейського Союзу

Співтовариство є юридичною особою та здатне нести юридичну відповідальність. Стаття 288 Договору про Співтовариство розрізняє *договірну* та *позадоговірну* відповідальність Співтовариства.

Договірна відповідальність може мати місце за наявності контракту між Співтовариством та індивідом. Частина 1 ст. 288 Договору про Співтовариство встановлює правило, згідно з яким умови договірної відповідальності Співтовариства визначаються національним правом, або відповідним контрактом. Такі спори підсудні відповідним національним судам. Юрисдикція ЄСП не поширюється на договірні справи (якщо тільки не діє як міжнародний арбітражний орган, відповідно до ст. 238 Договору про Співтовариство). Стороною у справі в національному суді в таких випадках є Співтовариство.

Відповідно до ч. 2 ст. 288 Договору *позадоговірна* відповідальність Співтовариства полягає в тому, що Співтовариство зобов'язується, згідно із загальними принципами права, які поділяються державами-членами, відшкодувати збитки, заподіяні вчинками інститутів ЄС або їх службовими особами у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків. У таких випадках юрисдикцію щодо таких справ буде мати ЄСП. Немає жодних обмежень щодо кола осіб, які можуть бути позивачами за ч. 2 ст. 288 Договору про Співтовариство. Проте існує позовна давність — часове обмеження, що становить 5 років від події, що є підставою для відповідальності.

*Елементи позадоговірної відповідальності Співтовариства*²:

1) наявність неправомірних дій чи бездіяльності інституту або службовця ЄС;

¹ Див., наприклад: рішення у справі C-5/94, *R. v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Hedley Lomas* (Ireland) Ltd. (1996) ECR I-2553, (1996) 2 CMLR 391.

² Див.: Справа 4/69, *Lutticke GmbH v. Commission* (1971) ECR 325.

2) наявність шкоди (збитків) у позивача;

3) причинно-наслідковий зв'язок між діями інститутів (службовців) ЄС та збитками, яких зазнав індивід.

При цьому неправомірні дії інститутів або службовців ЄС можуть бути різного характеру, наприклад: дії чи бездіяльність адміністрації (зокрема, надання неправдивої інформації); необережні дії службовців при виконанні своїх обов'язків; прийняття незаконного акта, що має негативні юридичні наслідки, або безпідставне неприйняття обов'язкового акта, коли існує такий обов'язок.

Критерії відповідальності Співтовариства за порушення, пов'язані з законодавчими актами, які стосуються економічної політики: 1) законодавчий акт має стосуватися питань економічної політики; 2) повинно бути наявним порушення норми, що захищає права індивіда (наприклад, порушення принципів пропорційності, рівності, легітимних очікувань); 3) порушення повинно бути "достатньо серйозним" (наприклад, коли відповідний інститут ЄС демонстративно та серйозно вийшов за межі своїх повноважень).

При розгляді таких справ звичайно беруться до уваги поведінка відповідача та правові наслідки вчиненого порушення. При цьому збитки мають бути безпосереднім наслідком неправомірних дій¹.

4.5. Судовий перегляд актів інститутів Європейського Союзу

Норми, які стосуються судового перегляду актів Співтовариства, є важливим процесуальним інститутом права Співтовариства та суттєвою гарантією захисту індивідами своїх прав від зловживань з боку інститутів ЄС. Найголовніші види судового перегляду передбачено ст. 230 та ст. 232 Договору про Співтовариство. За зразок системи судового перегляду було взято відповідні положення французького адміністративного права. Відповідно до ст. 230 Договору про Співтовариство, ЄСП може перевіряти діяльність інститутів ЄС з метою визначення дійсності їх актів. При чому, у разі задоволення вимог позивача ЄСП своїм рішенням позбавляє відповідний акт юридичної сили та може вимагати від органу, який його видав,

¹ Див.: Справи C-104/89&37/90, *Mulder v. Commission and Council* (1992) ECR I-3061.

відшкодувати всі можливі збитки, завдані позивачеві прийняттям неправомірного акта. За ст. 232 Договору про Співтовариство (яка доповнює ст. 230) ЄСП може розглянути бездіяльність інститутів ЄС, коли на них покладено обов'язок вчиняти дії.

4.5.1. Елементи судового перегляду актів інститутів Європейського Союзу за ст. 230 Договору про Співтовариство

Належність акта до типу, що може бути переглянутим ЄСП. До такого типу належать регламенти, директиви та рішення. Рекомендації та висновки виключено з кола актів, що розглядаються ЄСП. Проте кожного разу, розглядаючи певний акт на його відповідність вимогам Договору про Співтовариство, ЄСП має аналізувати не лише форму акта, але також його сутність, а відтак, можливі ситуації, коли рекомендацію чи висновок буде перекваліфіковано на прихований регламент, директиву чи рішення та подано на судовий перегляд¹.

Статус позивача. Позивачі можуть бути привілейовані (держави-члени ЄС, Рада Міністрів, Комісія та Європейський Парламент²) або непривілейовані (індивіди, за певних обставин). Індивід може оскаржити:

- а) рішення, адресоване до нього;
- б) рішення у формі регламенту;
- в) рішення, адресоване до іншої особи, якщо воно безпосередньо та персонально стосується позивача.

У цьому разі випадки "б" та "в" зажди викликають найбільші труднощі. Якщо акт має форму регламенту, потрібно довести, що за суттю він еквівалентний рішенню. Також необхідно довести, що позивач безпосередньо та персонально заінтересований. Найчастіше у практиці ЄСП було задоволено скарги, що стосувалися конкурентного права³.

Підстави оскарження акта інституту ЄС: а) перевищення повноважень органом чи інститутом ЄС під час прийняття акта; б) порушення істотної процесуальної норми права Співтовариства; в) акт інституту ЄС порушує норми Договору про Співтовариство або будь-яку іншу норму права Співтовариства; г) зловживання повноваженнями з боку інституту ЄС. Ці підстави не є взаємовиключними, тобто оскарження може бути здійснено одночасно за кількома підставами.

¹ Див.: Справа 60/81, *IBM v. Commission* (1981) ECR 2639, (1981) 3 CMLR 635.

² Див.: Справа C-70/88, *European Parliament v. Council* (Chernobyl Case) (1980) ECR I-2041, (1992) 1 CMLR 91.

³ Див.: наприклад: справи 56 & 58/64, *Etablissements Consten SA and Grundig v. Commission* (1964) ECR 299, (1996) CMLR 418.

Додержання процесуальних строків. За ст. 230 Договору про Співтовариство позивач повинен подати скаргу протягом 2 місяців від дати: а) публікації акта Співтовариства (у випадку регламенту); б) повідомлення про захід (акт) позивача (у випадку рішень); в) дня, коли позивач дізнався про акт (захід) (за браком повідомлення). Після закінчення цих строків скаргу не може бути подано. За наявністю поважних причин можливе продовження зазначених строків.

4.5.2. Судовий перегляд у випадку бездіяльності інститутів Європейського Союзу за ст. 232 Договору про Співтовариство

Стаття 2 Договору про Співтовариство своєрідно доповнює ст. 230 Договору про Співтовариство, надаючи індивідам можливість ініціювати процедуру судового перегляду у разі бездіяльності інститутів ЄС. При цьому бездіяльність має порушувати Договір про Співтовариство, коли Договором встановлено обов'язок держави діяти.

Позивачі можуть бути привілейовані (держави-члени ЄС, Рада Міністрів, Європейська Комісія та Європейський Парламент) та непривілейовані (індивіди). Але залишається нечітко визначеним, чи буде прийнято скаргу у випадку акта, якщо оскаржуваний акт адресовано до третьої особи*.

Перед поданням скарги за ст. 232 Договору про Співтовариство треба звернутися до інституту ЄС з вимогою здійснити дію. За такою вимогою інститут ЄС протягом 2 місяців, повинен вчинити дію або визначитися своєю позицією. Якщо цього не зроблено, позивач може подати скаргу до ЄСП протягом наступних 2 місяців.

4.5.3. Судовий перегляд за ст. 241 Договору про Співтовариство (непрямий перегляд)

Відповідно до положення ст. 241 Договору про Співтовариство можна оскаржити законність загального акта Співтовариства, на якому ґрунтується оскаржуваний акт чи бездіяльність інституту ЄС (за ст.ст. 230, 232 Договору про Співтовариство). Оскарження за ст. 241 Договору про Співтовариство не має часових обмежень, тобто, незважаючи на закінчення строку за ст. 230(3) Договору про Співтовариство, будь-яка сторона (пози-

* Суд застосовував таку аналогію у рішенні за справою 246/81, *Bethell v. Commission* (1982) ECR 2277, та у рішенні за справою 15/71, *Mackprang v. Commission* (1971) ECR 797.

вач чи відповідач) може посилатися на підстави, визначені у ст. 230(2) Договору про Співтовариство.

ЄСП не може самостійно ініціювати процедуру перегляду за ст. 241 Договору про Співтовариство, але лише у зв'язку з уже розпочатою справою за ст. 230¹ або ст. 232 Договору про Співтовариство.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте вертикальну та горизонтальну пряму дію права Співтовариства.

2. Які існують передумови відшкодування збитків індивідам з боку держави-члена за рішенням у справі *Francovich*?

3. У чому полягає сутність доктрини верховенства права Співтовариства над національним правом держав-членів?

4. Розкрийте процедуру відшкодування збитків, заподіяних інститутами ЄС згідно зі ст. 288(2) Договору про Співтовариство.

¹ Див.: Справи 31&33/62, *Milchwerke Heinz Wöhrmann & Sohn KG and Alfons Lutticke GmbH v. Commission* (1962) ECR 501, (1966) CMLR 152.

Тема 5 ЛІСАБОНСЬКИЙ ДОГОВІР (ДОГОВІР ПРО РЕФОРМИ)

5.1. Історія розробки Конституційного Договору ЄС. Європейський Конвент

Конституційний устрій ЄС визначається установчими договорами, найбільш важливими з яких є Договір про Співтовариство 1957 р. і Договір про ЄС 1992 р. Проект Конституційного Договору ЄС 2004 р. є консолідацією цих 2 договорів і змінами, що були внесені Амстердамським і Ніщцьким договорами.

У зв'язку з набуттям членства в ЄС в 2004 р. та 2007 р. 12 нових держав-членів виникла необхідність у перегляді засад конституційного устрою ЄС. Жоден з існуючих на той час установчих договорів не забезпечував достатнє регулювання діяльності нового розширеного Європейського Союзу. Існувала необхідність у реформуванні процедури голосування, а також консолідації та спрощення існуючих установчих договорів ЄС. На засіданні Європейської Ради в м. Ніцца (Франція) 2000 р. було заявлено про необхідність реформування європейського конституційного законодавства. Зокрема, прийнята в Ніщі декларація визначила такі 4 основні напрями подальших конституційних реформ в ЄС:

- 1) чіткий розподіл повноважень і компетенції між ЄС та державами-членами;
- 2) визначення статусу Хартії основних прав ЄС;
- 3) консолідація і кодифікація існуючих установчих договорів ЄС;
- 4) посилення ролі національних парламентів держав-членів Європейського Союзу.

Лаакенська декларація 2001 р. підтвердила прагнення держав-членів ЄС удосконалювати правові основи ЄС на підставі принципів демократичності, прозорості та ефективності. Цей документ установив Європейський Конвент, основною метою якого було розробити проект Конституційного Договору ЄС, що мав бути пізніше розглянутий на міжурядовій конференції й ухвалений Європейською Радою.

До складу Європейського Конвенту увійшло 105 членів на чолі з колишнім президентом Франції Валері Жискар д'Естен. Члени Європейського Конвенту представляли національні

парламенти держав-членів ЄС і держав-кандидатів ЄС, членів Європейського Парламенту, Європейської Комісії і представників глав держав та урядів. Обговорення тексту проекту Конституційного Договору ЄС здійснювалося під керівництвом Президії у складі 13 осіб; голови та 2 його заступників. Перші збори Європейського Конвенту відбулися 28 лютого 2002 р., згодом зустрічі проходили у формі пленарних засідань щомісячно впродовж 15 місяців. Пленарні засідання проходили в робочих групах, кожна з яких очолював член Президії. Засідання Європейського Конвенту були публічними і проходили в будинку Європейського Парламенту в Брюсселі.

Під час розробки тексту Конституційного Договору ЄС основними проблемними питаннями виявилися розподіл голосів у Раді Міністрів і згадка про християнство в преамбулі проекту Конституційного Договору ЄС. Зокрема, держави-члени ЄС вважали несправедливим, що Іспанія та Польща мали по 27 голосів у Раді Міністрів, у той час як держави-члени з більшою кількістю населення, такі як Великобританія, Італія, Німеччина і Франція, одержали всього по 29 голосів. Бельгія і Франція протестували проти визнання пріоритету християнської традиції в Європі, про що згадувалося в преамбулі проекту Конституційного Договору ЄС¹. Згодом, формулювання у преамбулі було змінено на "спільність культурної, релігійної і гуманістичної спадщини Європи". Це рішення викликало осудження Ватикану, проте було схвалено Туреччиною як державою-кандидатом у члени ЄС. Розроблений Європейським Конвентом проект Конституційного Договору ЄС обговорювався на Міжурядовій конференції представників 25 держав-членів ЄС, Європейської Комісії і Європейського Парламенту. На засіданні також були присутні представники на той час 3 держав-кандидатів у члени ЄС — Болгарії, Румунії та Туреччини.

Остаточний текст Конституційного Договору ЄС після його обговорення в Європейській Раді підписали у Римі 29 жовтня 2004 р. представники держав-членів Європейського Союзу.

Після невдалої ратифікації Конституційного Договору на національних референдумах у Голландії і Франції виникла необхідність у якісному перегляді загальних правових положень функціонування єдиного конституційно-правового механізму ЄС. Незважаючи на те, що більшість держав-членів ЄС ратифікували Конституційний Договір ЄС, необхідність одноголосного

¹ Інші країни, що протестували проти згадування християнської релігії у преамбулі Конституційного Договору ЄС, — Данія, Кіпр, Німеччина, Словенія, Швеція та Фінляндія.

рішення щодо процедури внесення змін і доповнень в установчі договори ЄС перешкоджало тому, щоб Конституційний Договір ЄС набрав чинності. Європейська Рада ухвалила рішення щодо встановлення "періоду рефлексії", протягом якого планувалося обговорити майбутнє конституційного розвитку в ЄС й затвердити план подальших дій. Офіційно "період рефлексії" завершився у січні 2007 р.

У березні 2007 р. до 50-річниці Договору про Співтовариство (Римського Договору) держави-члени ЄС прийняли Берлінську декларацію, у якій проголосили свій намір зробити все можливе для досягнення згоди за новим установчим договором ще до проведення виборів до Європейського Парламенту 2009 р. З цією метою ще до ухвалення Берлінської декларації була створена спеціальна робоча група з редагування тексту Конституційного Договору ЄС. У червні 2007 р. спеціальна робоча група представила офіційний текст нового установчого договору французькою мовою. Текст договору був скорочений з 63 тисяч слів і 448 статей Конституційного Договору ЄС до 13 тисяч слів і 70 статей. Берлінська декларація встановила нові часові рамки для ухвалення нового договору.

21 червня 2007 р. у Брюсселі відбулося засідання Європейської Ради, де було ухвалено остаточне рішення щодо розробки нового договору замість Конституційного Договору ЄС (*Договору про реформи*). Була досягнута згода щодо організації Міжурядової конференції глав держав-членів ЄС, щодо усунення частини тієї конституційної термінології і інших спірних аспектів тексту Конституційного Договору ЄС, які були неприйнятні для деяких держав-членів ЄС. Європейська Рада запропонувала Міжурядовій конференції глав держав-членів ЄС доповнити положення нового договору ключовими (основними), пунктами конституційних реформ, передбачених Конституційним Договором ЄС. Було також рекомендовано надати більше можливостей для держав-членів щодо тимчасового незастосування положень договору у деяких законодавчих сферах, а також було наголошено, що нова система голосування в інститутах ЄС не повинна застосовуватись до 2014 р. Передбачалося, що Договір про Реформи повинен одночасно доповнювати Договір про ЄС і Договір про Співтовариство, проте, не об'єднуючи в собі ці установчі договори. Було ухвалено рішення про перейменування Договору про Співтовариство на "Договір про діяльність Європейського Союзу". Планувалося, що текст нового договору не буде включати Хартію основних свобод ЄС, проте для надання їй юридичної сили, новий договір повинен мати відповідне посилання на неї в своєму тексті.

5.2. Підписання Лісабонського Договору

23 липня 2007 р. Міжурядова конференція глав держав-членів ЄС почала розробку нового установчого договору ЄС. Міжурядова конференція глав держав-членів ЄС підготувала документ під назвою "Проект Договору, що доповнює Договір про Європейський Союз і Договір про Європейське Співтовариство". До роботи конференції були залучені представники урядів держав-членів та вчені-юристи, а також представники Європейського Парламенту. Офіційне закриття конференції відбулося 18—19 жовтня 2007 р. на засіданні Європейської Ради в м. Лісабон (Португалія), де відбувалися засідання Міжурядової конференції глав держав-членів ЄС. За прикладом установчих договорів ЄС (Маастрихтський Договір, Амстердамський Договір, Ніщський Договір), новий установчий договір отримав неофіційну назву *"Лісабонський Договір"*. Підписанню проекту Лісабонського Договору учасниками Міжурядової конференції глав держав-членів ЄС передували ряд компромісів, досягнутих в останній момент, зокрема, Італія одержала додаткове місце для свого представника в Європейському Парламенті (разом з тим, щоб не перевищити максимальну кількість депутатів Європейського Парламенту (750 мандатів), Президент Європейського Парламенту відтепер не є депутатом), Польща домоглась збереження сприятливої для неї процедури голосування, а Австрія — відкладення розгляду позову ЄСП щодо незаконного встановлення австрійським урядом квот на прийом студентів з інших держав-членів до австрійських університетів.

Зміни у сфері зовнішньої політики, що закріплені в Лісабонському Договорі, за своїм значенням порівнюють з утворенням Спільного ринку Співтовариства, введенням єдиної європейської валюти євро та посиленням співпраці держав-членів у сфері юстиції та внутрішніх справ.

5.3. Структура та зміст Лісабонського Договору. Основні положення

Лісабонський Договір фактично переносить головні положення та новели Конституційного Договору ЄС до установчих договорів ЄС.

Лісабонський Договір складається з декількох частин:

- а) преамбули;
- б) змін до Договору про ЄС (ст. 1);

- в) змін до Договору про Європейське Співтовариство (ст. 2);
- д) прикінцевих положень (ст.ст. 3-7);
- е) протоколів;
- ж) декларацій держав-членів.

Таким чином, на відміну від Конституційного Договору ЄС, який мав на меті консолідацію усіх установчих договорів ЄС, Лісабонський Договір їх просто доповнює. Для подальшого застосування Лісабонський Договір міститиме перехресні посилання на існуючі установчі договори ЄС. Проте це знов викликає негативні відгуки критиків договору, які вважають, що це зробить текст незручним для читання і незрозумілим для громадян Європейського Союзу.

Як і Конституційний Договір ЄС Лісабонський Договір передбачає надання юридичної сили проголошеної в 2000 р. Хартії основних прав ЄС, надання ширших повноважень Європейському Парламенту, введення нової посади Президента Європейської Ради і закріплення за ЄС статусу юридичної особи, що дає можливість ЄС виступати стороною в міжнародних договорах та спорах.

Лісабонський Договір вносить деякі зміни у назві установчих договорів і назві та статусі деяких інститутів ЄС. Зокрема, Договір про Європейське Співтовариство відтепер іменуватиметься "Договір про діяльність Європейського Союзу". За Європейською Радою і ЄЦБ буде закріплений статус офіційних інститутів ЄС; Рада Міністрів у Лісабонському Договорі фігурує як "Рада" або "Рада Міністрів"; ЄСП відтепер називатиметься "Суд Правосуддя Європейського Союзу"; у Лісабонському Договорі фіксується назва "Європейська Комісія". Однією з головних новел Лісабонського Договору є скасування Європейського Співтовариства та створення Європейського Союзу, як міжнародної організації на правах юридичної особи.

Було вирішено не закріплювати в тексті Лісабонського Договору ознак державності, наприклад, єдиних символів ЄС (прапора, гімну і девізу). Проте, насправді, всі символи ЄС вже давно існують та використовуються. Крім того, вирішено відхилити пропозицію щодо перейменування актів вторинного законодавства Співтовариства в "закони" ЄС.

Згідно з Лісабонським Договором *сфера зовнішньої політики* входить до компетенції ЄС, де необхідно одноголосне рішення всіх держав-членів для ухвалення остаточного рішення. Як крок до скорочення кількості членів Європейської Комісії посада Високого представника ЄС із загальної зовнішньої політики і політики безпеки об'єднується з постом Європейського комісара з зовнішніх відносин і європейської політики добросусідства. Високий представник ЄС із загальної зовнішньої полі-

тики і політики безпеки стає віце-президентом Європейської Комісії і очолює новостворену Європейську зовнішньополітичну службу (англ. *European External Action Service*). Проте, повноваження та рішення Високого представника ЄС із загальної зовнішньої політики і політики безпеки не можуть впливати на зобов'язання і повноваження, які вже існують з боку кожної з держав-членів ЄС щодо ведення своєї зовнішньої політики і регулювання відносин з іншими країнами, а також на участь держав-членів у міжнародних організаціях, включаючи членство в Раді Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН).

У Лісабонському Договорі значно *розширюються повноваження Європейського Парламенту*. Процедура прийняття спільних рішень, що діє в більшості сфер діяльності ЄС, після ратифікації Лісабонського Договору розповсюджуватиметься на всі сфери політики ЄС; це означає, що обсяг повноважень Європейського Парламенту залишиться незмінним, як і повноваження Ради Міністрів, але додані повноваження Європейського Парламенту з ухвалення бюджету ЄС.

У Лісабонському Договорі *посилено роль національних парламентів держав-членів ЄС* у проведенні будь-яких реформ в ЄС, а також щодо розгляду нових заяв про членство в ЄС. Національним парламентам надається право вето відносно судової співпраці держав-членів у цивільних справах. Національні парламенти наділяються певними повноваженнями з контролю за дотриманням принципу субсидіарності у ЄС. Лісабонський Договір надає національним парламентам держав-членів 8 тижнів на розгляд законодавчих проєктів Європейської Комісії і прийняття рішення щодо ухвалення або відхилення таких проєктів як таких, що суперечать принципу субсидіарності. Національні парламенти держав-членів мають право направити проєкт на доопрацювання до Європейської Комісії, якщо 1/3 членів національного парламенту проголосує за перегляд. Після цього Європейська Комісія буде зобов'язана або переглянути законодавчий акт, або надати обґрунтоване пояснення, чому така пропозиція не виходить за рамки принципу субсидіарності.

Лісабонський Договір вводить нову систему голосування в Раді Міністрів і усуває знамениту триопорну систему ЄС. Замість цього, як було передбачено Конституційним Договором ЄС, Лісабонський Договір фіксує *виключну, загальну і допоміжну компетенцію ЄС*.

Лісабонський Договір надає Хартії основних прав ЄС обов'язкову юридичну силу через визнання того, що Хартія основних прав ЄС має таку ж юридичну силу, як і установчі договори ЄС.

Згідно з Лісабонським Договором на посаду Президента Європейської Ради особа обиратиметься строком на 2 з половиною роки кваліфікованою більшістю членів Європейської Ради. На відміну від Президента Європейської Комісії, обрання Президента Європейської Ради не вимагає ухвали кандидатури Європейським Парламентом, оскільки Президент Європейської Ради не володіє жодними законодавчими й виконавчими повноваженнями, які має Президент Європейської Комісії.

Щодо норм про членство ЄС і вступу нових членів ЄС, Лісабонський Договір майже не відрізняється від Конституційного Договору ЄС. Проте *новою вимогою вступу до ЄС* є те, що держави-кандидати на вступ до ЄС мають поділяти спільні демократичні цінності ЄС і відповідати критеріям членства, визначеним Європейською Радою. Лісабонський Договір передбачає процедуру виходу будь-якої держави-члена з ЄС. Крім того, Лісабонський Договір надає *додаткові повноваження ЄС* з регулювання проблем кліматичних змін і боротьби з глобальним потеплінням — ці положення були також включені до мети ЄС. До установчих договорів ЄС були також додані норми про солідарність з питань постачання електроенергії і змін у енергетичній політиці ЄС.

5.4. Набрання чинності та майбутнє Лісабонського Договору

Лісабонський Договір зберігає більшу частину новел Конституційного Договору ЄС, але на відміну від Конституційного Договору ЄС, положення якого були орієнтовані на посилення згуртованості держав-членів ЄС і фактично на створення єдиної європейської конфедерації зі своїми символами, правовою і судовою системою та спільними політиками Лісабонський Договір сформульований як єдиний акт співпраці держав-членів ЄС у певних сферах своєї діяльності.

На Міжурядовій конференції глав держав-членів ЄС, яка відбулася 23 липня 2007 р., було вирішено, що Лісабонський Договір повинен бути ратифікований до кінця 2008 р. і набере чинності 1 січня 2009 р. перед строковими виборами до Європейського Парламенту. У більшості держав-членів ЄС, окрім Ірландії, процес ратифікації Лісабонського Договору, швидше за все, проходить в національних парламентах (конституція Ірландії зобов'язує проведення національного референдуму з цього питання). У Шотландії планується проведення консультативного референдуму. Офіційна церемонія підписання Ліса-

бонського Договору главами 27 держав-членів ЄС відбулася у Лісабоні 13 грудня 2007 р. Станом на кінець 2008 р. Лісабонський Договір ратифіковано в 23 державах-членах ЄС. 12 червня 2008 р. відбувся референдум в Ірландії, на якому 53,4% проголосувало проти ратифікації Лісабонського Договору Ірландією. Під час саміту Європейської Ради у м. Брюссель 12 грудня 2008 р. голови урядів держав-членів ЄС дійшли до компромісу з урядом Ірландії щодо повторного референдуму з ратифікації Лісабонського Договору Ірландією у 2009 р.

"Ірландський компроміс" включає наступні положення: 1) до складу Європейської Комісії будуть входити по представнику від кожної держави-члена; 2) політична нейтральність Ірландії залишається недоторканною і вона може не брати участі в ініціативах ЄС з питань безпеки; 3) Лісабонський Договір не буде впливати на положення Конституції Ірландії з питань охорони життя (заборона абортів), освіти та сім'ї (заборона одностатевих шлюбів).

Враховуючи те, що Лісабонський Договір вступає в силу в перший день місяця після його ратифікації усіма державами-членами ЄС без ратифікації його Ірландією його майбутнє залишається невідомим.

Контрольні питання

1. Які були передумови для ухвалення нового установчого договору ЄС?

2. Охарактеризуйте склад і діяльність Європейського Конвенту.

3. Яка відмінність Лісабонського Договору від Конституційного Договору ЄС?

4. Які новели Лісабонського Договору в сфері регулювання діяльності інститутів ЄС?

5. Які основні новели у сфері зовнішньої політики ЄС відбудуться згідно з Лісабонським Договором? Як впливають положення Лісабонського Договору на компетенцію держав-членів ЄС у регулюванні національної зовнішньої політики?

6. Як посилилась роль Європейського Парламенту і національних парламентів за Лісабонським Договором?

7. Як проходитиме ратифікація Лісабонського Договору? Висловіть свою думку щодо майбутнього Лісабонського Договору.

Тема 6 ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

6.1. Співвідношення компетенції Ради Європи та Європейського Союзу в сфері захисту прав людини

Право Співтовариства/ЄС, по суті, не містить переліку основних прав людини, який був би закріплений письмово¹, на відміну від права Ради Європи², і ЄСП ніколи не визнавав Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.³ як пряме джерело права ЄС. Тому для того, щоб розкрити питання про місце прав людини у праві ЄС, перш за все треба розмежувати компетенцію Ради Європи та Європейського Союзу.

Обидві ці організації виникли після Другої світової війни як природний результат усвідомлення європейськими державами необхідності інтеграції та зміцнення співробітництва. Проте від самого початку цілі та сфери діяльності цих організацій (тобто Європейського Співтовариства вугілля і сталі, Європейського Економічного Співтовариства та Євроатома, з одного боку, та Ради Європи, з іншого боку) були досить різними.

Як вже було розглянуто в темі 1, в основу трьох Європейських Співтовариств було покладено секторний підхід. Зокрема, Європейське Співтовариство вугілля і сталі було скеровано на поглиблення співпраці та створення спільного європейського ринку в галузі вугілля і сталі, Європейське Економічне Співтовариство — на досягнення єдиного спільного ринку без внутрішніх кордонів, Євроатом — на співробітництво в галузі мирного атома. Створення усіх 3 Європейських Співтовариств було зумовлено суто економічними цілями та потребами. Тому спочатку сфера захисту прав людини розглядалася як повністю

¹ Див.: *Витвицкая О., Горниг Г.* Право Європейського Союзу. — СПб.: Питер, 2005. — С. 91.

² Див.: *Варламова Н., Васильева Т.* Совет Европы: Стандарты в области прав человека // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. — 2002. — № 1. — С. 36.

³ Див.: *Кернз В.* Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посібн. — К.: Знання, КОО, 2002. — С. 108.

не властива для правового порядку, який незмінно ґрунтується на економічних засадах.

Крім того, на момент підписання установчих договорів Співтовариств в Європі вже існувала Рада Європи — організація, головною метою якої став захист прав людини. Її заснували 10 європейських країн — Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція та Швеція 5 травня 1949 р. Статут Ради Європи набрав чинності 3 серпня 1949 р. Основними цілями він проголосив захист прав людини, верховенство права, зміцнення і поширення демократії та співпраці на цілому континенті, підвищення європейської правосвідомості, що ґрунтується на загальноєвропейських цінностях різних культур. Тобто, основною метою діяльності Ради Європи є, безумовно, співробітництво народів Європи з питань захисту прав людини, традиційних європейських цінностей демократії та верховенства права.

Рада Європи є типовою регіональною міжнародною організацією, в той час як Співтовариство є певною новою формою наднаціональної організації, яка діє у сфері міжнародного публічного права.

На сьогодні в межах Ради Європи створено справжню регіональну систему захисту прав людини, яку визнано однією з найефективніших у світі. У рамках Ради Європи було прийнято чимало міжнародних конвенцій та інших угод, більшість яких пов'язана з правами людини, зокрема Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейську Соціальну Хартію 1961 р., Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Рамкову Конвенцію про захист національних меншин 1995 р. Створено також і відповідні "контролюючі" органи, що забезпечують функціонування механізму захисту за тим чи іншим міжнародним документом.

Найбільш значущим та найефективнішим з чинних міжнародних документів є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Європейська Конвенція), яку визнано однією з найдосконаліших у світі. Нині її ратифікувало 47 держав, зокрема всі держави-члени ЄС*. Вона покликана уособлювати європейські уявлення про права людини. Як підкреслюється у преамбулі Європейської Конвенції, її учасники

* Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 17 липня 1997 р.

поставили перед собою мету зробити "перші кроки" для колективного здійснення деяких прав, проголошених в Загальній декларації прав людини 1948 р., прийнятої під егідою ООН. Дійсно, в Європейській Конвенції міститься лише частина прав і свобод, закріплених у Загальній декларації прав людини та міжнародних пактах з прав людини. Проте позитивна ознака створеної системи полягає в тому, що вона постійно розвивається та доповнюється новими документами. Додаткові протоколи до Європейської Конвенції вмістили в систему європейського захисту практично весь перелік громадянських та політичних прав, визнаних міжнародним правом.

Але цінність Європейської Конвенції полягає не тільки в зафіксованих в ній правах і свободах, а й у створенні механізму їх імплементації. Механізм дії Європейської Конвенції в державах-учасницях є аналогічним механізму дії будь-якої публічно-міжнародної угоди та залежить від національної правової системи держави-учасниці (яке місце приділяється міжнародному договору як джерелу права в національній правовій системі, який спосіб інкорпорації міжнародних угод практикується та, взагалі, якого значення надає міжнародно-правовим угодам національна правова традиція).

У більшості держав-учасниць Європейська Конвенція має, принаймні номінально, пряму дію і національне законодавство повинно бути приведено у відповідність до неї. Проте система захисту прав, що охороняються Європейською Конвенцією (головним органом якої після реформи 1998 р. є Європейський суд з прав людини, який за певних обставин може приймати скарги від осіб, чиї права, визначені Конвенцією, порушено, і які не знайшли захисту в національній правовій системі), має *субсидіарний характер*. Це означає, що особа може звернутися до Європейського суду з прав людини лише після вичерпного використання всіх внутрішніх засобів захисту, тобто способів, доступних індивідам у державі, яка порушила право, що охороняється Європейською Конвенцією. Питання про те, чи були використані в конкретному випадку заявником усі можливі правові засоби, Європейський суд з прав людини вирішує сам, виходячи при цьому з особливостей правової системи держави-відповідача і, перш за все, системи органів правосуддя, та з урахуванням специфічних обставин конкретної справи. Серед внутрішньодержавних правових засобів, що підлягають вичерпанню, провідне місце посідає судовий захист порушеного права. Як правило, для вичерпного використання судових засобів правового захисту Європейський суд з прав людини, відпо-

відно до судової системи переважної більшості європейських держав, вимагає, щоб заявник, який не задоволений рішеннями національних судів, послідовно пройшов 3 інстанції: першу, апеляційну і касаційну. Залежно від особливостей окремих судових систем, порядку оскарження, конкретних обставин справи кількість інстанцій може збільшуватися або зменшуватися. Наприклад, у рішенні по справі *Keegan v. Ireland* від 26 травня 1994 р.¹ Європейський суд з прав людини відхилив заяву держави-відповідача про те, що, не звернувшись до Верховного суду держави-члена Ради Європи, заявник порушив правило вичерпання. Європейський суд з прав людини вказав, що практика Верховного суду свідчить про те, що звернення до нього заявника не мало шансів на успіх. Проте це швидше виключення, ніж правило. У більшості випадків незвернення заявника до вищої судової інстанції (касаційного суду) Європейський суд з прав людини розцінює як невичерпання національних правових засобів, причому навіть у тих випадках, коли звернення до вищої інстанції має мало шансів на успіх (наприклад, справа *Civet c. France* 1999 р.²). Рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання всіма державами-учасницями Європейської Конвенції.

Звернутися до Європейського суду з прав людини може як будь-яка особа (фізична чи юридична) або група осіб, так і держава. Слід зазначити, що фізична особа, що звертається до Європейського суду з прав людини, не обов'язково має бути громадянином держави, проти якої подається скарга — достатньо, щоб ця особа зазнала порушення своїх прав. Відповідачем у Європейському суді з прав людини може бути тільки держава, при цьому тільки та, яка є учасницею Європейської Конвенції, оскільки Конвенція встановлює об'єктивні стандарти поведінки держави щодо гарантованих нею прав і свобод. Відповідальність держави у цьому разі може поширюватися за досить широкий спектр правопорушень — як за дії державних органів чи службовців, так і за недоліки у законодавчій практиці — наприклад, прийняття надто суворого закону, чи, навпаки, неприйняття акта, який би гарантував чи охороняв певне право чи свободу індивіда.

Матеріальні норми Європейської Конвенції (положення, що передбачають права і свободи) розподіляються на так звані

¹ Див.: Справа *Keegan v. Ireland* (1994), Ser. A, № 290.

² Див.: Справа *Civet c. France* (GC), № 29340/95, CEDH, 1999-VI.

абсолютні права (тобто які, обмежити які неможна) та права, на які законом можуть бути встановлені певні обмеження. Наприклад, ст. 3 Конвенції містить абсолютну норму — заборону тортур та нелюдського поводження, приклад права, яке може бути обмежено, містить ст. 10 — право на свободу висловлення. Статті, якими передбачені обмеження прав (ст.ст. 8—11) побудовано наступним чином: у першій частині викладається зміст права, а в другій — наводяться підстави, за якими допускається встановлення державами певних обмежень на здійснення цього права. Оскільки статті Європейської Конвенції містять здебільшого декларативні норми, Європейський суд з прав людини є відповідальним за тлумачення та застосування норм Конвенції. Тлумачення та застосування положень Європейської Конвенції Європейським судом з прав людини є невід'ємною частиною останньої та повинні братися до уваги національними судами держав-учасниць під час вирішення справ щодо прав і свобод, які охороняються Конвенцією*.

Усі держави-члени ЄС підписали Європейську Конвенцію. Першим документом Співтовариства, який офіційно визнав Європейську Конвенцію, став Єдиний Європейський Акт 1986 р., хоч і зазначив це лише у своїй преамбулі. Проте Співтовариство як суб'єкт міжнародного права не є її учасником; тому, будучи правом для кожної з держав-членів окремо, Європейська Конвенція не є самостійним джерелом права Співтовариства.

Зрозуміло, що така ситуація породжує певні незручності й непорозуміння, тому можливість приєднання ЄС до Європейської Конвенції обговорювалася неодноразово. Вперше цю ідею було висловлено ще в 1979 р. у звіті Європейської Комісії та після довгої перерви знову включено до порядку денного у 1990 р. Європейська Комісія, визначаючи, що Європейська Конвенція потенційно може впливати на правову систему Співтовариства, все ж таки висловила думку, що існує небезпека порушення Співтовариством прав, що захищаються Європейською Конвенцією, або потенційна можливість різного тлумачення цих прав ЄСП та Європейським Судом з прав людини. У відповідь на таку думку Європейської Комісії Рада Міністрів звернулася до ЄСП (як своєрідного "конституцій-

* Відповідно до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", українські суди застосовують під час розгляду справ Європейську Конвенцію та практику Суду як джерело права.

ного суду" Співтовариства) з питанням, чи було б юридично можливо приєднання Співтовариства до Європейської Конвенції. У своєму висновку ЄСП проголосив, що приєднання до Європейської Конвенції є юридично неможливим без попереднього внесення змін до Договору про Співтовариство¹. Слід визнати, що приєднання Співтовариства до Європейської Конвенції з прав людини є досить проблематичним, якщо згадати про особливу "наднаціональну" природу права Співтовариства, його імперативний характер, з одного боку, та декларативність Європейської Конвенції з іншого боку, як будь-якого міжнародно-правового документа. Крім того, недосяжно високий, порівняно зі східними сусідами, рівень економічного розвитку держав-членів ЄС та специфічність положень про вільне пересування осіб та заборону дискримінації в праві Співтовариства, за якими ключовим залишається чинник національності (громадянства)*, роблять приєднання Співтовариства до Європейської Конвенції небажаним з політичних та економічних міркувань.

Лісабонський Договір нарешті вніс саме такі зміни до Договору про Співтовариство, про які зазначалося в висновку ЄСП, тобто прямо передбачає, що Європейський Союз приєднається до Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Це приєднання не впливатиме на компетенцію Союзу, як її визначено в Договорах². Проте Лісабонський Договір ще не набрав чинності, та, беручи до уваги відмову ірландського електорату ратифікувати договір, його доля залишається невідомою.

З боку Ради Європи було прийнято ряд аналогічних заходів з усунення юридичних перешкод приєднання ЄС до Конвенції (традиційно лише держави, а не міжнародні організації, могли стати учасниками Конвенції). Стаття 17 Протоколу № 14 до Конвенції додає другий абзац до ст. 59 Конвенції, а саме Європейський Союз може приєднатися до цієї Конвенції³. Для набрання чинності цим протоколом необхідна його ратифікація усіма державами-членами Ради Європи. На сьогоднішній день Росія залишається єдиною державою, що не ратифікувала

¹ Див.: Рішення № 2/94 [1996] ECR I-1759.

* За правом Співтовариства/ЄС, існує величезна різниця у становищі громадян та негромадян в межах Європейського Союзу.

² Див.: ст. 1(8) Лісабонського Договору.

³ Див.: Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention, Strasbourg, 13.V.2004.

протокол. Усе це означає, що на сьогодні стан справ щодо приєднання ЄС до Конвенції залишається в статусі кво.

Проте слід відзначити, що Європейська Конвенція все ж таки іноді може правити за своєрідне *вторинне "джерело"* права ЄС або просто як *"джерело права переконливого характеру"* та ЄСП неодноразово ссилався на Конвенцію в такій якості*. Незважаючи на це, все ж таки важливо орієнтуватися в цих двох різних системах та розуміти їх відмінність. Можливі ситуації, коли обставини однієї і тієї ж справи можуть бути причиною звернення як до ЄСП, так і до Європейського суду з прав людини, проте підстави звернення та принципи розгляду справи в цих 2 випадках будуть зовсім різними. Наприклад, якщо якась держава-член ЄС (а одночасно й учасниця Європейської Конвенції) перешкоджає в'їзду дружини працівника-громадянина ЄС, який законно працює в тій державі-члені, ця дружина може оскаржити дії такої держави-члена за порушення ст. 39 Договору про Співтовариство (що регламентує вільне пересування працівників у ЄС), а також може, за умови вичерпання внутрішніх правових засобів захисту, доступних на національному рівні, звернутися до Європейського суду з прав людини, посилаючись на порушення ст. 8 Європейської Конвенції (яка охороняє право на повагу приватного й сімейного життя). Посилатися ж безпосередньо на цю норму, як і на будь-яку іншу статтю Європейської Конвенції, під час розгляду справи ЄСП не дозволяється.

6.2. Еволюція та місце прав людини у праві ЄС

Як вже зазначалося, на сьогодні право ЄС / Співтовариства, по суті, не містить переліку основних прав, який був би закріплений письмово. Виключення становить преамбула Договору про Співтовариство, в якій згадується про те, що засновники Співтовариства мали на меті *створення найтіснішого за всю історію союзу народів Європи і зберігання та зміцнення миру та свободи в Європі*¹, і ст. 141 Договору про Співтовариство, яка

* Слід зазначити, що у справі *Carpenter*, Case C-60/00 ECR 2002 I-6279 ЄСП додався до докладного аналізу та застосування ст. 8 Конвенції (включаючи застосування спеціального юридичного тесту на її підставі), що можна вважати фактичним наданням Конвенції навіть більш поважного статусу, ніж "джерело переконливого характеру".

¹ Див.: *Steiner J., Woods L. Textbook on EC Law. 6th ed. — Blackstone Press Limited, 1998. — P. 3.*

містить заборону на виплату різної винагороди для жінок і чоловіків за рівну або рівноцінну працю. У першому варіанті Договору про Співтовариство можна було знайти 3 статті про недискримінацію (заборона дискримінації на підставі національності, заборона дискримінації за ознакою статі під час оплати праці, а також заборона дискримінації виробників та споживачів у рамках спільної сільськогосподарської політики). Як бачимо, ці норми (особливо остання) ґрунтувалися виключно на економічних міркуваннях. І все ж їх можна визнати своєрідним передвісником подальшого розвитку принципу рівності.

Договір про Співтовариство з самого початку також містив розділ про вільне пересування працівників, в якому йдеться про право вільного пересування в межах ЄС індивідів, що працюють у державах-членах ЄС. Але ці положення Договору мають також суто економічне підґрунтя (вільне пересування працівників поставлено в один ряд з вільним рухом товарів).

Хоча спочатку сфера захисту прав людини розглядалася як повністю невластива для правового порядку, який незмінно ґрунтується на економічних засадах, за 4 десятиріччя це положення зазнало певних змін, що пояснюється поглибленням політичної та економічної взаємодії європейських країн. Прагнення дотримувати і поважати основні права і свободи, їх важливість у житті Співтовариства постійно підкреслюється. Наприклад у спільній заяві Європейського Парламенту, Ради Міністрів і Європейської Комісії від 5 квітня 1977 р.¹, а також у посиланні на раніше досягнутий правовий захист, закріплений в преамбулі Єдиного Європейського Акта 1986 р.² та Декларації основних прав і свобод Європейського Парламенту від 12 квітня 1989 р.³. Крім того, у 1986 р. зазначені інститути прийняли Спільну Декларацію проти расизму і ксенофобії. Проте жоден з цих документів не має зобов'язальної юридичної сили і ЄСП не зобов'язаний брати їх до уваги, а лише може їх використовувати як *"джерело переконливого характеру"*.

3—4 червня 1999 р. в Колоні (Німеччина) Європейською Радою було прийнято рішення про розроблення Хартії основних прав ЄС. У своїх висновках Європейська Рада пояснила необ-

¹ Див.: Abl. 1977. № С. 1, 103.

² Першим документом Співтовариства, який офіційно визнав Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, став Єдиний Європейський Акт 1986 р., хоч і зазначив це лише у своїй преамбулі. Крім того, Преамбула Єдиного Європейського Акта проголошує, що однією з його цілей є підтримання демократії на основі фундаментальних прав людини.

³ Див.: Abl. 1989. № — С. 51, 120.

хідність розробки Хартії основних прав ЄС потребою зробити першочергову важливість і значущість цих прав більш очевидною і зримою для громадян Європейського Союзу. Європейська Рада в Колоні вирішила, що ця Хартія повинна містити фундаментальні права і свободи, а також основні процесуальні права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та містити фундаментальні права, що відносилися б тільки до громадян ЄС та, також, що необхідно враховувати економічні і соціальні права, які містяться в Європейській соціальній хартії і Хартії основних соціальних прав робітників Співтовариства, оскільки вони не просто ставлять цілі для дій з боку Союзу. Європейська Рада також вирішила, що зазначена Хартія основних прав ЄС повинна бути розроблена органом, що складався б з представників глав держав та урядів, Голови Комісії, а також членів Європейського Парламенту і національних парламентів¹. Цей орган відомий під назвою Європейський Конвент. Він був створений на Європейській Раді в Тампері (Фінляндія) 15—16 жовтня 1999 р. Його завдання були визначені мандатами (розпорядженнями), отриманими в Колоні і Тампері, зокрема такі з них є особливо важливими:

1) Європейський Конвент не є міжурядовою конференцією в тому значенні, яке визначено в Договорі ЄС;

2) він не має повноважень для того, щоб змінити або послабити Європейський Союз;

3) його завданням є розробка проекту Хартії основних прав ЄС відповідно до основоположних документів ЄС. Тому, складаючи проект Хартії основних прав ЄС, необхідно мати на увазі, що вона застосовуватиметься в рамках Договору про ЄС, а також в рамках Договорів, які засновували Європейські Співтовариства. Іншими словами, Хартія основних прав ЄС повинна посилатися на розд. V (Співробітництво у галузі закордонних справ і безпеки) і розд. VI (Співробітництво з юстиції та поліції в кримінальних справах) Договору про Європейський Союз. Економічний і Соціальний комітет розглядав це всеосяжне віднесення Хартії основних прав ЄС до Договору про ЄС як дуже важливу обставину, оскільки не тільки Договір про ЄС зачіпає інтереси громадян щодо їх свободи і рівності;

4) Хартія основних прав ЄС звернена до інститутів ЄС, а не до інститутів держав-членів у контексті їх власних повноважень.

¹ Див.: Бонвичини Р. Социальное партнерство и трудовые отношения в Европе. Приемлемы ли для России европейские модели? — М.: Права человека, 2005. — С. 100—101.

Проте держави-члени ЄС, звичайно, пов'язані зобов'язаннями Хартією основних прав ЄС, коли вони застосовують, виконують і перетворюють право Співтовариства.

На засіданні Європейської Ради в Колоні не було чітко визначено, чи буде Хартія основних прав ЄС мати юридично обов'язкову силу. У висновках, зроблених Європейською Радою, зазначається лише, що вона *запропонує Європейському Парламенту і Комісії, щоб вони, разом з Радою, урочисто проголосили складену на підставі проекту документа Хартію основних прав ЄС. Потім необхідно буде розглянути питання про те, чи буде Хартія, і якщо так, то яким чином, включена до угод.* Голова Європейського Конвенту роз'яснив, що Конвент складатиме Хартію, виходячи з того, що вона матиме обов'язкову правову силу. Європейський Парламент завжди підтримував обов'язковість такого документа і однозначно визначав, що схвалення Хартії основних прав ЄС прямо залежатиме від того, чи буде вона мати юридично обов'язкову силу. Економічний і Соціальний Комітет з цього приводу наголосив, що *обов'язковий характер Хартії фундаментальних прав надасть додаткового виміру Європейському Союзу як "простору свободи, безпеки і справедливості", в якому Євросоюз офіційно бере на себе зобов'язання "Співтовариства основних цінностей. Офіційне ухвалення Союзом таких зобов'язань є значущою обставиною напередодні майбутнього розширення Європейського Союзу, а також у контексті глобалізації"*.

Що стосується змісту Хартії основних прав ЄС, то Європейська Рада в Колоні окреслила лише мінімальні стандарти, хоча Хартія в своїх положеннях, безумовно, виходить за межі Європейської Конвенції. У своєму вступному зверненні до Європейського Конвенту Роман Херцог відзначив, що настав час передбачити зобов'язання Європейського Союзу щодо своїх громадян, які повинні бути не менш чіткими і суворими, ніж ті зобов'язання, які зафіксовані в конституційному праві країн-учасниць ЄС. Перелік основних прав ЄС, який належало скласти Європейському Конвенту, засновувався на консенсусі з 3 основних індивідуальних прав на загальноєвропейському рівні (людська гідність, самовизначення і рівність), з одного боку, а також на принципі неподільності фундаментальних прав, з іншого.

¹ Див.: Висновок Економічного та соціального комітету від 22 вересня 1999 р. (CES 851/99).

26 вересня 2000 р. учасники Європейського Конвенту заявили про те, що вони готові схвалити проект Хартії основних прав ЄС. 2 жовтня 2000 р. Хартія основних прав ЄС була направлена на розгляд Європейської Ради. На зустрічі глав держав і урядів у м. Біаррітці 13—14 жовтня 2000 р. було ухвалено рішення доручити Європейському Парламенту, Раді Міністрів і Європейській Комісії схвалити Хартію основних прав ЄС.

Розроблена Хартія основних прав ЄС складається з преамбули і 7 розділів.

У розд. 1 "Гідність" йдеться про людську гідність;

розд. 2 "Свобода" гарантує основні свободи, зокрема: право на свободу і безпеку; повагу приватного та сімейного життя; захист персональних даних; право брати шлюб та створювати сім'ю; свободу думки, совісті й віросповідання; свободу висловлення та інформації; свободу зборів та об'єднання; свободу мистецтва і науки; право на освіту; свободу обирати заняття та право на працю; свободу підприємництва; право власності; право на притулок, на захист у разі видворення, вислання або екстрадиції;

розд. 3 "Рівність" — тобто право рівності: рівність перед законом; заборону дискримінації; культурну, релігійну та лінгвістичну різноманітність; рівність чоловіка і жінки; права дитини; права літніх людей; інтеграцію непрацевдатних осіб;

розд. 4 "Солідарність" — права солідарності, зокрема соціальну безпеку, охорону здоров'я, захист навколишнього середовища і споживачів тощо;

розд. 5 "Права громадян" закріплює право кожного громадянина ЄС голосувати та балотуватися як кандидат на виборах до Європейського Парламенту; або як кандидат на муніципальних виборах; право доступу до документів; право на звернення з петицією; свободу пересування та вибору місця проживання тощо;

розд. 6 "Правосуддя" містить права в сфері юстиції;

розд. 7 присвячено загальним положенням про сферу застосування Хартії основних прав ЄС, її відношення до інших документів.

Текстовою основою Хартії основних прав ЄС є Європейська Конвенція та протоколи до неї, Європейська Соціальна Хартія, Хартія Соціальних основних прав 1989 р., а також положення Договору про Співтовариство (про громадянство ЄС, про основні права і соціальні права). Цей документ схвалили члени зустрічі глав держав і урядів у Ніцці з 7 до 11 вересня 2000 р. Проте він не є складовою частиною Ніцького Договору, або первинного права ЄС у більш широкому сенсі.

Хартія основних прав ЄС проголошена 7 грудня 2000 р. Радою Міністрів, Головою Європейського Парламенту і Головою Європейської Комісії. Вона діє щодо органів та установ ЄС, а також щодо держав ЄС, коли вони застосовують право ЄС. Хоча сама Хартія основних прав ЄС не має зобов'язальної юридичної сили, вона може сприяти конкретизації неписаних та існуючих як загальноправові основи, проте діючих основних прав. Хартія основних прав ЄС може слугувати джерелом нормотворчості інститутів ЄС.

13 грудня 2007 р. у м. Лісабон (Португалія) було підписано Лісабонський Договір, який містить окремий протокол з використання Хартії основних прав ЄС, проголошено на засіданні Європейської Ради в Ніщі в грудні 2000 р. Включення Хартії основних прав ЄС до Лісабонського Договору, у разі його ратифікації всіма державами-членами ЄС, додасть їй обов'язкову юридичну силу на території ЄС (тобто статус первинного джерела права ЄС)¹. Це також означає, що за умови ратифікації Лісабонського Договору Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та Хартія основних прав ЄС матимуть рівнозначний статус у праві ЄС. З цього приводу може виникнути чимало протиріч, оскільки зміст норм, що містяться в цих 2 документах не ідентичний. Тому Лісабонський Договір передбачає механізм розв'язання таких протиріч: як правило, більш ліберальна норма матиме пріоритет.

У широкому розумінні, всі принципи права Співтовариства, зокрема: пропорційності, правової певності чи дотримання процесуальних прав (див. тему 3.2), мають певний "відбиток прав людини", але серед принципів, що становлять основи права Співтовариства, найзначнішим слід визнати, безумовно, *принцип поваги до фундаментальних прав людини* та *принцип рівності* (недискримінації).

Так, у процесі розвитку права Співтовариства ставало все більш і більш зрозумілим, що громадяни ЄС можуть постраждати від неправомірних нормативних актів Співтовариств. Тому ЄСП визнав існування *принципу захисту основних прав* у праві Співтовариства². У рішенні по справі *Stauder v. City of Ulm* ЄСП проголосив, що скасує будь-яке рішення або акт органів ЄС, якщо воно суперечить фундаментальним правам людини, встановлюючи, таким чином, власний підхід до цього питання.

¹ Див.: Ст. 1(8) Лісабонського Договору.

² Див.: Справа 29/69, *Stauder v. City of Ulm* (1969) ECR 419, (1970) CMLR 112.

За фактами цієї справи позивач, який користувався пільгами з купівлі дешевих продуктів, скаржився, що вимога зазначення імені та адреси на спеціальному купоні, що мав представлятися для отримання дешевого масла, порушувала його основні права. ЄСП погодився, зазначивши, що подібна вимога не є необхідною.

Зазначеному принципу було надано значення *загального принципу права Співтовариств* і запропонована конкретна можливість судового захисту з використанням процедури *оцінного порівняння правових систем*, заснованої на конституційних традиціях, що є в конституційних актах держав-учасниць¹. Із зазначеного випливає, що ЄСП не може визнати правомірними заходи, не сумісні з конституціями держав-членів ЄС, а також з основними правами, які визнані і захищаються в рамках права Співтовариства, та міжнародними угодами про захист прав людини, які уклали держави-члени ЄС. ЄСП "застосовує" національні конституції та міжнародні угоди, укладені державами-членами не як джерела права, а як джерела "пізнання права", з яких він автономно виводить, з урахуванням особливих інтересів Співтовариств, основні права і, зокрема, гарантії судочинства, властиві кожній правовій державі. При цьому насамперед враховується автономний розвиток основних правових принципів Співтовариств, а порівняння права слугує тільки підставою для такого рішення.

Основні права і державно-правові процесуальні гарантії Співтовариства розглядаються як мінімальний стандарт для правореалізації в національному праві. Це вважається необхідним і тоді, коли відповідні національні гарантії через перевагу права Співтовариства не можуть застосовуватися, оскільки замість них мають використовуватися гарантії права Співтовариства.

Право ЄС/Співтовариства не містить будь-яких власних, особливих стандартів прав людини. Воно захищає стандарти, які стали європейськими внаслідок того, що є спільними для конституційних традицій держав-членів, або, принаймні, сприймаються правовими системами держав-членів. Загальноєвропейський стандарт у сфері основних прав частково відрізняється від національного стандарту і є, зазвичай, більш низьким. Це стало підставою для розробки правозастосовної

¹ Справа 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft GmbH v. Einfuhr-und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* (1970) ECR 1125, (1972) CMLR 255.

практики Конституційного Суду ФРН, яка називається "*So-lange Rechtsprechung*". Відповідно до цієї практики національне судочинство орієнтується на національний каталог основних прав до тих пір, доки європейські органи ЄС не нададуть їм захисту, відповідно до національного захисту основних прав¹.

Наступний принцип права Співтовариства — *принцип рівності* (недискримінації) — означає, що в схожих ситуаціях ставлення до осіб має бути абсолютно однаковим, за винятком випадків, коли існує об'єктивне виправдання різному ставленню. Цей принцип було закріплено ще в Договорі про Співтовариство, який в первинному варіанті містив 3 статті, які забороняли дискримінацію лише за деякими ознаками. ЄСП значно розвинув цей принцип і встановив, що що у деяких випадках заборонено дискримінацію і за тими ознаками, що не передбачені Договором про Співтовариство. Наприклад, в рішенні у справі *Prais v. Council*² (яке стосувалося відмови роботодавця перенести співбесіду з кандидаткою єврейської національності з дня, що припадав на свято) ЄСП проголосив, що дискримінація за релігійною ознакою також охоплюється загальним поняттям недискримінації у праві Співтовариства.

Важливе місце серед принципів права Співтовариства у сфері захисту прав людини посідає принцип недискримінації за статевою ознакою, який був традиційно пов'язаний з трудовими відносинами, але пізніше сягнув й далі, у інші сфери життя. Існує значна кількість рішень ЄСП з питання рівності статей, хоч ця сфера є досить врегульованою й на "законодавчому рівні" регламентами та директивами (особливо в галузі трудового і соціального права Співтовариства).

Рішення ЄСП у справі *P v. S* та *Cornwall County Council*³ поширило заборону дискримінації за статевою ознакою на так званих транссексуалів (осіб, які хірургічним шляхом змінили свою стать). На відміну від цього, ЄСП у справі *Grant v. South West Trains*⁴ не погодився поширити цей принцип на людей гомосексуальної орієнтації. Проте незабаром після прийняття цього рішення набрав чинності Амстердамський Договір, який приділяє особливу увагу проблемі сексуальної орієнтації. А саме,

¹ Див.: Витвицкая О., Горниг Г. Право Европейского Союза. — СПб.: Питер, 2005. — С. 92.

² Див.: Справа 130/75, *Prais v. Council* (1976) ECR 1589, (1976) 2 CMLR 708.

³ Див.: Справа C-13/94, *P. v. S & Cornwall County Council* (1996) ECR I-2143.

⁴ Див.: Справа C-249/96, *Grant v. South West Trains Ltd* (1998) ECR I-621, (1998) IRLR 165.

цей документ крім інших суттєвих новацій з прав людини, містить ст. 13, яка передбачає, що *Рада Міністрів, діючи одностайно за поданням Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом може докласти відповідних зусиль для боротьби з дискримінацією на підставі статі, расового чи етнічного походження, релігії або віри, фізичної неповноцінності, віку або сексуальної орієнтації.*

Таким чином, Амстердамський Договір суттєво розширив обсяг дискримінації, яку може бути заборонено. Внаслідок занадто широкого формулювання ст. 13 ця норма не має прямої дії. З аналізу цього положення випливає, що інститути й органи ЄС лише можуть на власний розсуд, а не зобов'язані боротися з дискримінацією. Проте після набрання чинності Амстердамським Договором органи ЄС і справді вжили заходів щодо заборони дискримінації за ознаками, передбаченими у цій статті. А саме, було прийнято 2 головні директиви: директиву щодо расової рівності* та директиву щодо рівності у трудовій сфері (яку також називають "рамковою директивою")**. Директива щодо расової рівності забороняє дискримінацію на підставі расового чи національного походження в трудовій сфері, сферах професійної підготовки, освіти, соціального захисту, соціальних пільг та щодо доступу до товарів та послуг (зокрема, житла). Держави-члени ЄС мали імплементувати цю директиву не пізніше 2002 р. "Рамковою директивою" заборонено дискримінацію на підставі релігії чи віросповідання, інвалідності, віку або сексуальної орієнтації. Проте сфера дії цієї директиви є набагато вужчою: вона стосується лише трудових відносин. Держави-члени ЄС мали імплементувати до національного законодавства зазначену директиву не пізніше 2003 р. (проте щодо прийняття заходів запобігання дискримінації у випадку інвалідності та вікової дискримінації до 2006 р.).

Окрім визначених у ст. 13, Амстердамський Договір запровадив й інші зміни "політичного" характеру. Цей Договір доповнив Договір про Європейський Союз ст. 6, яка встановлює, що ЄС ґрунтується на засадах (принципах) свободи, демократії, рівності, поваги прав людини та фундаментальних свобод, верховенства права, та визнання цих принципів дер-

* Повною назвою директиви є "Директива 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р., що імплементує принцип рівного поводження з індивідами незалежно від їх расового чи національного походження [2000] О.Ж. L180/22".

** Директива 2000/78/ЄС, що встановлює загальні рамки щодо рівного поводження в трудовій сфері [2000] О.Ж. L303/16.

жавами-членами ЄС*. Стаття 46 Амстердамського Договору встановлює, що повноваження ЄСП із тлумачення ст. 6 поширюються також на надання висновків щодо дотримання інститутами ЄС встановлених норм з прав людини.

Амстердамський Договір визначив повагу прав людини як обов'язкову умову вступу до ЄС. Крім того, можливе призупинення членства держав-членів ЄС, які систематично порушують цю вимогу. Процедура призупинення членства може ініціюватися за пропозицією Європейської Комісії або 1/3 держав-членів ЄС. Рада Міністрів, яку представляють голови урядів держав-членів ЄС, уповноважена визначити наявність суттєвого порушення. Таке порушення, однак, повинно бути серйозним та продовжуваним. Призупинення означає обмеження певних прав суб'єктів (наприклад, права голосу в Раді Міністрів) за умови збереження обов'язків. До сьогодні випадків призупинення членства з цієї підстави ще не траплялося**.

Заключний Акт Амстердамського Договору містить Декларацію про фізично неповноцінних осіб, яка демонструє готовність інститутів ЄС під час розробки заходів зі зближення законодавства держав-членів брати до уваги особливі потреби цієї категорії населення. Стаття 286 Договору про Співтовариство приділяє більше уваги захисту особистих даних, передбачаючи, що законодавство Співтовариства із захисту особистих даних індивідів з 1 січня 1999 р. поширюється також на інститути ЄС.

Отже, існують суттєві підстави вважати, що Амстердамський Договір та Лісабонський Договір створили своєрідну "четверту опору" ЄС — захист прав людини.

* Ст. 1(8) Лісабонського Договору передбачає, що ст. 6 Договору про ЄС матиме нову редакцію (йдеться про набрання Хартією основних прав ЄС юридичної сили, еквівалентної силі Договорів, приєднання ЄС до Європейської Конвенції з захисту прав людини та основних свобод, та визнання "основних прав" за загальний принцип права ЄС).

** Так, наприклад, у лютому 2000 р. в Австрії за результатами виборів було утворено коаліційний уряд, до складу якого увійшла ультра-права Партія свободи на чолі з Йоргом Хайдером. Після цього ЄС призупинив стосунки з Австрією та застеріг призупиненням членства. Йорг Хайдер був вимушений піти з поста лідера партії, але Партія свободи зберегла свої місця в уряді країни. Восени того ж року спеціальна комісія ЄС дійшла висновку, що діяльність Партії свободи у складі уряду не призвела до порушень прав людини та інших наслідків, які б суперечили принципам ЄС, тому стосунки ЄС з Австрією були відновлені.

Контрольні питання

1. Які стадії розвитку прав людини в праві ЄС можна виокремити?
2. Що означає поняття "субсидіарний характер" захисту прав та свобод згідно з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року?
3. Які новели захисту прав людини передбачає Лісабонський Договір?

Частина 2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІЛЬНОГО РИНКУ СПІВТОВАРИСТВА

Тема 7

ВІЛЬНИЙ РУХ ТОВАРІВ У СПІВТОВАРИСТВІ

7.1. Спільний ринок як мета Співтовариства

Головною метою створення Європейського Співтовариства було встановлення Спільного ринку держав-членів ЄС. ЄСП визначив мету Співтовариства таким чином *за договором, створюючи спільний ринок та поступово зближуючи економічну політику держав-членів, прагне об'єднати національні ринки в єдиний ринок, який мав би усі характеристики внутрішнього ринку*¹.

Спільний Ринок Співтовариства включає такі елементи:

- а) Внутрішній ринок, що характеризується скасуванням між державами-членами ЄС будь-яких перешкод вільному руху товарів, пересуванню осіб, послуг та капіталу;
- б) систему справедливої конкуренції між державами-членами ЄС;
- в) спільну торговельну політику Співтовариства.

Для досягнення цієї мети існувала потреба прийняття спеціальних програм з інтеграції. Єдиний Європейський Акт доповнив Договір про Співтовариство ст. 7(а) (яку Амстердамським Договором було перенумеровано на ст. 14), яка проголошує, що Співтовариство вживатиме заходів з метою поступового формування *Внутрішнього ринку* в строк до 31 грудня 1992 р. У Договорі про Співтовариство далі зазначається, що Внутрішній ринок становитиме простір без внутрішніх кордонів, у якому буде гарантований вільний рух товарів, послуг та капіталу, пересування осіб відповідно до положень Договору про Співтовариство.

¹ Див.: Справа 207/83, *Commission v. UK* (1985) ECR 1202, (1985) 2 CMLR 259.

У межах Внутрішнього ринку Співтовариства заборонено запровадження будь-яких перешкод торгівлі, зокрема: фізичних, фіскальних або технічних. *Фізичні перешкоди* — це будь-які процедури фізичної перевірки або заборони, що встановлюються на кордонах держав-членів ЄС та перешкоджають вільному руху товарів або пересуванню осіб. Щодо *фіскальних перешкод*, вони існують у 2 формах: у формі мита та непрямих податків. *Технічні перешкоди* торгівлі — це всі види національних заходів, що стосуються технічних специфікацій, яких можна використати для сегрегації ринків та блокування інтеграційних процесів у межах ЄС.

Для подолання таких перешкод законодавство держав-членів ЄС має бути приведено у відповідність із законодавством Співтовариства. Це можливо лише через прийняття спільних програм з *гармонізації законодавства* держав-членів ЄС, як це передбачено ст.ст. 94, 95 та 308 Договору про Співтовариство.

Гармонізація законодавства держав-членів ЄС може бути повною або частковою. За браком повної гармонізації повинно бути принаймні *взаємне визнання* (англ. *mutual recognition*) стандартів державами-членами. Принцип взаємного визнання означає, що товари, законно випущені на ринок однією державою-членом, можуть і повинні вільно продаватися в інших державах-членах, оскільки вони вже пройшли через контроль держави-члена ЄС, де їх уперше було випущено на ринок*.

Свобода вільного руху товарів у Співтоваристві передбачає:

1) заснування митного союзу (ст. 23(1) Договору про Співтовариство та включає заборону запровадження між державами-членами ЄС мита (як на імпорт, так і на експорт) та інших зборів, що мають подібний (еквівалентний) ефект (ст. 25 Договору про Співтовариство), і прийняття спільного митного тарифу щодо інших країн;

2) усунення дискримінаційного оподаткування товарів, що були випущені в інших державах-членах ЄС (ст. 90 Договору про Співтовариство);

3) скасування кількісних обмежень у торгівлі між державами-членами та всіх інших заходів, що мають еквівалентний ефект (ст. 28 Договору про Співтовариство).

Таким чином, ст.ст. 25, 90 Договору про Співтовариство стосуються заборони фіскальних, а ст. 28 Договору про Співтовариство — нефіскальних перешкод в торгівлі між державами-членами ЄС (рис. 7). Слід пам'ятати, що ст. 30 Договору про

* Принцип взаємного визнання сформував основу для так званих "директив нового підходу". Прикладом таких директив може служити Директива 89/48 про взаємне визнання дипломів (O.J. 1989 L19/16).

Співтовариство передбачає деякі можливі виняткові підстави, які дозволяють державам-членам вживати обмежувальних заходів нефіскального характеру, заборонених ст. 28 Договору про Співтовариство. Водночас, таких виняткових підстав для запровадження державами-членами фіскальних перешкод (мита та зборів), заборонених ст.ст. 25 та 90, Договором про Співтовариство не передбачено.

Практика ЄСП неабияк вплинула на розвиток доктрини вільного руху товарів, тому для розуміння багатьох концепцій цього правового інституту необхідно знати та вміти аналізувати відповідні судові рішення.

Слід зазначити, що термін "товари" не є чітко визначеним в Договорі про Співтовариство, але на практиці він вживається рівнозначно з терміном "продукти". Ці терміни було визначено ЄСП як такі, що означають будь-що, здатне бути оціненим у грошовому еквіваленті та бути об'єктом комерційних операцій¹. Термін "товари" стосується до товарів, що передаються як за договором підряду, так і за договором купівлі-продажу².

Слід пам'ятати, що товари з інших країн, коли вони законно потрапляють на ринок будь-якої з держав-членів ЄС, далі мають такий самий статус, як і товари, які вироблено в ЄС, тобто, на них поширюються всі свободи Внутрішнього ринку Співтовариства.

7.2. Фіскальні заходи

7.2.1. Митний союз.

Заборона мита на імпорт та експорт до ЄС та всіх зборів, що мають еквівалентний ефект

Співтовариство засновано на митному союзі, що передбачає: а) заборону між державами-членами мита на імпорт і експорт та зборів, що мають еквівалентний ефект; б) прийняття спільного митного тарифу щодо інших країн (ст. 23 Договору про Співтовариство).

¹ Див.: Справа 7/68, *Commission v. Italy (Re Export Tax on Art Treasures)* (1968) ECR 423, (1969) CMLR 1.

² Див.: Справа 45/87, *Commission v. Ireland (Ireland Re Dundalk Water Supply)* (1988) ECR 4929, (1989) 1 CMLR 225. У рішенні по справі 7/78, *R. v. Thompson* (1978) ECR 2247, (1979) 1 CMLR 47 було вирішено, що термін "товари" покриває також й колекційні срібні та золоті монети, за умови, що вони не є в обороті як засіб платежів.

Вимога скасування мита не обмежується лише митом на товари, що походять з держав-членів, але стосується також товарів з інших країн (зокрема, України), якщо вони вже є у вільному обігу на Внутрішньому ринку Співтовариства. Це означає, що після того, як товар з іншої країни законно потрапив до однієї з держав-членів ЄС, на нього поширюються свободи Внутрішнього ринку Співтовариства, так само як і на товар, що походить з держави-члена ЄС. При цьому застосування спільного митного тарифу до товарів з інших країн не дозволяє товарам, які вироблено поза межами ЄС, входити на Внутрішній ринок за тарифом нижчим, ніж товари, вироблені в ЄС.

Товари, що потрапляють до ЄС з інших країн, обкладаються митом відповідно до спільного тарифу, який інакше називається спільним зовнішнім тарифом (ст.ст. 25—27 Договору про Співтовариство). Цей тариф приймається Радою Міністрів кваліфікованою більшістю голосів за поданням Європейської Комісії.

Стаття 25 Договору про Співтовариство забороняє запроваджувати будь-які нові мито чи збори, що мають еквівалентний ефект, між державами-членами. Тому цю норму називають "статичною". Попередні ст.ст. 13—15 Договору про Співтовариство (які усунуто Єдиним Європейським Актом) передбачали скасування наявних імпорتنих мит до кінця перехідного періоду. Згідно зі ст. 25 Договору про Співтовариство держави-члени ЄС повинні утримуватися від впровадження будь-яких нових мит на імпорт чи експорт і від підвищення вже чинного мита. При цьому ст. 25 Договору про Співтовариство однозначно має пряму дію, бо саме вона була предметом розгляду у відомій справі *Van Gend en Loos*.

Згідно з визначенням ЄСП захід, що має ефект, еквівалентний запровадженню фіскальної перешкоди, — це *будь-який грошовий збір, який встановлено в односторонньому порядку на національні або іноземні товари, що перетинають кордон, та який не є митом у буквальному значенні, навіть якщо такий збір не є дискримінаційним чи протекціоністським за дією та якщо продукт, на який встановлено збір, не конкурує з будь-яким національним продуктом*¹.

Заходи, що мають еквівалентний ефект, можуть мати різноманітні форми: зокрема їх може бути приховано у вигляді податку чи будь-якого іншого платежу. ЄСП установив, що мито

¹ Див.: Справа 24/68, *Commission v. Italy* (Statistical Levy) (1969) ECR 193, (1971) CMLR 611.

на товари незалежно від їх цілей та призначення між державами-членами заборонено. Установлення будь-якого збору на товари, що перетинають кордон держав-членів ЄС, дорівнює перешкоді вільному руху товарів на Внутрішньому ринку Співтовариства.

Підприємцеві, що сплатив таке безпідставно встановлене мито чи збір, право Співтовариства надає можливість подати рести-туційний позов. Така можливість називається принципом *San Giorgio*¹, за назвою справи, в якій ЄСП уперше його застосував. Такий позов має подаватися відповідно до національних процесуальних вимог держави-члена ЄС, до якої було подано позов. Якщо потерпіла сторона зазнала також додаткових фінансових збитків у зв'язку зі сплатою безпідставно встановленого мита чи збору, існує можливість додаткового позову про компенсацію зазваної шкоди².

Встановлення мит та зборів у торгівлі між державами-членами ЄС Договір про Співтовариство не передбачає, крім певних винятків. Стягнення зборів, мит та платежів на товари у Співтоваристві дозволено:

- а) за реальні адміністративні послуги;
- б) за перевірки, що вимагаються правом Співтовариства;
- в) за збори, що підпадають під внутрішнє оподаткування держави-члена ЄС.

Реальні адміністративні послуги — це послуги, що мають проводитися на користь суспільства, а не індивідів чи будь-яких груп у межах суспільства³. Плата за таку послугу повинна відображати реальну вартість послуг, що надаються⁴. За цією категорією не допускається встановлення платежів за будь-які санітарні перевірки⁵.

Правом Співтовариства передбачається можливість встановлення платежів для покриття витрат на *перевірки, що вимагаються правом Співтовариства*⁶. Проте водночас заборонено встановлення платежів, що вимагаються у зв'язку з перевітками за національним правом⁷.

¹ Див.: Справа 199/82, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. San Giorgio* (1983) ECR 3595, (1985) 2 CMLR 185.

² Див.: Справа C-192/95, *Societe Comateb v. Directeur General des Douanes et Droits Inderects* (1997) ECR I-165, (1997) 2 CMLR 649.

³ Див.: Справа 24/68, *Commission v. Italy* (Statistical Levy) (1969) ECR 193, (1971) CMLR 611.

⁴ Див.: Справа 170/88, *Ford España v. Spain* (1989) ECR 2305.

⁵ Див.: Справа 87/75, *Bresciani v. Amministrazione delle Finanze dello Stato* (1976) ECR 129, (1976) 2 CMLR 62.

⁶ Див.: Справа 18/87, *Commission v. Germany* (1988) ECR 5427.

⁷ Див.: Справа 46/76, *Bauhuis v. Netherlands* (1977) ECR 5.

Щодо категорії зборів, що підпадають під внутрішнє оподаткування держави-члена, то справжній податок — це захід, що належить до системи внутрішніх податків і застосовується систематично до категорій продуктів, згідно з об'єктивними критеріями, незалежно від походження товарів¹.

7.2.2. Заборона дискримінаційного оподаткування

У ст. 90 Договору про Співтовариство встановлено правило, згідно з яким жодна держава-член не має права обкладати продукцію іншої держави-члена будь-якими прямими чи непрямими внутрішніми податками додатково до тих, якими вже обкладена подібна вітчизняна продукція. Тобто, ця заборона стосується оподаткування так званих "подібних продуктів".

Більше того, ч. 2 ст. 90 Договору про Співтовариство встановлює, що жодна держава-член не має права обкладати продукцію іншої держави-члена будь-якими внутрішніми податками, які б сприяли непрямому захисту інших продуктів. Ця заборона стосується імпортих товарів, що конкурують з національними.

Стаття 90 Договору про Співтовариство надає державам-членам певну свободу щодо встановлення власних податків для кожного продукту, за умови, що немає дискримінації продукту, який походить з іншої держави-члена, або непрямому захисту національного продукту. Це означає, що держави-члени можуть встановлювати диференційоване оподаткування щодо національних та іноземних товарів за об'єктивним критерієм, як то характер товару, умови його виробництва. Але держави-члени не можуть застосовувати диференційоване оподаткування за походженням товару. Мета ст. 90 Договору про Співтовариство — скасування дискримінаційних заходів щодо товарів, що мають походження з іншої держави-члена ЄС, а не надання їм особливих податкових пільг. Таким чином, режим оподаткування продуктів національного походження повинен поширюватися і на товари, що ввозяться з інших держав-членів ЄС. У цьому випадку важливо що товари, які ввозяться з інших держав-членів, мають бути вироблені й в іншій країні, або ж товари законно потрапили на Внутрішній ринок Співтовариства

¹ Див.: Справа 90/79, *Commission v. France (Re Levy on Reprographic Machines)* (1981) ECR 283.

* Див. детальніше проблеми податків розглянуто в темі 8.

з-поза меж ЄС, і на які поширюється свобода вільного руху в межах ЄС.

Як було встановлено ЄСП у рішеннях справ *Alfonse Lütticke*¹ (щодо ч. 1 ст. 90 Договору про Співтовариство) та *Fink Fruch*² (щодо ч. 2 ст. 90 Договору про Співтовариство), ст. 90 Договору має пряму дію. Крім того, як вже було зазначено, відповідно до положення цієї статті також існує можливість учинення реституційного позову за принципом *San Giorgio*³.

Частина 1 ст. 90 Договору про Співтовариство забороняє дискримінаційне оподаткування *подібних товарів*. Термін "подібні товари" при цьому тлумачиться ЄСП досить широко. Наприклад, за справою *Commission v. Italy*⁴ італійське солодке вино Марсала було визнане подібним до фруктових лікерів. З іншого боку, в справі *John Walker*⁵ було визнано, що віскі не є продуктом, подібним до фруктових лікерів. Головним критерієм подібності товарів є їх схожість. За словами ЄСП у справі *Commission v. Denmark*⁶ товари повинні мати однакове застосування з точки зору споживача.

Частина 2 ст. 90 Договору про Співтовариство забороняє дискримінаційне оподаткування товарів, що походять з іншої держави-члена ЄС, та конкурують з національними. У цьому випадку не потрібно доводити подібність товарів. Але під дію цієї статті Договору про Співтовариство підпадають дії держав-членів, які використовують непрямий фіскальний захист національних продуктів. Головним критерієм є взаємозамінність товарів. Наприклад, у справі *Commission v. UK*⁷ було визнано, що хоч пиво та вино не є подібними продуктами, вони конкурують одне з одним, а тому дискримінаційна податкова політика потенційно може вплинути на звички споживачів. Крім того, ці товари можуть споживатися взаємозамінно. За висновком ЄСП, критерієм взаємозамінності є здатність товарів суттєво впливати на звички споживачів. Наприклад, на думку ЄСП, у разі підвищення ціни на вино споживач може легко переключитися на споживання пива.

¹ Див.: Справа 57/65, *Lutticke (Alfons) GmbH v. Hauptzollamt Soarlouis* (1966) ECR 205.

² Див.: Справа 27/67, *Fink-Frucht GmbH v. Hauptzollamt Munchen-Landsbergers-trasse* (1968) ECR 327.

³ Див.: Справа 199/82, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. San Giorgio* (1983) ECR 3595, (1985) 2 CMLR 185.

⁴ Див.: Справа 277/83, *Commission v. Italy: Marsale* (1985) ECR 2049.

⁵ Див.: Справа 243/84, *Walker (John) v. Ministeriet for Skatter* (1986) ECR 875.

⁶ Див.: Справа 106/84, *Commission v. Denmark* (1986) ECR 833.

⁷ Див.: Справа 170/78, *Commission v. UK: taxation of wine* (1980) ECR 417.

Стаття 90 Договору про Співтовариство забороняє як *пряму*, так і *непряму* дискримінацію. Пряма дискримінація передбачає менш сприятливе ставлення на підставі "*національності*" товару¹. Наявність такої дискримінації становить однозначне порушення Договору про Співтовариство.

Національний захід може бути непрямо дискримінаційним у випадках, коли формально немає посилення на походження товару, але фактично імпорتنі товари обтяжуються зборами більшою мірою. Наприклад, у справі *Humblof*² французька система оподаткування передбачала встановлення більшої ставки оподаткування для автомобілів, розмір двигунів яких перебільшує 16 куб. см. Виявилось, що цей захід був непрямо дискримінаційним, оскільки у Франції взагалі не вироблялося автомобілів з двигунами, розмір яких перевищував би 16 куб. см. Таке непряме дискримінаційне оподаткування імпортованих товарів є порушенням ст. 90 Договору про Співтовариство, якщо тільки не може бути *об'єктивно виправдане*. Це означає, що держава-член, яка встановлює непряме дискримінаційне оподаткування, повинна довести, що для цього існує об'єктивна підстава, непов'язана з "*національністю*" товару. Як свідчить практика, найчастіше за таку підставу становить захист довкілля. Проте такий захід не може мати на меті приховане надання захисту національному товару. При цьому вплив такого заходу на імпортовані продукти, що походять з іншої держави-члена ЄС, повинен бути випадковим і лише в цьому разі може бути виправданим³.

Якщо продукт не є ані подібним, ані конкуруючим з національними (так званий *екзотичний імпорт*), ст. 90 Договору про Співтовариство не забороняє встановлення на нього будь-якого внутрішнього податку, за умови, що такий податок міститься в загальній системі національного оподаткування держави-члена ЄС⁴. Проте в кожному такому випадку потрібна детальна перевірка, чи не є насправді такий податок прихованим збором, еквівалентним до зборів, заборонених за ст. 25 Договору про Співтовариство.

¹ Див.: Справа 55/79, *Commission v. Ireland* (1980) ECR 833, (1981) 2 CMLR 734.

² Див.: Справа 112/84, *Humblof v. Directeur des Services Fiscaux* (1985) ECR 1367.

³ Див.: Справа 132/88, *Commission v. Greece: taxation of motor cars* (1990) ECR I-1567.

⁴ Див.: Справа 27/67, *Fink-Frucht GmbH v. Hauptzollamt Munchen-Landsbergers-trasse* (1968) ECR 327.

7.3. Нефiскальні заходи. Кiлькiснi обмеження та заходи, що мають еквiвалентний ефект

7.3.1. Обмеження iмпорту

Стаття 28 Договору про Спiвтовариство забороняє встановлення будь-якою державою-членом ЄС кiлькiсних обмежень та заходiв, що мають еквiвалентний ефект, на iмпорт, а ст. 29 Договору про Спiвтовариство — на експорт товарiв з iншої держави-члена. Обидвi цi статтi мають пряму дiю¹. Ключовим у заборонi встановлення кiлькiсних обмежень та заходiв, що мають еквiвалентний ефект, є "елемент Спiвтовариства", тобто перетинання товарами внутрiшнiх кордонiв мiж державами-членами ЄС. При цьому первинна "нацiональнiсть" товару не має значення. Отже, якщо, наприклад, товар, який вироблено в Украiнi, законно потрапив на ринок Данiї при подальшому iмпортi його, скажiмо, до Швецiї остання не може встановлювати жодних кiлькiсних обмежень на нього, так само, як i на товари датського походження.

Однак ст. 30 Договору про Спiвтовариство передбачає, що держави-члени, незважаючи на заборону, можуть встановлювати обмеження на iмпорт i експорт, якщо це виправдано мiркуваннями:

- 1) захисту суспiльної моральностi, публiчного порядку та державної безпеки;
- 2) захисту здоров'я та життя людей, тварин чи рослин;
- 3) захисту нацiональних багатств, якi мають художню, iсторичну чи археологiчну цiннiсть;
- 4) захисту промислової та комерцiйної власностi.

Потрiбно вiдзначити, що держави-члени не можуть розширювати перелiк виключень, наведений у ст. 30 Договору про Спiвтовариство. ЄСП дуже стримано ставиться до будь-яких спроб держав-членiв штучно розширити тлумачення ст. 30 Договору про Спiвтовариство.

Заборона встановлення кiлькiсних обмежень та заходiв, що мають еквiвалентний ефект, на експорт та iмпорт товарiв стосується саме держав-членiв ЄС а не iндивiдiв. Проте поняття "держави-члена" є досить широке та включає дiяльнiсть публiч-

¹ Див.: Справа 74/76, *Ianelli & Volpi v. Meroni* (1977) ECR 557, (1977) 2 CMLR 688 та справа 83/78, *Pigs Marketing Board v. Redmond* (1978) ECR 2347, (1979) 2 CMLR 177.

них та напівпублічних органів, на які законодавство держави-члена покладає певні адміністративно-розпорядчі повноваження¹. Під поняття "державо-член" підпадають також установи чи підприємства, що засновані та фінансуються державою. В рішенні у справі *Commission v. Ireland (Buy Irish Campaign)*² ЄСП встановив, що Ірландія несе відповідальність за компанію "Купуйте ірландське!", незважаючи навіть на те, що формально її проводило приватне підприємство.

ЄСП визначив кількісні обмеження як заходи, що дорівнюють повному чи частковому, залежно від обставин, обмеженню імпорту, експорту або транзиту товарів³. Це стосується перш за все встановлення квот. Як правило, з визначенням кількісних обмежень не виникає проблем.

Заходи, що мають ефект, еквівалентний кількісним обмеженням, визначено ЄСП в рішенні у справі *Procureur du Roi v. Dassonville*⁴ як усі економічні приписи, прийняті державами-членами, що здатні перешкодити, прямо чи непрямо, реально чи потенційно, торгівлі в межах Співтовариства. Це визначення називають "дассонвільською формулою". При цьому такі економічні приписи не обов'язково повинні реально впливати на торгівлю всередині Співтовариства. Достатньо, щоб вони потенційно були здатні негативно позначитися на належному функціонуванні Спільного ринку Співтовариства⁵.

Практика ЄСП та Директива 70/50/ЕЕС⁶ пояснюють, що заходи, які мають еквівалентний до кількісних обмежень ефект, можуть застосовуватися вибірково та універсально.

Вибірково застосовуваними є заходи, що перешкоджають імпортові товарів з інших держав-членів ЄС, зокрема, такі, що ускладнюють імпорт або роблять його дорожчим, ніж реалізація товарів національного походження. Зокрема, це стосується заходів, що ставлять імпорт або реалізацію вже імпортованих товарів в залежність від умов, які діють лише щодо таких товарів, або від умов, що відрізняється від тих, що висуваються до національного продукту, та є більш складними для виконання.

¹ Див.: Справа 266&267/87, *R. v. Royal Pharmaceutical Society of Great Britain* (1989) ECR 1295, (1989) 2 CMLR 751.

² Див.: Справа 249/81, *Commission v. Ireland (Buy Irish)* (1982) ECR 4005, (1983) 2 CMLR 104.

³ Див.: Справа 2/73, *Geddo v. Ente Nazionale Risi* (1973) ECR 865.

⁴ Див.: Справа 8/74, *Procureur du Roi v. Dassonville* (1974) ECR 837.

⁵ Див.: Справа 16/83, *Prantl (Karl)* (1984) ECR 1299, (1985) 2 CMLR 238.

⁶ Див.: Директива 70/50, що основана на положеннях ст. 33(7) щодо скасування заходів, що мають еквівалентний до кількісних обмежень ефект на імпорт та не відносяться до інших положень, що ухвалені згідно з Договором про Співтовариство від 22 грудня 1969 р. (O.J. 1969 L13/29).

Це стосується також заходів, які сприяють просуванню національного продукту чи надають йому певних переваг.

Наприклад, вибірково застосовуваними заходами можуть бути вимоги отримання ліцензій на імпорт та експорт, надання пільг національному продукту, проведення кампаній типу "Купуйте національне", вимога обов'язкової вказівки на походження товарів тощо. Такі заходи заборонено ст. 28 Договору про Співтовариство, крім випадків застосування їх за виняткових обставин, відповідно до ст. 30 Договору.

Універсально застосовуваними, згідно зі ст. 3 Директиви 70/50/ЄЕС, є заходи, що формально застосовуються рівною мірою як до національних, так і до іноземних товарів, але насправді покладають особливий тягар на товари іноземного походження¹.

Для розвитку доктрини універсально застосовуваних заходів та практики її застосування неабияке значення мало рішення ЄСП у справі *Rewe Zentrale v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*², більш відоме як справа *Cassis de Dijon*. За обставинами цієї справи французький лікер Cassis de Dijon не було допущено до продажу в Німеччині, оскільки за німецьким законодавством фруктові лікери повинні бути вміст алкоголю не менш ніж 25%, а Cassis de Dijon містив лише 15%, бо за французькими стандартами лікери мали містити від 15 до 20% спирту. ЄСП застосував дассонвільську формулу та вирішив, що німецьке законодавство в цьому випадку суперечило ст. 28 Договору про Співтовариство, відхиливши посилання німецького уряду на міркування щодо громадського здоров'я, захисту конкуренції та споживачів як підставу для встановлення таких непрямі дискримінаційних законодавчих вимог.

Рішення *Cassis de Dijon* визначило 2 важливих принципи вільного руху товарів на Внутрішньому ринку Співтовариства: 1) якщо товари законно вироблені та випущені на ринок для продажу в одній з держав-членів ЄС, немає підстав перешкоджати доступу їх на ринок іншої держави-члена (так званий принцип взаємного визнання); 2) перешкоди доступу товарів, які вироблені в одній з держав-членів, на ринок іншої держави-члена у формі законодавчих приписів можна встановити лише на підставі дотримання обов'язкових вимог (англ. *mandatory*

¹ Див.: Справа 261/81, *Walter Rau Lebensmittelwerke v. De Smedt PVBA* (1982) ECR 3961, (1983) 2 CMLR 496.

² Див.: Справа 120/78, *Rewe-Zentrale AG v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* (1979) ECR 649, (1979) 3 CMLR 494.

requirements), запроваджених з метою підвищення ефективності фіскального нагляду, захисту громадського здоров'я, справедливої конкуренції, споживачів тощо.

Щодо останнього принципу, важливо зазначити, що перелік таких обов'язкових вимог, які надають державі право вживати обмежувальних заходів, не є вичерпним. Подальша практика ЄСП додала до цих вимог захист навколишнього природного середовища¹, захист національних чи регіональних соціо-культурних особливостей², захист умов праці забезпечення свободи слова та преси³, захист кінематографії як форми культурного висловлення⁴, захист фундаментальних прав людини⁵ тощо. "Обов'язкові вимоги", які постійно доповнюються практикою ЄСП, розширюють перелік виключень, визначених у ст. 30 Договору про Співтовариство.

Таким чином, існує загальний обов'язок взаємного визнання товарів, допущених до продажу в будь-якій з держав-членів ЄС; проте виконання цього обов'язку допускає певні винятки в разі, якщо буде доведено наявність якоїсь з обов'язкових вимог, та якщо вжиті державою на виконання цієї вимоги обмежувальні заходи відповідають принципу пропорційності*.

Водночас, незважаючи на важливість рішення *Cassis de Dijon*, яке заповнило певні прогалини в праві Співтовариства, все ж залишилося неврегульованим питання про те, чи підпадають під це правило прийняті державами-членами акти, які хоч і не призначені захищати національний ринок, але здатні певним чином обмежити вільний рух товарів. Деякі з цих проблем подолано ЄСП у рішенні *Keck* та *Mithouard*⁶, поєднаними у цій справі. Ці справи стосувалися законодавчої заборони Францією

¹ Див.: Справа 302/86, *Commission v. Denmark (Recyclable Bottles)* (1988) ECR 4607, (1989) 1 CMLR 619.

² Див.: Справа 145/88, *Torfaen Borough Council v. B&Q pls* (1989) ECR 385, (1990) 1 CMLR 337.

³ Див.: Справа 155/80, *Summary proceedings against Sergius Oebel* (1981) ECR 1993.

⁴ Див.: Справа C-368/95, *Vereinigte Familienpress Zeitungsverlags und vertriebs GmbH ('Familypress') v. Heinrich Bauer Verlag* (1997) ECR I-3689, (1997) 3 CMLR 1329.

⁵ Див.: Справи 60&61/84, *Cinethuque SA v. Federation Nationale des Cinemas Francias* (1985) ECR 2605, (1986) 2 CMLR 365.

⁶ Див.: Справа C-112/00 *Eugen Schmidberger v. Republic of Austria*, (2003) ECR I-05659.

* Вимога пропорційності походить з рішення по справі *Rau* (Справа 261/81), у якому ЄСП проголосив, що "якщо держава-член має вибір між різноманітними заходами для досягнення тієї самої мети, треба обирати такі способи, що найменшою мірою обмежують вільний рух товарів у Співтоваристві".

продажу товарів уроздріб за ціною, нижчою від їх собівартості (за демпінговими цінами). У своєму рішенні ЄСП відзначив тенденцію, наявну серед підприємців, посилаючись на порушення ст. 28 Договору про Співтовариство щодо будь-яких національних торговельних правил, які обмежують їх свободу руху товарів в межах ЄС. Відповідно до рішення ЄСП у цій справі, будь-які заходи держав-членів, що обмежують вільний рух товарів в ЄС чи мають еквівалентний ефект, та стосуються вимог щодо призначення, форми, розміру, ваги, складу, вигляду, маркування, пакування товарів, коли їх законно вироблено та випущено на ринок в іншій державі-члені ЄС, навіть якщо такі правила застосовуються рівною мірою до всіх товарів незалежно від країни їх походження, визнаються такими, що не відповідають ст. 28 Договору про Співтовариство.

Згідно із подальшою практикою, прикладами таких деяких торговельних приписів, окрім заборони продажу товарів нижче собівартості (як то було у справі *Keck та Mithouard*), можуть бути встановлення обов'язкових годин роботи автозаправних станцій¹, заборона реклами палива в супермаркетах², торгівля у неділю³ тощо.

Важливо зазначити, що іноді деякі торговельні приписи можуть мати наслідком більш негативний ефект на імпорتنі, ніж на національні, товари. Наприклад, у поєднаних справах *Konsumentombudsmannen (KO) v. De Agostini (Svenska) Förlag AB and TV-Shop i Sverige AB*⁴ італійське підприємство De Agostini, яке продавало іграшки та комікси про динозаврів, скаржилося, що телевізійна реклама була єдиним ефективним способом для зацікавлення потенційного споживача — дітей та їх батьків. ЄСП вирішив, що шведська законодавча заборона телевізійної реклами, призначеної для дітей, молодших 12 років, фактично впливала на маркетинг національного та іноземного продукту нерівною мірою і тому шкодила вільному руху товарів у ЄС.

¹ Див.: Справи C-267&268/91, *Keck (Bernard) and Daniel Mithouard, Criminal Proceeding Against* (1993) ECR I-6097, (1995) 1 CMLR 101.

² Див.: Справи C-401/92 & C-402/93, *Tankstation 't Heuvske vof & J.B.E. Boermans* (1994) ECR I-2199, (1995) 3 CMLR 501.

³ Див.: Справа C-412/93, *Societe d'Importation Edouard Leclerc-Siplec v. TFI Publicité SA and M6 Publicité SA* (1995) ECR I-179, (1995) 3 CMLR 422.

⁴ Див.: Справи C-69&258/93, *Punto Casa SpA v. Sindaco de Commune di Capena and Others* (1994) ECR I-2355, та справа C-418/93, *Semeraro Casa Uno Srl v. Sindaco de Commune di Erbusco* (1996) 3 CMLR 648.

⁵ Див.: Справи C-34&36/95, *Konsumentombudsmannen (KO) v. De Agostini (Svenska), Forlag AB v. TV Shop i Sverige AB* (1997) ECR I-3843.

Проте ЄСП визначив, що застосування деяких національних торгівельних норм і стандартів, що обмежують чи забороняють деякі аспекти торгівлі (тобто торгівельні приписи — англ. *certain selling arrangements*), не перешкоджає, прямо чи непрямо, реально чи потенційно, торгівлі між державами-членами в розумінні дассонвільської формули, за умови, що таке законодавство застосовується до всіх відповідних підприємців, що діють на національній території та якщо воно впливає рівною мірою, юридично та фактично, на маркетинг національних товарів і товарів, що походять з інших держав-членів. Підхід у справі *De Agostini* було розширено ЄСП у справах *Heimdienst*¹ (продаж товарів дома у споживача) та *DocMorris*² (продаж ліків через Інтернет). У цих справах ЄСП визначив, що дискримінаційні торгівельні приписи, які прямо не забороняють доступ іноземних товарів на національний ринок, але перешкоджають їх доступу, потрапляють під дію ст. 28 Договору про Співтовариство. Крім того, ті торгівельні приписи, які перешкоджають доступу іноземних товарів на національний ринок, також врегульовуються відповідно до ст. 28 Договору про Співтовариство³.

7.3.2. Обмеження експорту

Стаття 29 Договору про Співтовариство забороняє державам-членам установлювати кількісні обмеження на експорт та інші заходи, що мають еквівалентний ефект. Проте ст. 29 Договору про Співтовариство, на відміну від ст. 28, застосовується лише тоді, коли йдеться про пряму дискримінацію. ЄСП установив, що ст. 29 Договору про Співтовариство *стосується національних заходів, що мають своєю особливою метою чи наслідком обмеження експорту та таким чином встановлення різного ставлення до національної торгівлі держав-членів ЄС та експорту товарів у такий спосіб, що надає особливої переваги національному виробникові або національному ринкові відповідної держави за рахунок виробництва або торгівлі іншої держави-члена*⁴.

¹ Див.: Справа C-254/98 *Heimdienst*, (2000) ECR I-151.

² Див.: Справа C-322/01 *DocMorris* (2003) ECR I-14887.

³ Див.: Справа C-69/88 *Krantz* (1990) ECR I-583, справа C-190/98 *Graf* (2000) ECR I-493.

⁴ Див.: Справа 15/79, *Groenveld BV v. Productschap voor Vee en Vlees* (1979) ECR 3409, (1981) 1 CMLR 207, справа 53/76, *Procureur de la Republique Besançon v. Bouhelier* (1977) ECR 197, (1997) 1 CMLR 4376 та справа C-47/90, *Italy v. Commission* (1992) ECR I-4145.

7.3.3. Винятки із застосування статей 28, 29 Договору про Співтовариство

Статті 28, 29 Договору про Співтовариство містять імперативні заборони щодо встановлення кількісних обмежень на імпорту-експорт та заходів, що мають еквівалентний ефект. Проте навіть ці заборонні приписи можна подолати, якщо буде доведено, що встановлення кількісних обмежень і заходів, що мають еквівалентний ефект, зумовлено будь-якою з підстав, перелічених у ст. 30 Договору про Співтовариство, а саме вимагати захисту публічного порядку, державної безпеки чи громадського здоров'я; захисту здоров'я та життя людей, тварин чи рослин; захисту національної культурної спадщини, що має мистецьку, історичну чи археологічну цінність; або захисту промислової та комерційної власності.

Оскільки ст. 30 Договору про Співтовариство становить виняток з однієї з фундаментальних свобод Спільного ринку ЄС, вона має тлумачитися якнайвужче і тому перелік, викладений у статті, є вичерпним¹. Важливо також те, що ст. 30 Договору про Співтовариство перелічує підстави саме некомерційного характеру².

Щодо вимоги захисту громадського здоров'я, провідним є рішення ЄСП у справі *R. v. Henn and Darby*³, що стосувалася імпорту до Великої Британії порнографічних ляльок з Нідерландів. ЄСП встановив, що якщо встановлення заборони й виправдовується міркуваннями громадського здоров'я, застосування такої заборони не може становити засобу свавільної дискримінації чи прихованого обмеження торгівлі. Тобто не можна заборонити ввозити "аморальні" товари, якщо на внутрішньому ринку держави, до якої вони ввозяться, існує дозволена законом торгівля аналогічними товарами.

Як свідчить практика, найчастіше для встановлення прихованого обмеження торгівлі використовується підстава захисту здоров'я та життя людей, тварин та рослин. Згідно з рішенням *Commission v. United Kingdom (Newcastle Disease)*⁴, вимога захисту здоров'я та життя, на яку держава посилається як на підставу для запровадження обмежень торгівлі, повинна відповідати

¹ Див.: Справа 113/80, *Commission v. Ireland* (1981) ECR 1625, (1982) I CMLR 706.

² Див.: Справа 95/81, *Commission v. Italy* (1982) ECR 2187.

³ Див.: Справа 34/79, *R. v. Henn & Darby* (1979) ECR 3795, (1990) I CMLR 246.

⁴ Див.: Справа 40/82, *Commission v. UK (Poultri)* (1983) ECR 2793, (1982) 3 CMLR 497.

таким умовам: по-перше, має існувати справжня загроза здоров'ю або життю, і, по-друге, вжиті заходи мають бути здатними насправді захистити від цієї загрози та повинні бути пропорційні цілям, які мають бути досягнуті.

Щодо потреби захисту національної культурної спадщини, що має мистецьку, історичну чи археологічну цінність, як підстави для обмеження руху товарів, ЄСП ще не опрацював достатньої практики з цього питання.

Контрольні питання

1. У чому полягає різниця між Внутрішнім ринком та Спільним ринком Співтовариства?

2. Чим відрізняються фіскальні та нефіскальні заходи щодо обмеження вільного руху товарів з боку держав-членів ЄС? Які це заходи?

3. Розкрийте поняття дискримінаційного оподаткування товарів з боку держав-членів ЄС.

4. Що розуміється під кількісними обмеженнями імпорту та експорту товарів та іншими еквівалентними за своїм значенням заходами з боку держав-членів? Чим відрізняються вони за своїми правовими наслідками?

Тема 8 ВІЛЬНЕ ПЕРЕСУВАННЯ ОСІБ У СПІВТОВАРИСТВІ

8.1. Засади вільного пересування осіб

Стаття 3 Договору про Співтовариство передбачає скасування між державами-членами будь-яких перешкод вільному пересуванню осіб у межах ЄС. Подібно до вільного руху товарів, свобода пересування осіб допускає винятки на підставі захисту публічного порядку та громадського здоров'я.

Норми Договору про Співтовариство, що стосуються вільного пересування осіб, є нормами прямої дії¹, при чому вони можуть мати як вертикальну, так й горизонтальну пряму дію².

Норми Договору про Співтовариство щодо вільного пересування осіб, на відміну від норм, що регулюють вільний рух товарів, стосуються лише деяких категорій осіб. По-перше, ці особи повинні мати громадянство ЄС, тобто громадянство будь-якої з держав-членів ЄС (детальніше про інститут громадянства ЄС див. тому 18). А відтак, якщо громадянин України законно працює, наприклад, у Греції, це не означає, що він автоматично користується свободою вільного пересування працівників у межах ЄС, що поширюється на його колег — громадян Греції. Проте громадяни інших країн мають деякі права з вільного пересування в межах ЄС як члени родин громадян ЄС. По-друге, громадяни ЄС користуються вільним пересуванням з метою проживання на території іншої держави-члена та здійснення економічної діяльності на території ЄС як: працівник (ст.ст. 39—42 Договору про Співтовариство); підприємець (ст.ст. 43—48 Договору про Співтовариство); особа, яка надає чи отримує послуги (ст.ст. 49—55 Договору про Співтовариство).

Отже, право Співтовариства забороняє дискримінацію осіб на підставі національності, але лише щодо громадян ЄС. Така дискримінація осіб може бути прямою чи непрямою. *Пряма дискримінація* — це неоднакове ставлення до громадян ЄС на підставі їх національності¹. З цієї заборони можуть встановлю-

¹ Див.: Справа 167/73, *Commission v. France (French Merchant Seamen)* (1974) ECR 359, справа 2/74, *Reyners v. Belgium* (1974) ECR 631, (1974) 2 CMLR 305, справа 33/74, *Van Binsbergen v. Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Metaalnijverheid* (1974) ECR 1299, (1975) 1 CMLR 298.

² Див.: Справа 36/74, *Walrave and Koch v. Association Union Cycliste Internationale* (1975) ECR 1405, (1975) 1 CMLR 320.

ватися винятки, але за умови, що вони відповідають вимогам, переліченим у ст. 39(3) Договору про Співтовариство. *Непряма (прихована) дискримінація* наявна в разі, коли *норми національного законодавства, хоч і застосовуються незалежно від національності, фактично впливають більшою мірою на працівників, що мігрують у межах Співтовариства*². Встановлення таких приписів дозволяється лише на підставі об'єктивної необхідності, незалежно від національності працівників, та якщо це відповідає цілям, яких прагне досягти запроваджуюча держава-член ЄС.

Можливі також ситуації, коли недискримінаційні заходи (які не дискримінують осіб, що мігрують, а ні юридично, ні фактично) все ж таки перешкоджають доступу громадян ЄС до іншої, ніж держава їх походження, держави-члена ЄС. Якщо таким перешкодам немає об'єктивного виправдання, встановлення таких вимог також забороняється Договором про Співтовариство.

Принципи вільного пересування осіб в межах ЄС поширюються на: 1) регулювання вільного пересування працюючих (працівників і підприємців) і непрацюючих (студентів, пенсіонерів) громадян ЄС за умови того, що вони мають достатньо фінансових ресурсів для того, щоб не обтяжувати систему соціального забезпечення держави перебування; 2) свободу ділового заснування та свободу надання й одержання послуг громадянами ЄС.

8.2. Вільне пересування працівників

Стаття 39 Договору про Співтовариство передбачає, що працівники мають право вільного пересування у межах ЄС, що включає заборону будь-якої дискримінації, яка ґрунтується на національності працівника, а також щодо працевлаштування, заробітної плати та інших умов праці й відносин з роботодавцем.

Свобода вільного пересування працівника включає (ст. 39 Договору про Співтовариство):

- а) право приймати пропозиції щодо працевлаштування, оголошені в будь-якій державі-члені ЄС;
- б) право вільно пересуватися територією держав-членів з метою працевлаштування;
- в) право перебувати в державі-члені з метою працевлаштування;

¹ Див.: Справа С-415/93, *Union Royale Belge des Societes de Football Association ASBL v. Jaen Marc Bosman* (1995) ECR I-4921, (1995) 3 CMLR 422.

² Див.: Справа С-237/94, *O'Flynn v. Adjudication Officer* (1996) ECR I-2617.

г) право залишатися в державі-члені після закінчення трудових відносин.

Право вільного пересування працівників, однак, може бути обмежено на підставі охорони публічного порядку, державної безпеки та громадського здоров'я. Ці права з вільного пересування працівників не поширюються на відносини працевлаштування у так званій "державній службі".

Слід зазначити, що, хоча роль ЄСП у розвитку доктрини вільного пересування працівників є великою, все ж таки судову практику у цій сфері опрацьовано значно меншою мірою, ніж з вільного руху товарів. Принцип вільного пересування працівників більш врегульовано на "законодавчому" рівні, тому більше уваги треба приділити відповідним регламентам та директивам. Це, зокрема, Директива 2004/58¹ (права громадян ЄС і членів їх родини вільно пересуватись та мешкати в ЄС), Регламент 1612/68² (доступ та умови працевлаштування), Регламент 1251/70³ (право залишатися в країні після закінчення строку працевлаштування). Директива 2004/58 фактично прирівнює права громадян ЄС та членів їх родини до прав працівників та членів їх родини щодо їх вільного пересування і умов проживання та виїзду з території держави-члена перебування.

8.2.1. Коло осіб, що можуть користуватися правом вільного пересування працівників

Право вільного пересування працівників та членів родини (що передбачено ст. 39 Договору про Співтовариство та вторинним законодавством, яке імплементує ст. 39 Договору) надається працівникам та їх родинам.

Договір про Співтовариство не визначає терміна "працівник", але ЄСП тлумачить його досить ліберально, підкреслюючи, однак, що головною рисою відносин праці є те, що *"у певний проміжок часу особа виконує роботу (надає послугу) для та під керівництвом іншої особи, а в обмін отримує винагороду"*⁴. У кожному разі статус працівника визначається виключно правом Співтовариства, а не національним законодавством держав-

¹ Див.: Директива 2004/58 ЄС щодо прав громадян ЄС і членів їх родини вільно пересуватись та мешкати в ЄС (О.Ж. 2004 L158/77). Текст Директиви 2004/58 продубльовано Директивою 2004/38 (О.Ж. 2004 L229/35).

² Див.: Регламент 1612/68 Ради Міністрів щодо свободи руху працівників у Співтоваристві від 15 жовтня 1968 р. (О.Ж. 1968 L257/2).

³ Див.: Регламент 1251/70 щодо права працівників залишатися на території держави-члена ЄС від 29 червня 1970 р. (О.Ж. 1970 L142/24).

⁴ Див.: Справа 66/85, *Lawrie-Blum v. Land Baden-Württemberg* (1986) ECR 2121, (1987) 3 CMLR 389.

членів. Сфера праці, так само, як і природа юридичних відносин між роботодавцем та працівником (публічно-правовий статус чи приватно-правовий договір), є несуттєвими. Під поняття "працівник" підпадають також і працівники, що зайняті частково, за умови, що вони залучені у реальну та ефективну економічну діяльність¹, навіть якщо їх зарплата є меншою, ніж розмір мінімальної заробітної плати у відповідній державі-члені². Але економічна діяльність не повинна мати "додатковий характер" до загальної діяльності працівника³. ЄСП визнав, що до категорії "працівників" входять: професійні спортсмени; професійні учні; сантехніки релігійної громади, проститутки тощо.

До категорії "працівників" у законодавстві Співтовариства входять також особи, які шукають роботу. Проміжок часу, протягом якого працівникові дозволяється залишатися у державі-члені, шукаючи роботу, різний для різних держав-членів ЄС (залежить від національних приписів законодавства), але не може бути меншим, ніж 3 місяці (але у випадках, коли працівник залежить від соціальних виплат, йому може бути запропоновано виїхати раніше, ніж після закінчення тримісячного періоду). Якщо після закінчення цього строку у працівник строку може довести, що він має реальні перспективи працевлаштування, його не може бути депортовано з держави-члена ЄС.

Директива 2004/58 визначає, що свобода вільного пересування громадян ЄС (працівників і не працівників) поширюється на членів їх сімей. Стаття 2 Директиви 2004/58 дозволяє родині приєднатися до громадянина ЄС, який, знаходиться в іншій державі-члені. Членами родини громадянина ЄС, які мають право приєднатися до нього, вважаються інший з подружжя включаючи зареєстроване партнерство, якщо воно визнається державою-членом перебування громадянина ЄС, родичі громадянина ЄС та іншого з подружжя за низхідною лінією (тобто діти, онуки тощо) молодші 21 року або якщо вони є утриманцями, і родичі громадянина ЄС та іншого з подружжя за висхідною лінією (тобто батьки, дід, баба тощо), які є утриманцями.

Крім того, Директива 2004/58 закликає держави-члени полегшувати пересування територією ЄС членів родини, яких не включено до кола близьких родичів. Згідно з ч. 2 ст. 3 Директиви 2004/58 до кола родичів, яких перелічено вище можна додати: утриманців громадянина ЄС або осіб, що мешкали разом з

¹ Див.: Справа 53/81, *Levin v. Staatssecretaris van Justitie* (1982) ECR 1035, (1982) CMLR 454.

² Див.: Справа 139/85, *Kempf v. Staatssecretaris van Justitie* (1986) ECR 1573, (1987) I CMLR 764.

³ Див.: Справа C-357/89 *Raulin v. Minister van Onderwijs en Wetenschappen* (1992) ECR I-1027.

громадянином ЄС у країні, де родина мешкала до переїзду, або тяжко хворі особи, які потребують опіки громадянина ЄС та зареєстровані партнери.

При цьому національність (громадянство) членів родини громадянина ЄС, на відміну від національності самого громадянина ЄС, не має значення (якщо, наприклад, громадянин Великої Британії влаштувався на роботу в Італії, він може переїхати до Італії зі своєю дружиною — громадянкою України та її неповнолітніми дітьми, навіть якщо останні не мають дозволу на проживання у Великій Британії). Ключовим, однак, в таких випадках завжди є *транскордонний елемент* — факт пересування громадянина ЄС з однієї держави-члена ЄС до іншої¹. Отже, громадяни ЄС не можуть посилатися на право Співтовариства щодо вільного пересування громадян ЄС для переселення членів своєї родини — негромадян ЄС до власної держави², крім випадків, коли громадянин ЄС працював протягом певного часу в іншій державі-члені й потім повертається працювати до рідної країни (наприклад, якщо після перебування в Італії цей працівник повертається працювати у Велику Британію, британський уряд не може перешкоджати в'їзду разом з ним його дружини та її дітей — громадян України). Проте в таких випадках суди, як правило, прискіпливо перевіряють, чи немає зловживань з боку працівників та членів їх родин при користуванні нормами з вільного пересування осіб.

Під терміном "*інший з подружжя*" (чоловік/дружина) у праві Співтовариства розуміється будь-яка особа, яка перебуває в законному шлюбі з працівником, при чому це включає також стан розведення (сепарації)³, але не стан розлучення. Співмешканці прирівнюються до чоловіка/дружини, тільки якщо в державі-члені, про яку йдеться, імміграційне законодавство прирівнює статус співмешканців до статусу подружжя⁴.

Щодо "*дітей*" ще не існує чіткого визначення співвідношення понять "*утриманців*" та "*родичів по низхідній лінії*" у практиці ЄСП, але існує тенденція досить ліберального тлумачення ЄСП цих понять. Часто "дітьми" вважаються члени родини, що не є в буквальному розумінні родичами по низхідній лінії.

¹ Див.: Справа C-370/90, *R. v. Immigration Appeals Tribunal and Surinder Singh* (1992) ECR I-4265, (1992) 3 CMLR 35.

² Див.: Справи 35&36/82, *Morson and Jhanjhan v. Netherlands* (1982) ECR 3723, (1983) 2 CMLR 221.

³ Див.: Справа 267/83, *Diatta v. Land Berlin* (1985) ECR 567, (1986) 2 CMLR 164. Розведення (сепарація) — стан, за яким процес розлучення вже розпочався, але до кінця ще не завершився. У багатьох європейських країнах шлюбне законодавство передбачає розведення (сепарацію) як необхідний крок до розлучення.

⁴ Див.: Справа 59/85, *Netherlands v. Reed* (1986) ECR I283, (1987) 2 CMLR 448.

8.2.2. Право громадян ЄС на вільне пересування у межах ЄС

Право громадянина ЄС на вільне пересування у межах ЄС передбачає:

1) право виїжджати з рідної держави-члена з метою працювати в іншій державі-члені ЄС (Директива 2004/58);

2) право громадян ЄС та членів їх сімей в'їжджати на територію іншої держави-члена без віз строком до 3 місяців за умови пред'явлення дійсного особистого посвідчення або паспорту (Директива 2004/58);

3) що у разі перебування на території іншої держави-члена ЄС більше 3 місяців громадянам ЄС не потрібно отримувати дозвіл на постійне проживання в державі-члені ЄС. Натомість їм потрібно зареєструватись у компетентних владних установах такої держави-члена (Директива 2004/58);

4) право отримувати громадянину ЄС та членами його родини від держави-члена ЄС дозвіл на постійне проживання після п'ятирічного строку легального перебування у цій державі-члені (Директива 2004/58).

Дозвіл на проживання повинен бути чинним принаймні 5 років та продовжуватися автоматично. Важливо, що права громадян ЄС та їх родин на проживання походять безпосередньо з Договору про Співтовариство, а не з вторинного законодавства Співтовариства¹ чи національного права держав-членів, тому відсутність дозволу на проживання не може бути підставою для відмови при в'їзді чи депортації². Недотримання громадянами ЄС або їх родинами адміністративних вимог не може бути підставою для депортації, хоча держави-члени ЄС й можуть встановлювати за це адміністративні покарання³.

8.2.3. Однакове ставлення щодо громадян ЄС та членів їх родини

Іншим важливим правом громадян ЄС є рівність ставлення (недискримінація) щодо них з боку будь-якої держави-члена. Договір про Співтовариство забороняє будь-яку дискримінацію громадян ЄС та членів їх родини на підставі національності. ЄСП пояснив, що *повинно бути однакове ставлення до громадян різних держав-членів у всіх державах-членах у ситуаціях, що регулюються правом Співтовариства*⁴.

Згідно Директиви 2004/58 держави-члени не можуть дискримінувати громадян ЄС на підставі їх статі, раси, кольору, етич-

¹ Див.: Справа 48/75, *Procureur du Roi v. Royer* (1976) ECR 497, (1976) 2 CMLR 619.

² Див.: Справа 157/79, *R. v. Pieck* (1980) ECR 2171, (1980) 3 CMLR 220.

³ Див.: Справа 118/75, *Watson v. Belmann* (1976) ECR 1185, (1976) 2 CMLR 552.

⁴ Див.: Справа C-43/95, *Data-Delecta & Forsberg v. MSL Dynamics* (1996) ECR I-4661.

ного та соціального походження, генетичних даних, мови, релігії, політичних поглядів, належності до етнічної меншини, власності, народження, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації. Регламент 1612/68 імплементує положення Договору про Співтовариство щодо недискримінації працівників та вимагає від держав-членів дотримуватися рівності ставлення в усіх справах, що пов'язані з роботою при пересуванні працівників. Регламент містить 3 розділи:

- 1) "Здатність до роботи";
- 2) "Рівне ставлення в роботі";
- 3) "Родини працівників". Директива 96/71 надає право на рівне ставлення та умов праці працівникам, що працюють за короткостроковим чи сезонним контрактом¹.

Згідно з Регламентом 1612/68 громадянам ЄС гарантовано право найму на роботу та працювати на території будь-якої з держав-членів на таких самих умовах, як це гарантовано і працівникам-громадянам такої держави-члена. Заборонено пряму чи непряму дискримінацію державами-членами громадян інших держав-членів. Зокрема, забороняється обмеження заявок на працевлаштування для громадян інших держав-членів (ст. 3(а) Регламенту 1612/68), встановлення особливих процедур працевлаштування для громадян інших держав-членів, встановлення квот прийняття на роботу іноземців в певній сфері² та інших перешкод. Проте державам-членам може бути дозволено встановлення для громадян інших держав-членів особливих вимог щодо знання мови, якщо цього вимагає природа посади, на яку кандидат претендує³.

Однакове ставлення щодо працівників стосується також умов їх праці. Це передбачає однакові умови працевлаштування та праці, зокрема, винагороду за роботу, порядок звільнення та поновлення на роботі, працевлаштування безробітних⁴, доступ до соціальних та податкових пільг нарівні з громадянами відповідної держави-члена (при цьому ці пільги розуміються досить широко; це може бути, наприклад, позика у зв'язку з народженням дитини⁵, пільгові тарифи на проїзд у транспорті⁶, мінімальні пенсії⁷ тощо), право брати участь у професійних спілках (ст. 8

¹ Див.: Директива 96/71 Європейського Парламенту та Ради Міністрів від 16 грудня 1996 р. (О.Ж. 1996 L18).

² Див.: Справа 167/73, *Commission v. France (French Merchant Seamen)* (1974) ECR 359.

³ Див.: Справа 397/87, *Groener v. Minister for Education* (1990) 1 CMLR 401.

⁴ Див.: Стаття 7(1) Регламенту 1612/68.

⁵ Див.: Справа 65/81, *Reina v. Landeskditbank Baden-Wurtemberg* (1982) ECR 33, (1982) 1 CMLR 744.

⁶ Див.: Справа 32/75, *Cristini v. SNCF* (1975) ECR 1085, (1976) 1 CMLR 573.

⁷ Див.: Справа 261/83, *Castelli v. ONPTS* (1984) ECR 3199.

Регламенту 1612/68), у професійній чи напівпрофесійній спортивній діяльності¹ та користуватися помешканнями, що включає право набувати житло у власність².

Члени родини працівника можуть самостійно влаштовуватися на роботу в державі-члені ЄС, де проживають разом з працівником³. Діти працівників мають право доступу до системи загальної освіти та професійних шкіл у відповідній державі-члені⁴ та мають право отримувати фінансову допомогу на навчання тощо⁵.

8.2.4. Право працівників та їх родин на постійне проживання

після закінчення трудових відносин у державі-члені ЄС

Регламент 1251/70, що імплементує ст. 39(3)(d) Договору про Співтовариство, регламентує право працівників та їх родин за певних обставин залишатися в державі-члені ЄС, де вони працювали, після того, як строк працевлаштування закінчився. Це право викладено в преамбулі Регламенту 1251/70 та є невід'ємною частиною права на постійне проживання працівників. Його може бути реалізовано також членами родини, навіть після смерті працівника.

Згідно зі ст. 2(1) Регламенту 1251/70 працівники, що вийшли на пенсію, працівники-інваліди, та *транскордонні працівники*, за дотримання певних умов, мають право залишитися на постійне проживання в країні їх працевлаштування. *Транскордонні працівники* — це особи, що працюють на території однієї держави-члена, а мешкають в іншій. При цьому щоб мати право залишитися у відповідній державі-члені після закінчення строку роботи, такі працівники повинні пропрацювати в державі-члені ЄС не менше 3 років та повертатися до своєї держави після роботи щодня чи принаймні щотижня.

Пенсіонери можуть отримати право на постійне проживання в державі-члені ЄС після досягнення пенсійного віку якщо виконували роботу у відповідній державі-члені протягом не менше 12 місяців та безперервно проживали в цій країні понад 3 роки. Щодо інвалідів це право з'являється, якщо інвалідність настала під час роботи у відповідній державі-члені ЄС та особа

¹ Див.: Якщо така становить економічну діяльність див. рішення за справою 13/76, *Dona v. Mantero* (1976) ECR 1333, (1976) 2 CMLR 578.

² Див.: Справа 305/87, *Commission v. Greece* (1989) ECR 1461.

³ Див.: Стаття 11 Регламенту 1612/68; рішення ЄСП у справі 131/85, *Gül v. Regierungspräsident Düsseldorf* (1986) ECR 1583, (1987) 1 CMLR 501.

⁴ Див.: Директива 77/486 від 25 липня 1977 р. (O.J. 1977 L199/32).

⁵ Див.: Справа 9/74, *Casagrande v. Landeshauptstadt Munchen* (1974) ECR 837, (1974) 2 CMLR 423.

безперервно проживає в цій державі більше 2 років (вимоги мінімального строку проживання немає, якщо інвалідність настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, що дає право працівникові на державну пенсію).

Згідно зі ст. 3 Регламенту 1251/70, члени родини працівника також мають право постійного перебування в державі-члені його працевлаштування. Якщо працівник, який набув право на постійне проживання через досягнення пенсійного віку або інвалідність, помирає, його родина зберігає право постійного проживання. Якщо працівник помирає до набуття прав на постійне проживання, члени його родини також матимуть ці права, якщо: а) працівник на момент смерті безперервно мешкав на території відповідної держави-члена протягом принаймні 2 років; б) його смерть сталася через нещасний випадок на виробництві чи через професійне захворювання; в) інший з подружжя, що пережив, є громадянином держави-члена; г) інший з подружжя, що пережив, утратив громадянство цієї держави-члена ЄС через шлюб з померлим працівником¹.

На осіб, які набувають права постійного проживання за Регламентом 1251/70, також поширюється принцип рівного ставлення, який закріплено в Регламенті 1612/68, тобто такі особи можуть користуватися всіма благами так само, як і громадяни відповідної держави-члена².

8.2.5. Винятки щодо державних службовців

Стаття 39(4) Договору про Співтовариство дозволяє державам-членам встановлювати деякі обмеження на вільне пересування працівників, якщо йдеться про заборону чи обмеження доступу громадян інших держав-членів ЄС до роботи на державній службі (англ. *public service*). Цей виняток, як правило, інтерпретується ЄСП досить вузько, оскільки, природно, серед держав-членів ЄС існує тенденція використовувати цей виняток для звуження та обмеження застосування загального правила про свободу пересування всупереч його призначенню.

У визначенні, чи належить конкретна посада до державного сектору, ЄСП застосовує *функціональний*, а не *інституціональний* (органічний) підхід, тобто бере до уваги природу виконуваної роботи, замість того, щоб автоматично включати цілі сектори зайнятості в поняття державної служби³. *Державною службою*,

¹ Див.: ст. 3(2) Регламенту 1251/70.

² Див.: Справа 32/75, *Cristinini v. SNCF* (1975) ECR 1085, (1976) 1 CMLR 573.

³ Див.: Справа 152/73, *Soigu v. Deutsche bundespost* (1974) ECR 153.

за правом Співтовариства, визнаються лише посади, які передбачають особливі відносини *лояльності* з державою, — саме тому доступ до них громадян інших держав-членів може бути обмежений або заборонений. Прикладами такої служби можуть бути армія, поліція, судові органи, вищі ешелони державних службовців. Нотатка 72/2 Європейської Комісії від 1988 р. підтверджує слушність такого підходу та визначає 4 види діяльності, які навряд чи можуть вважатися державною службою, бо є "досить віддаленими" від неї: це охорона громадського здоров'я, викладання в державних освітніх закладах, дослідницька робота невійськового характеру в державних установах та робота в державних органах, відповідальних за управління господарською діяльністю.

Наприклад, поняття "державна служба" не включає посади вчителя в державній школі¹, медичної сестри в державній лікарні², моряка³, працівника органів місцевого самоврядування⁴ тощо. Водночас, ч. 4 ст. 39 Договору про Співтовариство поширяться на посади урядових архітекторів, ревізорів та, за певних обставин, навіть нічних сторожів⁵.

8.2.6. Обмеження вільного пересування громадян ЄС

За аналогією з вільним рухом товарів, допускається встановлення обмежень вільного пересування громадян ЄС на підставах захисту публічного порядку, державної безпеки та громадського здоров'я. Про це йдеться в ч. 3 ст. 39 Договору про Співтовариство, яку імплементує Директива 2004/58 (що має пряму дію). Директива 2004/58 стосується всіх заходів держав-членів ЄС щодо регулювання в'їзду та проживання на території, видання та продовження дозволів на проживання та депортації громадян ЄС на підставі необхідності захисту публічного порядку, державної безпеки та громадського здоров'я. Стаття 27 Директиви 2004/58 відзначає, що такі обмежувальні заходи не можуть ґрунтуватися на економічних міркуваннях та мають використовуватися згідно з принципом пропорційності відповідно до поведінки конкретної особи. Під "обмежувальними

¹ Див.: Справа 53/81, *Levin v. Staatssecretaris van Justitie* (1982) ECR 1035, (1982) CMLR 454, та справа 4/91, *Bleis v. Ministre de l'Education Nationale* (1991) ECR I-5627, (1994) 1 CMLR 793.

² Див.: Справа 307/84, *Commission v. France* (1986) ECR 1725, (1987) 3 CMLR 555.

³ Див.: Справа C-47/93, *Commission v. Belgium* (1994) ECR I-1593.

⁴ Див.: Справа 149/79, *Commission v. Belgium* (1980) ECR 3881, (1981) 2 CMLR 413.

⁵ Див.: Справа 149/79, *Commission v. Belgium* (див. вище) та справа 149/79, *Commission v. Belgium* (No. 2) (1982) ECR 1845, (1982) 3 CMLR 539.

заходами" розуміються будь-які дії, що стосуються прав, які охоплюються ст. 39 Договору про Співтовариство¹.

Обмеження на підставах захисту публічного порядку та державної безпеки може бути встановлено щодо конкретного індивіда лише виходячи з його особистої поведінки². При цьому повинна бути "справжня та досить серйозна загроза якомусь з фундаментальних інтересів суспільства"³. Несуттєвою є належність у минулому до певної забороненої організації, суттєвою є лише наявна, теперішня приналежність чи діяльність⁴. Неприпустимою є депортація індивіда "заради прикладу для інших"⁵.

Досить суперечливим є питання про застосування суворіших стандартів до іноземних громадян. У відомій справі *Van Duyn*⁶ ЄСП визнав безпідставною відмову британської влади громадянці Нідерландів щодо в'їзду до Великої Британії, бо позивачка пані Ван Дайн мала намір працювати в Церкві Саєнтології, що вважається суспільно небезпечною, хоч саму цю секту й не було заборонено у Великій Британії. Пізніше в рішенні за об'єднаними справами *Adoui* та *Cornaille v. Belgian State*⁷ (де французькі проститутки намагалися отримати дозвіл на проживання в Бельгії, де проституція не заборонена) ЄСП встановив, що держави-члени ЄС не можуть відмовляти громадянам інших держав-членів у праві на проживання на підставі їх поведінки чи діяльності, якщо аналогічна поведінка чи діяльність громадян відповідної держави-члена не є забороненою у цій країні.

Попередня або непогашена судимість чи обвинувачення не обов'язково будуть підставою для обмеження вільного пересування осіб у Співтоваристві. У кожному разі повинна задовольнятися умова "справжньої та достатньої серйозної загрози громадському порядку" держави-члена. Попередня судимість може бути свідченням про небезпечну особисту поведінку лише якщо особа становить актуальну загрозу громадському порядку

¹ Див.: Справа 30/77, *R. v. Bouchereau* (1977) ECR 1999, (1977) 2 CMLR 800.

² Див.: Справа 36/75, *Rutili v. Ministre de l'Intérieur* (1975) ECR 1219, (1976) 1 CMLR 140.

³ Див.: Стаття 27(2) Директиви 2004/58; справа 30/77, *R. v. Bouchereau* (див. вище) та справа 36/75, *Rutili v. Ministre de l'Intérieur* (див. вище).

⁴ Див.: Справа 41/74, *Van Duyn v. Home Office* (1974) ECR 1337, (1975) 1 CMLR 1.

⁵ Див.: Справа 67/74, *Bonsignore v. Oberstadtdirektor of the City of Cologne* (1975) ECR 297, (1975) 1 CMLR 472.

⁶ Див.: Справа 41/74, *Van Duyn v. Home Office* (див. вище).

⁷ Див.: Справи 115&116/81, *Adoui & Cornuaille v. Belgium* (1982) ECR 1665, (1982) 3 CMLR 631.

держави-члена (є підстави побоюватися рецидиву)¹. Проте все ж таки можливо, що сама минула поведінка особи буде достатньою для становлення актуальної загрози: в таких випадках негативна поведінка повинна бути "достатньо серйозною".

Поняття "державна безпека" не є чітко визначеним у справах, вирішених ЄСП, і на практиці воно тлумачиться досить широко та часто виступає альтернативою "публічного порядку". Трапляються ситуації, коли поведінка особи може загрожувати як "публічному порядку", так і "державній безпеці" (наприклад, тероризм).

"Громадське здоров'я" може бути підставою для встановлення обмежень прав на в'їзд та проживання лише якщо особа хворіє на якусь із інфекційних хвороб, зазначених у документах Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я та інші інфекційні та паразитичні хвороби, якщо в державах-членах існують обмеження прав пересування осіб з такими хворобами для власних громадян. Якщо особа захворіла на якусь з зазначених хвороб після трьохмісячного строку перебування на території держави-члена, це не може слугувати підставою для відмови на продовження дозволу на проживання та подальшої депортації².

8.2.7. Процесуальні гарантії вільного пересування громадян ЄС

Директива 2004/58 передбачає також деякі процесуальні гарантії для осіб, які прагнуть здійснити свої права на в'їзд та проживання в державах-членах ЄС. Це, зокрема, обов'язок держав-членів ЄС оголошувати підстави для рішень, що обмежують вільне пересування громадян ЄС, якщо тільки ця інформація не становить державної таємниці (недотримання цієї вимоги може бути підставою для скасування рішення в судовому порядку)³; надання державами-членами громадянам інших держав-членів таких самих можливостей з оскарження адміністративних дій та рішень, як і власним громадянам⁴. Якщо все ж таки прийнято рішення про депортацію, строк видворення з держави-члена, крім особливо термінових випадків, не може бути меншим 1 місяця з моменту інформування особи про таке рішення⁵.

¹ Див.: Справа 30/77, *R. v. Bouchereau* (див. вище).

² Див.: Стаття 29 Директиви 2004/58.

³ Див. англійську справу *R. v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Dannenberg* (1984, Court of Appeal) 2 CMLR 456.

⁴ Див.: Стаття 31 Директиви 2004/58; також рішення за поєднаними справами С-65&111/95, *R. v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Singh Shingara and Abbas Radion* (1997) ECR I-3343.

⁵ Див.: Стаття 30 Директиви 2004/58.

8.3. Свобода ділового заснування у Співтоваристві

Свобода ділового заснування згідно зі ст. 43(2) Договору про Співтовариство, розуміється, як "право самостійної діяльності, а також створення суб'єктів підприємницької діяльності й управління ними, зокрема, створення компаній і фірм в тому значенні, яке визначено ч. 2 ст. 48 Договору про Співтовариство, на умовах, встановлених законодавством держави-члена ЄС, де таке право існує для її власних громадян..." (рис. 8).

Таким чином, свобода ділового заснування на Спільному ринку Співтовариства складається з 2 елементів:

1) право самостійної економічної діяльності громадян ЄС у будь-якій державі-члені ЄС, інше, ніж у державі-члені, звідки цей громадянин походить;

2) право на створення й управління суб'єктами підприємницької діяльності в державах-членах відповідно до умов, установлених законодавством держави-члена ЄС для власних фізичних та юридичних осіб.

Під "суб'єктами підприємницької діяльності" (англ. *undertakings*) ЄСП розуміє будь-які суб'єкти, що діють з метою одержання прибутку. Це включає корпорації, товариства, фізичних осіб, торгівельні асоціації, підприємства з державною формою власності і кооперативи¹. Установи державної форми власності можуть бути визнані підприємствами, якщо вони здійснюють економічну діяльність з метою одержання прибутку у значенні ст. 81 Договору про Співтовариство. У деяких випадках різноманітні юридичні особи можуть класифікуватися як єдине підприємство, якщо між ними існує тісний економічний зв'язок.

Із змісту ст. 43 Договору про Співтовариство випливає, що свобода ділового заснування поширюється не тільки на громадян ЄС, але й на компанії та фірми, засновані відповідно до законодавства держави-члена ЄС. До компаній і фірм у значенні ст. 48 Договору про Співтовариство належать юридичні особи (зокрема, кооперативні товариства), що діють відповідно до цивільного та комерційного права держави походження, за винятком неприбуткових юридичних осіб. Для користування свободою ділового заснування компанія чи фірма має бути зареєстрована згідно з законодавством держави-члена ЄС і місцем провадження її економічної діяльності (зокрема, наяв-

¹ Справа T-7/89, *SA Hercules Chemicals NV v. Commission* (1991) ECR II-1711.

ність зареєстрованого офісу, центрального управління та місця переважного здійснення бізнесу) має бути територія держави-члена ЄС.

Частина 1 ст. 43 Договору про Співтовариство забороняє будь-які національні обмеження для здійснення економічної діяльності в ЄС фізичними чи юридичними особами інших держав-членів ЄС. Частина 2 ст. 43 Договору про Співтовариство передбачає, що суб'єкти підприємницької діяльності держав-членів ЄС користуються тими ж самими правами, що і суб'єкти підприємницької діяльності в державі-члені їх походження.

Проте, ст. 43 Договору про Співтовариство передбачає 2 види обмеження свободи ділового заснування.

Перший, свобода ділового заснування може бути реалізована суб'єктами підприємницької діяльності ЄС тільки в державі-члені, іншій, ніж держава-член їх походження. Отже, підприємець-громадянин ЄС не може заперечувати правомірність обмежень його права на свободу ділового заснування в країні свого громадянства.

Другий, свобода ділового заснування здійснюється "на тих же засадах, що і для власних громадян". Це означає, що якщо суб'єкт підприємницької діяльності ЄС здійснює свою економічну діяльність в тому ж порядку, що і суб'єкти підприємницької діяльності держави-члена ЄС, де він має місце ділового заснування, але при цьому зазнає певних обмежень порівняно з режимом господарювання в своїй власній державі, то це не може розглядатися як дискримінація всупереч свободі ділового заснування у значенні ст. 43 Договору про Співтовариство.

Взагалі, розділ про свободу ділового заснування Договору про Співтовариство накладає на уряди держав-членів ЄС пряме зобов'язання усунути всі види обмежень, що ускладнюють процедуру ділового заснування в ЄС, зокрема: умови заснування компаній, філій, дочірніх підприємств, та умови в'їзду так званого "ключового"* персоналу та працівників компаній.

Положення розділу про свободу ділового заснування Договору про Співтовариство забороняють як пряму дискримінацію суб'єктів підприємницької діяльності ЄС за ознакою національності або громадянства, так і непряму (наприклад, додаткова реєстрація), але за винятком необхідності дотримання моральних

* Докладніше про ключовий персонал див. тему 18.

та етичних принципів, дисциплінарного контролю в державі-члені. У доповнення до розділу про свободу ділового заснування Договору про Співтовариство потрібно враховувати Директиву 2004/58, згідно з якою держави-члени повинні усунути будь-які дискримінаційні обмеження з ділового заснування громадян ЄС та їх свобод щодо доступу на територію держав-членів ЄС з метою надання та отримання послуг. Крім того, ця Директива дозволяє підприємцям та членам їх родин залишатися на території держави-члена ЄС.

Окрім заборони прямої та непрямой дискримінації свобода ділового заснування надає додаткові специфічні права суб'єктам підприємницької діяльності ЄС, наприклад: право залишатись на території держави-члена ЄС під час та після закінчення здійснення комерційної діяльності через ділове заснування чи надання послуг в цій державі-члені, право отримувати у власність та користуватися землею та будівлями на території держави-члена ЄС, де суб'єкт підприємницької діяльності ЄС перебуває.

Відповідно до рішень ЄСП, заборона на пряму та непрямую дискримінацію щодо умов здійснення права на ділове заснування та надання послуг у державах-членах ЄС впливає із загальної заборони дискримінації за ознаками національності, що закріплено в ст. 12 Договору про Співтовариство¹. Проте держави-члени ЄС мають право застосовувати недискримінаційні заходи з обмеження свободи ділового заснування суб'єктів підприємницької діяльності ЄС, якщо такі заходи відповідають наступним умовам:

- 1) застосовуються недискримінаційним чином;
- 2) виправдані серйозними вимогами захисту суспільних інтересів;
- 3) припустимі для досягнення мети;
- 4) вживаються лише в межах та в обсязі, необхідних для досягнення мети².

Договір про Співтовариство передбачає декілька винятків зі свободи ділового заснування, якщо діяльність пов'язана з виконанням офіційних владних повноважень³. У справі *Reyners*⁴ ЄСП підкреслив, що обсяг винятку з права свободи ділового заснування не може перевищувати обсягу, необхідного для

¹ Див.: Справа 197/84, *Steinhauser v. City of Biarritz* (1985) ECR 1819.

² Див.: Справа 120/78, *Rewe-Zentrale AG v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* (1979) ECR 649, (1979) 3 CMLR 494.

³ Див.: Стаття 45 (1) Договору про Співтовариство.

⁴ Див.: Справа 2/74, *Reyners v. Belgium* (1974) ECR 631, (1974) 2 CMLR 305.

досягнення мети, з якою цей виняток було прийнято "беручи до уваги фундаментальний характер свободи ділового заснування та принцип рівності громадян, що передбачено Договором про Співтовариство". Винятки на підставах виконання владних повноважень, державної безпеки та громадського здоров'я, передбачені в ст. 46 (1) Договору про Співтовариство, однаково стосуються всіх свобод Внутрішнього ринку: свободи пересування працівників, свободи ділового заснування та свободи надання послуг.

Згідно з рішенням ЄСП, ст. 43 Договору про Співтовариство має пряму дію. ЄСП підтвердив, що навіть за браком прийнятих директив, як це вимагається ст. 47 Договору про Співтовариство, і в тому разі, коли обмеження свободи ділового заснування не ґрунтуються на критерії національності або громадянства, суб'єкти підприємницької діяльності ЄС можуть прямо посилатися на ст. 43 Договору про Співтовариство, щоб користуватися свободою ділового заснування і здійснювати свою економічну діяльність у будь-який з держав-членів ЄС.

8.3.1. Свобода ділового заснування компаній

Свобода ділового заснування компаній в ЄС має деякі особливості правового регулювання в законодавстві Співтовариства. Законодавство Співтовариства про компанії не є єдиним в усіх державах-членах ЄС, а тільки гармонізовано в окремих сферах, що лише полегшує реалізацію свободи ділового заснування компаній на території ЄС.

До "*компаній і фірм*" у значенні ст. 48 Договору про Співтовариство також відносять товариства без права здійснення економічної діяльності, якщо буде визнано, що їх діяльність має економічний/комерційний характер, тобто, здійснюється з метою одержання прибутку.

Як вже зазначалося вище, якщо компанію засновано відповідно до законодавства держави-члена ЄС, вона має зареєстроване місце знаходження і здійснює економічну діяльність на території ЄС, тоді вона має право користуватися свободою ділового заснування згідно зі ст.ст. 43, 48 Договору про Співтовариство.

ЄСП у справі *Segers*¹ визначив, що свобода ділового заснування поширюється навіть на компанії, які не здійснюють економічної діяльності в державі-члені, де вони мають місце ділового заснування, але водночас функціонують у формі агентства, філії

¹ Див.: Справа 79/85, *Segers* (1986) ECR 2375; (1987) 2 CMLR 247.

або дочірнього підприємства з іншої держави-члена ЄС. Однак подібне право "вторинного ділового заснування" дозволяється тільки коли компанія зареєстрована і має основне місце здійснення економічної діяльності в одній з держав-членів ЄС.

ЄСП постійно намагався усунути будь-які дискримінаційні обмеження на здійснення економічної діяльності компаніями, що зареєстровані в іншій державі-члені ЄС. Так, у справі *Commission v. France*¹ ЄСП заборонив дискримінаційне оподаткування відділень або агенцій європейських компаній. У цій справі ЄСП охарактеризував суть свободи ділового заснування компаній в ЄС таким чином: "ст. 43 Договору про Співтовариство ясно надає суб'єктам підприємницької діяльності ЄС право обирати найзручнішу правову норму, відповідно до якої вони бажають здійснювати свою економічну діяльність в будь-якій державі-члені ЄС, і держава-член не має права обмежувати подібну свободу вибору".

Прикладом застосування заборонених недискримінаційних національних заходів, що обмежують право вторинного ділового заснування, є справа *Commission v. Italy*². У цій справі ЄСП підтримав позов Європейської Комісії про те, що положення законодавства Італії, яке дозволяє одержувати контракти на створення програмного забезпечення для органів державної влади лише компаніям, у яких більшість акцій контролюється державою, суперечить ст.ст. 43, 49 Договору про Співтовариство. ЄСП підкреслив, що, незважаючи на те, що це положення застосовується без обмежень для компаній як італійських, так й іноземних, таке недискримінаційне положення більшою мірою сприяє розвитку італійських компаній.

ЄСП у справі *Daily Mail*³ встановив певні обмеження свободи ділового заснування для європейських компаній. Зокрема, в своєму рішенні ЄСП зазначив, що свобода ділового заснування не надає європейським компаніям права пересувати без обмеження з боку національних владних структур своє центральне управління і місце знаходження. Це обмеження не означає, що європейська компанія не може перемістити свій центральний керівний орган в іншу державу-член ЄС згідно з правом Співтовариства, але приймаюча держава-член ЄС має право встановлювати певні національні обмеження щодо такої компанії. Така ситуація пояснюється тим, що національні законодавства держав-членів щодо місця інкорпорації або місцезнаходження

¹ Див.: Справа 318/86, *Commission v. France* (1988) ECR 3559, (1989) 3 CMLR 569.

² Див.: Справа 3/88, *Commission v. Italy* (1989) ECR 4035.

³ Див.: Справа 81/87, *R. v. HM Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex p. Daily Mail General Trust PLC* (1988) ECR 5483, (1988) 3 CMLR 713.

центрального управління компаній ще не гармонізовано законодавством Співтовариства.

При вирішенні по справі *Centros*¹ ЄСП визнав, що відмова будь-якої держави-члена ЄС у реєстрації відділення (англ. *branch*) європейської компанії під приводом охорони інтересів кредиторів, попередження шахрайства та обману суперечить принципам Внутрішнього ринку Співтовариства і тому є незаконною. Держава-член ЄС повинна забезпечувати охорону інтересів кредиторів та попередження шахрайства іншими засобами, які не суперечать законодавству ЄС та не обмежують свобод Внутрішнього ринку Співтовариства. У цій справі ЄСП просунувся ще на один крок уперед до повного скасування національних обмежень свободи пересування компаній та фірм у внутрішньому ринку Співтовариства. Подальше визнання повної свободи ділового заснування компанії було підтверджено ЄСП у справі *Überseering*². У цій справі ЄСП визнав таким, що не відповідає праву Співтовариства відмову німецького суду визнати правосуб'єктність голландської компанії у німецькому праві тільки на підставах того, що ця компанія була заснована на території Голландії. ЄСП визначив, що тільки мета охорони публічного інтересу (захист інтересів кредиторів, робітників тощо) може виправдати обмеження свободи ділового заснування компаній на території ЄС.

8.3.2. Взаємне визнання професійних кваліфікацій та дипломів

Вимога наявності певної професійної кваліфікації та інші правила щодо доступу до регульованих державою видів економічної діяльності завжди були ефективним засобом недопущення громадян інших країн до національного ринку. Тому це створювало серйозну загрозу забезпеченню свободи ділового заснування на території держав-членів ЄС.

У справі *Thieffry*³ ЄСП остаточно визначив, що ст. 43 Договору про Співтовариство забороняє компетентним органам держав-членів ЄС відмовляти без вагомих причин громадянам інших держав-членів здійснювати економічну діяльність або отримувати визнання своєї кваліфікації тільки через те, що їх

¹ Див.: Справа C-222/97, *Manfred Trummer & Peter Mayer*, (1999) ECR I-01661.

² Див.: Справа C-208/00, *Überseering BV v. Nordic Construction Company* (2000) ECR I-9919.

³ Див.: Справа 71/76, *Thieffry v. Conseil de l'Ordre des Avocats a la Cour de Paris* (1977) ECR 765, (1977) 2 CMLR 373.

кваліфікація не є еквівалентною або не відповідає національним вимогам.

У справі *Patrick*¹ британський архітектор бажав отримати доступ на ринок послуг у Франції. У той час ще не існувало директив з питань визнання кваліфікацій архітекторів у ЄС. Згідно з законодавством Франції, іноземний архітектор міг працювати у Франції, якщо його професійну кваліфікацію було визнано французьким урядом як еквівалентну французькій національній кваліфікації на підставі взаємної домовленості або угоди з країною походження заявника. Позивачеві було відмовлено в отриманні дозволу на надання професійних послуг у Франції тільки на підставі того, що між Францією і Великою Британією не існувало взаємних угод про визнання професійних кваліфікацій. Однак ЄСП, застосувавши телеологічний спосіб тлумачення права Співтовариства, визнав, що відмова французької влади суперечила положенням Договору про Співтовариство про заборону дискримінації громадян ЄС за ознаками національності.

У справі *Heylens*² ЄСП продовжив свою стратегію тлумачення розділів Договору про Співтовариство і визначив, що за браком гармонізації законодавства про умови доступу до певної професії в ЄС, держава-член має право вимагати якщо не ідентичної, то еквівалентної з національними вимогами кваліфікації для цієї професії. Однак громадянин ЄС має право оскаржити рішення національних владних структур про відмову у визнанні диплому або кваліфікації та знати підставу для такого рішення. Тлумачення ст. 43 Договору про Співтовариство ЄСП застосував і у справі *Vlassopoulou*³, де було підтверджено, що за браком законодавства Співтовариства зі взаємного визнання правових кваліфікацій, ст. 43 Договору про Співтовариство передбачає обов'язок національних владних структур порівняти кваліфікації громадян ЄС, які бажать займатися юридичною практикою в цій державі-члені. Такий обов'язок полягає в тому, що держава-член ЄС повинна здійснити порівняння спеціальних знань та навичок, засвідчених дипломами, виданими національними навчальними закладами та навчальними закладами інших держав-членів ЄС. Фактично ЄСП встановив обов'язок держави-

¹ Див.: Справа 11/77, *Patrick v. Ministre des Affaires Culturalles* (1977) ECR 1199, (1977) 2 CMLR 523.

² Див.: Справа 222/86, *UNECTEF v. Heylens* (1987) ECR 4097, (1989) 1 CMLR 91.

³ Див.: Справа 340/89, *Vlassopoulou v. Ministerium fur Justiz* (1991) ECR 2357, (1993) 2 CMLR 22.

члена ЄС уважно розглядати будь-яку кваліфікацію або диплом, необхідний для здійснення економічної діяльності відповідно до ст. 43 Договору про Співтовариство і в разі, якщо така кваліфікація є еквівалентною національним вимогам приймаючої держави-члена ЄС, ця держава-член зобов'язана визнати цю кваліфікацію або диплом. Якщо буде доведено наявність певних відмінностей, приймаюча держава-член зобов'язана розглянути можливість отримання додаткової освіти для того, щоб кваліфікація суб'єкта подання досягла рівня, достатнього для економічної діяльності в цій державі-члені ЄС. Проте держава-член не зобов'язана забезпечувати всі умови для завершення професійної освіти громадянином з іншої держави-члена ЄС.

Таким чином, вищезгадана практика ЄСП підтверджує, що розділи Договору про Співтовариство про вільне пересування працівників і свободу ділового заснування мають пряму дію. Це означає, що суб'єкти підприємницької діяльності ЄС можуть посилатися на відповідні положення Договору про Співтовариство в судах держав-членів. Це має на меті встановлення позитивних зобов'язань національних владних і професійних організацій в ЄС для забезпечення свободи ділового заснування навіть за браком національного законодавства і законодавства ЄС про взаємне визнання кваліфікацій. Крім того, за практикою ЄСП, громадяни ЄС користуються правом визнання їх професійних кваліфікацій, отриманих у державах, які не мають членства ЄС. ЄСП визначив, що держави-члени ЄС повинні визнавати "усі види дипломів, сертифікатів та інших доказів професійної кваліфікації та досвіду"¹.

Питання взаємного визнання професійних кваліфікацій між державами-членами ЄС було частково гармонізовано шляхом прийняття директив. Європейська Комісія прийняла по 2 директиви для кожного сектора професійної діяльності (рис. 9). Перша директива визначає загальні мінімальні вимоги щодо професійної освіти та підготовки в усіх державах-членах ЄС, що потрібні для певної професії. Друга директива зазначила назву і вигляди дипломів у різних державах-членах ЄС, що задовольняють умовам взаємного визнання кваліфікацій.

Такі "секторні" директиви в основному регулюють медичні спеціальності: лікарів, що практикують²; дантистів³; медсестер⁴;

¹ Див.: Справа С-319/92, *Haim* (1994) ECR I-425, Справа С-238/98, *Hoesman* (2000) ECR I-6623.

² Див.: Директива 93/16 від 5 квітня 1993 р. (O.J. 1993 L165/1).

³ Див.: Директива 78/686 від 25 липня 1978 р. (O.J. 1978 L233/1).

⁴ Див.: Директива 77/452 від 27 червня 1977 р. (O.J. 1977 L176/1).

фармацевтів¹; ветеринарних хірургів²; а також архітекторів³. Крім того, було прийнято директиви, які регулюють визнання кваліфікацій ремісників, юристів, фахівців у галузі харчової промисловості, роздрібного продажу, оптової торгівлі, вугільної промисловості⁴.

Зміст цих директив різний, але мета однакова — полегшити суб'єктам підприємницької діяльності ЄС, що практикують певний вид професії, доступ до своєї професії або виду діяльності в іншій державі-члені ЄС, що включає свободу ділового заснування і свободу надання та отримання послуг. Щодо менш урегульованих професій, метою є можливість надання суб'єктові підприємницької діяльності ЄС доступу до ринку держави-члена за умови, що він має достатній досвід заняття такою професійною діяльністю.

"Секторні" директиви встановлюють мінімальні стандарти професійної підготовки та вимагають визнання підсумкових кваліфікацій. До особливостей такої процедури належить вимога про наявність сертифікату з добрим середнім балом навчання та сертифікату, який свідчить, що заявник ніколи не був банкрутом. Наявність таких сертифікатів є основною умовою для того, щоб суб'єкт підприємницької діяльності ЄС був допущений до практики в іншій державі-члені. Якщо сертифікат задовольняє вищезазначені умови, національні владні структури зобов'язані прийняти його до розгляду.

Потрібно враховувати, що директиви поширюються на осіб, які надають професійні послуги самостійно або на підставі трудового договору, маючи статус "працівник". Це означає, що особа, яка отримала визнання своєї кваліфікації, як, наприклад, архітектор, може надавати послуги за винагороду або одержувати фіксовану заробітну плату.

Проте процес прийняття "секторних" директив не міг повністю забезпечити свободу ділового заснування в ЄС та усунути національні заходи недискримінаційного характеру.

Другий етап гармонізації законодавства Співтовариства про взаємне визнання кваліфікацій характеризується прийняттям "загальних директив". Перша з таких директив, Директива 89/48⁵ встановлює "загальну систему визнання дипломів про вищу освіту, отриманих після проходження професійної освіти або підготовки строком не менше 3 років".

¹ Див.: Директива 85/433 від 16 вересня 1985 р. (О.І. 1985 L253/37).

² Див.: Директива 78/1026 від 18 грудня 1978 р. (О.І. 1978 L362/1).

³ Див.: Директива 85/384 від 10 червня 1985 р. (О.І. 1985 L233/15).

⁴ Див.: Директива 98/5 від 16 лютого 1998 р. (О.І. 1998 L077).

⁵ Див.: Директива 89/48 від 21 грудня 1988 р. (О.І. 1989 L19/16).

Відмінність Директиви 89/48 від "секторних директив".

1. Директива 89/48 регулює всі професії, для яких необхідно отримання як мінімум трирічної університетської освіти. Поняття "регульована професія" включає вимогу, щоб наявність диплома була необхідною умовою здійснення професійної діяльності. Професійні незалежні об'єднання можуть також установлювати вимоги до професії, якщо це професійне об'єднання визнане у державі-члені ЄС, що визнає кваліфікацію. Наприклад, у Великій Британії такі організації повинні мати королівський статут.

2. Взаємне визнання кваліфікацій, засноване на принципі "взаємної довіри" (англ. *mutual trust*). Цей принцип полягає у тому, що держава-член ЄС не може обмежити свободу ділового заснування суб'єкта підприємницької діяльності ЄС тільки на підставі необхідності наявності національної кваліфікації для здійснення певної професійної діяльності у цій країні, а повинна надати умови для визнання кваліфікації суб'єкта підприємницької діяльності ЄС.

3. Взаємне визнання кваліфікацій передбачає вимогу наявності тільки "певної кваліфікації" (англ. *certain qualification*), коли вимагається, щоб суб'єкт підприємницької діяльності ЄС володів додатковою професійною підготовкою в доповнення до вищої освіти, тільки якщо це необхідно для здійснення певної професійної діяльності в цій державі-члені ЄС.

4. Директива 89/48 регулює взаємне визнання кваліфікацій, отриманих тільки в державах-членах ЄС. Якщо для здійснення певної професійної діяльності в державі-члені ЄС вимагається наявність диплома, встановлюється обов'язок визнання диплома, отриманого в іншій державі-члені ЄС. Якщо професію не врегульовано в країні заявника, то держава-член ЄС, де особа бажає здійснювати свою професійну діяльність, повинна визнати таку кваліфікацію, якщо кандидат мав принаймі 2 роки практики у державі походження та володіє певною кваліфікацією.

5. Особливе значення в Директиві 89/48 приділяється змісту поняття "диплом". "Диплом" — це свідоцтво кваліфікації з такими ознаками: кваліфікацію повинно бути надано компетентним органом у державі-члені ЄС; особа, яка отримала кваліфікацію, повинна закінчити навчання в університеті тривалістю не менше 3 років; кваліфікація повинна надавати право здійснювати професійну діяльність у державі-члені, що видала диплом.

Директива 92/51¹ повторює ту саму систему визнання кваліфікацій, що й Директива 89/48, але регулює визнання кваліфіка-

¹ Директива 92/51 від 18 червня 1992 р. (О.І. 1992 L209/29).

цій та дипломів, інших, ніж дипломи про вищу освіту, необхідних для заняття особливою професією або діяльністю. Тривалість навчання повинна бути не меншою одного року. Директива 92/51 також розглядає визнання сертифікатів після будь-якого виду професійної спеціалізованої підготовки, необхідної для заняття професією в державі-члені, що визнає кваліфікацію.

"Загальні директиви" надають тільки можливість визнання професійних кваліфікацій, необхідних для здійснення економічної діяльності у межах ЄС, але згідно з цими директивами, держави-члени ЄС зберегли за собою повноваження щодо встановлення додаткових вимог до кваліфікацій, якщо, на думку національних владних структур, зміст та структура освіти в державі-члені ЄС заявника не відповідає національним освітнім стандартам.

Таким чином, можна дійти висновку, що прийнята в законодавстві Співтовариства процедура взаємного визнання кваліфікацій та дипломів має на меті усунення будь-яких національних перешкод для реалізації суб'єктами підприємницької діяльності ЄС свободи ділового заснування та свободи надання й отримання послуг. Процедура взаємного визнання кваліфікацій та дипломів гарантує забезпечення свободи ділового заснування в кожній державі-члені ЄС.

8.4. Свобода надання та отримання послуг

Відповідно до ст. 43 Договору про Співтовариство свобода ділового заснування дозволяє здійснювати економічну діяльність у певному фіксованому місці на території ЄС упродовж невизначеного строку. Свобода надання послуг згідно зі ст. 49 Договору про Співтовариство дозволяє здійснювати економічну діяльність на тимчасовій основі в тій державі-члені ЄС, де суб'єкт підприємницької діяльності, який надає послуги, або особа, яка отримує послуги, не мають місця ділового заснування.

Стаття 49 Договору про Співтовариство забороняє національні обмеження щодо надання та отримання послуг громадянами ЄС. Згідно з ЄСП держави-члени зобов'язані усунути будь-які обмеження не тільки "відносно дискримінації щодо національності особи, яка надає послуги, та будь-яких обмежень, які застосовуються однаково щодо громадян власної та інших держав-членів ЄС; але можуть зашкодити свободі надання послуг громадянином іншої держави-члена, в якій він легально

надати ці послуги"¹. Держави-члени ЄС можуть обмежити свободу надання послуг виключно з метою захисту публічного інтересу на підставах, ідентичних до обмежень свободи ділового заснування.

ЄСП вирішив проблему класифікації свободи ділового заснування та свободи надання послуг через визнання паралельної дії ст. 43 та ст. 49 Договору про Співтовариство. Це означає, що положення Договору про Співтовариство про свободу надання послуг діють тільки за умови, якщо суб'єкт підприємницької діяльності ЄС не може користуватися свободою ділового заснування. Наприклад, це стосується ситуації, коли суб'єкт підприємницької діяльності ЄС в'їжджає до держави-члена ЄС не з метою ділового заснування, а для того, щоб здійснювати економічну діяльність *тимчасово*. Для досягнення цього, суб'єкт підприємницької діяльності ЄС може засновувати офіс та інші інфраструктури в країні перебування, але виключно з метою тимчасового надання послуг². Слід відзначити, що Загальна Програма свободи надання послуг в ЄС поширює цю свободу тільки на тих суб'єктів підприємницької діяльності, що вже мають місце ділового заснування в ЄС³.

Різниця між свободою ділового заснування та свободою надання послуг полягає в тому, що, коли суб'єкт підприємницької діяльності ЄС здійснює економічну діяльність на території держави-члена ЄС, іншій, ніж держава походження, на тимчасовій основі він користується свободою надання послуг. У разі, коли суб'єкт підприємницької діяльності ЄС проживав в державі-члені ЄС протягом тривалого часу та отримує прибуток від такої діяльності, це буде кваліфіковано, як свобода ділового заснування.

Якщо компанія тільки знаходиться (має місце ділового заснування) на території ЄС, а інкорпорована в іншій державі, що не є членом ЄС, то для того, щоб користуватися свободою надання послуг у ЄС, така компанія повинна мати "істотний і тривалий зв'язок з економікою держави-члена ЄС, де компанія бажає здійснити свободу надання послуг". Отже, вимога обов'язкового ділового заснування суб'єкта підприємницької діяльності ЄС, що надає послуги тимчасово в країні перебування, є незаконною та суперечить розділу про надання послуг Договору про Співтовариство⁴.

¹ Див.: Справа C-76/90, *Säger v. Dennemeyer & C. Ltd.* (1991) ECR I-4221.

² Див.: Справа 55/94, *Gebhard v. Consilio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano* (1995) ECR I-4165.

³ Див.: Загальна Програма усунення перешкод свободи ділового заснування від 18 грудня 1961 р., (О.І. 1961 36/62).

⁴ Див.: Справа 220/83, *Commission v. France* (1986) ECR 3663, (1987) 2 CMLR 113.

Суб'єкт підприємницької діяльності ЄС, який переміщається до держави-члена ЄС з метою надання послуг, має право користуватись ідентичними з працівниками пільгами, зокрема, правом в'їзду та проживання членів родини суб'єкта підприємницької діяльності ЄС протягом строку надання послуг¹.

Таким чином, свобода надання послуг передбачає, що конкретний суб'єкт підприємницької діяльності вже має місце ділового заснування в тій державі-члені ЄС, де він постійно мешкає чи зареєстрований та постійно здійснює економічну діяльність.

8.4.1. Поняття послуги

Стаття 50 Договору про Співтовариство пояснює, що саме підпадає під поняття послуги. Під "послугами" розуміються послуги, що звичайно надаються за винагороду, якщо вони не регулюються положеннями щодо вільного руху товарів, капіталів та пересування осіб.

Послуги включають, зокрема: а) діяльність промислового характеру; б) діяльність торгового характеру; в) діяльність ремісників; г) діяльність осіб вільних професій.

За практикою ЄСП зміст поняття "послуги" включає туристичну, медичну, фінансову, освітню, спортивну діяльність. Крім того, в окремих справах ЄСП вирішив, що надання телевізійного сигналу, продаж лотерей, надання кредитів на придбання житла, діяльність агенцій з працевлаштування є "послугами" згідно з правом Співтовариства. Особа, що надає послуги, може тимчасово здійснювати свою діяльність в іншій державі-члені на тих самих умовах, які встановлені в її власній державі, якщо це не порушує положень Договору, що стосуються права на свободу ділового заснування. Надання послуг регулюється ст. 50 Договору про Співтовариство тільки у разі, коли вони мають економічний характер та надаються за винагороду (рис. 10).

ЄСП постановив у справі *Bond*², що винагорода не обов'язково має отримуватися від безпосереднього одержувача послуг, а може походити від будь-якої третьої особи. Проте у справі *Gravier*³ ЄСП дещо звузив цю норму, затвердивши, що студенти не можуть користуватися свободою отримання послуг згідно зі ст. 49 Договору про Співтовариство, бо відповідно до ст. 50 цього ж Договору професійна освіта не підпадає під

¹ Див.: Директива 2004/58 від 29 квітня 2004 р. (О.Ж. 2004 L158/77).

² Див.: Справа C-275/92, *Custom and Excise Commissioners v. Scyindler and Schindler* (1994) ECR I-1039.

³ Див.: Справа 293/83, *Gravier v. City of Liege* (1985) ECR I-593, (1985) 3 CMLR 1.

категорію "послуги", тому що оплачується державою з громадських коштів. З іншого боку, платні освітні послуги або платні медичні послуги, такі як операція зі здійснення абортів (але не надання інформації про аборти) у справі *Grogan*¹, можуть підпадати під дію ст. 50 Договору про Співтовариство.

Послуги, які фінансуються з державних коштів, наприклад, плата за навчання, не підпадають під дію розділу про свободу надання послуг Договору про Співтовариство². Навпаки, приватна освіта³ та державні медичні послуги, сплачені приватною страховою компанією⁴, підпадають під поняття "послуги" згідно з правом Співтовариства. Стаття 51 Договору про Співтовариство не діє щодо свободи руху товарів, капіталу та пересування громадян ЄС. Поняття "послуги" не охоплює транспортні послуги (оскільки вони регулюються окремим розділом), банківські і страхові послуги тощо (вони підпадають під розділ про вільний рух капіталу). Надання аудіо-телекомунікаційних послуг може класифікуватися як надання послуг, лише за наявності факту їх перетинання через кордон держави-члена походження⁵. Надання послуг розпочинається з моменту отримання винагороди (англ. *consideration*) однією із сторін правовідносин⁶. ЄСП визнав, що розділ про надання послуг Договору про Співтовариство має пряму дію⁷.

Свободою надання й отримання послуг можуть користуватись не тільки громадяни ЄС, а і громадяни інших держав, які є працівниками компаній, зареєстрованих на території ЄС. За рішенням ЄСП у справі *Rush Portuguesa* держави-члени ЄС не можуть обмежувати вільне пересування фізичної або юридичної особи, заснованої на території ЄС разом із персоналом (не залежно від національності персоналу)⁸.

Стаття 49 Договору про Співтовариство забороняє будь-які обмеження щодо надання послуг суб'єктами підприємницької діяльності ЄС, які вже мають місце ділового заснування в державі-члені ЄС. У справі *Binsbergen*⁹ ЄСП підтвердив, що ст. 49

¹ Див.: Справа C-159/90, *SPUC v. Grogan* (1991) ECR I-4685, (1991) 3 CMLR 849.

² Див.: Справа 263/86, *Belgium v. Humbel* (1988) ECR 5365.

³ Див.: Справа C-109/92, *Wirth v. Landeshauptstadt* (1993) ECR I-6447.

⁴ Див.: Справа C-157/99, *Geraets-Smits and Peerbooms* (2001) ECR I-5473.

⁵ Див.: Справа 155/73, *Sacchi* (1974) ECR 409, (1974) 2 CMLR 177, та справа 62/79, *S.A. Campagne Generale pour la Diffusion de la Television Coditel v. Sa Cine Vog Films* (1980) ECR 833, (1981) 1 CMLR 362.

⁶ Див.: Справа 263/86, *Humbel v. Belgium* (1988) ECR 5388, (1989) 1 CMLR 393.

⁷ Див.: Справа 110&111/78, *Ministre Public v. Van Wesemael* (1979) ECR 35, (1979) 3 CMLR 87.

⁸ Див.: Справа C-113/89, *Rush Portuguesa Ltda v. Office Nationale d'Immigration* [1990] ECR I-1417.

⁹ Див.: Справа 33/74, *Van Binsbergen v. Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Metaalnijverheid* (1974) ECR 1299, (1975) 1 CMLR 298.

Договору про Співтовариство має 2 функції: по-перше, попередження — усунення національних обмежень свободи надання послуг в ЄС, а по-друге, забезпечення — заохочення свободи надання послуг серед суб'єктів підприємницької діяльності ЄС. Прикладом такого заохочення може бути впровадження вимоги про взаємне визнання професійних кваліфікацій та досвіду, необхідного для надання певних послуг у державах-членах ЄС. У вказаній справі було визначено, що на суб'єкта підприємницької діяльності ЄС, який надає послуги в іншій державі-члені, поширюються національні правові норми держави-члена ЄС щодо організації професійної діяльності, кваліфікації, правил професійної етики, нагляду за професійною діяльністю та відповідальністю.

Наступною важливою умовою застосування свободи надання послуг в ЄС є вимога наявності "елемента Співтовариства" (англ. Community element). Наприклад, у справі *Debauxe*¹. ЄСП постановив, що суб'єкти підприємницької діяльності ЄС не можуть користуватися свободою надання послуг для здійснення економічної діяльності на території держави-члена ЄС, з якої вони походять. Громадяни держави-члена ЄС можуть посилатися на положення розділу про свободу надання послуг Договору про Співтовариство у разі, коли вони не залишають території держави власного громадянства, але їх економічна діяльність на території ЄС обмежується² чи члени їх родини не можуть приєднатися до них³.

Положення розділу про свободу надання послуг Договору про Співтовариство забороняють дискримінацію як пряму (наприклад, за ознакою національності або громадянства), так і непряму (наприклад, додаткова реєстрація), за винятком випадку, коли це є необхідним для дотримання моральних та етичних принципів чи здійснення дисциплінарного контролю в державі-члені ЄС.

Винятки з заборони національних дискримінаційних заходів, передбачених у ст.ст. 45—48 Договору про Співтовариство, поширюються і на свободу надання послуг в ЄС⁴. Так, держави-члени ЄС можуть обмежувати свободу надання послуг на власній території в разі, коли це пов'язано, навіть випадково, зі здійсненням державної влади та з приводу охорони державної

¹ Див.: Справа 52/79, *Procueror du Roi v. Debauxe* (1980) ECR 833, (1981) 2 CMLR 362.

² Див.: Справа C-224/97, *Ciola v. Land Vorarlberg* (1999) ECR I-2517.

³ Див.: Справа C-60/00, *Carpenter v. Secretary of State for the Home Department* (2002) ECR I-6279.

⁴ Див.: ст. 55 Договору про Співтовариство.

влади, державної безпеки та громадського здоров'я¹. Але, як показує практика ЄСП, ці винятки мають дуже обмежене застосування. Проте, держави-члени ЄС мають право вживати недискримінаційних заходів з обмеження свободи ділового заснування до суб'єктів підприємницької діяльності ЄС*.

Законодавство Співтовариства не є детально гармонізованим з питань зі взаємного визнання кваліфікацій, необхідних для надання послуг державами-членами ЄС. Проте було встановлено мінімальні вимоги з визнання кваліфікацій в "секторних" та "загальних" директивах, як, наприклад, про взаємне визнання кваліфікації медичних працівників та інших професій, які вже були розглянуті в розділі про свободу ділового заснування². ЄСП встановив, що держава-член ЄС, в якій надаються послуги, має право на регулювання професійних вимог виключно за принципом рівності, тобто без дискримінації за ознакою громадянства³.

Розділ щодо надання послуг Договору про Співтовариство визначає право громадян ЄС на в'їзд до держави-члена ЄС з метою вільного надання та отримання послуг. Крім того, громадянин ЄС може тимчасово проживати у державі-члені, де він надає чи отримує послуги. Стаття 50(3) Договору про Співтовариство забороняє будь-яку форму дискримінації щодо діяльності з надання та отримання послуг громадянами ЄС у державах-членах.

8.4.2. Транскордонний характер послуг у праві Співтовариства

Транскордонність є ключовою рисою надання послуг за правом Співтовариства. Це означає, що суб'єкти надання та отримання послуг знаходяться в різних державах-членах ЄС. ЄСП підтвердив у справі *Distribuidores Cinematograficos*⁴, що коли продюсери і дистриб'ютори не засновані в одній державі-члені, така послуга є за своєю природою транскордонною. Крім того, в ст. 59 Договору про Співтовариство встановлено, що положення про усунення обмежень на свободу надання послуг діють "відносно резидентів держав-членів, які засновані не в державі походження резидента-одержувача послуг".

¹ Див.: ст. 45 Договору про Співтовариство.

² Див.: ст. 46 (1) Договору про Співтовариство.

³ Див.: Директива 77/249 від 22 березня 1977 р. (O.J. 1977 L78/17).

* Див.: п. 3 "Свобода ділового заснування в ЄС згідно з ст. 43 Договору про Співтовариство".

⁴ Див.: Справа C-3/95, *Reiseburo Broede v. Gerd Sandker* (1996) ECR I-6511.

⁵ Див.: Справа C-17/92, *Distribuidores Cinematograficos* (1993) ECR I-2239.

За практикою ЄСП, можна визначити декілька видів транс-кордонності послуг у Співтоваристві.

По-перше, коли особа, яка надає послуги, вирушає в іншу державу-член ЄС з метою надання платних послуг¹.

По-друге, коли одержувач послуг вирушає в іншу державу-член для отримання послуг. ЄСП відзначив, що для того, щоб зробити можливим надання послуг, особа, що надає послугу, може переміститися в ту державу-член, в якій має ділове заснування одержувач послуги або останній може переміститися в державу, де має своє ділове заснування суб'єкт, що надає послугу².

По-третє, коли і суб'єкт, який надає послуги, і їх одержувач засновані в одній і тій же державі-члені ЄС, проте суб'єкт, що надає послуги, переміщається в іншу державу-член для того, щоб запропонувати свої послуги одержувачу. При цьому та держава, в якій послуги надаватимуться, не повинна встановлювати додаткових умов, що обмежують свободу надання послуг. Це підтверджено ЄСП в декількох справах про надання туристичних послуг (наприклад, екскурсіводів, які здійснюють діяльність на території різних країн). Так, у справі C-180/89 ЄСП було вказано, що держава-член не може обтяжувати надання послуг на її території обов'язком дотримання вимог про ділове заснування; інакше положення про свободу надання послуг будуть позбавлені практичного ефекту³.

По-четверте, коли ні суб'єкт, що надає послуги, ні їх одержувач не здійснюють фізичних переміщень і послуги надаються за допомогою пошти або комунікацій, таких як телефон, факс або електронна пошта. Наприклад, у справі C-76/90 ЄСП, в черговий раз підкреслюючи неприпустимість обмеження свободи надання послуг, особливо відзначив, що таке обмеження є абсолютно неприпустимим у випадках, коли послуга надається суб'єктом без відвідування ним території тієї держави-члена, в яку така послуга адресована⁴.

Слід також зазначити, що ст. 49 Договору про Співтовариство забороняє будь-які обмеження надання послуг суб'єктам підприємницької діяльності ЄС, які вже мають місце ділового заснування в будь-якій державі-члені ЄС.

¹ Див.: Справа C-76/81, *SA Transporoute et travaux v. Minister of Public Works* (1982) ECR 417.

² Див.: Справи 286/82 & 26/83, *Luisi and Carbone v. Ministero del Tesoro* (1984) ECR 377.

³ Див.: Справа C-180/89, *Commission v. Italian Republic* (1991) ECR I-709.

⁴ Див.: Справа C-76/90, *Manfred Säger v. Dennemeyer & Co. Ltd* (1991) ECR I-4221.

8.4.3. Свобода отримання послуг у Співтоваристві та визначення кваліфікацій осіб, які надають послуги

У ст.ст. 49, 50 Договору про Співтовариство у ролі суб'єктів надаються тільки суб'єкти підприємницької діяльності ЄС, що надають послуги, і не врегульовано правове положення осіб, які отримують послуги.

Громадяни ЄС, які бажають отримати послуги в країні, іншій, ніж держава-член їх постійного проживання, можуть скористатися свободою отримання послуг згідно з Директивою 2004/58. Приймаюча держава-член ЄС, відповідно до цієї Директиви, не має права встановлювати обмеження, що перешкоджають отриманню послуг громадянами інших держав-членів ЄС. Право вільного руху в межах ЄС з метою отримання послуг також підтверджено в Директиві 2004/58 при користуванні свободами ділового заснування та надання послуг.

За рішенням ЄСП у справах *Luisi and Carbone*¹ та *Cowan*² розділ про свободу надання послуг Договору про Співтовариство поширюється як на суб'єктів підприємницької діяльності ЄС, що надають послуги, так і на громадян ЄС, які бажають отримати такі послуги (туристи, особи, що подорожують з метою бізнесу, навчання, отримання медичних послуг). Але особа-одержувач послуг, за правом Співтовариства не може користуватись тим самим обсягом пільг, які гарантовано працівникам за законодавством Співтовариства. Особливо це стосується прав на пересування членів родини одержувача послуг. Проте ЄСП, закріплюючи заборону дискримінації у ст. 12 Договору про Співтовариство, встановив у своїх рішеннях право на доступність професійної підготовки в державі-члені для громадян ЄС та право рівної плати за професійну підготовку для громадян ЄС, бо інакше це обмежує право громадян ЄС на вільне пересування отримання послуг в будь-якій державі-члені³. Водночас, ЄСП не гарантував право на отримання стипендій та грантів з державних фондів громадянами ЄС, які користуються свободами Внутрішнього ринку Співтовариства⁴.

¹ Див.: Справи 286/82 & 26/83, *Luisi and Carbone v. Ministero del Tesoro* (1984) ECR 377.

² Див.: Справа 186/87, *Jan William Cowan v. Tresor Public* (1989) ECR 195, 221.

³ Див.: Справа 293/83, *Gravier v. City of Liege* (1985) ECR I-593, (1985) 3 CMLR 1. ЄСП заборонив сплату громадянами ЄС плати вищої, ніж для громадян держави-члена ЄС походження.

⁴ Див.: Справа 197/86, *Brown v. Secretary of State for Scotland* (1988) ECR 3205, (1988) 3 CMLR 403 та справа 39/86, *Lair v. University of Liege* (1988) ECR 3161, (1989) 3 CMLR 545.

8.4.4. Деякі практичні аспекти свободи надання послуг за правом Співтовариства (на прикладі сфери інвестиційних послуг)

Правове регулювання європейського ринку цінних паперів (на якому головним чином і надаються інвестиційні послуги) здійснюється відповідно не тільки до загальних принципів, але і з спеціальних принципів, властивих регулюванню фондового ринку у світі. До загальних принципів відносяться ті, що властиві регулюванню будь-якого фондового ринку, а до спеціальних — принципи, що притаманні виключно праву Співтовариства. До загальних принципів належать захист прав інвесторів, прозорість активів, принцип належного управління (вимоги до керівництва суб'єктів, що здійснюють діяльність на ринку цінних паперів). До спеціальних принципів можна віднести *режим єдиної ліцензії* (англ. *single license*) та *принцип контролю держави походження* (англ. *country of origin control*). Режим єдиної ліцензії полягає в тому, що учасник ринку цінних паперів, який одержав ліцензію на здійснення діяльності на території ЄС, має право здійснювати таку діяльність в будь-якій державі-члені, іншій ніж держава-член заснування. При цьому на суб'єкта надання послуг не покладається обов'язок одержувати аналогічну ліцензію в тій державі-члені, де надаються послуги. У справі *Commission v. French Republic*¹ Європейська Комісія визнала дії Франції щодо встановлення обов'язкового ліцензування діяльності для екскурсоводів-нерезидентів (зі встановленням як ліцензійної умови обов'язкового складення іспиту, що підтверджує кваліфікацію такого екскурсовода) такими, що порушують свободу надання послуг. Встановлення таких умов для деяких видів послуг у випадку, якщо вони вже були встановлені в державі-члені походження особи, допускалося виключно за умови дотримання 2 критеріїв. Першим критерієм є захист загального інтересу (англ. *general interest*), другим — одноманітне застосування таких умов до всіх фізичних і юридичних осіб, оскільки цей загальний інтерес не охороняється правилами, що регулюють діяльність такого суб'єкта в державі-члені ЄС його походження. При невідповідності заходів, які прийняті державою-членом ЄС, цим 2 критеріям, матиме місце дискримінація. Оскільки метою Договору про Співтовариство є створення спільного ринку у сфері послуг, а усунення дискримінації є одним із завдань, які повинні бути вирішені для досягнення цієї мети, то держави-члени ЄС зобов'язані забезпечити не просто національний режим надання

Див.: Справа 154/89, *Commission v. French Republic* (1991) ECR I-659.

послуг, а режим, що найбільш сприяє діяльності нерезидентів і унеможлиблює їх дискримінацію.

Режим "єдиної ліцензії" повинен усувати чинники, що ставлять нерезидентів у нерівне положення на ринку держави-члена ЄС, де надаються послуги. До них відноситься не тільки подвійне оподаткування, але й існування системи контролю держави-члена ЄС, яка є дублюючою по відношенню до аналогічної системи держави-члена походження суб'єкта підприємницької діяльності ЄС.

Але з метою унеможливлення подвійного контролю за діяльністю щодо надання послуг (зокрема інвестиційних), що вимагає ліцензування, на території спільного ринку, в праві Співтовариства був вироблений особливий режим регулювання такої діяльності. Функціонування європейського фондового ринку в режимі, що одержав визначення "режим єдиної ліцензії", забезпечується взаємним визнанням ліцензій всіма державами-членами ЄС. Фактично це означає взаємне визнання контролюючих систем, що регулюють фондовий ринок в кожному з них, без дублювання регулюючої дії на іноземних суб'єктів, що надають фінансові послуги на транскордонній основі. Принцип взаємного визнання ліцензій тісно пов'язаний з принципом свободи надання послуг. Ці 2 принципи можна співвіднести як часткове і загальне; при цьому принцип єдиної ліцензії є розвитком принципу свободи надання послуг стосовно сфери фондового ринку і ринків інших послуг, де він застосовується.

Директива 2004/39 закріплює таку концепцію фондового ринку Співтовариства, за якої він є і не єдиним централізованим ринком, а також не сукупністю національних фондових бірж; натомість він повинен бути моделлю, в якій різноманітні ринки зі складною структурою і різними характеристиками конкурують між собою задля інтересів інвесторів. Першочерговим завданням при забезпеченні функціонування фондового ринку Співтовариства є досягнення і збереження однаманітності у вимогах, що пред'являються до його учасників. Тому гармонізація законодавства держав-членів ЄС, що встановлює основні умови діяльності учасників фондового ринку Співтовариства, була важливим етапом у створенні єдиного європейського ринку цінних паперів (і є сьогодні, оскільки його формування ще не завершено). Ця мета закріплена в різних нормативних актах права Співтовариства, зокрема в "Плані дій у сфері фінансових послуг", прийнятому Європейською Комісією 11 травня 1999 р.¹ Цей документ є поетапним планом

¹ Див.: Комюніке Європейської Комісії від 11 травня 1999 р. "Імплементация плану дій для фінансових ринків" (COM (1999) 232 final).

створення єдиного європейського фондового ринку. Разом з тим слід зазначити, що досягнення мети, окресленої в цьому нормативному акті, неможливе без послідовної лібералізації надання фінансових послуг, зокрема на ринку цінних паперів. У той же час така лібералізація повинна поєднуватися з достатніми заходами контролю за процесом надання фінансових послуг з тим, щоб забезпечити дотримання принципу захисту прав інвесторів.

Згідно з принципом контролю держави походження, по-перше, компетентні органи держави-члена походження за умови дотримання єдиних загальноєвропейських мінімальних стандартів, встановлених для створення суб'єкта фондового ринку, видають такому суб'єкту ліцензію на здійснення зазначеної діяльності. По-друге, ці ж органи і надалі здійснюють контроль за дотриманням ліцензіатом усіх вимог, які встановлені законодавством Співтовариства стосовно суб'єктів фондового ринку (так званих "операційних умов"). Поточний контроль здійснюється компетентними органами держави походження незалежно від того, виявляються такі послуги тільки на території цієї держави або на території інших держав-членів ЄС. Принцип контролю за фондовим ринком виправдовується існуючим стійким правовим зв'язком суб'єкта з державою його походження. Більше того, не завжди існує можливість здійснення контролю (не тільки ефективного, але й контролю як такого взагалі) за діяльністю суб'єкта фондового ринку приймаючою державою-членом ЄС.

Із такої ситуації виникла суперечність між інвестиційною фірмою "Елпайн Інвестментс" і Міністерством фінансів Нідерландів². Названа інвестиційна фірма пропонувала свої послуги в державах-членах ЄС за допомогою телефонного зв'язку. За допомогою позовів клієнтів, що почастишали, про розірвання контрактів, укладених за допомогою телефонного зв'язку, Міністр фінансів Нідерландів відкликав ліцензію, видану "Елпайн Інвестментс" на здійснення такої діяльності. Ліцензіат оскаржив таке рішення компетентного органу в національний суд, який згодом передав справу до ЄСП за преюдиціальною процедурою. У числі прав, що оскаржувалися, позивач заперечував проти права компетентного органу Нідерландів заборонити надання інвестиційних послуг в інших державах-членах ЄС. У тих випадках, коли інвестиційна фірма укладає контракти телефоном з контрагентами з інших держав, такі дії повинні відповідати, в першу чергу, нормам законодавства держави по-

² Див.: Справа 384/93, *Alpine Investments BV v. Minister van Financiën* (1995) ECR I-1141.

ходження контрагента, а не держави походження інвестиційної фірми. Цей аргумент був визнаний ЄСП помилковим, оскільки послуги, що надаються за допомогою телефонного зв'язку, можуть контролюватися державою їх походження; разом з тим держава походження одержувачів таких послуг практично позбавлена можливості здійснювати контроль за їх наданням, оскільки позбавлена можливості перешкоджати здійсненню телефонних дзвінків. Тому ЄСП дійшов висновку про те, що будь-які послуги, які надаються за допомогою телекомунікацій, можуть з більшою ефективністю контролюватися державою надання послуг, ніж державою отримання послуг. Таким чином, рішенням у справі "Елпайн Інвестментс" ЄСП підтвердив обґрунтованість, доцільність і ефективність принципу контролю держави походження. Фактичні ж обставини цієї справи свідчать про те, що принцип контролю повинен стати пріоритетним у правовому регулюванні надання послуг на фондовому ринку Співтовариства. Усунення бар'єрів вільному руху послуг у сукупності з розвитком технічних засобів істотно збільшує можливості розширення ринків надання послуг на території Співтовариства. При цьому темпи розробки і впровадження заходів щодо захисту прав інвесторів не завжди адекватні темпам розширення ринків — часто перші нижчі за другі. Усунути таку неадекватність можливо, лише послідовно реалізуючи принцип контролю держави-члена походження.

Підсумовуючи виклад загальних положень про свободу надання послуг в Співтоваристві, слід згадати про виключення із заборони національних дискримінаційних заходів. Держави-члени ЄС можуть обмежувати свободу надання послуг на власній території у разі, коли це пов'язано, навіть випадково, із здійсненням державної влади, а також з питань охорони державної влади, державної безпеки і суспільного здоров'я. Проте, як свідчить практика ЄСП, ці виключення мають обмежене застосування.

Контрольні питання

1. Яка категорія осіб охоплюється поняттям "працівники" в праві Співтовариства?

2. Чи можуть громадяни інших країн користуватись свободою вільного пересування осіб у Співтоваристві?

3. Розкрийте поняття "публічна служба" в праві Співтовариства.

4. Як Ви розумієте термін "транскордонність" щодо надання послуг за правом Співтовариства?

5. У чому полягає значення справи "Елпайн Інвестментс" для регулювання свободи надання послуг у ЄС?

Тема 9 СВОБОДА РУХУ КАПІТАЛУ В СПІВТОВАРИСТВІ

Свобода руху капіталу є однією з чотирьох основних свобод Внутрішнього ринку Співтовариства, яка органічно доповнює положення про свободу руху товарів, пересування осіб і послуг, спрямованих на створення Внутрішнього ринку держав-членів ЄС. Рух капіталу у Співтоваристві регулюється, перш за все, розд. IV "Капітали та платежі" Договору про Співтовариство (ст.ст. 56—60). Вторинне законодавство Співтовариства, що регулює питання руху капіталу, включає Директиву Ради Міністрів 88/361 від 24 червня 1988 р. "Про імплементацію статті 67 Договору про Співтовариство"¹ (далі — Директива про рух капіталу 1988 р.), а також документи, що передбачають певні винятки із застосування принципу вільного руху капіталу, такі, як Резолюція Ради Міністрів від 10 лютого 1975 р. "Про заходи, які повинні вживатися Співтовариством з метою боротьби з міжнародним ухиленням від оподаткування"², Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів від 26 жовтня 2005 р. "Про контроль готівкових коштів, що ввозяться або вивозяться зі Співтовариства"³, Директива Європейського Парламенту та Ради Міністрів 2005/60 від 29 жовтня 2005 р. "Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей та фінансування тероризму"⁴ тощо.

9.1. Поняття капіталу та руху капіталу. Принцип свободи руху капіталу

У праві Співтовариства під "*капіталом*" прийнято розуміти грошові кошти (як національну, так і іноземну валюту), цінні папери, вироби з дорогоцінних металів. Водночас право Співто-

¹ Директива 88/361/ЕЕС від 24 червня 1988 р. про імплементацію статті 67 Договору, (О.Ж. 1988 L178/5).

² Резолюція Ради Міністрів від 10 лютого 1975 р. про заходи, яких має бути вжито Співтовариством для боротьби з ухиленням від оподаткування (О.Ж. 1975 С 035).

³ Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів (ЕС) 1889/2005 від 26 жовтня 2005 р. про контроль за готівковими коштами, що ввозяться та вивозяться зі Співтовариства (О.Ж. 2005 L309).

⁴ Директива Європейського Парламенту та Ради Міністрів 2005/60/ЕС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей та фінансування тероризму від 26 жовтня 2005 р. (О.Ж. 2005 L309).

вариства відрізняє рух капіталів і рух грошових коштів. У справі *Luisi & Carbone*¹ ЄСП відзначив, що *рух капіталу* — це всі фінансові операції (транзакції), пов'язані, в першу чергу, з інвестуванням коштів, на відміну від платежів, що є відшкодуванням за надані послуги, виконані роботи або поставлені товари (тобто у зв'язку з виконанням зобов'язань сторони за раніше укладеними договорами). Договір про Співтовариство не містить визначення руху капіталу, але практика склалася таким чином, що ЄСП та інші правозастосовні органи ЄС за роз'ясненням його змісту звертаються до Директиви про рух капіталу 1988 р. (див., наприклад, рішення ЄСП у справі *Trummer та Mayer*)².

Для полегшення імплементації норм до Директиви про рух капіталу 1988 р. було долучено Додаток 1, який містив класифікацію видів руху капіталу. Усі види руху капіталу у Додатку 1 було поділено на наступні групи:

1) "прямі" інвестиції — що передбачають створення та купівлю вже наявних підприємств, а також надання довгострокових кредитів та реінвестування доходів заради підтримання тривалих економічних зв'язків;

2) інвестиції в нерухомість;

3) операції з купівлі-продажу цінних паперів, що звичайно мають результатом обіг на ринках капіталу (акції, облігації та інші цінні папери);

4) операції з купівлі-продажу акцій чи часток участі в колективних інвестиційних компаніях;

5) операції з купівлі-продажу іноземної та національної валюти на внутрішньому валютному ринку;

6) операції з відкриття поточних та депозитних рахунків у національних та іноземних фінансових установах;

7) операції з надання короткострокових (менше 1 року), середньострокових (від 1 до 5 років) та довгострокових (понад 5 років) кредитів в операціях за участю резидентів держав-членів ЄС;

8) надання грошових позик;

9) порука, гарантії та права застави;

10) здійснення платежів, пов'язаних зі страхуванням;

11) рух капіталу персонального характеру — позики, пожертви та дотації, отримання спадщини, погашення боргів емігрантами в країні їх попереднього проживання тощо;

¹ Див.: Справи 286/82 & 26/83, *Luisi and Carbone v. Ministero del Tesoro* (1984) ECR 377, (1983) 3 CMLR 52.

² Див.: Справа C-222/97, *Manfred Trummer and Peter Mayer* (1999) ECR I-1661.

12) фізичний імпорт та експорт майна (цінних паперів та засобів платежу будь-якого виду);

13) інші види руху капіталу (відшкодування шкоди та збитків, компенсації, пов'язані з заподіянням смерті, відшкодування за розірвання договорів, платежі, пов'язані з авторськими правами тощо).

Попри те, що положення Директиви про рух капіталу 1988 р. було замінено нормами ст. 56 Договору про Співтовариство, перелік з Додатку 1 до Директиви і до сьогодні не втратив свого значення та застосовується на практиці.

Водночас, ЄСП не розглядає перелік видів руху капіталів Додатку 1 як вичерпний та тлумачить його розширювально, включаючи до нього схожі правові інститути. Наприклад, за фактами вже згадуваної справи *Trummer та Mayer* уряд Австрії вважав, що, оскільки іпотека не згадується в Додатку 1 до Директиви про рух капіталу, то правило національного законодавства, що забороняє реєстрацію іпотеки в іншій валюті, крім австрійських шилінгів, не є порушенням принципу вільного руху капіталу. Проте ЄСП вирішив, що хоча, дійсно, іпотека прямо не вміщена в Додатку, він містить дуже близькі поняття: інвестиції в нерухомість (група 2), гарантії та права застави* (група 9), а також визначає, що до руху капіталу належать, зокрема, всі операції, що здійснюються з метою виконання договорів, а також перекази майна. Як наслідок, розтлумачивши перелік Додатку 1 розширювально, ЄСП поширив його і на іпотеку.

Пізніше ЄСП підтвердив, що положення ст. 56 Договору про Співтовариство щодо руху капіталу стосуються як "прямих" інвестицій, тобто, капіталовкладень, здійснюваних шляхом створення та купівлі вже наявних підприємств з метою забезпечення ефективної участі в управлінні та корпоративному контролі, так і "портфельних" інвестицій, що здійснюються через придбан-

* У німецькій правовій традиції (яку було прийнято, зокрема, і в Австрії) застава рухомого майна (*Pfandreht*) та іпотека нерухомості (*Hypothek*) мають різну правову природу (та в Німеччині регулюються цілком різними частинами Цивільного уложення). Тоді як іпотекодавець залишає за собою право володіти та користуватися майном, щодо якого встановлюється іпотека, предмет застави передається у володіння заставодержателя, а отже вилучається з обороту. Як наслідок, застава, маючи риси архаїчного виду забезпечення, майже повністю втратила своє практичне значення. Див.: Основные институты гражданского права зарубежных стран: Сравнительно-правовое исследование. / Руководитель авторского коллектива — доктор юридических наук В.В. Залесский. — М.: Норма, 1999. — С. 350—352, також див.: Федорчук Д.Е. Забезпечення виконання зобов'язань: Навч. посібн. — Донецьк: "Вебер" (Донецька філія), 2007. — С. 33, 93.

ня акцій на фондовому ринку виключно з метою фінансового інвестування та одержання прибутку, без наміру здійснювати контроль або брати участь в управлінні компанією¹.

Відповідно до загального принципу, закріпленого у ст. 56 Договору про Співтовариство, запровадження обмежень на рух капіталу і платежі між державами-членами та державами-членами й іншими країнами заборонено.

Основною відмінністю свободи руху капіталу від решти свобод (пересування (руху) осіб, товарів і послуг) є те, що ст. 56 Договору про Співтовариство застосовується незалежно від членства держави в Європейському Співтоваристві. Тим самим щодо руху капіталу і платежів у ЄС, як загальне правило, встановлено режим найбільшого сприяння (РНС), який передбачає, що фінансові потоки з усіх країн регулюються на рівних умовах. Головною причиною для запровадження цієї ліберальної норми стала необхідність відкриття ринків фінансових послуг (банківського, страхового секторів), а також спрощення процедури іноземного інвестування. У справі *Sanz de Lera*² ЄСП визначив, що положення ст. 56 Договору про Співтовариство, так само, як і ст. 1 Директиви про рух капіталу 1988 р., мають пряму дію і можуть бути застосовані безпосередньо в національному суді приватними особами для захисту своїх суб'єктивних прав.

Незважаючи на загальну схожість регулювання руху капіталів із регулюванням інших свобод руху Внутрішнього ринку Співтовариства (товарів, робіт, пересування робочої сили), уже з самої ст. 56 Договору про Співтовариство впливає очевидна відмінність свободи руху капіталу: *"рух капіталу між державами-членами ЄС та між державами-членами й іншими країнами має регулюватися однаково, без будь-яких обмежень"*.

ЄСП послідовно визнавав порушенням принципу свободи руху капіталу такі національні заходи, як вимога деномінавання валюти іпотечної застави виключно у національній валюті³, законодавча заборона придбавати резидентами держави-члена облігації, емітовані за кордоном в іншій державі-члені⁴.

¹ Див.: Об'єднані справи C-282/04 та C-283/04, *Commission of the European Communities v. Kingdom of the Netherlands* (2006) ECR I 9141.

² Див.: Справи C-163,165&250/94, *Criminal Proceedings against Lucas Emilio Sanz de Lera and Others* (1995) ECR I-4821.

³ Див.: Справа C-464/98, *Westdeutsche Landesbank Girozentrale v. Friedrich Stefan* (2001) ECR I-173.

⁴ Див.: Справа C-478/98, *Commission v. Kingdom of Belgium* (2000) ECR I-7587.

9.2. Винятки (дозволені обмеження) з принципу свободи руху капіталу та їх застосування

Згідно зі ст. 56 Договору про Співтовариство свобода руху капіталу та платежів має забезпечуватися в межах положень, передбачених Договором, а отже, не є абсолютною. Допустимі обмеження на свободу руху капіталу передбачаються подальшими нормами Договору про Співтовариство.

По-перше, згідно зі ст. 57 Договору про Співтовариство, Європейське Співтовариство та окремі держави-члени мають право застосовувати щодо інших країн будь-які обмеження, що існували на 31 грудня 1993 р. (а у випадку Естонії та Угорщини — на 31 грудня 1999 р.) згідно з національним правом чи правом Співтовариства, щодо руху капіталу до чи з інших країн із залученням прямих інвестицій, інвестицій у нерухоме майно, щодо підприємницької діяльності, надавання фінансових послуг чи допуску цінних паперів на ринки капіталу.

Крім того, сама Рада Міністрів може, діючи на пропозицію Європейської Комісії, кваліфікованою більшістю запровадити обмежувальні заходи щодо руху капіталу до чи з інших країн із залученням прямих інвестицій, зокрема інвестицій у нерухоме майно, щодо підприємницької діяльності, надавання фінансових послуг чи допуску цінних паперів на ринки капіталу. У разі, якщо запроваджені заходи є кроком назад у праві Співтовариства з питань лібералізації руху капіталу до чи з інших країн, для прийняття відповідного рішення Ради Міністрів потрібна однастайність.

Далі, ст. 58 Договору про Співтовариство передбачає, що принцип вільного руху капіталу та платежів у Співтоваристві не впливає на право жодної держави-члена ЄС відповідно реагувати за наявності зазначених у Договорі про Співтовариство обставин, а саме:

а) застосовувати відповідні положення свого податкового права, що вирізняють платників податків із відмінним становищем, з огляду на місце їх перебування чи місце, де інвестовано їх капітал;

б) вживати всіх належних заходів для запобігання порушенню національних законів та підзаконних актів, зокрема у сфері оподаткування та пруденційного нагляду за фінансовими установами, або запровадження процедури декларування руху капіталу з метою збирання адміністративної чи статистичної інформації, або вживати інших заходів, виправданих з точки зору забезпечення суспільного порядку та безпеки.

Такі обставини називаються дозволеними обмеженнями та застосовуються за умови збереження балансу між забезпеченням свободи руху капіталу та іншими принципами і нормами Співтовариства (передусім, свободи ділового заснування). Водночас ч. 3 ст. 58 Договору про Співтовариство передбачає, що застосування дозволених обмежень не може бути засобом свавільної дискримінації або прихованого обмеження.

Право Співтовариства розрізняє 2 види винятків із загального принципу свободи руху капіталу.

Перший виняток — заходи, що мають дискримінаційний характер. Як зазначено в Повідомленні Європейської Комісії про окремі аспекти інвестицій в межах Співтовариства¹, дискримінаційні заходи (які застосовуються виключно до інвесторів з інших держав-членів ЄС) порушують ст. 56 Договору про Співтовариство крім випадків, коли інше прямо не передбачено Договором про Співтовариство.

Другий виняток — недискримінаційні заходи, що застосовуються однаково до всіх інвесторів. Недискримінаційні заходи, за загальним правилом, є дозволеними, але за умови, що вони спираються на об'єктивні та стабільні критерії, заздалегідь оприлюднені та виправдані необхідністю захисту публічних інтересів. Але навіть за наявності всіх неіобхідних умов недискримінаційні заходи мають відповідати принципу пропорційності, тобто відповідати меті, якої передбачається досягти.

Як установив ЄСП, у сферах, де відсутня гармонізація законодавства на рівні Співтовариства, держави-члени мають право запроваджувати будь-які обмеження на вільний рух капіталу на свій розсуд з метою захисту суспільних інтересів за умови додержання принципу пропорційності².

У справі *Commission v. Portugal*³ ЄСП розглядав легітимність португальського законодавства, що обмежувало іноземну участь у реприватизованих підприємствах максимальним розміром в 25% і вимагало від будь-яких суб'єктів, які бажали придбати 10 і більше відсотків у статутному капіталі реприватизованих підприємств, одержання попереднього дозволу Міністерства фінансових справ Португалії. ЄСП розділив ці 2 заходи на дискримінаційні (вимога участі в розмірі не більше

¹ Див.: Комюніке Європейської Комісії про деякі аспекти щодо внутрішніх інвестицій Співтовариства від 19 липня 1997 р. (O.J. 1997 C 220).

² Див.: Справа C-503/99, *Commission v. Belgium* (2002) ECR I-4809.

³ Див.: Справа C-367/98, *Commission of the European Communities v. Portuguese Republic* (2002) ECR I-4731.

25%), застосування якої може бути виправдано тільки на підставі захисту публічного порядку, суспільної безпеки і охорони здоров'я, і недискримінаційну (вимога дозволу на участь понад 10%). Обидва заходи було визнано такими, що порушують зобов'язання Португалії щодо забезпечення свободи руху капіталу як неприпустимо обмежувальні і такі, що не відповідають принципів пропорційності.

В згадуваній вище справі *Commission v. The Netherlands* (2006) ЄСП мав відповісти на питання, чи відповідає принципу вільного руху капіталу запровадження урядом Нідерландів так званої "золотої акції" держави, що давала державі можливість впливати на прийняття корпоративних рішень (зокрема, блокувати прийняття рішень з найбільш важливих питань управління) у двох нещодавно приватизованих компаніях, одна з яких працювала у сфері телекомунікацій (*Koninklijke KPN NV*), а інша займалася поштовими послугами (*TPG NV*) ЄС визнав, що "золота акція" як така є обмеженням вільного руху капіталу, оскільки обмежує можливості інших акціонерів, при чому як прямих інвесторів (щодо прийняття рішень у компанії), так і портфельних (оскільки можливе блокування державою важливого рішення може негативно вплинути на котирування акцій компанії на фондовому ринку). ЄСП дійшов висновку, що запровадження "золотої акції" держави, у тому вигляді, як це було зроблено Нідерландами, не могло бути виправдане на підставі наявних у Договорі про Співтовариство винятків, оскільки мету запровадження "золотої акції" щодо *Koninklijke KPN NV* взагалі не було визначено, а мета щодо другої компанії — *TPG NV* (забезпечення безперебійного надання поштових послуг (зокрема, закордонних пересилок для населення) хоча і була поважною, але спосіб її досягнення не відповідав принципу пропорційності, оскільки використання "золотої акції" не було обмежено лише діяльністю компанії щодо надання таких послуг.

Відповідно до п. (b) ч. 1 ст. 58 Договору про Співтовариство, держави-члени ЄС можуть вживати всіх необхідних заходів для запобігання порушенням національного права, зокрема, щодо оподаткування, розумного ("пруденційного") нагляду за діяльністю фінансових установ, або запроваджувати процедури для декларування руху капіталу з метою збору адміністративної і статистичної інформації, або вживати заходів для захисту публічного порядку або державної безпеки.

У справі *Sanz de Lera* ЄСП дійшов висновку, що обмежувальні заходи є законними і підпадають під дію ст. 58 Договору про Співтовариство, якщо їх прийнято з метою запобігання

незаконним діям (таким, як ухилення від оподаткування, відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, торгівля наркотичними речовинами або тероризм).

Яскравим та актуальним прикладом подібних дозволених заходів є запобігання використанню фінансової системи Співтовариства з метою легалізації ("відмивання") доходів, одержаних злочинним шляхом. Першим документом, який запровадив подібні обмеження, була Директива Ради Міністрів 91/308/ЕЕС "Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей", яка визнавала, що відмивання "брудних" грошей ставить під загрозу сталість фінансових установ, підживляє впевненість у фінансовій системі та допомагає приховати сліди злочинів, скоєних не тільки в країні здійснення фінансової операції, але і за кордоном. Директива приписувала державам-членам запровадити норми, згідно з якими кредитні та фінансові установи мають з'ясовувати особу своїх клієнтів, вимагаючи подання відповідних документів перед укладенням договору, зокрема при відкритті депозитних рахунків, або в разі, коли сума операції сягає 15 тисяч еку (ст. 3 Директиви "Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей"). Водночас, цю Директиву було піддано критиці за відсутність чітких процедур здійснення контролю щодо нелегально одержаних грошей. Крім того, після терористичної атаки на США 11 вересня 2001 р. стала очевидною її невідповідність нагальній потребі зупинити спрямування злочинних коштів на фінансування діяльності міжнародних терористичних організацій.

Отже, у 2005 р. на заміну Директиви 91/308 було прийнято спільну Директиву Європейського Парламенту та Європейської Комісії 2005/60 від 26 жовтня 2005 р. "Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей та фінансування тероризму".

Директива 2005/60 спрямована не тільки на запобігання маніпуляціям із злочинно одержаними доходами з метою їх легалізації, але й недопущення спрямування таких коштів на цілі, пов'язані з тероризмом. Директива містить дуже широку дефініцію поняття "відмивання грошей", включивши до неї поведінку на міжнародному рівні (тобто, на території більш

¹ Див.: Директива 91/308/ЕЕС від 10 червня 1991 р. "Про запобігання використанню національних фінансових систем з метою відмивання грошей" (О.І. 1991 L 166) 28.6.1991, С. 77 (доповнена Директивою 2001/97/ЕС Європейського Парламенту та Ради Міністрів (О.І. 2001 L344).

ніж однієї держави-члена або іншої країни), пов'язану із передачею прав власності на майно, яке було одержане в результаті злочинної діяльності, з метою приховування його злочинного походження; або допомогу особі, що здійснює такі дії з майном, уникнути юридичних наслідків своєї поведінки; а також дії, спрямовані на приховування правдивої природи, джерела, місцезнаходження, розпорядження, руху, прав на майно, так само купівля або використання майна, за умови, що особа, яка вчиняє такі дії, знає про злочинне походження майна.

Суб'єктами додержання спеціальних процедур, передбачених Директивою 2005/60 (тобто *адресатами Директиви*), є фінансово-кредитні установи, аудитори, консультанти з податків, незалежні бухгалтери, нотаріуси та інші особи-юристи, які беруть участь у здійсненні операцій з нерухомістю, відкритті рахунків та управлінні ними; створенні та управлінні юридичними особами; трасти; агенти з нерухомості; казино; інші фізичні та юридичні особи, які здійснюють торгівлю товарами, у разі, що платіж відбувається за готівку, а сума трансакції дорівнює або перевищує 15 тисяч євро.

За загальним правилом Директиви 2005/60, держави-члени повинні заборонити своїм кредитним та фінансовим установам відкривати анонімні рахунки та видавати анонімні ощадні книжки. Адресати Директиви зобов'язані запровадити спеціальну процедуру перевірки клієнта (англ. *due diligence*) у випадках:

- 1) встановлення відносин (відкриття рахунку);
- 2) здійснення трансакцій на суму понад 15 тисяч євро (незалежно від того, чи є це одна трансакція, чи декілька, але пов'язаних між собою);
- 3) коли існує підозра, що особа має відношення до відмивання грошей або фінансування тероризму;
- 4) коли існують сумніви щодо правдивості особистих відомостей, зібраних про клієнта раніше;
- 5) купівлі або обміну фішок у казино на суму 2 тисячі євро та більше.

Процедура перевірки клієнта (*due diligence*) включає з'ясування особи клієнта на підставі надійних та незалежних джерел інформації (наприклад, офіційних документів); з'ясування, за необхідності, особи бенефіціара трансакції (тобто, особи, від імені та/або в інтересах якої здійснюється трансакція, наприклад, фізичної особи, яка контролює, прямо чи непрямо, юридичну особу через володіння більше ніж 25% капіталу такої юридичної особи); одержання інформації про мету та призначення ділової операції; проведення поточного моніторингу ділових

відносин, зокрема, шляхом відстеження трансакцій, що здійснюються в межах таких ділових стосунків.

Спрощена процедура застосовується при відкритті рахунків та здійсненні трансакцій акредитованими фінансово-кредитними установами держав-членів та інших країн, за умови що ці країни мають подібні правила щодо запобігання відмиванню злочинних коштів. Крім того, спрощені процедури можуть застосовуватися, зокрема, щодо компаній, чії акції торгуються на регулярних фондових ринках принаймні в одній з держав-членів ЄС.

З іншого боку, адресати Директиви повинні вживати підвищених заходів перевірки, зокрема, шляхом витребування додаткової інформації для з'ясування особи клієнта, природи трансакції, джерела походження коштів, та через затвердження таких трансакцій вищим управлінським персоналом, якщо існує великий ризик, що трансакції можуть бути пов'язані із відмиванням грошей або фінансуванням тероризму. До таких ситуацій Директива 2005/60 відносить, зокрема, здійснення трансакції за фізичної відсутності клієнта, а також трансакції з особами, причетними до політики у державі-члені чи іншій країні. Для досягнення цілей Директиви 2005/60 у кожній державі-члені створюються органи фінансового розслідування, які відстежують інформацію про підозрілі операції, яка надається адресатами Директиви, за умови додержання її конфіденційності.

Іншим прикладом дозволеного обмеження в розумінні п. (b) ч. 1 ст. 58 Договору про Співтовариство є Директива Ради Міністрів від 13 лютого 1989 р. "Про обов'язок заснованих в державі-члені філій кредитно-фінансових установ, що мають головний офіс за межами такої держави-члена, щодо оприлюднення річної бухгалтерської документації"¹, яка покладає на такі філії обов'язок збирання бухгалтерської та статистичної інформації щодо своїх клієнтів.

ЄСП дійшов висновку, що Договір про Співтовариство не забороняє запровадження законодавством держави-члена вимоги щодо попереднього повідомлення інвестором про майбутнє капіталовкладення². Але у справі *Bordessa*³ ЄСП підкреслив, що

¹ Див.: Директива 89/117/ЕЕС від 13 лютого 1989 р. (О.І. 1989 L044).

² Див.: Об'єднані справи C-515/99, C519/99 to C-524/99 and C-526/99 to C-540/99, *Hans Reisch and Others v. Bürgermeister der Landeshauptstadt Salzburg, Grundverkehrsbeauftragter des Landes Salzburg* (2002) ECR I-2157.

³ Див.: Справи C-358 & 416/93, *Criminal proceedings against Aldo Bordessa and Others* (1995) ECR I-361, (1996) 2 CMLR 13.

ст. 58 Договору про Співтовариство передбачає саме декларування руху капіталу, а не обов'язок отримання *додаткового дозволу*, що становило б засіб прихованого обмеження руху капіталу.

Вимога щодо одержання дозволу на здійснення інвестиції в певному розмірі також може бути визнана такою, що відповідає принципу свободи руху капіталу, але тільки в тому разі, якщо вона підпадає під дію винятків, передбачених ст. 45 Договору про Співтовариство, або якщо запроваджується з метою захисту загального інтересу, за умови, що стабільні й об'єктивні критерії її застосування було донесено до всіх суб'єктів права, що виключило б їх довільне застосування національними органами влади. Крім того, система отримання попереднього дозволу навіть за наявності підстав може бути запроваджена тільки в тому випадку, якщо мети регулювання не можна досягти менш обмежувальними заходами, наприклад, шляхом подальшого повідомлення про здійснене капіталовкладення і за умови забезпечення суб'єктів засобами захисту їх прав¹.

ЄСП у цілому погодився з тим, що згідно зі ст. 58 Договору про Співтовариство мета забезпечення ефективності та цілісності системи оподаткування може виправдовувати обмеження свободи руху капіталу. Так, в рішенні у справі *Bachmann v. Belgium*² ЄСП дійшов висновку, що обмеження руху капіталу можуть ґрунтуватися на необхідності збереження цілісності національної системи оподаткування, якщо податок стягується з кінцевого доходу особи. Водночас, такий виняток із одного з фундаментальних принципів функціонування Співтовариства має тлумачитися якнайвужче і з урахуванням принципу пропорційності.

Прикладом застосування розважливого підходу ЄСП до визнання відступлень від свободи руху капіталу, гарантованої ст. 58 Договору про Співтовариство, є рішення у справі *Association Église*³. За фактами цієї справи, французьке законодавство передбачало, що всі прямі іноземні інвестиції, які "становлять загрозу для публічного порядку та державної безпеки", мали проходити попередню процедуру отримання дозволу в Міністерстві економіки. ЄСП, у принципі, погодився, що, як виня-

¹ Див.: Справа C-205/99, *Analir and Others* (2001) ECR I-1271.

² Див.: Справа C-204/90, *Bachmann v. Belgium* (1992) ECR I-249, (1993) I CMLR 785.

³ Див.: Справа C-54/99, *Association Église de Scientologie de Paris, Scientology International Reserves Trust v. The Prime Minister* (2000) ECR I-1335.

ток, держави-члени можуть встановлювати вимоги попереднього санкціонування руху капіталу (зокрема, прямих інвестицій з інших країн) для захисту інтересів публічного порядку і державної безпеки, але тільки в разі, якщо немає інших способів досягти того ж соціального ефекту (тобто, запроваджені заходи є пропорційними), і якщо умови застосування такого винятку чітко і вичерпно передбачено в національному законодавстві. Як результат, ЄСП дійшов висновку, що визначення інвестицій, небезпечних для суспільних відносин, яке містилося у французькому законодавстві, було занадто розпливчатым і невизначеним, що не давало суб'єктові можливості з'ясувати обсяг своїх прав, а відтак, суперечило принципу правової певності й не могло вважатися таким, що відповідає свободі руху капіталу.

У ч. 2 ст. 58 Договору про Співтовариство також передбачено, що в процесі забезпечення руху капіталу мають враховуватися норми щодо свободи ділового заснування.

У справі *Denkavit Internationaal BV*¹ ЄСП, визнаючи, що оподаткування в цілому належить до компетенції кожної конкретної держави-члена, вказав, що справляння податків має здійснюватися на недискримінаційній основі. Як наслідок, ЄСП визнав таким, що суперечить свободі ділового заснування положення Податкового кодексу Франції (*Code général des impôts*), яке встановлювало податок на дивіденд, що виплачується розташованим у Франції дочірнім підприємством материнської компанії, яка знаходиться за кордоном, в той час як у разі, якщо материнська компанія також знаходилася в межах Франції, операції з виплати дивіденду майже повністю звільнялися від оподаткування.

Це правило було підтверджене ЄСП в аналогічних справах. У справі *Verkooijen*² встановлено, що положення національного законодавства, які звільняють від оподаткування дивіденди фізичних осіб, за умови, що ці особи володіють акціями компаній, заснованих у такій країні-члені, суперечать праву ЄС, оскільки таким чином акції компаній, заснованих у інших

¹ Справа C-170/05, *Denkavit Internationaal BV, Denkavit France SARL v. Ministre de l'Économie, des Finances et de l'Industrie* (2006), ECR I-11949.

² Див.: Справа C-35/98, *Staatssecretaris van Financiën v. B.G.M. Verkooijen* (2000) ECR I-4071.

³ Див.: Справа C-242/03, *Ministre des Finances de Luxembourg v. Jean-Claude Weidert, Elisabeth Paulus* (2004) ECR I-07379.

⁴ Див.: Справа C-292/04, *Wienand Meilicke, Heidi Christa Weyde, Marina Stöffler v. Finanzamt Bonn-Innenstadt* (2007), ECR I-01835.

⁵ Див.: Справа 36/75, *Rutili v. Minister for the Interior* (1975) ECR 1219, (1976) I CMLR 140.

державо-членах, стають менш привабливими для інвесторів з цієї країни.

У справах *Weidert & Paulus*³ та *Meilicke*⁴ ЄСП підкреслив, що держави-члени не можуть ставити надання фіскальних пільг у залежність від місця проживання або реєстрації особи у межах Співтовариства.

Відповідно до ст. 58 Договору про Співтовариство, свободу руху капіталу може бути обмежено на підставі захисту інтересів публічного порядку та безпеки. Проте у справі *Rutili*⁵ ЄСП відзначив, що хоча визначення вимог публічного порядку та державної безпеки є внутрішньою справою кожної держави-члена, ці вимоги повинні розглядатися в контексті принципів і цілей Співтовариства, і оскільки вони становлять виняток з фундаментального принципу свободи руху капіталу, то повинні тлумачитися якнайвужче. Отже, такі обмеження є виправданими лише за умови, що існує реальна і серйозна загроза фундаментальним суспільним відносинам, а не просто для досягнення суто економічної мети.

Стаття 59 Договору про Співтовариство передбачає, що за виняткових обставин, коли рух капіталу з інших країн або в інші країни завдає або може завдати істотної шкоди функціонуванню ЕВС, Рада Міністрів, діючи кваліфікованою більшістю за пропозицією Європейської Комісії і після консультацій з Європейським Кредитним Банком, може вжити запобіжних заходів щодо інших країн на період, не більший ніж 6 місяців, за умови, що зазначені заходи є вкрай необхідними.

Відповідно до ст. 301 Договору про Співтовариство, Рада Міністрів, здійснюючи загальну політику держав-членів у сферах зовнішніх відносин та безпеки ЄС, може вжити термінових заходів щодо припинення або обмеження, частково або повністю, економічних відносин ЄС з іншими країнами. Згідно ж зі ст. 60 Договору про Співтовариство, якщо Рада Міністрів не вживе таких заходів, будь-яка держава-член за наявності серйозних політичних мотивів чи з мотивів невідкладності може самостійно вжити односторонніх заходів щодо обмеження вільного руху капіталу та платежів з іншою країною, але лише за умови, що Європейську Комісію та інші держави-члени буде повідомлено про такі заходи до дня їх запровадження.

Із початком третьої стадії створення ЕВС набула чинності ст. 119 Договору про Співтовариство, яка передбачає можливість запровадження державою-членом ЄС певних захисних заходів у разі, якщо держава-член зазнає серйозних труднощів у балансі платежів через загальну нерівновагу її платіжного

балансу або через використання певного виду валюти, якщо це загрожує функціонуванню Спільного ринку Співтовариства. Захисні заходи є легітимними виключно за умови отримання дозволу Європейської Комісії та якщо попередньо запропоновані Європейською Комісією запобіжні заходи та заходи взаємної допомоги виявилися неефективними.

9.3. Особливості регулювання надання фінансових послуг і діяльності кредитних установ

Принцип вільного руху капіталу має надзвичайно важливе значення та становить правове підґрунтя діяльності фінансово-кредитних установ. Специфіка регулювання в цій сфері пов'язана із тим, що банківські та інші фінансові установи створюються та функціонують з метою професійного надання фінансових послуг, які реалізуються через рух (у тому числі транскордонний) капіталів. Основними джерелами, що регулюють надання фінансових послуг у межах ЄС, є Директива від 15 грудня 1989 р. "Про координацію законодавства, регламентів і адміністративних положень щодо заснування та здійснення діяльності кредитними установами, що доповнює Директиву 77/780/ЕЕС"¹ (або так звана Друга банківська директива) і Директива від 20 березня 2000 р. "Щодо заснування та здійснення бізнесу кредитними установами"² (далі — Директива про діяльність кредитних установ або Директива 2000/12).

Директива про рух капіталу, що діяла у цій сфері раніше, передбачала, що положення про рівне ставлення до руху капіталу з інших країн та в інші країни застосовується з урахуванням норм законодавства держав-членів та Співтовариства щодо операцій з ділового заснування, надання фінансових послуг та доступу цінних паперів на ринки Співтовариства (ст. 7). Ця Директива ґрунтувалася на принципі так званого "недосконалого взаємного визнання" (англ. *imperfect mutual recognition*), який полягав у тому, що Директивою про рух капіталу встановлювалися мінімальні вимоги (розмір мінімального капіталу, необхідного для заснування кредитної установи, у 5 млн єкю,

¹ Див.: Директива 89/646/ЕЕС від 15 грудня 1989 р. (О.І. 1989 L386/1 (Друга Банківська Директива).

² Див.: Директива 2000/12/ЕС Європейського Парламенту та Ради щодо заснування та здійснення діяльності кредитними установами від 20 березня 2000 р. (О.І. 2000 L126).

максимальна вартість частки, що могла належати кредитній установі у статутному капіталі підприємства, яке не має права займатися фінансово-кредитною діяльністю (15%) тощо). Водночас, держави-члени могли запроваджувати суворіші вимоги і стандарти та обмежувати свободу руху капіталу на підставі захисту суспільних інтересів. Іншими словами, в основу Директиви про рух капіталу було покладено підхід, уперше сформульований у справі *Cassis de Dijon*, де ЄСП визначив, що перешкоди вільному руху у межах Співтовариства через невідповідність національних законодавств є прийнятними, якщо вони є необхідними для підвищення ефективності фіскального нагляду, охорони здоров'я, захисту справедливої конкуренції, прав споживачів тощо.

Згідно із ст. 56 Договору про Співтовариство з метою забезпечення пруденційного нагляду за діяльністю власних фінансових установ держави-члени ЄС можуть вживати певних обмежувальних заходів щодо руху капіталу. Крім того, згідно зі ст. 3 Другої банківської директиви, держави-члени повинні заборонити будь-яким іншим установам, крім спеціально створених, здійснювати діяльність щодо оформлення депозитів та інших коштів у відносинах з населенням. Другою банківською директивою встановлюється також мінімальний поріг в 5 млн єкю (зараз — євро) для створення національної фінансової установи або допуску на національний ринок іноземної фінансової установи. Проте якщо така установа була вже зареєстрована на території іншої держави-члена, то решта держав-членів ЄС не може вимагати додаткової реєстрації.

Другою банківською директивою також було запроваджено вимоги щодо максимального розміру (15% від розміру власних коштів) частки, яка може належати кредитній установі у статутному фонді підприємства, що не має права надавати фінансові послуги. Крім того, всі кредитні установи, їх головні підприємства або філії, головні підприємства яких знаходяться в інших країнах, з метою збору статистичної інформації, повинні періодично звітувати перед урядовими структурами держав-членів ЄС. Якщо ж відповідна установа не дотримується цього обов'язку, держава-член ЄС може накласти заборону на здійснення цією установою подальших кредитних і фінансових операцій.

Директива про діяльність кредитних установ, прийнята замість Директиви про рух капіталу, встановлює, що заходи щодо лібералізації руху капіталу повинні вживатися разом з лібералізацією порядку надання банківських послуг. У преамбулі

Директиви зазначено, що її метою є досягнення загальної гармонізації, необхідної та достатньої для забезпечення взаємного визнання дозволів та пруденційного нагляду, що уможливить упровадження єдиної ліцензії (дозволу на здійснення діяльності), яка б визнавалася в усьому Співтоваристві.

Директива про діяльність кредитних установ позначила новий підхід до регулювання діяльності щодо надання фінансових послуг — так званий принцип "абсолютного (досконалого) взаємного визнання" (англ. *perfect mutual recognition*). На відміну від Директиви про рух капіталу, зазначена Директива запроваджує стандарти, що є обов'язковими для виконання державами-членами і не підлягають розширенню чи звуженню з метою захисту важливих суспільних інтересів.

Принцип "абсолютного взаємного визнання" у також передбачає, що фінансовим установам держав-членів має надаватися рівне ставлення в усіх інших державах-членах ЄС, бо процедура їх заснування та правила нагляду за їх діяльністю є абсолютно ідентичними в усьому Співтоваристві.

Директива про діяльність кредитних установ приділяє особливу увагу повноваженням держави заснування фінансової установи щодо надання дозволу на здійснення фінансово-кредитної діяльності та перевірки такої діяльності. Директива повністю гармонізує вимоги і процедури надання дозволу на заснування кредитно-фінансової установи та здійснення державними органами держави-члена пруденційного нагляду за її діяльністю. Держави-члени обов'язково мають вимагати від кредитної установи отримання дозволу на здійснення кредитно-фінансової діяльності. Директива про діяльність кредитних установ запроваджує загальний уніфікований стандарт щодо мінімального початкового капіталу: кредитній установі не може надаватися дозвіл, якщо її власний окремий статутний фонд є меншим 5 млн євро.

Водночас Директива передбачає 2 винятки з цього правила. По-перше, кредитні установи, які не відповідають вимозі мінімального капіталу, але такі, що існували станом на 15 грудня 1979 р., можуть і надалі продовжувати свою діяльність. По-друге, держави-члени мають право надавати на свій вибір дозволу кредитним установам, що мають статутний фонд менший 5 млн євро, за певних умов:

- 1) початковий капітал такої установи в будь-якому разі не має бути нижчим ніж 1 млн євро;
- 2) держава-член повинна повідомити Європейську Комісію про підстави для прийняття такого рішення;

3) держава-член має публікувати назви таких установ у спеціальному переліку.

Крім вимоги мінімального статутного капіталу, особливі вимоги висуваються Директивою про діяльність кредитних установ до директорів та акціонерів фінансових установ: такі установи мають управлятися принаймні 2 директорами з достатньо доброю репутацією та достатнім досвідом для здійснення керівництва. До надання дозволу на здійснення фінансово-кредитної діяльності державний орган, що надає такий дозвіл, має з'ясувати особистості та статус акціонерів, які мають контрольний пакет акцій. Директива про діяльність кредитних установ встановлює обов'язок (а не право) держави-члена відмовити в наданні дозволу, якщо вона не задоволена надійністю таких акціонерів. Держава-член також може відмовити у наданні дозволу з підстав невідповідності установи вимогам Директиви про діяльність кредитних установ 2000 р., але державним органам прямо заборонено відхиляти подану заяву та відмовляти у дозволі на підставі ринкової або економічної нецільності.

Особливий розділ Директиви про діяльність кредитних установ 2000 р. присвячено свободі ділового заснування та свободі надання послуг фінансовими установами у межах Співтовариства. Діяльність фінансових установ може здійснюватися через заснування представництва фінансової установи в іншій державі-члені, або через надання послуг фінансового характеру клієнтові, розташованому в іншій державі-члені самою фінансово-кредитною установою або її дочірньою компанією (філією), що має дозвіл на здійснення такої діяльності.

Директива про діяльність кредитних установ вимагає, щоб кредитна установа, яка збирається відкрити представництво в іншій державі-члені Співтовариства, повідомляла про це державні органи держави-члена його заснування та подавала пакет документів, зокрема, бізнес-план діяльності, що здійснюватиметься представництвом, імена та прізвища керівників представництва.

Компетентні органи держави-члена місця здійснення фінансової діяльності мають право вимагати від представництв звітувати про їхню діяльність з метою збирання статистичної інформації, а також наглядати за законністю такої діяльності. Якщо такі органи помітять, що представництво не дотримується встановлених правил регламенту, ці органи можуть, передусім, вимагати від представництва припинити порушення, а в разі, якщо цю вимогу буде проігноровано, можуть повідомити

про здійснюванні порушення компетентні органи держави-члена місця реєстрації. Якщо ж вимоги держави-члена місця реєстрації виявляться також неефективними, то держава-член місця здійснення фінансової діяльності має право вжити відповідних заходів для зупинення порушень, аж до повної заборони здійснення такою установою діяльності на своїй території. Але в будь-якому разі, до вжиття державою-членом здійснення фінансової діяльності таких заходів вона має заздалегідь повідомити про це компетентні органи держави-члена місця реєстрації.

Директива про діяльність кредитних установ передбачає, що пруденційний нагляд за фінансово-кредитною діяльністю фінансових установ, зокрема, такою, що справляється через заснування представництв або шляхом транскордонного надання фінансових послуг, здійснюється компетентними органами держави-члена реєстрації фінансової установи.

Водночас, компетентні органи держави-члена здійснення фінансової діяльності зобов'язані співпрацювати з органами держави-члена реєстрації, надавати їм інформацію, а також дозволяти їм здійснювати перевірку діяльності представництв на своїй території (перевірка "на місці" — англ. *on-the-spot verification*). Така система нагляду дістала назву "європейського паспорта".

Особливі правила передбачено Директивою на випадок здійснення фінансово-кредитної діяльності в іншій державі-члені без створення представництва за кордоном. У такому разі установа, якщо вона надає послуги вперше, зобов'язана повідомити компетентні органи держави-члена місця свого заснування про характер діяльності, яку вона збирається здійснювати.

Разом з тим, Директива про діяльність кредитних установ урегулювала та гармонізувала далеко не всі аспекти здійснення фінансово-кредитної діяльності. По-перше, Директивою охоплюються лише установи, що здійснюють види діяльності, перелічені в Додатку I до Директиви ("перелік видів діяльності, що підлягають взаємному визнанню"). Зокрема, цей, хоча і широкий, але все ж таки обмежений перелік включає: прийняття депозитів, надання позик (зокрема споживчих кредитів, іпотечних кредитів, надання послуг факторингу, фінансування комерційних операцій), фінансовий лізинг, грошові перекази, оформлення кредитних карток, чеків тощо, видачу банківських гарантій, торгівлю цінними паперами, випуск цінних паперів, брокерські послуги, інвестиційний консалтинг тощо. По-друге, навіть щодо фінансових установ, які здійснюють фінансову

діяльність, зазначену в Додатку I, Директива гармонізувала (а отже, надала режим "абсолютного (досконалого) взаємного визнання") лише такі аспекти діяльності, як надання дозволів (вимоги щодо мінімальної капіталізації та кваліфікацій директорів й акціонерів тощо) та здійснення пруденційного нагляду за діяльністю таких установ уповноваженими державними органами. Усі інші аспекти фінансово-кредитної діяльності, насамперед, норми ринкової поведінки та норми щодо регулювання кінцевих продуктів такої діяльності, мають режим недосконалого взаємного визнання, а відтак, до цих аспектів застосовуються загальні норми та винятки (вилучення) Договору про Співтовариство, що становлять мінімальний рівень гармонізації, а держави-члени можуть запроваджувати обмеження на рух капіталу та надання фінансових послуг на підставі необхідності захисту суспільно важливих інтересів (принцип *Cassis de Dijon*).

Таким чином, відмінністю положень Договору про Співтовариство (конкретизованих, зокрема, у положеннях Директиви про діяльність кредитних установ та інших документів щодо діяльності фінансових установ) про рух капіталу від регламентації правом Співтовариства руху товарів, послуг та пересування робітників є те, що положення про рух капіталу спрямовані на забезпечення якнайбільшої лібералізації свободи руху капіталу не тільки між державами-членами ЄС, але також між державами-членами та іншими країнами. Проте вимоги Договору про Співтовариство, які забороняють будь-які обмеження на вільний рух капіталу і платежів, передбачаються певні винятки з метою захисту не менш важливих інтересів національної безпеки та суспільного (публічного) порядку, але за умови, що вжиті обмежувальні заходи не є дискримінаційними та не становлять заходів прихованого обмеження руху капіталу.

Контрольні питання

1. Що право Співтовариства розуміє під капіталом? Яким документом встановлюється перелік видів руху капіталу, що регулюється правом Співтовариства? Чи є цей перелік вичерпним?

2. У чому полягає особливість свободи руху капіталу та платежів у порівнянні з іншими свободами Співтовариства?

3. Які винятки передбачено Договором про Співтовариство з принципу свободи руху капіталу та платежів?

4. Які обмеження право Співтовариства передбачає щодо прямих інвестицій з інших країн у Співтовариство або у інші країни зі Співтовариства?

5. Яким чином право Співтовариства регулює питання запобігання легалізації злочинно одержаних доходів з використанням фінансової системи Співтовариства?

6. У чому полягає особливість регулювання діяльності кредитних (зокрема, банківських) установ у Співтоваристві?

Частина 3

СПІЛЬНІ ПОЛІТИКИ СПІВТОВАРИСТВА

Тема 10

СПІЛЬНА ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА СПІВТОВАРИСТВА

10.1. Правові особливості спільної торговельної політики Співтовариства

Однією з найважливіших серед політик Співтовариства є спільна торговельна політика щодо інших країн (англ. *common commercial policy*). Свідченням провідної ролі спільної торговельної політики Співтовариства є той факт, що майже усі питання зовнішньої торгівлі товарами відносяться до виключної компетенції Європейського Співтовариства (хоча держави-члени ЄС мають право через координаційну процедуру "*ad hoc*" брати участь у торговельних переговорах, які проводить Європейська Комісія, здійснювати певні функції з адміністрування зовнішньої торгівлі тощо). Згідно з ст. 133 Договору про Співтовариство спільна торговельна політика базується на єдиних принципах, зокрема щодо змін у ставках митного тарифу, укладення тарифних та торговельних угод, досягнення уніфікації у заходах щодо лібералізації та експортної політики та щодо захисту торгівлі, зокрема у випадку демпінгу або субсидіювання.

Спільна торговельна політика Співтовариства бере за основу митний союз між державами-членами ЄС (ст.ст. 25—27 Договору про Співтовариство), що створений не тільки заради формування та зміцнення єдиного Внутрішнього ринку Співтовариства, а й задля сприяння розвитку торгівлі між державами-членами ЄС та іншими державами. Він включає 2 визначальні складові:

а) усунення митних бар'єрів між державами-членами, зокрема, заборону мита на експорт й імпорт та митних зборів у торгівлі між ними, а також інших подібних заходів;

б) ведення спільної уніфікованої політики у торгівлі щодо інших країн, в тому числі застосування спільного митного тарифу щодо імпорту таких країн.

Отже, заборона кількісних обмежень та будь-яких еквівалентних заходів у торгівлі між державами-членами ЄС є основою для запровадження таких заходів і обмежень у торгівлі з іншими країнами.

Правовим забезпеченням спільної торговельної політики є торгове право Співтовариства — галузь права, предмет якої складають відносини, що виникають у торгівлі з іншими країнами держав-членів ЄС, інституцій ЄС, інших країн, міжнародних організацій, приватних осіб (резидентів та нерезидентів ЄС). Ці відносини мають публічно-правовий характер, оскільки їх суб'єктами (або одним з суб'єктів) є владні структури. Отже методом регулювання таких відносин є публічно-правовий метод.

Торговельні відносини на приватно-правовому рівні, тобто, між приватними особами-резидентами ЄС, з одного боку, та приватними особами-нерезидентами ЄС — з іншого, регулюються міжнародним приватним правом. Проте торгове право Співтовариства має завданням у кінцевому рахунку обслуговувати відносини між товаровиробниками і торговцями-резидентами та нерезидентами або втручатися у них і, таким чином, регулювати їх у похідному порядку. Отже, предметом торгового права Співтовариства є публічні відносини, що виникають у зв'язку з приватними, договірними.

Суб'єктами як торгового права Співтовариства в цілому, так і торговельних правовідносин зокрема виступають як публічні, так і приватні особи, але суб'єктний склад власне торговельних правовідносин є, по-перше, вужчим, ніж склад правовідносин, пов'язаних з торговельними, а по-друге, має різнитися за ознакою резидентства ЄС. В такому випадку, виходячи з єдності митної території ЄС, резидентом ЄС слід вважати особу, зокрема юридичну особу, місцезнаходженням органу управління якої є митна територія будь-якої держави-члена ЄС та фізичну особу, місцем реєстрації її як підприємця або місцем її постійного проживання.

Сферою дії торгового права Співтовариства є торговельні операції з товарами за участі резидентів ЄС, тобто, йдеться про зовнішню торгівлю у вузькому значенні, яка не охоплює торгівлю послугами та об'єктами інтелектуальної власності (хоча Рада Міністрів, в принципі, вправі поширити дію ст. 133 Договору про Співтовариство на ці питання, що в окремих випадках має місце). У цю сферу не включаються і деякі інші зовнішньоекономічні операції щодо інших країн, зокрема з

інвестування, технічної допомоги, транскордонного руху капіталів і платежів, цінних паперів, транскордонної неплатоспроможності (банкрутства), фінансові та страхові операції тощо. Торгове право Співтовариства регулює лише деякі питання транскордонної економічної конкуренції на ринку товарів, оскільки загалом не регулює питань конкурентного права Співтовариства та спільної конкурентної політики, що пов'язані з іноземним елементом (наприклад, з дочірніми підприємствами, що розташовані за межами ЄС, але розглядаються як учасники конкурентних відносин на Внутрішньому ринку Співтовариства). Зазначені відносини належать до "змішаної" компетенції і регулюються законодавством держав-членів ЄС, а тою мірою, у якій вони належать до компетенції Співтовариства, — відповідними галузями законодавства Співтовариства: конкурентним законодавством, законодавством про компанії, фінансові послуги, інтелектуальну власність тощо. Торгове право Співтовариства регулює зазначені питання лише тоді, коли вони пов'язані з товарними експортно-імпортними відносинами, наприклад, операції з товарами, що порушують право інтелектуальної власності (Регламент 1383/2003)¹.

Слід звернути увагу, що регулювання має спеціальний характер, коли йдеться про акти, які регулюють заснування спільної організації ринків у галузі рибальства та аграрних ринків (Регламент 104/2000)², а також щодо виданих у порядку, передбаченому ст. 308 Договору про Співтовариство, спеціальних правил щодо переробленої сільськогосподарської продукції.

Торгове право Співтовариства регулює відносини тільки у сфері товарного обігу. На відміну від торгового права митне право як окрема галузь права Співтовариства регулює відносини, пов'язані як з товарним, так і нетоварним обігом, тобто, поширюється і на предмети некомерційного характеру. З іншого боку, митне право регулює вузьке коло відносин пов'язаних з перетином товарами, предметами митного кордону ЄС, оперує специфічними засобами контролю, такими як, наприклад, митний режим. Щодо торгового права Співтовариства митне право є лише одним з інструментів контролю торгових право-відносин.

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 1383/2003 про митні дії проти товарів, щодо яких є підозра у порушенні певних прав інтелектуальної власності, та заходи, що запроваджуються проти товарів, які мають порушувати такі права від 22 липня 2003 року (О.Ж. 2003 L196).

² Див.: Регламент Ради Міністрів 104/2000 про спільну організацію ринків у галузі рибальства та аграрних ринків від 17 грудня 1999 р. (О.Ж. 2000 L17).

Особливостями джерел торгового права Співтовариства є те, що тим видом нормативного акта "вторинного права" Співтовариства, яким таке регулювання здійснюється, є, як правило, регламент, тобто акт прямої дії, що не "гармонізує", як це прикраманно директиві, норми національного законодавства держав-членів, а уніфікує певні національні правила, або створює нові єдині загальнообов'язкові правила. Ще однією особливістю джерел торгового права Співтовариства є специфічні міжнародні угоди ЄС: угода про Європейський Економічний Простір (ЄЕП) з Норвегією, Ісландією та Ліхтенштейном, угоди про асоціацію з "заморськими" країнами та територіями (наприклад, угода з Тунісом), угоди про "стабілізацію і асоціацію" (наприклад, з Македонією) тощо.

Структурно торгове право Співтовариства як галузь законодавства поділяється на експортну та імпорتنу підгалузі. Разом з тим, існують є окремі питання, які теж можна віднести до підгалузевого рівня у структурі, — це особливі правила регулювання торгівлі: щодо одних країн — більш жорсткий захисний режим, а щодо інших — режим пільговий. Крім того, діє ряд особливих правил за ознакою специфіки товару, наприклад, щодо небезпечних хімічних речовин (Регламент 304/2003)¹, необроблених алмазів (Регламент 2368/2002)², так званих "чутливих" товарів (наприклад, легкових автомобілів), ядерних матеріалів тощо.

Засади і принципи торгового права Співтовариства — це відзеркалення засад і принципів міжнародного торгового права, що їх узагальнено та закріплено у документах СОТ, оскільки Співтовариство є повноправним членом СОТ. Основними засадами торгового права є лібералізація та обмеження протекціонізму з боку держав-членів ЄС та інших країн і економічних угруповань (в тому числі власне Співтовариства). Правові принципи, якими мають керуватися інститути ЄС та держави-члени ЄС у торгівлі товарами, це принципи свободи торгівлі, взаємних поступок, недискримінації та вільного транзиту товарів. Ці правові принципи спрямовані на пошвидшення торгівлі та прискорення економічних процесів у державах-членах ЄС і на підвищення ефективності економічних відносин між приватними суб'єктами-резидентами ЄС та країнами, що не є членами ЄС.

¹ Див.: Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів 304/2003 про експорт і імпорт небезпечних хімічних речовин від 28 січня 2003 р. (О.Ж. 2003 L63).

² Див.: Регламент Ради Міністрів 2368/2002, що імплементує схему сертифікації в порядку Кімберлійського процесу для міжнародної торгівлі необробленими алмазами, від 20 грудня 2002 р. (О.Ж. 2002 L358).

Зокрема, принцип недискримінації вимагає запровадження заходів, згідно з якими товар нерезидента користується режимом не гіршим, ніж товар резидента (національний режим) або нерезидента іншої країни (режим найбільшого сприяння). Разом з тим, слід зазначити, що Співтовариство засновано на митному союзі держав-членів, а режим митного союзу, передбачений правилами СОТ, є винятком з режиму найбільшого сприяння.

10.2. Регулювання експорту

Регулювання експорту товарів з держав-членів ЄС до інших країн (Регламент 2603/69)¹ базується на принципі СОТ щодо свободи експорту, однак таке регулювання допускає встановлення деяких кількісних обмежень як захисних заходів.

Захисні заходи застосовуються у разі необхідності попередження або усунення критичної ситуації, викликаній браком найважливіших товарів, для виконання міжнародних зобов'язань, узятих на себе Співтовариством чи всіма державами-членами ЄС, наприклад, щодо торгівлі сировинними товарами, або у інших випадках, коли їх потребують інтереси Співтовариства. Захисні заходи можуть обмежувати експорт до деяких країн або експорт з деяких регіонів ЄС.

Заходи щодо кількісних обмежень експорту запроваджуються Радою Міністрів за поданням Європейської Комісії, а у невідкладних випадках — Європейською Комісією. Перед запровадженням захисних заходів та в період їх дії вони обговорюються консультативним комітетом на предмет їх введення, продовження чи припинення. Консультативний комітет складається з представників держав-членів ЄС та представника Європейської Комісії як головуючого. На основі інформації, одержаної від держав-членів ЄС про економічну та комерційну ситуацію Європейська Комісія може встановити, перед запровадженням захисних заходів, нагляд за експортом окремих видів товарів з інших країн.

Захисні заходи можуть ініціюватися державами-членами шляхом звернення до Ради Міністрів з пропозицією щодо запровадження того чи іншого захисного заходу. Рада Міністрів, у свою чергу, або запроваджує запропонований захід або кваліфікованою більшістю голосів приймає інше рішення. Держави-

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 2603/69, який встановлює спільні правила для експорту, від 20 грудня 1969 р. (О.І. 1969 L324).

члени можуть звертатися із запитом щодо запровадження захисних заходів і до Європейської Комісії, котра у разі відхилення запиту повинна звернутися до Ради Міністрів, яка може кваліфікованою більшістю голосів прийняти інше рішення.

Захисними заходами є кількісні обмеження, що вводяться рішенням Ради Міністрів. Такими можуть бути, наприклад, обмеження експорту обсягами, які існували до виникнення критичної ситуації. Європейська Комісія може на вимогу держави-члена ЄС або за власною ініціативою запровадити експортні дозволи щодо того чи іншого товару, надання яких регулюється положеннями, що встановлюються Європейською Комісією до моменту прийняття відповідного рішення Радою Міністрів. Як захисний захід може запроваджуватися квотування експорту певних товарів з ліцензуванням використання квот.

Для цього Європейська Комісія має звернутися до Ради Міністрів з пропозицією щодо заходів, які повинна запровадити Рада Міністрів. Якщо упродовж 6 тижнів після введення в дію дозволів, запроваджених Європейською Комісією, Рада Міністрів не прийме рішення за цією пропозицією, то такі обмежувальні заходи щодо експорту, запроваджені Європейською Комісією, вважаються недійсними. Аналогічно процедурі, що передбачена для Європейської Комісії, держава-член ЄС може також запровадити експортні дозволи як проміжний захисний захід, який діє до прийняття відповідного рішення Європейською Комісією або Радою Міністрів.

Спеціальними правилами регулюється експорт товарів "подвійного призначення" (використовуються як для цивільних, так і для військових цілей), програмного забезпечення та програмних технологій, а також культурних цінностей (наприклад, Регламенти 1334/2000, 3911/92)¹ та деяких інших товарів.

У сфері регулювання торгового права Співтовариства знаходяться також питання гармонізації державами-членами підтримки експорту до інших країн (ст. 132 Договору про Співтовариство), експортних субсидій (Угода СОТ про субсидії і компенсаційні заходи), пільгового державного експортного кредитування та страхування (наприклад, Директива 98/29)².

Особливі правила експорту з ЄС можуть передбачатися зовнішніми угодами ЄС з іншими країнами.

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів від 22 червня 2000 р. 1334/2000, який встановлює режим Співтовариства для контролю експорту предметів та технологій подвійного призначення (О.Ж. 2000 L159/1; О.Ж. 1992 L395/1).

² Див.: Директива Ради Міністрів від 7 травня 1998 р. 98/29 про гармонізацію головних положень щодо страхування експортних кредитів для середньо- та довготермінових операцій (О.Ж. 1998 L148).

10.3. Регулювання імпорту

10.3.1. Тарифне регулювання

Регулювання імпорту з країн, які не є членами ЄС, поділяється на тарифне та нетарифне. Інструментом тарифного регулювання щодо інших країн є Спільний митний тариф (СМТ) який уведено в дію з 1 січня 1968 р. СМТ побудовано на базі Комбінованої номенклатури (Регламент 2658/87)¹, яка, у свою чергу, побудована на міжнародній Гармонізованій системі опису і кодування товарів. Ставки мита встановлюються та змінюються Радою Міністрів. Для зручності користувачів запроваджено Інтегрований тариф (TARIC), у якому відображається поточний стан митного тарифу з урахуванням диференціації мита, а також усі інші заходи спільної торговельної політики Співтовариства щодо кожного товару тарифної номенклатури.

Диференціація ставок мита здійснюється за наступними чинниками:

- 1) власне розмір ставок;
- 2) метод визначення грошового еквівалента мита на одиницю виміру товару: у відсотках до вартості (адвалорний); у твердій грошовій сумі (специфічний); змішаний;
- 3) кодова структура товарів у Комбінованій номенклатурі: група, позиція, категорія тощо;
- 4) походження товарів. В останньому випадку чинником є відношення до походження товарів з тої чи іншої країни, що відображається у диференціації ставок мита на нормальні та преференційні на одному і тому ж рівні класифікації, наприклад, за однією і тією ж товарною позицією. Нормальні ставки застосовуються, якщо немає підстав застосувати преференційні. Режим тарифних преференцій (пільг) полягає у встановленні ставок мита, які є нижчими за нормальні, або взагалі — у звільненні від мита. Умовою надання преференції є походження товару з певної країни, що має підтверджуватися сертифікатом.

Розрізняються 2 види преференційного режиму: конвенційний та автономний. *Конвенційний режим* базується на двосторонніх або багатосторонніх угодах, укладених Співтовариством з іншими країнами: торговельно-економічних, в тому числі про зону вільної торгівлі (наприклад, з Ізраїлем), про митний союз

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів від 23 липня 1987 р. 2658/87 про тариф та статистичну номенклатуру та про Спільний митний тариф (О.І. 1987 L256). Останні зміни внесено Регламентом Європейської Комісії 493/2005 (О.І. 2005 L82).

(наприклад, з Андоррою); про асоціацію (наприклад, з Тунісом); комплексних, в тому числі про партнерство та співробітництво (наприклад, УПС з Україною), "посилених" угодах з країнами-"сусідами" (планується незабаром підписання такої угоди з Україною), про ЄЕП, тощо.

Конвенційний режим, як правило, передбачає надання пільг товарам на взаємній основі, хоча можлива деяка "асиметрія" щодо певних товарів. Так, на принципі взаємних тарифних поступок побудована укладена в рамках СОТ Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), але перелік товарів, за яким кожний учасник ГАТТ надає тарифні поступки (пільговий митний режим), є індивідуалізованим для кожного учасника. Окреме місце займають угоди Співтовариства з країнами Азії, Карибського басейну та Тихого океану (АКТ), згідно з якими пільги надаються тільки з боку Співтовариства, тобто, мають односторонній характер, причому товари з країн АКТ, які згідно з переліком ООН віднесено до найменш розвинених, взагалі звільняються від мита. Разом з тим, на пільги, що мають односторонній характер, встановлюються кількісні обмеження (тарифні квоти, "стелі"), за яких на обсяг, що перевищує обмеження, пільги не надаються.

Автономні преференції Співтовариства теж встановлюють односторонні пільги, але відрізняються тим, що пільговий тарифний режим як такий запроваджується Співтовариством в односторонньому, бездоговірному порядку і не потребують зустрічного надання преференцій. До такого режиму не відноситься режим "генералізованих тарифних преференцій" (англ. *generalized tariff preferences*).

10.3.2. Режим генералізованих тарифних преференцій

Режим генералізованих тарифних преференцій (ГТП) (англ. *generalized system of preferences*) існує у міжнародній торгівлі після Другої конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) 1968 р.¹ Країнами, що надають режим ГТП (країни-донори), є деякі розвинені держави, які добровільно взяли на себе функцію донора. Перелік користувачів (країн-бенефіціарів), а також перелік товарів, на які поширено такий режим, визначають для себе самі країни-донори. Врешті-решт, вигодонабувачами від цього режиму є підприємці: експортери країн-бенефіціарів та імпортери країн-донорів.

¹ Див.: UNCTAD. Operations and Effects of the Generalized System of Preferences / United Nations Documents. TD/B/C.5/79 (1981) (sixth review of GSP by UNCTAD).

ЄЕС ще з 1971 р. почав надавати режим ГТП країнам, що розвиваються. Після розпаду колишнього СРСР цей режим був поширений на країни з перехідною економікою, зокрема на всі республіки колишнього СРСР, причому на останні (окрім країн Балтії) режим продовжує поширюватися і нині (Україна є країною-бенефіціаром з 1993 р.). Співтовариство періодично переглядало режим ГТП щодо інших країн. Новий режим ГТП на період 2006—2015 років запропоновано у Комюніке Європейської Комісії від 7 липня 2004 р.¹, а порядок застосування ГТП до 31 грудня 2008 р. затверджено Регламентом 980/2005². Схема складається з загальних умов, призначених для усіх країн-бенефіціарів, та 2 груп спеціальних умов, які у цілому позначаються як "ГТП+" та призначаються тільки країнам, що розвиваються.

Одна група спеціальних умов визначена як умови "сталого розвитку та доброго управління", інша — як умови для "найменш розвинених країн". Спеціальні умови "сталого розвитку та доброго управління" надаються країнам, що розвиваються, які внаслідок відсутності диверсифікації та недостатньої інтегрованості в міжнародну торговельну систему є "уразливими" (слабка економіка, низькі доходи, невігідне географічне розташування). Такі країни подають до Європейської Комісії заявки, якими беруть на себе обтяження і відповідальність, що впливають з ратифікації та належної імплементації ними певних міжнародних конвенцій з прав людини і трудових прав, а також конвенцій з питань "доброго управління", захисту довкілля, боротьби з виробництвом і торгівлею забороненими наркотичними речовинами. Рішенням Європейської Комісії країни включаються до відповідного переліку. Країни з режимом "сталого розвитку та доброго управління" користуються додатковими тарифними преференціями, що має на меті сприяти подальшому економічному зростанню. Для майже півсотні "найменш розвинених країн" забезпечується безмитний доступ усіх товарів походженням з цих країн на митну територію ЄС окрім зброї та боєприпасів. Проте для деяких товарів безмитний режим забезпечується шляхом поступового зниження митних тарифів.

ГТП поширюється (за винятком "найменш розвинених країн") лише на товари, що їх наведено у спеціальному переліку,

¹ Див.: Комюніке Європейської Комісії, Ради Міністрів, Європейського Парламенту та Європейського Економічного і Соціального Комітету "Країни, що розвиваються, міжнародна торгівля та сталий розвиток: функціонування генералізованої системи преференцій Співтовариства" від 7 липня 2004 р. (COM 2004) 461 final).

² Див.: Регламент Ради Міністрів 980/2005, що застосовує схему генералізованих тарифних преференцій, від 27 червня 2005 р. (О.І. 2005 L169).

який включає майже 9/10 усіх товарів, що обкладаються митом відповідно до Спільного митного тарифу Співтовариства. Преференції диференціюються залежно від того, чи належить товар до категорії "чутливих", а остання визначається згідно із станом виробництва такого ж товару у Співтоваристві. При цьому мита на "чутливі" товари не відмінюються, а лише знижуються. Щодо "нечутливих" товарів, за винятком їх сільськогосподарських складових, мита взагалі не запроваджуються. Для товарів походженням з "найменш розвинених країн" поділу на "чутливі" та "нечутливі" немає.

Преференції застосовуються до тих товарів, які походять з країн-бенефіціарів. Поняття та правила щодо походження товарів, відповідні порядок та методи адміністративного співробітництва визначаються згідно з Регламентом 2454/93¹, яким встановлені положення стосовно імплементації Митного кодексу Співтовариства (Регламент 2913/92)².

Будь-яку країну-бенефіціар може бути вилучено зі схеми, якщо експорт цієї країни став достатньо диверсифікованим. Якщо країна користується режимом угоди з Співтовариством про вільну торгівлю, який перекриває усі преференції, передбачені ГТП, то вона теж вилучається з переліку країн-бенефіціарів.

Преференційні умови можуть бути тимчасово відкликані щодо всіх або деяких товарів. Підставами для цього є:

а) серйозні або систематичні порушення принципів, закладених у певних міжнародних конвенціях. Зокрема, порушення має місце у разі, коли національне законодавство не інкорпорує відповідні конвенції, що були раніше ратифіковані, або якщо це законодавство неефективне. Так, наприклад, було тимчасово припинено доступ Білорусі до преференцій у зв'язку з порушенням нею конвенцій Міжнародної організації праці (МОП) щодо свободи асоціацій та права на колективні переговори (Регламент 1933/2006)³;

б) експорт товарів, вироблених працею ув'язнених;

в) серйозні недоліки митного контролю за експортом чи транзитом наркотичних речовин та прекурсорів або недотримання міжнародних конвенцій щодо відмивання грошей;

¹ Див.: Регламент Європейської Комісії, який встановлює положення для імплементації Регламенту 2913/92 про затвердження Митного кодексу Співтовариства, від 2 липня 1993 року (О.Ж. 1993 L253).

² Див.: Регламент Ради Міністрів про затвердження Митного кодексу Співтовариства від 12 жовтня 1992 року (О.Ж. 1992 L302).

³ Див.: Регламент Ради Міністрів 2913/92 про тимчасове припинення доступу до генералізованих тарифних преференцій з боку Республіки Білорусь від 21 грудня 2006 року (О.Ж. 2006 L405).

г) серйозні або систематичні випадки нечесної торговельної практики (остання визначається як така відповідно до угод СОТ), що спричиняє несприятливий вплив на будь-яку галузь виробництва Співтовариства і стосовно якої країна-бенефіціар не звернулася до суду;

д) серйозні або систематичні порушення цілей регіональних риболовних організацій чи домовленостей щодо охорони та регулювання рибних ресурсів, учасником яких є Співтовариство.

Преференційні умови можуть бути тимчасово відкликані у випадках шахрайства, недотримання або систематичного ухилення від забезпечення виконання правил визначення походження товарів та пов'язаних з цим процедур, або від забезпечення певних умов адміністративної співпраці, яка потрібна для імплементації преференційних умов і контролю за їх дотриманням.

Тимчасовому відкликанню преференційних умов передують розслідування, яке може тривати протягом 1 року. Європейська Комісія збирає інформацію, яку вважає необхідною, включаючи відповідні оцінки, коментарі, рішення, рекомендації та висновки наглядових органів ООН, МОП та інших компетентних міжнародних організацій. Європейська Комісія також перевіряє інформацію, що надійшла від економічних операторів та країни-бенефіціара. Якщо Європейська Комісія вважає тимчасове відкликання обґрунтованим, вона виносить рішення про 6-місячний моніторинг та оцінку ситуації у країні-бенефіціарі, перед закінченням якого повідомляє країну-бенефіціара про намір надати пропозицію Раді Міністрів щодо тимчасового відкликання. Якщо йдеться про умови "сталого розвитку та доброго управління", країна-бенефіціар може зобов'язатися до надання пропозицій Раді Міністрів запровадити необхідні заходи щодо відповідності міжнародним актам. Якщо питання про відкликання передано Раді Міністрів, остання виносить рішення протягом 1 місяця. Воно набирає чинності через 6 місяців, якщо протягом цього періоду не будуть припинені підстави його винесення. Щодо деяких текстильних товарів встановлено особливі правила відкликання преференційних умов.

Відповідно до так званого "застереження про безпеку" на вимогу держави-члена ЄС або з ініціативи Європейської Комісії дія нормальних ставок Спільного митного тарифу Співтовариства може бути відновлена, якщо товар походженням з країни-бенефіціара імпортовано за умов, які спричиняють або загрожують спричинити серйозні утруднення для виробника ЄС, що виробляє подібні товари або товари, які з цим товаром безпосередньо конкурують. Протягом "розумного періоду" Європейська Комісія у таких випадках вирішує питання про ініціювання розслідування і у разі позитивного рішення публікує

повідомлення, згідно з яким заінтересовані сторони протягом 4 місяців можуть у письмовій формі висловити свою точку зору.

Перевіряючи, чи мають місце зазначені вище "серйозні утруднення", Європейська Комісія повинна взяти до уваги вплив на такі фактори, як: сегмент ринку, виробництво, акції, виробничі потужності та їх використання; банкрутство, зайнятість, імпорт, ціни. Розслідування має закінчитися протягом 6 місяців після опублікування повідомлення про нього, якщо Європейська Комісія не продовжить строк розслідування. У виняткових випадках, коли розслідування неможливе, Європейська Комісія може, у разі крайньої необхідності, застосувати превентивні заходи захисту. Якщо імпорт будь-яких товарів з преференційного переліку спричиняє або загрожує спричинити серйозне порушення щодо Спільного ринку Співтовариства, Європейська Комісія має право тимчасово припинити дію преференційних умов щодо таких товарів. Не пізніше 1 місяця після цього рішення Європейської Комісії Рада Міністрів на вимогу країни-члена ЄС може протягом 1 місяця його переглянути.

Товари аграрного сектора можуть підлягати спеціальному наглядовому механізму для унеможливлення порушень на Спільному ринку Співтовариства.

Для імплементації правил надання преференційного режиму створено спеціальний комітет, що вивчає будь-які питання, пов'язані з цим режимом, на вимогу Європейської Комісії або держави-члена ЄС.

10.3.3. Нетарифне регулювання

Правила нетарифного регулювання імпорту до ЄС є інструментом захисту Спільного ринку Співтовариства, виробників та торговців ЄС. На відміну від тарифного регулювання, яке має в основному стратегічний характер, захисні заходи мають оперативний характер, тобто, діють тільки у відповідь на конкретні дії, що порушують інтереси Спільного ринку Співтовариства в цілому та конкретних його учасників, що є резидентами ЄС. Захисні заходи поділяються на види залежно від: а) засобу протидії: захисне мито, кількісні обмеження, адміністративні дозволи; б) об'єкта протидії: антидемпінгові заходи, антисубсидійні заходи, заходи проти імпорту, що завдає шкоди, та "зростаючого" імпорту, заходи проти іноземних торговельних бар'єрів.

Антидемпінгові заходи. Антидемпінгові заходи мають нетарифний характер і полягають у запровадженні спеціального антидемпінгового мита, розмір якого визначається не заздалегідь

тарифом, а спеціальними рішеннями, за якими підвищуються ставки тарифу на ті чи інші товари, і які згідно з цими правилами вводяться або щодо товарів конкретного іноземного виробника (загальне правило), або щодо товарів походженням з певної країни. Антидемпінгове мито вводиться у разі демпінгу, тобто, тоді, коли експортна ціна певного товару у країні експортера є нижчою у порівнянні з ціною подібного товару за звичайного стану торгівлі, яку встановлено для країни, що експортує (Регламент 384/96)¹. Термін "подібний товар" означає товар, який є ідентичним, тобто, схожим в усьому з товаром, що розглядається, або, за відсутності такого товару, — інший товар, хоча й не схожий в усьому, але який має характеристики, що є дуже близькими до характеристики товару, про який йдеться.

Для визначення порівняльної ціни використовується категорія "нормальної вартості". Нормальна вартість, як правило, встановлюється на основі цін, які сплачуються або мають сплачуватися за звичайного стану торгівлі незалежним покупцем у країні, що експортує. Ціни у торгівлі між сторонами, які мають ознаки "пов'язаних осіб" або таких, що уклали між собою компенсаційну угоду, як правило, не можуть розглядатися як ціни, що існують при звичайному здійсненні торгівлі.

Якщо немає умов для відповідного порівняння, нормальна ціна розраховується на основі витрат виробництва у країні походження товару плюс розумна сума витрат при продажі, сума загальних та адміністративних витрат та розумна сума на прибутки ("побудована вартість"), або на основі експортних цін за нормального стану торгівлі у прийнятну іншу країну, за умови, що ці ціни є репрезентативними.

Суми витрат при продажі, загальні та адміністративні витрати та прибутки повинні базуватися на фактичних даних, що відображають виробництво та продаж за звичайного стану торгівлі подібним товаром експортером чи виробником, щодо яких ведеться антидемпінгове розслідування. Коли такі суми не можуть бути визначені на цій основі, вони можуть визначатися на основі:

1) середньозважених фактичних сум, визначених для інших експортерів або виробників-суб'єктів антидемпінгового розслідування щодо виробництва та продажу подібного товару на вітчизняному ринку країни походження товару;

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 384/96 щодо захисту проти демпінгового імпорту з країн, що не є членами Європейського Співтовариства, від 22 грудня 1995 р. (О.І. 1996 L56).

2) фактичних сум витрат стосовно виробництва та продажу за звичайного стану торгівлі тієї ж категорії товарів для експортера або виробника, про яких йдеться, на вітчизняному ринку країни походження товарів;

3) будь-якого іншого прийняттого методу, за умови, що сума на прибутки, яку встановлено таким чином, не перевищуватиме прибутку, який звичайно отримуються іншими експортерами або виробниками при продажі товарів тієї ж категорії на вітчизняному ринку країни походження товарів. Антидемпінгове розслідування може бути припинене у разі добровільного зобов'язання експортера-виробника підвищити ціни.

Якщо є підстави вважати імпорт товарів до ЄС демпінговим, Європейська Комісія вводить на період від 6 до 9 місяців попереднє антидемпінгове мито¹. Рішення про це публікується в офіційному виданні ЄС. Мито не може перевищувати вищезазначеної різниці у цінах ("демпінгової маржі"), але повинно бути достатнім для покриття шкоди виробникам ЄС. У цей період імпорт здійснюється за умови надання банківської гарантії. У подальшому Рада Міністрів приймає рішення про введення остаточного антидемпінгового мита строком на 5 років або про припинення антидемпінгової процедури, таке рішення теж публікується*. Рішення про введення мита може бути переглянуто до закінчення строку його дії, проте, з закінченням строку дію мита може бути подовжено. Якщо вжиті заходи не дають очікуваних результатів, може бути запроваджено нове антидемпінгове розслідування і визначено новий розмір антидемпінгового мита. Якщо мають місце спроби обійти мито за допомогою подібних товарів (наприклад, складових частин товару), мито може бути розповсюджено і на такі товари. Дію антидемпінгового мита може бути призупинено на строк до 9 місяців, після чого дія мита або припиняється, або поновлюється. Як правило, антидемпінгове мито є адвалорним, хоча іноді застосовується специфічне мито.

Вищезазначені правила застосовуються до імпорту товарів з усіх країн, за винятком "країн з неринковою економікою" (НРЕ) (англ. *non-market economy countries*), для яких встановлено особ-

¹ Так, відносно Норвегії, наприклад, вводилося попереднє антидемпінгове мито на лосось, вироблений фермами (Регламент Комісії 628/2005 від 22 квітня 2005 р.).

* Так, щодо України, наприклад, припинено антидемпінгові заходи щодо феросилікомарганцю (Регламент Ради Міністрів 54/2003 від 27 січня 2003 р.) та введено остаточне антидемпінгове мито на деякі види труб з нержавіючої сталі (Регламент Ради Міністрів 954/2006 від 27 червня 2006 р.), деякі види добрив (Регламенти Ради Міністрів 1891/2005 від 14 листопада 2005 р.; 1911/2006 від 19 грудня 2006 р.).

ліві правила визначення ціни як демпінгової. Такими країнами визначено Албанію, Азербайджан, Білорусь, Вірменію, В'єтнам, Грузію, Киргизстан, КНДР, Молдову, Монголію, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. У разі імпорту з цих країн до ЄС нормальна вартість має визначатися на основі ціни подібного товару (або "побудованої" вартості) у спеціально визначеній іншій країні з ринковою економікою або ціни товару, що експортується з такої іншої країни до інших країн, включаючи Співтовариство, або, якщо такі методи є неможливими, на будь-якій іншій прийнятній основі, включаючи ціну, яку фактично сплачено чи має бути сплачено у Співтоваристві за подібний товар, скориговану таким чином, щоб до неї увійшла "розумна прибуткова маржа".

Відбір інших країн з ринковою економікою ("країн-сурогатів") здійснюється на розсуд Європейської Комісії, але визначальну роль мають наступні фактори: зручні умови для адміністративного співробітництва з такою країною; наявність подібного товару; схожість виробничих процесів та технічних і технологічних стандартів виробництва і технологій; надійність цінового рівня (достатня конкуренція). З 1988 р. все частіше у якості аналога Європейська Комісія почала відбирати ціни та виробничі витрати держав-членів ЄС або виробників інших країн, які пов'язані з учасниками промислового виробництва ЄС.

За загальним правилом, антидемпінгове мито встановлюється індивідуально для кожного постачальника з країни, що не є членом ЄС, але для країни з неринковою економікою при визначенні на той чи інший товар антидемпінгового мита, останнє є чинним для усіх експортерів цієї країни.

Особливий підхід до антидемпінгових розслідувань закріплено щодо імпорту з В'єтнаму, КНР, та Казахстану¹, а також з будь-якої країни з переліку країн з неринковою економікою, яка є членом СОТ на дату початку розслідування². Нормальна вартість тут визначається відповідно до загальних правил, якщо умови ринкової економіки превалюють для цього виробника чи виробників щодо виробництва та продажу подібного товару. В іншому разі застосовуються правила для країн з неринковою економікою, що, звичайно, є вкрай невідгидним. Так, практика антидемпінгових розслідувань в Співтоваристві показує, що

¹ Україну було виключено з цього списку Регламентом Ради Міністрів 2117/2005 від 21 грудня 2005 р. (О.І. 2005 L340/17) і, таким чином, вона набула так званого "статусу країни з ринковою економікою". Це означає, що нові антидемпінгові розслідування щодо товарів українського походження проводитимуться в ЄС за загальними правилами.

² Членами СОТ з цього списку є Вірменія, В'єтнам, Грузія, КНР та Молдова.

як "сурогат" бралися не тільки середньорозвинуті ринкові країни, а навіть і США в результаті для імпортованих з країн НРЕ до ЄС товарів антидемпінгове мито встановлювалося в розмірі 100—200%.

Хоча в антидемпінговому законодавстві Співтовариства не розкривається поняття "країна з неринковою економікою", але є визначення поняття ринкових умов економіки, у яких діє підприємець-виробник (фірма). Таким чином, умови діяльності підприємців є взагалі й орієнтирами для віднесення тієї чи іншої країни до категорії країн з НРЕ. Тобто, країну з НРЕ визначають як таку, що не застосовує ринкові принципи витрат або цінові складові, і, таким чином, ціна продажу товару у такій країні не відображає його справжньої ціни.

Антисубсидійні заходи. Антисубсидійні заходи регулюються Регламентом 2026/97¹ і полягають у компенсації прямого чи непрямого субсидування виробництва, виготовлення, експорту або транспортування будь-яких товарів, випуск яких у вільний обіг тягне за собою заподіяння шкоди Співтовариству. Субсидія розглядається як така, коли надається або державою походження товару, або проміжною країною, з яких товар експортується до ЄС. Субсидування вважається державним, якщо надається урядом або будь-якими органами публічної влади на території країни походження або експорту товару. Субсидування має надавати перевагу та має здійснюватися у формі фінансового вкладення в державі походження або експорту товару, тобто, коли:

а) має місце пряме, в тому числі приховане, переведення коштів (грант, позика, придбання акцій тощо) або відповідальності (наприклад, гарантія позики);

б) податок, який має справлятися, не справляється або не збирається (наприклад, при податковому кредиті як стимулюючому фіскальному заході);

в) на пільгових умовах надаються товари і послуги;

г) для забезпечення вищезазначених дій має місце фінансування чи гарантування приватних фондів або управління ними, коли при нормальних умовах таке забезпечення мало б здійснюватися безпосередньо публічною владою, причому така практика, відрізняється від тої, якої зазвичай дотримуються публічні влади. Субсидія може здійснюватися також у формі підтримання доходності або цінової підтримки.

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 2026/97 від 6 жовтня 1997 р. щодо захисту проти субсидованого імпорту з країн, що не є членами Європейського Співтовариства (О.Ж. 1997 L288).

Субсидія має надаватися окремому підприємству або галузі виробництва, або групі підприємств чи галузей, що знаходяться у сфері юрисдикції органу публічної влади, який надає субсидію. При визначенні субсидування як такого слід виходити, зокрема, з наступних умов: 1) інші підприємства чи галузі не мають доступу до субсидування; 2) немає встановлених чітких та обов'язкових критеріїв щодо автоматичного отримання субсидії або щодо її обсягу; 3) критерії субсидування не встановлено законом, підзаконним актом або іншим офіційним документом; 4) програми субсидування, якщо вони є, обмежуються певними підприємствами чи галузями; 5) переважне використання субсидій певними підприємствами чи галузями або надання їм субсидій у непропорційно великих обсягах; 6) надання субсидій або прийом заявок на субсидії на розсуд органу, що приймає заявки чи виносить рішення; 7) немає обмеження субсидування якимось конкретним географічним регіоном; 8) субсидія не має випадкового характеру; 9) експортування є головним чинником надання субсидії; 10) субсидування не відноситься до науково-дослідницької діяльності; 11) субсидія надається не для цілей розвитку охорони довкілля.

Субсидування має надавати вигоду. Критеріями вигоди для одержувача субсидії є наступне: а) у разі внесків до статутного капіталу, вони не відповідають звичайній практиці приватного інвестування на території країни походження або експорту товару; б) у разі позики є різниця у платі за неї порівняно з платою, яку одержувач мав би зазвичай сплатити на ринку комерційних позик; в) у разі гарантії позики є різниця у платі за отриману позику, порівняно з платою, яку одержувач мав би зазвичай сплатити на ринку комерційних позик, якби не було гарантії з боку органу публічної влади; г) винагорода за державне постачання товарів чи послуг є меншою або винагорода за державну закупку товарів є вищою за адекватну винагороду, тобто, за таку, яка відповідає умовам ринку в країні постачання чи закупки або в іншій країні, або умовам світового ринку (ціна, якість, доступність, ліквідність, перевезення тощо).

Компенсаційним інструментом є спеціальне мито. Види такого мита й процедура запровадження є аналогічними до антидемпінгового мита. Ставка мита на субсидовані товари встановлюється відповідно до розміру субсидії. Розмір субсидії визначається згідно з Регламентом, а також спеціальною інструкцією Європейської Комісії¹.

¹ Керівні вказівки Європейської Комісії з розрахунку суми субсидії в розслідуваннях щодо застосування компенсаційного мита (О.І. 1998 С394).

Заходи проти імпорту, що завдає шкоди, та "зростаючого" імпорту. Держави-члени ЄС є відкритими для імпорту товарів з інших країн. Разом з тим, встановлені законодавством Співтовариства заходи проти імпорту є оперативною відповіддю на ситуацію, коли імпорт певного товару зростає настільки за кількістю та/або за своїми умовами, що спричиняє чи загрожує спричинити серйозної шкоди виробникам Співтовариства. Заходи здійснюються за загальними та спеціальними правилами.

Загальні правила (Регламент 3285/94)¹ застосовуються щодо нетекстильних товарів походженням з будь-якої країни та деяких текстильних товарів і одягу (за спеціальним переліком) походженням з держав-членів СОТ. Причому заходи застосовуються не до окремих країн, а щодо всього імпорту вищезазначених товарів походженням з будь-яких вищезазначених країн. Заходами проти імпорту, що завдає шкоди, та "зростаючого" імпорту є "наглядові заходи" та "попередні захисні заходи". Цим заходам можуть передувати інформаційно-консультативна процедура та процедура розслідування.

Правила інформаційно-консультативної процедури зобов'язують держави-члени ЄС інформувати Європейську Комісію про необхідність застосування процедури розслідування або нагляду. Інформаційно-консультативну процедуру здійснює Консультативний комітет у складі представників держав-членів ЄС та представника Європейської Комісії. До функцій Консультативного комітету належать консультування щодо необхідності запровадження наглядових заходів чи попередніх захисних заходів, а також розгляд звітів Європейської Комісії про результати розслідувань.

Процедура розслідування запроваджується за результатами інформаційно-консультативної процедури. Метою процедури розслідування є встановлення наявності серйозної шкоди виробникам ЄС або її загрози. Під "серйозною шкодою" розуміється суттєве загальне послаблення стану "виробників Співтовариства", під "загрозою" — ясна неминучість серйозної шкоди, а під "виробниками Співтовариства" — в цілому виробники подібних або безпосередньо конкуруючих товарів у межах території Співтовариства або ті окремі виробники, чий загальний випуск подібних або безпосередньо конкуруючих товарів складає більшу частину загального виробництва цих товарів у Співтоваристві. Розслідування може тривати до 9 місяців (з можливістю продовження ще на 2 місяці), протягом яких має бути прийняте

¹ Регламент Ради Міністрів 518/94 від 22 грудня 1994 р. про спільні правила для імпорту (О.І. 1994 L349).

рішення про запровадження наглядових заходів чи попередніх захисних заходів або про припинення розслідування. Якщо протягом 9 місяців не має підстав прийняти таке рішення, розслідування має бути протягом місяця припинене.

Наглядові заходи запроваджуються рішенням Європейської Комісії у разі загрози того, що імпорту може зашкодити виробникам Співтовариства або якщо того "потребують інтереси Співтовариства". Наглядові заходи можуть запроваджуватися ще в період розслідування. Нагляд має попередній характер, хоча можливий і нагляд наступний (статистичний). Попередній нагляд полягає у тому, що випуск товару у вільний обіг можливий за умови видачі імпортеру Співтовариства на його запит уповноваженими органами держав-членів ЄС особливого супровідного імпортного документа, що має відповідати модельній формі, на будь-який обсяг товару і є дійсним у будь-якій іншій державі-члені. Цей документ має контрольний характер: якщо ціна або кількість імпортованого товару буде перевищувати 5% (за рішенням Європейської Комісії — 10%) відповідно ціну або кількість згідно з наглядовим документом, це може завадити випуску товару у вільний обіг. Рішення Європейської Комісії про запровадження нагляду може вимагати від імпортера пред'явлення сертифіката походження товару. Якщо запроваджено регіональні заходи нагляду, замість наглядового імпортного документа має бути пред'явлено дозвіл відповідної держави-члена ЄС. Строк дії наглядового документа — 6 місяців після закінчення півріччя, у якому наглядові заходи були запроваджені.

У якості "попередніх захисних заходів" Європейська Комісія застосовує:

а) обмеження строку дії наглядового документа;

б) запровадження імпортного дозволу для випуску товару у вільний обіг (наприклад, це може бути кількісне квотування).

Рада Міністрів може змінити або відкликати рішення Європейської Комісії, якщо питання щодо заходів було ініційоване державою-членом ЄС. За ініціативи Європейської Комісії заходи можуть запроваджуватися самою Радою Міністрів. Заходи не застосовуються до країн, що розвиваються, якщо їх частка імпорту цього товару не перевищує 3%.

"Попередні захисні заходи" запроваджуються, коли певний товар імпортується за наявності чинників, що завдають чи загрожують завдати серйозної шкоди виробникам Співтовариства: а) зростаючої кількості імпорту; б) певних умов імпорту. Щодо держав-членів СОТ заходи застосовуються за наявності одразу обох чинників. Заходи запроваджуються після попереднього проведення процедури розслідування. Однак, у разі екстрених випадків, коли шкода може стати непоправною або коли зроста-

ючий імпорт спричинив або загрожує спричинити серйозної шкоди, протягом не більше 200 днів може бути запроваджено тимчасові попередні захисні заходи без процедури розслідування. Тимчасові заходи полягають у застосуванні підвищених порівняно з існуючим рівнем ставок мита.

"Попередні захисні заходи" запроваджуються строком до 4 років з можливим подовженням (період загалом не може перевищувати 8 років, включно з тимчасовими заходами). Через рік після запровадження, заходи можуть бути лібералізовані, а через 3 роки — скасовані.

Вищезазначені правила щодо заходів проти імпорту, що завдає шкоди, та "зростаючого" імпорту не заважають державі-члену ЄС застосовувати: а) заборони, кількісні обмеження або наглядові заходи з міркувань захисту суспільної моралі, громадського порядку та державної безпеки, захисту здоров'я та життя людей, тварин чи рослин, захисту національних багатств, які мають художню, історичну чи археологічну цінність, захисту промислової та комерційної власності; б) спеціальні формальності щодо обміну іноземної валюти; в) формальності, запроваджені згідно з Договором про Співтовариство на виконання міжнародних угод.

Існує перелік "деяких інших країн", на які розповсюджуються особливі правила запровадження вищезазначених процедур та "попередніх захисних заходів" (Регламент 519/94 р.)¹. Поряд з Україною, до переліку включено Азербайджан, Білорусь, Казахстан, КНДР, Російську Федерацію, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. Підставою включення до переліку є юридично не сформульований показник — "країни з державною торгівлею" (*state-trading countries*), фактично ж мова йде про державну монополію у зовнішній торгівлі або наявність її суттєвих рудиментів. Підставою для виключення країни з переліку є, як показала практика, приєднання до СОТ.

Згідно із загальними правилами імпорту до ЄС, розслідування, що передують прийняттю можливих заходів, проводиться за умови заповідання серйозної шкоди або її загрози для відповідних виробників ЄС. Однак для товарів із країн переліку початок розслідування не ставиться у залежність від такої умови. Якщо, за загальними правилами, під час розслідування мають вивчатися тенденції імпорту та "інші чинники", що заповдіють шкоду, для країн переліку це вивчати необов'язково, —

¹ Регламент Ради Міністрів від 7 березня 1994 р. (Додаток I) про спільні правила для імпорту з деяких інших країн та скасування Регламентів 1765/82, 1766/82 і 3420/83 (О.Ж. 1994 L67).

висновок про наявність або загрозу заподіяння шкоди можна робити виходячи, як мінімум, тільки з тенденцій імпорту.

Введення додаткового наглядного імпортного документа щодо товарів "країн з державною торгівлею" може не пов'язуватися з тенденціями імпорту. За загальними правилами, для прийняття наглядових чи попередніх захисних заходів потрібно визначити наявність імпорту, що спричинив або загрожує спричинити шкоду виробникам ЄС, тоді як щодо товарів країн з зазначеного переліку такої вимоги немає, як немає й вимоги щодо тривалості тимчасових попередніх захисних заходів. Насамкінець, для товарів країн з переліку існує можливість запровадження обмежень строку дії будь-якого документа, необхідного для імпортних операцій (наприклад, ліцензії), а також можливість його відкликання, тобто заборони імпортної операції.

Спеціальні правила застосування заходів проти імпорту, що завдає шкоди, та "зростаючого" імпорту, передбачено для текстильних товарів походженням з країн, що не є членами СОТ. Правила диференціюються за групами країн та характером відносин країн з ЄС: деякі текстильні товари походженням з країн, які уклали двосторонні угоди з ЄС (Регламент 3030/93)¹, та текстильні товари походженням з інших країн (Регламент 517/94)², причому перша група має певні переваги порівняно з другою. Треба зазначити, що між Україною та Співтовариством діє угода про торгівлю текстилем³.

Заходи проти торговельних бар'єрів. Заходи проти іноземних торговельних бар'єрів охоплюють не тільки товари, а й послуги та забезпечують реалізацію прав на вільну торгівлю у ЄС відповідно до міжнародних торговельних правил. Ці заходи передбачено у відповідь на існування торговельних бар'єрів, що впливають на Спільний ринок Співтовариства, з метою усунення шкоди, яка ними спричиняється, або у відповідь на торговельні бар'єри, які впливають на ринок іншої країни, з метою усунення створених ними несприятливих торговельних наслідків (Регламент 3286/94)⁴.

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 3030/93 від 12 жовтня 1993 р. про спільні правила для імпорту деяких текстильних товарів з інших країн (О.Ж. 1993 L275).

² Див.: Регламент Ради Міністрів 517/94 від 7 березня 1994 р. про спільні правила для імпорту текстильних товарів з деяких інших країн, що не підпадають під двосторонні угоди, протоколи чи інші домовленості або під інші спеціальні імпортні правила Співтовариства (О.Ж. 1994 L67).

³ Див.: Угода між Європейським Співтовариством та Україною про торгівлю текстильною продукцією від 5 травня 1993 р. // www.nau.kiev.ua.

⁴ Див.: Регламент Ради Міністрів 3295/94 від 22 грудня 1994 р., яким встановлюються процедури Співтовариства у сфері спільної торговельної політики для забезпечення додержання прав Співтовариства згідно з міжнародними торговельними правилами, зокрема, правилами, встановленими під егідою СОТ (О.Ж. 1994 L349).

Під "торговельними бар'єрами" розуміється будь-яка торговельна практика, яку прийнято в іншій країні і яка є, з точки зору міжнародних норм, неприпустимою або такою, що дає право заінтересованій стороні на усунення її дії. Шкодою вважається будь-яка матеріальна шкода галузі виробництва Співтовариства, яку завдає або загрожує завдати торговельний бар'єр щодо будь-якого товару чи послуги на Спільному ринку Співтовариства. Несприятливими торговельними наслідками вважаються ті, до яких торговельні бар'єри призводять чи загрожують призвести підприємства Співтовариства щодо товарів або послуг на ринку будь-якої іншої країни і які мають матеріальний вплив на економіку Співтовариства або будь-якого регіону Співтовариства чи сектору економічної діяльності Співтовариства.

Під "галуззю виробництва Співтовариства" треба розуміти: а) всіх "комунітарних" виробників або постачальників товарів чи послуг ідентичних або подібних до товару чи послуги, які є об'єктом торговельного бар'єру, або конкуруючих з таким товаром чи послугою; або б) усіх "комунітарних" виробників або постачальників товарів чи послуг, які є споживачами чи переробниками товару або споживачами чи користувачами послуги, що є об'єктом торговельного бар'єра. У будь-якому разі до галузі виробництва Співтовариства належать усі виробники чи постачальники, чиє сукупне виробництво становить більшу частину виробництва товарів чи послуг, що є об'єктом торговельного бар'єра.

Поняття "підприємство Співтовариства" означає компанію чи підприємство, створені відповідно до законодавства держави-члена ЄС, яка має зареєстрований офіс, центральну адміністрацію або переважне місце ведення бізнесу у межах Співтовариства і безпосередньо пов'язана з виробництвом товарів чи постачання послуг, які є об'єктом торговельного бар'єра.

Будь-яка фізична, юридична особа чи асоціація, що не має статусу юридичної особи, які представляють певну галузь виробництва Співтовариства і вважають, що їм завдано шкоди в результаті торговельних бар'єрів, які впливають на Спільний ринок Співтовариства або іншої країни, мають право на подання скарги. Звернення (скаргу) з цих обставин може подати і держава-член ЄС. Скарга (звернення) подається до Європейської Комісії, яка повинна, як правило, не пізніше 45 днів з дня подання винести рішення щодо відкриття процедури перевірки. Процедурі перевірки передують консультативна процедура, яку здійснює Консультативний комітет у складі представників держав-членів ЄС та Європейської Комісії, завданням якого є розгляд питань, пов'язаних із торговельними бар'єрами, та надання письмових та усних консультацій державам-членам ЄС та Європейській Комісії.

Процедура перевірки відкривається Європейською Комісією за умови, що скарга (звернення) є достатньо доказовою. Про початок процедури публікується в офіційному виданні ЄС, приймаються інші заходи з метою надання усіма заінтересованими особами відповідної інформації, проводяться за необхідності перевірки у інших країнах (за відсутності заперечень з їх боку), заслуховуються заінтересовані сторони (за їх бажанням). За результатами перевірки Європейська Комісія, як правило, не пізніше 5 місяців, але у всякому разі не пізніше 7 місяців з дня оголошення про початок процедури перевірки має скласти звіт та направити його до Консультативного комітету.

Процедура перевірки припиняється, якщо немає підстав для "дій на відповідь", та призупиняється, якщо інші країни вживають до заходів, які є "такими, що задовольняють" і, отже, не дають підстав для "дій" з боку Співтовариства, але за умови нагляду за реалізацією цих заходів. Процедура призупиняється і в разі початку переговорів Співтовариства з заінтересованими іншими країнами. За відсутності підстав для проведення перевірки захисні заходи здійснюються без цієї процедури.

Європейська Комісія має право запровадити такі захисні заходи:

а) призупинення або відкликання будь-яких поступок, які було надано в результаті міжнародних торговельних переговорів (наприклад, поступок в рамках ГАТТ);

б) підвищення існуючих митних тарифів або введення додаткових платежів на імпорт (репресивне мито);

в) запровадження кількісних обмежень або будь-яких інших заходів, що змінюють умови імпорту або експорту, або іншим чином впливають на торгівлю з іншою країною, про яку йдеться. Рішення повинні бути обґрунтованими та підлягають опублікуванню в офіційному виданні ЄС.

Якщо Співтовариство має зобов'язання щодо міжнародних процедур консультацій чи вирішення спорів, захисні заходи запроваджуються після закінчення цих процедур та з урахуванням їх результатів. Рішення про запровадження захисних заходів приймається Радою Міністрів протягом 30 робочих днів з дня отримання пропозиції від Європейської Комісії.

10.4. Регулювання кількісних обмежень

Регулювання кількісних обмежень імпорту до ЄС здійснюється в рамках спільної політики квотування та ліцензування. Кількісні обмеження є одним з дієвих захисних заходів нета-

рифного регулювання експорту з ЄС (наприклад, при критичному дефіциті певних товарів в ЄС) або імпорту до ЄС (заходи проти імпорту, що завдає шкоди "зростаючого" імпорту та заходи проти торговельних бар'єрів), а тому заслуговують окремої уваги. Правовою основою цього є Регламент 520/94, який встановлює "комунітарну процедуру" адміністрування кількісних квот¹.

Як правило, квоти мають розподілятися між заявниками одразу ж після відкриття, хоча можливий їх розподіл поступово декількома траншами. За загальним правилом, якщо встановлено квоту для певних товарів, їх експорт або випуск у вільний обіг при імпорті обумовлюються наявністю імпоротної або експортної ліцензії. Така ліцензія надається імпортеру чи експортеру адміністративним органом, визначеним державою-членом ЄС. Про відкриття квот публікується в офіційному виданні ЄС із зазначенням методу розподілу квот, умов, що висуваються до ліцензійних заявок і часу їх подання та переліку національних органів, куди такі заявки надсилаються. Усі імпортери та експортери Співтовариства, незалежно від місця їх заснування у Співтоваристві, можуть подати до компетентного органу будь-якої держави-члена ЄС за їх вибором одну заявку на кожну квоту. Видача ліцензії може обумовлюватися гарантією або іншим забезпеченням. Як правило, ліцензія діє на всій території Співтовариства незалежно від місця імпорту чи експорту, але у деяких випадках може обмежуватися певним регіоном тієї чи іншої держави-члена ЄС. Період дії ліцензії становить 4 місяці. Ліцензії мають, як правило, іменний характер і не можуть передаватися іншим особам.

Адміністрування квот здійснюється такими методами (або їх комбінацією):

а) метод, базований на традиційних торговельних потоках;
б) метод, базований на черговості, відповідно до якої подавалися заявки (принцип "хто перший прийшов, першим й обслуговується");

в) метод, за яким квоти розподіляються пропорційно кількості товарів, зазначеній у заявках.

Метод базований на традиційних торговельних потоках полягає в тому, що при розподілі одна частина квоти резервується для традиційних імпортерів чи експортерів, а друга відкладається для інших імпортерів чи експортерів. Як традиційні розгляда-

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 520/94 від 7 березня 1994 р., яким встановлюється процедура Співтовариства щодо адміністрування кількісних квот (О.Ж. 1994 L66).

ються імпортери чи експортери, що протягом минулого ("довідкового") періоду імпортували до Співтовариства або експортували з нього товари, які на разі підпадали би під таку квоту.

Європейська Комісія на основі узагальнення інформації від держав-членів про подані там заявки встановлює наступні критерії, згідно з якими задовольняються заявки традиційних імпортерів чи експортерів:

а) якщо сукупний обсяг заявок є рівним або меншим за розмір частини квоти, зарезервованої для традиційних імпортерів чи експортерів, заявки задовольняються повністю;

б) якщо сукупний обсяг заявок перевищує розмір, зарезервований для традиційних імпортерів чи експортерів, заявки останніх задовольняються на пропорційній основі відповідно до частки кожного заявника у загальному обсязі імпорту чи експорту за "довідковий" період;

в) коли обсяги, що розподіляються, є більшими за заявлені, надлишкова кількість має бути знову розподіленою.

За методом черговості розподіляється частина квоти, відкладена для "нетрадиційних" імпортерів чи експортерів. Такий же метод застосовується у випадку, якщо від традиційних імпортерів чи експортерів не отримано жодної заявки, то інші заявники отримують доступ до "традиційної" частини квоти. При застосуванні методу черговості Європейська Комісія визначає кількість, на яку імпортери чи експортери мають право, доки квоту не буде вичерпано. Коли користувачі ліцензій імпортували чи експортували усю кількість, на яку отримали ліцензію, вони вправі подати нову ліцензійну заявку. Процедура повторюється, доки квоту не буде вичерпано. Задля рівності можливостей усіх заявників Європейська Комісія вказує дату та час, коли буде відкрито доступ до квоти, у об'яві про відкриття квоти або доступу до нерозподіленого залишку.

При застосуванні методу розподілу квоти пропорційно заявленим кількостям держави-члени ЄС інформують Європейську Комісію щодо кількості та сукупного обсягу заявок. Європейська Комісія, у свою чергу, визначає обсяг квоти, згідно з якою уповноважені органи держав-членів ЄС у встановлені строки починають видавати ліцензії. Якщо сукупний обсяг заявок є рівним або меншим за розмір квоти, заявки задовольняються повністю. Якщо ж сукупний обсяг заявок перевищує обсяг квоти, вони задовольняються пропорційно кількостям, на які було подано заявки.

Питання, пов'язані з квотуванням та ліцензуванням, розглядаються Європейською Комісією та спеціальним комітетом у складі представників держав-членів ЄС та Європейської Комісії. Комітет розглядає надані Європейською Комісією про-

екти рішень про ті чи інші заходи, і формулює свою позицію та передає її до Європейської Комісії. Якщо остання не погоджується з позицією Комітету, вона відкладає своє остаточне рішення на строк до 1 місяця та інформує про це Раду Міністрів, яка, у свою чергу, вправі у цей строк винести своє остаточне рішення.

"Імплементативним" Регламентом 738/94¹ встановлено перелік компетентних органів держав-членів ЄС, докладний опис вимог до заявки, правила відкликання заявки, форми ліцензії та виписки з неї, заходи у разі надання неправдивої інформації, порушення умов видачі ліцензії.

Зазначені вище правила не застосовуються щодо текстильних товарів та щодо окремих товарів, коли кількісні обмеження встановлено або спеціальними положеннями законодавства Співтовариства, або у договірному порядку з окремими країнами. Так, наприклад, угодою від 29 липня 2005 р. встановлено кількісні обмеження українського експорту до ЄС деяких видів сталевих прокатів², а відповідно до цієї угоди Регламентом 1871/2006 визначено перелік видів прокату та квоти на 2007 р., форму сертифікату походження товарів тощо³.

Контрольні питання

1. Які відносини регулює торговельне право Співтовариства?
2. Назвіть види кількісних обмежень щодо експорту товарів з ЄС.
3. Які країни можуть бути користувачами режиму генералізованих тарифних преференцій?
4. За яких умов у процесі визначення антидемпінгового мита щодо товару, який імпортується до ЄС, застосовується як чинник категорія "країна-сурогат"?
5. Які країни розглядаються як "країни з державною торгівлею" при здійсненні заходів проти імпорту до ЄС, що завдає шкоди, та проти "зростаючого" імпорту до ЄС?

¹ Див.: Регламент Європейської Комісії 520/94 від 30 березня 1994 р., яким встановлюються деякі правила для імплементативного Регламенту Ради Міністрів, яким встановлюється процедура Співтовариства щодо адміністрування кількісних квот (О.І. 1994 L87).

² Див.: Угода між Урядом України та Європейським Співтовариством про торгівлю деякими сталеливарними виробами від 29 липня 2005 р. — <http://zakon.rada.gov.ua>

³ Див.: Регламент Ради Міністрів 1870/2006 від 11 грудня 2006 р. щодо торгівлі деякими сталеливарними виробами між Співтовариством та Україною (О.І. 2006 L360).

Тема 11

СПІЛЬНА МИТНА ПОЛІТИКА ТА МИТНЕ ПРАВО СПІВТОВАРИСТВА

На сьогоднішній день спільна митна політика є однією з ключових політик Співтовариства, оскільки саме економічне об'єднання через створення митного союзу, спочатку для декількох видів товарів, а згодом і загального стало основою європейських інтеграційних процесів та першою з трьох "опор" будівництва ЄС.

Уже в рамках Європейського Співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС) його основою як першого з європейських Співтовариств було саме створення зони вільної торгівлі щодо 2 видів товарів — вугілля та сталі. Нормами ст. 4а Договору про створення ЄСВС визначалося, що "товарообіг вугілля та сталі між країнами, що об'єднуються, буде негайно звільнено від усіх митних зборів". Спільний ринок вугілля та залізної руди почав функціонувати з 19 лютого 1953 р., а спільний ринок сталі — з 1 травня того ж року.

Вже 28 листопада 1953 р. з огляду на ефективність шойно створеного Спільного ринку щодо вугілля та сталі на зустрічі 6 країн-членів ЄСВС засновано міжурядову конференцію щодо розробки проекту створення Європейського Економічного Співтовариства, а 1 червня 1955 р. на конференції ЄСВС в м. Месіна (Італія) прийнято остаточне політичне рішення щодо поширення процесу економічної інтеграції на всі сектори економіки. Результатом стало підписання Договору про Співтовариство, основною метою якого було проголошено створення митного союзу. Саме митний союз в рамках ЄЕС фактично став ключовим у формуванні того інтеграційного об'єднання, яким на сьогоднішній день є ЄС.

Наразі Спільна митна політика Співтовариства базується на групі норм установчих угод, насамперед Договору про Співтовариство. При цьому такими нормами визначається декілька основних напрямів Спільної митної політики Співтовариства.

Так, одним з найважливіших напрямів Спільної митної політики ЄС є забезпечення функціонування митного союзу, що включає забезпечення вільного руху товарів всередині митного союзу та застосування спільного митного тарифу та нетарифних обмежень щодо товарів, походженням з інших країн. Основні принципи цього напряму Спільної митної політики Співтовариства визначаються ст.ст. 25-31 Договору про Співтовариство.

Другий напрям, що має зовнішнє спрямування, полягає у проведенні Спільної торговельної політики Співтовариства по відношенню до інших країн, (ст.ст. 131—134 Договору про Співтовариство). Зокрема, передбачається що створенням митного союзу між собою, держави-члени ЄС мають на меті сприяння, відповідно до спільних інтересів гармонічному розвитку світової торгівлі, прогресивному скасуванню обмежень щодо міжнародної торгівлі та зниженню митних бар'єрів. Спільна торговельна політика Співтовариства повинна базуватися на єдиних принципах, що в основному стосується змін у ставках митних тарифів, укладання тарифних і торговельних міжнародних угод, досягнення уніфікації в заходах щодо лібералізації, експортної політики та заходів торговельного захисту, що застосовуються у випадках демпінгу та субсидій.

Нарешті третій напрям — співробітництво в митній сфері. Норми Договору про Співтовариство чітко окреслюють рамки цього співробітництва. Згідно зі ст. 135 Договору про Співтовариство, Рада Міністрів, відповідно до процедури, повинна вживати заходів щодо підсилення митного співробітництва між державами-членами ЄС та Європейською Комісією. На практиці це співробітництво знайшло вираження у прийнятті значного масиву нормативно-правових актів, що встановили уніфіковані митні правила та процедуру для держав-членів ЄС. Разом з тим норми ст. 135 Договору про Співтовариство прямо передбачають, що митне співробітництво не стосується застосування національного кримінального законодавства та законодавства про адміністративну відповідальність, залишаючи ці питання на вирішення державам-членам ЄС.

Свій формальний вираз спільна митна політика Співтовариства знаходить в нормативно-правових актах Співтовариства, які формують митне право Співтовариства. Розглядаючи генезис митного права Співтовариства, необхідно назвати 2 міжнародних переговорних процеси, які багато в чому визначили зміст і принципи формування митних відносин в рамках ЄС.

Першим таким процесом були багатосторонні міжнародні переговори щодо створення Міжнародної Торговельної Організації (МТО) під егідою ООН, які відбулися у 1946—1948 роках. Більшість держав-майбутніх членів ЄС були учасниками цього переговорного процесу. І хоча проект створення МТО не був реалізований, підписана за результатами засідань Підготовчого комітету 30 жовтня 1947 р. Генеральна угода з тарифів і торгівлі фактично визначила принципи митного регулювання у післявоєнний період, а її положення стали частиною митного законодавства Співтовариства. Крім того, прийняті західно-європейськими країнами відповідно до ГАТТ тарифні поступки

стали основою під час формування ставок Єдиного митного тарифу Співтовариства. На сьогодні день деякі норми угод ГАТТ/СОТ мають пряму дію або є тісно інтегрованими у вторинне право Співтовариства.

Іншим таким визначальним переговорним процесом був так і нереалізований проект зі створення Європейського Митного Союзу у 1947—1949 роках. Але на той час європейські країни виявили неготовність до створення наднаціонального права, яке б регулювало митні відносини. Все ж робочою групою з Європейського Митного Союзу у складі Митного та Економічного комітетів були розроблені проекти конвенцій, які стали основою для створення у 1952 р. Ради Митного Співробітництва (РМС) (нині Всесвітня Митна Організація (ВМО)¹. Згодом положення Конвенції РМС широко використовувалися у правовому регулюванні митних відносин Співтовариства, варто лише зазначити, що саме конвенціями РМС визначаються номенклатура Єдиного митного тарифу Співтовариства, співробітництво у боротьбі з порушеннями митних правил, цілий ряд митних режимів тощо.

Але безпосередньо митне право Співтовариства за своїми цілями і завданнями істотно відрізняється від права вищезазначених міжнародних міжурядових організацій. Наприклад, якщо звернутися до діяльності ВМО, то її функції, як визначено у ст. 3 Конвенції про заснування РМС, характеризуються наступними завданнями: вивчати та досліджувати різні аспекти митного співробітництва, готувати проекти конвенцій, давати рекомендації щодо єдиного застосування конвенцій тощо. Тобто, мова йде суто про питання співробітництва між державами та встановлення загальноприйнятних стандартів митних процедур.

Аналогічно не виходить за рамки звичайного розуміння міжнародного публічного права і найбільш успішний багатосторонній проект ХХ ст. — багатостороння торгівельна система ГАТТ/СОТ. Так, згідно з ч. 1 ст. 2 Угоди СОТ ця організація повинна забезпечити "загальну інституціональну основу для здійснення торгівельних відносин між її членами з питань, що належать до угод та пов'язаних з ними юридичних документів, включених до додатків до цієї Угоди"².

¹ Див.: Конвенція про створення Ради митного співробітництва підписана у Брюсселі 15 грудня 1950 року.

² Див.: Маракеська угода про утворення Світової організації торгівлі. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 р. // Україна і Світова організація торгівлі: Збірник офіційних документів. — К., 2002.

На відміну від цих 2 ключових організацій з питань митного співробітництва, ст. 2 Договору про Співтовариство вказує, що Співтовариство має виконувати свої завдання через заснування єдиного ринку, економічного та валютного союзів, та через запровадження єдиної політики. Таким чином, на відміну від звичайної концепції міжнародного публічного права, яке покликано забезпечувати взаємовідносини між суверенними державами на рівній основі, наднаціональне право Співтовариства побудоване на відносинах інтеграції та координації дій держав-членів ЄС. Більше того, ЄС вважає, що зобов'язання держав-членів ЄС координувати свої дії випливає із самого факту їх вступу до ЄС. Окрім того формування права жодної міжнародної організації не залежить настільки від діяльності міждержавних інституцій, як це має місце в рамках ЄС.

У чому ж полягає предмет регулювання митного права Співтовариства? Адже через свій наднаціональний характер воно істотно відрізняється як від національного, так і від міжнародного митного права.

Національне митне право, як відомо, насамперед спрямоване на регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу переміщення товарів через митний кордон держави. Міжнародне митне право регулює відносини, що виникають між суверенними державами та окремими митними територіями з питань співробітництва в митній сфері.

Митне право Співтовариства, по-перше, є основою існування самого Співтовариства в цілому. Згідно з ч. 1 ст. 23 Договору про Співтовариство, Співтовариство базується на митному союзі, який охоплює всю торгівлю товарами та який включає заборону між країнами-учасницями мит на імпорт та експорт та всіх зборів, які мають еквівалентний ефект, та на прийнятті єдиного митного тарифу в їх відносинах з іншими країнами.

Крім того, згідно з ст. 1 Митного кодексу Співтовариства¹ (МКС) митні правила Співтовариства стосуються:

- 1) торгівлі між Співтовариством та іншими країнами;
- 2) товарів, які охоплюються установчими договорами ЄС.

Таким чином, можна визначити про те, що *митне право Співтовариства* як сукупність регіональних правових норм, які регулюють: 1) відносини щодо функціонування митного союзу Співтовариства; 2) відносини щодо торгівлі товарами між ЄС та іншими країнами; 3) відносини в митній сфері між ЄС в цілому і державами-членами та іншими країнами і міжнародними міжурядовими організаціями.

¹ Див.: Регламент 2913/92 від 12 жовтня 1992 р., що впроваджує Митний кодекс Співтовариства (О.Ж. 1992 L302).

Слід окремо наголосити, що питання боротьби з порушеннями митних правил та організації митних служб все ще залишаються у віданні окремих держав-членів ЄС. Більше того, в цій сфері значно більший вплив мають конвенції та інші документи ВМО.

Митні правила Співтовариства однаково застосовуються по всій митній території Співтовариства, якщо інше не передбачено міжнародними конвенціями або законодавством Співтовариства.

Окремі положення митних правил Співтовариства можуть застосовуватися за межами території Співтовариства у рамках структури правил, які контролюють певні сфери чи міжнародні конвенції.

Також необхідно відзначити особливий склад суб'єктів митного права Співтовариства, та й права Співтовариства взагалі. За цією ознакою воно також не є міжнародним або національним у класичному розумінні. Суб'єктами права Співтовариства виступають: держави-члени ЄС, інститути ЄС; фізичні особи, юридичні особи, національні органи влади, відомства та суди.

11.1. Джерела митного права Співтовариства

Як джерела первинного права Співтовариства міжнародні угоди мають виключне значення щодо формування митного права Співтовариства. Це, насамперед, стосується багатосторонніх торговельних угод СОТ і митних конвенцій, підписаних у рамках РМС, Європейської економічної комісії ООН тощо. Адже в багатьох випадках норми вищезазначених угод мають пряму дію в правовій системі Співтовариства, фізичні та юридичні особи мають право посилалися на ці норми, звертаючись до національних судів. Та й багато нормативно-правових актів Співтовариства містять посилання на певні багатосторонні угоди з митних питань.

Також слід виділити декілька ключових актів вторинного права Співтовариства з митних питань. До них, насамперед, слід віднести МКС. Цей нормативно-правовий акт був прийнятий Радою Міністрів 12 жовтня 1992 р., а набрав чинності з 1 січня 1994 р.

Для забезпечення правильного застосування МКС було прийнято Регламент про імплементацію МКС¹, або, як його ще

¹ Див.: Регламент 2454/92 від 11 жовтня 1993 р., який встановлює положення про імплементацію Регламенту 2913/92, що впроваджує Митний кодекс Співтовариства (О.І. 1993 L253).

називають Імплементацийний кодекс (ІК), який складається з більш ніж 700 статей і 100 окремих додатків. В ІК конкретизуються правила і положення МКС та наводяться форми уніфікованих документів, які використовуються митними службами держав-членів ЄС.

Слід зазначити, що досить часто помилково вважають, що прийняття МКС викликало якісні зміни у регулюванні митних відносин в рамках Співтовариства. Насправді, таке твердження не зовсім відповідає дійсності, адже МКС фактично є консолідацією правових норм, які вже досить довгий час діяли в рамках Співтовариства. Взагалі, лише офіційний перелік назв актів вторинного права Співтовариства з питань митного союзу та вільного руху товарів займає 70 сторінок тексту¹. Тож Радою Міністрів, з огляду на завершення до 31 грудня 1992 р. створення Внутрішнього ринку Співтовариства, прийнято рішення консолідувати основні норми, що регулюють митні відносини в рамках окремого МКС.

Іншим ключовим документом, безумовно, є Єдиний митний тариф Співтовариства. Окрім ставок мита Єдиний митний тариф Співтовариства містить інформацію про всі нормативні акти, що регулюють ввезення та вивезення товарів до митної території ЄС. Єдиний митний тариф Співтовариства видається Європейською Комісією щороку у 2 варіантах: 1) офіційне видання (англ. *Community customs tariff*) та інтегроване видання (англ. *Integrated tariff of the European Communities, TARIC*). Нині чинний Єдиний митний тариф Співтовариства прийнято Радою Міністрів 23 липня 1987 р., він набрав чинності з 1 січня 1988 р.².

11.2. Митний союз Співтовариства

Одним із головних завдань митного права Співтовариства є забезпечення функціонування Митного союзу, який об'єднав митні території держав-членів ЄС. Згідно з ст. 23 Договору про Співтовариство, основою Співтовариства є Митний союз, що охоплює всю торгівлю товарами і передбачає заборону імпорتنих та експортних мит і будь-яких рівнозначних зборів у

¹ Див.: Directory of Community legislation in force: 02 Customs Union And Free Movement Of Goods // Official Journal of the European Communities — 1.1.2006.

² Див.: Регламент 2658/87 від 23 липня 1987 р. про тариф і статистичну номенклатуру та про Спільний митний тариф від 23 липня 1987 р. (O.J. 1987 L256).

торговельних відносинах між державами-членами, а також встановлення спільного митного тарифу у їх відносинах з іншими країнами.

Митний союз, у розумінні п. 8 ст. XXIV ГАТТ, представляє собою "заміну декількох митних територій однією митною територією" в рамках ЄЕС, було сформовано на 1 липня 1968 р. по відношенню до промислових товарів. Правовою основою митного союзу є Договір про Співтовариство 1957 р. Створення Митного союзу було досягнуто реалізацією таких заходів, як: 1) усунення мит та еквівалентних зборів між державами-членами ЄС; 2) прийняття спільного зовнішнього митного тарифу; 3) усунення кількісних обмежень та еквівалентних заходів; 4) заборона захисту Внутрішнього ринку за допомогою внутрішніх податків та гармонізація в галузі опосередкованого оподаткування.

Усунення митних зборів відбувалося поступово, шляхом послідовного їх зменшення на 10% щоразу. Договір про Співтовариство набрав чинності 1 січня 1958 р., а перше зменшення ставок мит на 10% між державами-членами відбулося 1 січня 1959 р. Від початку програма ліквідації митних бар'єрів була розрахована на 10 років, до 31 грудня 1969 р., але завдяки її прискоренню формування Митного союзу завершилося з випередженням графіка вже до 1 липня 1968 р.

Необхідно зазначити, що на першому етапі свого існування Митний союз Співтовариства, а відповідно і єдині заходи тарифного і нетарифного регулювання, стосувалися лише промислових товарів. Питання, пов'язані з імпортом та експортом продукції сільського господарства, регулювалися документами, прийнятими в рамках Спільної сільськогосподарської політики (англ. *common agricultural policy*) і розглядалися окремо. Так, наприклад, платежі, які запроваджуються при ввезенні в ЄС продукції сільського господарства, називаються не "митом", а "сільськогосподарські збори", хоча на сьогоднішній день вони також є інтегрованими в Єдиний митний тариф Співтовариства.

11.3. Митна територія Співтовариства

На міжнародно-правовому рівні питання митної території визначається нормами Кіотської Конвенції, підписаної в рамках ВМО. Згідно з Кіотською Конвенцією митна територія — це територія, на якій застосовується митне законодавство Сторони, що домовляється¹.

¹ Див.: Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур, вчинена в Кіото 18 травня 1973 року. — Brussels: WCO Publications, 2000.

У той же час, у рамках ГАТТ (п. 2 ст. XXIV) митна територія розглядається як будь-яка територія, по відношенню до якої застосовуються окремі тарифи чи інші заходи регулювання торгівлі для значної частки торгівлі такої території з іншими територіями. Необхідно зазначити, що визначення, яке міститься в рамках ГАТТ, більше стосується випадків приєднання до цієї угоди певних територій, які не розглядаються як окремі держави, але мають автономію щодо митного регулювання. Таким чином, основним критерієм визначення митної території є встановлений Кіотською конвенцією принцип митної юрисдикції.

Згідно із ст. 3 МКС до митної території Співтовариства входять території всіх держав-членів ЄС та Князівства Монако, за певними винятками. Для території Данії такими винятками є Фарерські острови та Гренландія; для ФРН — острови Хельголанд і Бюзінген; для Іспанії — Сеута та Мелілья; для Франції — "заморські" території та території Сен-П'єру, Мікелону і Майоту; для Італії — міста Лівіньо та Кампіоне ді Італія, а також озеро Лугано. До митної території Співтовариства включаються також територіальні води, морські внутрішні води та повітряний простір держав-членів ЄС.

11.4. Основні принципи тарифного та нетарифного регулювання в Співтоваристві

На сьогоднішній день основні принципи тарифного та нетарифного регулювання в ЄС визначаються нормами Амстердамського Договору, згідно з якими внесено значні зміни в оригінальний текст Договору про Співтовариство 1957 р. Основною причиною внесення відповідних змін було те, що основні завдання Договору про Співтовариство вже були реалізовані, і нові редакції ряду статей закріплювали внесені зміни. Так, наприклад, такі дефініції як "відміна" по відношенню до тарифних та нетарифних обмежень замінялися термінами "заборона" тощо.

Таким чином, згідно з ст. 25 Договору про Співтовариство між державами-членами забороняються: мита на імпорт і експорт; збори, що мають еквівалентний ефект; митні збори фіскального характеру.

Ставки Єдиного митного тарифу Співтовариства встановлюються Радою Міністрів, що діє кваліфікованою більшістю, за поданням Європейської Комісії. Стаття 27 Договору про Співтовариство визначає основні принципи, якими Європейська

Комісія повинна керуватися під час розробки пропозицій щодо заходів митного регулювання на території ЄС. До таких принципів належать:

1) необхідність просування торгівлі між державами-членами та іншими країнами;

2) розвиток умов конкуренції всередині ЄС, наскільки це веде до покращення конкурентних можливостей;

3) потреби ЄС у постачанні сировини та напівфабрикатів;

4) необхідність уникнення спотворених умов конкуренції між державами-членами щодо промислових товарів;

5) необхідність уникнення серйозного розбалансування в економіках держав-членів і забезпечення раціонального розвитку виробництва та розширення споживання всередині ЄС.

Загальні питання встановлення всіх митних процедур вирішуються Європейською Комісією. Крім того, згідно з ст.ст. 247—249 МКС діє Комітет МКС, який складається з представників усіх держав-членів ЄС. Основними завданнями Комітету є: а) допомога Європейській Комісії у підготовці рішень з питань митного законодавства; б) ухвалення правил процедури відповідно до МКС та ІК; с) перевірка будь-яких питань, що стосуються митного законодавства, які виносяться на розгляд головою Комітету МКС або за вимогою представника держави-члена ЄС.

Що стосується нетарифного регулювання, то ст.ст. 28, 29 Договору про Співтовариство забороняють застосування кількісних обмежень і всіх заходів, що мають еквівалентний ефект відповідно на імпорт та експорт між державами-членами. Разом з тим, ст. 30 Договору про Співтовариство передбачає, що подібна заборона не стосується обмежень щодо імпорту, експорту чи транзиту товарів, які базуються на міркуваннях суспільної моралі, публічної політики або громадської безпеки, захисту здоров'я та життя людей, тварин чи рослин, захисту національних художніх, історичних або археологічних цінностей, захисту промислової або комерційної власності. Але подібні обмеження не повинні мати дискримінаційного характеру. Заходи нетарифного регулювання щодо товарів походженням з інших країн встановлюються відповідно до процедур Європейської Комісії.

Необхідно підкреслити величезне значення ЄСП в процесі розбудови Митного союзу Співтовариства. ЄСП своїми рішеннями значною мірою конкретизував положення відповідних норм установчих угод та зобов'язав окремі держави-члени відмінити ті або інші заходи обмеження торгівлі, які суперечили цим нормам. У цьому контексті найбільш відомою є справа *Van Gend en Loos vs. Nederlandse Administratie der Belastingen*, рішенням з якої було підтверджено принцип прямої дії поло-

жень Договору про Співтовариство щодо відміни мит між державами-членами ЄС¹.

Крім того, ЄСП відіграє велику роль у забезпеченні ліквідації окремих тарифних та нетарифних обмежень, особливо таких, що підпадають під визначення "які мають еквівалентний ефект". Відповідна судова практика почала формуватися відразу після завершення формування Митного союзу Співтовариства².

Важливим елементом функціонування Митного союзу Співтовариства стала гармонізація законодавства щодо непрямого оподаткування. До непрямих податків відносяться податки на продаж та споживання, насамперед акцизи та податок на додану вартість (ПДВ), які також стягуються з товарів, що ввозяться на митну територію ЄС. Різниця в непрямому оподаткуванні створювала істотні перешкоди щодо вільного руху товарів. Крім того, інститути ЄС були зацікавлені у встановленні стандартів у цій сфері, адже, наприклад, відсотки від зібраного державами-членами ПДВ були джерелом формування бюджету Співтовариства.

Необхідно зазначити, що між державами-членами ЄС у рамках Митного союзу були ліквідовані лише мита та кількісні обмеження. У той же час митні кордони між державами-членами фактично продовжували існувати. На них здійснювався митний контроль та митне оформлення товарів, з товарів стягувалися акцизні збори та ПДВ. Лише після 31 грудня 1992 р. зазначені процедури були значно спрощені та гармонізовані на рівні Співтовариства. У стягненні акцизів та ПДВ зараз діють 2 основні принципи: щодо товарів Співтовариства, це принцип "країни призначення", щодо імпортованих товарів — принцип "країни імпорту".

Безпосередньо ж заборона створення додаткових торговельних бар'єрів за рахунок внутрішнього оподаткування діє в рамках ЄЕС з 1 січня 1962 р. Згідно з ст. 90 Договору про Співтовариство жодна держава-член не буде обкладати прямо чи опосередковано продукцію інших держав-членів внутрішніми податками будь-якого характеру в розмірах, що перевищують пряме чи опосередковане оподаткування, якому підлягає аналогічна національна продукція. Крім того, жодна держава-член не буде обкладати продукцію інших держав-членів з метою опосередкованого захисту національної продукції.

¹ Справа 26/62, *Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* (1963) ECR 1, (1963) CMLR 105.

² Див. наприклад: Справу 7/68, *Commission v. Italy*, (1968) ECR 423 та Справу 8/74, *Procureur du Roi v. Dassonville* (1974) ECR 837.

11.5. Єдиний митний тариф Співтовариства

Завдання, які виконує Єдиний митний тариф Співтовариства під час переміщення товарів через митні кордони ЄС, визначаються в МКС. Так, згідно з ч. 1 ст. 20 МКС Збори для сплати митного боргу засновуються на Єдиному митному тарифі Співтовариства, а ч. 2 ст. 20 МКС передбачає, що інші заходи, призначені положеннями Співтовариства, у певних сферах торгівлі товарами, за необхідності, застосовуються відповідно до тарифної класифікації цих товарів. Таким чином, тарифна класифікація, що міститься в Єдиному митному тарифі Співтовариства, використовується для застосування заходів як тарифного, так і нетарифного регулювання.

Нині чинний Єдиний митний тариф Співтовариства прийнято Регламентом Ради Міністрів 23 липня 1987 р.¹, а чинності він набрав з 1 січня 1988 р. Прийняття цього тарифу було обумовлено змінами у міжнародно-правовому регулюванні класифікації товарів у митних тарифах. Попередній Єдиний митний тариф Співтовариства було засновано на Брюссельській номенклатурі, а новий — на Гармонізованій системі опису і кодування товарів.

Структура Єдиного митного тарифу Співтовариства визначається ч. 3 ст. 20 МКС та складається з 7 елементів.

Перші 2 елементи є товарними номенклатурами, що застосовуються в Співтоваристві, а саме: а) комбінована номенклатура товарів (КН) та б) "інші номенклатури, які повністю або частково ґрунтуються на КН", у цьому випадку йдеться про інтегровану товарну номенклатуру (*TARIC — Tarif integre des Communautes Europeennes*). Інші 5 елементів — різні види ставок мита, а також звільнень від ставок мита, які відповідають певним товарним позиціям товарної номенклатури.

Комбінована номенклатура Співтовариства побудована на основі Конвенції про гармонізовану систему опису і кодування товарів 1988 р., прийнятої в рамках ВМО. КН складається з 21 розділу, 99 глав, 1244 груп. Призначення розділів полягає у забезпеченні зручності користування номенклатурою. Основними критеріями класифікації товарів за розділами, главами та групами є матеріал або функції, які виконують товари. Як додатковий критерій використовується ступінь обробки товарів. Код КН складається з 8 цифр.

¹ Див.: Регламент 2658/87 від 23 липня 1987 р. про тариф і статистичну номенклатуру та про Спільний митний тариф від 23 липня 1987 р. (О.І. 1987 L256).

Згідно з Регламентом Ради Міністрів 2658/87 Європейська Комісія зобов'язана на базі КН скласти інтегровану товарну номенклатуру (TARIC). Цей тариф не поширюється на осіб, що переміщують товари через митні кордони ЄС, але використовується Європейською Комісією та компетентними органами держав-членів для реалізації заходів Співтовариства щодо імпорту, а також у необхідній мірі до експорту та торгівлі між державами-членами ЄС. Код TARIC налічує 11 цифр. Додаткові цифри призначені для позначення особливих торговельних засобів у вигляді тарифних пільг і преференцій, антидемпінгових, компенсаційних і захисних мит, особливих умов для нових членів ЄС, кількісних обмежень тощо.

Основними цілями використання КН та TARIC є: 1) стягнення мит; 2) позначення товарів, які підлягають обкладенню акцизами; 3) позначення товарів, які обкладаються ПДВ за зниженими ставками; 4) застосування імпорتنих і експортних нетарифних обмежень; 5) ведення зовнішньоторговельної статистики. TARIC публікується щороку в офіційному виданні ЄС, а також є доступним в електронному вигляді. КН та TARIC видаються мовами всіх держав-членів ЄС, але контрольними вважаються англійський та французький варіанти.

11.6. Види мит Єдиного митного тарифу Співтовариства

Розглядаючи класифікацію мит, встановлених Єдиним митним тарифом Співтовариства, можна виділити 2 окремі питання: класифікація мит за способом нарахування та класифікація безпосередньо за видом мита.

У світовій практиці вже давно сформувалися 3 види мит за способом нарахування: 1) *адвалерні*, які є найбільш поширеними в митних тарифах більшості держав-членів СОТ, ставка яких визначається у відсотках до митної вартості товару, що обкладається митом; 2) *специфічні*, ставка яких визначається у твердій грошовій сумі за одиницю товару, що обкладається митом; 3) *комбіновані*, які поєднують обидва види ставок; при чому під час митного оформлення виконується розрахунок і ставки у відсотках, і специфічної ставки. Та застосовується більша з них.

Залежно від застосування ставок мит до імпорту або експорту виділяють відповідно *ввізні* та *вивізні* мита, але необхідно зазначити, що практика застосування вивізних мит на сьогодні є мало поширеною.

Досить широко в рамках спільної аграрної політики Співтовариства застосовуються сезонні мита, які вводяться на період від 60 до 120 днів¹.

Нарешті, існує група так званих особливих видів мита, до яких відносяться *антидемпінгові, компенсаційні та захисні мита*, призначенням яких є захист товаровиробників Співтовариства від проявів недобросовісної або надмірної конкуренції, у вигляді демпінгового, субсидованого імпорту, або швидкозростаючого імпорту, якщо такий імпорт наносить чи загрожує нанести істотної шкоди промисловості Співтовариства. На сьогоднішній день в рамках СОТ створена система правил щодо порядку застосування подібних видів мит, яка передбачає проведення антидемпінгових, антисубсидійних або захисних розслідувань. В ЄС подібні розслідування проводяться Європейською Комісією, яка подає Раді Міністрів пропозиції щодо затвердження рішень про застосування відповідного мита. Процедури антидемпінгових, антисубсидійних або захисних розслідувань визначено регламентами Ради Міністрів: Регламентом 384/96, Регламентом 2026/97 та Регламентом про торговельні бар'єри 3286/94.

Ставки мит Єдиного митного тарифу Співтовариства є диференційованими. Нормами ч. 3 ст. 20 МКС передбачено 5 видів мит, які застосовуються.

По-перше, це ставки та інші нарахування, які застосовуються до товарів, що охоплюються комбінованою номенклатурою. Цей вид мит охоплює безпосередньо мита і сільськогосподарські збори та інші імпорتنі збори, що стягуються відповідно до спільної аграрної політики або відповідно до особливих угод щодо деяких товарів, які виробляються в результаті обробки сільськогосподарських продуктів.

Необхідно зазначити, що на сьогодні близько 99% ставок мит розвинутих країн, в тому числі і держав-членів ЄС, є пов'язаними згідно із зобов'язаннями про тарифні поступки в рамках СОТ, а їх середньозважена ставка не перевищує 5% (за винятком сільськогосподарських зборів)². Таким чином, абсолютна більшість ставок Єдиного митного тарифу Співтовариства є конвенційними за своєю сутністю, адже вони встановлені відповідно до міжнародних угод.

¹ Докладніше див.: *Ківалов С.В., Кормич Б.А.* Митна політика України. — Одеса: Юридична література, 2001. — С. 154—161.

² Див.: *World Trade Organization. Understanding The WTO.* — Geneva: WTO Publications, 2005. — P. 12—13.

По-друге, це пільгові тарифні заходи, передбачені зовнішніми угодами Співтовариства з окремими країнами чи групами країн, та які передбачають надання пільгового тарифного режиму.

У цьому випадку під "пільговим тарифним режимом" розуміється зниження ставки або утримання від стягнення імпортного збору. Пільговий тарифний режим може надаватися в рамках тарифної квоти або ж надаватися окремим товарам відповідно до їх природи та кінцевого використання.

По-третє, це пільгові тарифні заходи, ухвалені Співтовариством в односторонньому порядку щодо окремих країн, груп країн чи територій.

По-четверте, це автономні заходи з утримання, що передбачають зниження або скасування обкладення імпортними зборами для деяких видів товарів.

По-п'яте, це інші тарифні заходи, передбачені нормами Співтовариства.

Митне законодавство Співтовариства передбачає, що застосування тарифних пільг, передбачених пунктами (d), (e) та (f) ч. 3 ст. 20 МКС, можливе лише на основі розглянутого митними органами держав-членів клопотання, в якому доводиться, що товари відповідають умовам, необхідним для застосування пільг. Застосування тарифних пільг може обмежуватися тарифними квотами та тарифними лімітами, після вичерпання яких застосовують загальні ставки мит. Більш детально умови застосування тарифних пільг визначає ІК Співтовариства (розд. IV, гл. 2 "Пільгове походження товарів").

Крім того, щодо товарів, які ввозяться або пересилаються на митну територію ЄС фізичними особами, сукупна вартість яких не перевищує 350 євро та які не переміщуються з комерційною метою, застосовується "усереднені мита" у розмірі 3,5% від митної вартості товарів. Такі ж самі усереднені мита можуть застосовуватися до комерційних партій товарів, які належать до різних тарифних підгруп Єдиного митного тарифу Співтовариства з метою спрощення митного оформлення.

11.7. Визначення країни походження товарів

Важливим фактором у реалізації митної політики Співтовариства є визначення країни походження товару. Митне законодавство Співтовариства виділяє 2 види походження товарів — *непреференційне* та *преференційне*.

Згідно з ст. 22 МКС визначення походження товару необхідно для вирішення питань щодо: а) застосування до товарів пільгових тарифних заходів; б) застосування до товарів положень, окрім тарифних заходів, що ґрунтуються на законодавстві Співтовариства та стосуються торгівлі окремими видами товарів; в) підготовки та видачі сертифікату походження товарів.

Правила щодо визначення непреференційного походження товарів встановлено ст.ст. 23, 24 МКС. Згідно з зазначеними статтями товарами походженням із певної країни є: 1) товари, повністю отримані чи виготовлені в цій країні; 2) товари, що виробляються більше ніж в одній країні, вважаються виготовленими на території тієї країни, де вони підлягали кінцевій, суттєвій, економічно обґрунтованій обробці чи виробництву на підприємстві, спеціально обладнаному з цією метою, та які мають результатом виготовлення нового продукту або є важливою стадією виготовлення.

Походження товару не має значення, якщо товар знаходиться у вільному обігу в середині Внутрішнього ринку чи Митного союзу Співтовариства та якщо застосовується усереднена ставка мита, у разі якщо щодо товару не застосовуються захисні заходи, якщо такий вид товару звільняється від сплати мита згідно з правилами п. (f) ч. 3 ст. 20 МКС і якщо товар експортується з території ЄС без будь-яких експортних відшкодувань. Митні органи держав-членів ЄС можуть вимагати надання документа про походження товару (сертифікату походження) та вимагати інших доказів походження.

Питання видачі сертифікатів походження деталізовано в нормах ІК Співтовариства¹. Зокрема ІК Співтовариства виділяє 2 види сертифікатів походження: *універсальний сертифікат походження та сертифікат для сільськогосподарської продукції*.

Універсальний сертифікат походження (ст. 47 ІК) повинен відповідати наступним умовам: а) бути виданим відповідним органом державної влади або агентством, відповідним чином уповноваженим владою країни; б) містити всі відомості, необхідні для ідентифікації товару, на який його видано, а саме: вид товару, кількість упаковок, їх тип, нумерація і маркування, вага товару нетто і брутто, або кількість (об'єм); відправник товару; в) недвозначно вказувати країну походження товару, по відношенню до якого його видано. Якщо товар походить з країни-члена ЄС, в сертифікаті вказується, що товар походить з ЄС.

¹ Див.: Регламент Європейської Комісії 2454/93 від 2 липня 1993 р. (О.І. 1993 L253).

Сертифікат для сільськогосподарської продукції необхідний для продуктів походженням з інших країн та на які розповсюджуються особливі умови імпорту. Такий сертифікат діє упродовж 10 місяців. Зразки форм сертифікатів походження наводяться у спеціальних додатках до Імплементативного кодексу.

Правила щодо *преференційного походження товарів* встановлюють умови, які повинні бути виконані для передання товару під застосування пільгового тарифного режиму або пільгових тарифних заходів. Також під преференційним походженням товару прийнято розуміти товари, виготовлені в країнах, що розвиваються. Наразі ЄС застосовує тарифні пільги та преференції по відношенню більш ніж 200 країн та митних територій. Крім того, якщо товар походить з певного регіонального економічного об'єднання, всі члени якого користуються митними пільгами або преференціями в ЄС, застосовується принцип *регіональної кумуляції*, згідно з яким товар розглядається як такий, що походить з однієї митної території.

Іншим принципом є так звана повна кумуляція, яка застосовується щодо товарів походженням з країн, що підписали з Співтовариством угоди про створення зон вільної торгівлі. Подібні угоди діють між Співтовариством та Туреччиною, між Співтовариством та державами-членами ЄАВТ, до якої зараз входять Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія. Крім того, Співтовариство надає преференції товарам походженням з "окупованих територій" (Західний берег річки Йордан та сектор Газа), а також з республік колишньої Югославії (за винятком Сербії та Чорногорії).

11.8. Визначення митної вартості товарів

Важливе значення під час проведення митно-тарифного регулювання має механізм визначення митної вартості товару, на базі якої відбувається нарахування мита та інших податків, що стягуються з товару під час переміщення через митний кордон Співтовариства.

На сьогодні методи визначення митної вартості товарів в більшості країн уніфіковані на базі ст. VII ГАТТ 1994 р. МКС містить прямі посилання на положення цієї угоди. Визначення митної вартості товарів, що ввозяться на територію ЄС, регулюється ст.ст. 28—36 МКС та ст.ст. 141—181 ІК.

Основним методом визначення митної вартості є так званий *метод ціни угоди щодо цього товару*. Згідно з ст. 29 МКС митна вартість імпортного товару є ціною, яку фактично спла-

чено чи має бути сплачено за товар, який підлягає експорту на митну територію Співтовариства.

Визнання продавця та покупця пов'язаними між собою може негативно вплинути на ціну товару, але це не є достатньою підставою для незастосування метода ціни угоди. Необхідно довести, що пов'язаність сторін угоди впливає на її ціну. У випадках, коли одна особа є агентом, дистриб'ютором або концесіонером іншої, вони можуть і не визнаватися пов'язаними між собою.

В ч. 3 ст. 29 МКС визначаються додаткові критерії визначення ціни угоди, зокрема, передбачений обов'язок декларанта обґрунтувати заявлену митну вартість, а також необхідність урахування всіх виплат, зроблених покупцем на користь продавця товару.

У випадку, якщо неможливо визначити митну вартість товарів за ціною угоди, послідовно застосовуються методи визначення митної вартості, передбачені ст.ст. 30, 31 МКС, згідно з якими митна вартість товарів визначається на підставі 4 факторів.

Перший фактор — ціни ідентичних товарів за договорами купівлі-продажу з метою експорту до Співтовариства та експортованих приблизно в той самий час, що і такі товари. Згідно з п. 1 ст. 142 ІК ідентичними товарами є товари, виготовлені в одній країні, однакові у всіх відношеннях, включаючи фізичні характеристики, якість та репутацію. У випадку, якщо використовується ціна більш ніж однієї угоди щодо ідентичних товарів, митна вартість визначається на основі найнижчої ціни (п. 3 ст. 150 ІК).

Другий фактор — ціни подібних товарів за угодами купівлі-продажу з метою експорту до Співтовариства та експортованих приблизно в той самий час, що і такі товари. *Подібними товарами* називаються товари, які виготовлені в одній країні, мають подібні характеристики і компоненти (матеріали), що дозволяє їм виконувати однакові функції і бути комерційно взаємозамінними, враховуючи їх якість, репутацію і торговельну марку (п. 2 ст. 142 ІК).

Третій фактор — ціни за одиницю, за якою продаються ідентичні чи подібні імпортовані товари у Співтоваристві, у значних обсягах особам, що не пов'язані з продавцями. Згідно з п. 1 ст. 152 ІК при визначенні митної вартості за цим методом з ціни за одиницю товару виключаються: а) витрати на виплату комерційних винагород, звичайні набавки на прибуток та загальні витрати, пов'язані із продажем; б) звичайні витрати на транспортування і страхування на території Співтовариства; в) суми ввізного мита та інші податки і обов'язкові платежі, що підлягають сплаті у зв'язку з продажем у Співтоваристві.

Четвертий фактор – розрахункова вартість товарів, яка складається з: а) вартості чи ціни матеріалів і виробництва або іншої обробки, що застосовується під час виготовлення імпортованих товарів; б) величини прибутку та загальних витрат, які подібні тим, що звичайно відображаються під час продажу товарів того ж класу чи виду, що й товари, які оцінюються, та які виготовляються виробниками у країні експорту з метою експорту до Співтовариства; в) вартості чи собівартості транспортування та страхування до ввезення та митну територію Співтовариства.

Послідовність застосування факторів митної оцінки товарів означає, що кожен наступний фактор застосовується лише у випадку неможливості визначення митної вартості за попереднім фактором. За бажанням декларанта 3 та 4 фактори можуть застосовуватися у зворотній послідовності.

Нарешті, згідно з ст. 31 МКС у разі неможливості визначення митної вартості за всіма вищезазначеними методами, дозволяється застосування розумних засобів визначення митної вартості на підставі наявних даних Співтовариства, з урахуванням вимог ст. VII ГАТТ 1994 р., Угоди про застосування ст. VII ГАТТ та положень щодо визначення митної вартості МКС.

11.9. Митні режими Співтовариства

Особливе місце в митних правилах Співтовариства посідає проблема вибору відповідного митного режиму. Структура митних режимів Співтовариства дещо обумовлена специфікою Внутрішнього ринку Співтовариства.

Підведення товару під той або інший митний режим позначається терміном "випуск товарів", під яким розуміється зобов'язання митних органів держав-членів ЄС допустити товар для його використання (обігу) відповідно до обраної митної процедури після прийняття митної декларації.

У рамках МКС для визначення митного режиму товарів використовується 2 різних терміна: "дозволені форми використання" та безпосередньо "митний режим".

До дозволених форм використання МКС відносить такі дії з товарами, як:

- 1) підведення товару під процедуру митного контролю;
- 2) встановлення спеціальної митної зони;
- 3) реекспорт з митної території Співтовариства;
- 4) знищення товарів;
- 5) відмова на користь держави.

У цьому переліку необхідно відзначити такий вид режиму, як "поміщення товару під процедуру митного контролю". Цей вид митного режиму було введено з метою уніфікації процедур митного контролю та митного оформлення товарів незалежно від подальшої мети їх використання.

Безпосередньо терміном "митний режим" згідно з нормами МКС визначаються такі види митних режимів, як:

- 1) випуск товару у вільний обіг;
- 2) транзит;
- 3) митний склад;
- 4) переробка на митній території;
- 5) переробка під митним контролем;
- 6) тимчасові ввіз або вивіз;
- 7) переробка за межами митної території;
- 8) експорт.

Умова щодо обов'язкового застосування певного митного режиму товарів має ряд обмежень. Заборони та обмеження на використання тих або інших митних режимів можуть вводитися на підставі: захисту суспільної моралі, публічної політики або громадської безпеки, захисту здоров'я та життя людей, тварин чи рослин, захисту національних художніх, історичних або археологічних цінностей, захисту промислової або комерційної власності.

Обмеження на використання митних процедур також можуть виникати на підставі спільної аграрної політики та спільної торговельної політики Співтовариства, правил щодо контролю за обігом наркотичних і психотропних речовин та національного кримінального законодавства.

Стаття 84 МКС передбачає додаткову класифікацію митних режимів Співтовариства на 2 категорії. *Перша категорія*, це "режими, що застосовуються до товарів, що не належать Співтовариству". До товарів, що не належать Співтовариству, відносяться товари походженням з країн, що не є членами ЄС та які не пройшли процедуру митного оформлення, необхідну для їх вільного використання на території ЄС. До таких режимів належать: зовнішній транзит, митний склад, переробка на митній території із застосуванням системи тимчасової заборони, обробка під митним контролем, тимчасове ввезення. Ці режими дозволяють відкласти сплату мит за умови виконання встановлених правил.

Друга категорія має назву "митні режими з економічним впливом". До неї належать такі режими, як: митний склад, переробка на митній території, обробка товарів під митним контролем, тимчасове вивезення, переробка за межами митної території. Спільною особливістю митних режимів з економіч-

ним впливом є те, що їх застосування вимагає дозволу національних митних органів (ст. 85 МКС). Подібний дозвіл видається лише особам, які надають гарантії, необхідні для проведення митних процедур, або в тому випадку, якщо національні митні органи можуть наглядати та контролювати процедуру без введення адміністративних заходів, які не відповідають економічним потребам (ст. 86 МКС).

Дозвіл на реалізацію митного режиму з економічним впливом видається особам, зареєстрованим у Співтоваристві, за виключенням процедури тимчасового ввезення. Дозвіл не вимагається у випадках: поміщення товару на митний склад, що управляється митним органом, тимчасового ввезення особистих речей і товарів для спортивних цілей, тимчасового ввезення контейнерів і транспортних засобів.

Відповідні заяви подаються до митних органів за місцем знаходження заявника, або за місцем, де будуть проводитися дозволені операції з товарами. ІК передбачені форми необхідних заяв, які можуть подаватися в письмовій або електронній формі.

Зараз Європейською Комісією розробляється проект модернізації МКС. Одним з найважливіших напрямів цієї модернізації є розширення використання електронних систем декларування та контролю за товарами, введення систем управління ризиками, підвищення ефективності процедур митного контролю та оформлення. Така модернізація МКС пов'язана з імплементацією норм оновленої Кіотської Конвенції та Рамкових Стандартів із забезпечення безпеки та сприяння глобальній торгівлі¹, а також ряду інших правил і стандартів, прийнятих ВМО².

Контрольні питання

1. Назвіть основні напрями спільної митної політики Співтовариства.
2. Охарактеризуйте митний та імплементаційний кодекси Співтовариства.
3. Структура Єдиного митного тарифу Співтовариства і види мит згідно із законодавством Співтовариства.
4. Що таке комбінована номенклатура Співтовариства?
5. Що таке інтегрований тариф TARIC?

¹ Див.: Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade — Brussels: WCO Publications, 2005.

² Див.: Регламент Ради Міністрів № 1870/2006 від 11 грудня 2006 р. щодо торгівлі деякими сталеливарними виробами між Співтовариством та Україною (О. J. 2006 L360).

Тема 12

КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА СПІВТОВАРИСТВА

12.1. Поняття та функції права Співтовариства з конкурентної політики

Гармонізація законодавства держав-членів ЄС у сфері захисту конкуренції та становлення конкурентного права на рівні Європейського Співтовариства, перш за все, зумовлені провідною метою Співтовариства — створенням Внутрішнього ринку Співтовариства, який передбачає вільний рух між державами-членами товарів, послуг і капіталу, пересування осіб (ст. 14(2) Договору про Співтовариство). Тобто територія усього Співтовариства розглядається як один ринок, у межах якого товаровиробники усіх держав-членів можуть вільно та на однакових умовах здійснювати підприємницьку діяльність, а споживачі отримувати кращу можливість безперешкодно купувати продукцію у будь-якому місці Співтовариства де, на їх погляд, умови є найсприятливішими. Зважаючи на це, одним із завдань Співтовариства є усунення існуючих та заборона створення нових перешкод у торгівлі між державами-учасницями на території Спільного ринку Співтовариства, встановлення спільних правил гри у конкурентному середовищі для всіх учасників ринку. Отже, основною функцією конкурентної політики Співтовариства, у цьому розумінні, є забезпечення ефективного функціонування Спільного ринку Співтовариства.

У Договорі про Співтовариство неодноразово наголошується, що діяльність Співтовариства, спрямована на досягнення цілей, проголошених у ст. 2 Договору про Співтовариство, має базуватися на принципі відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією (ст. 4 Договору про Співтовариство). Відповідно до цього одним із напрямів діяльності Співтовариства визначається створення системи, яка б гарантувала забезпечення конкуренції у межах Спільного ринку Співтовариства.

Можна зробити висновок, що конкурентна політика Співтовариства окрім того, що виконує звичайну притаманну конкурентному праву роль — захист добросовісної конкуренції від неправомірних обмежень та спотворень, також є важливим чинником у досягненні інтегрованого Спільного ринку Співтовариства. Конкурентна політика розглядається як інструмент

досягнення економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності виробників Співтовариства не тільки на території ЄС, але і на світовій арені, забезпечення інтересів споживачів*. Одним із завдань конкурентної політики Співтовариства також визнається посилення єдності Спільного ринку Співтовариства шляхом усунення бар'єрів у торгівлі між державами-членами ЄС.

Основні положення про конкуренцію викладено у Договорі про Співтовариство (ст.ст. 81—89). Ці базові норми отримали подальшу деталізацію та тлумачення у вторинному законодавстві: Регламенті Ради Міністрів і Європейської Комісії, директиві Ради Міністрів, Парламенту чи Європейської Комісії. Важливу роль у розумінні конкурентних правил Співтовариства відіграють рішення ЄСП. Незважаючи на той факт, що конкурентне право є однією з найрозвиненіших та найбільш інтегрованих галузей права Співтовариства, конкурентні норми залишаються одними з найскладніших у застосуванні. Корисними, у цьому сенсі, є Повідомлення та Керівні Вказівки Європейської Комісії (англ. *Commission Notices, Guidelines*), в яких детально розтлумачений зміст багатьох понять та правил конкурентного права, наводяться практичні приклади та викладено позицію Європейської Комісії щодо порядку та процедури застосування норм конкурентного права Співтовариства. Хоча ці акти Європейської Комісії не є загальнообов'язковими для суб'єктів підприємницької діяльності ЄС, вони є обов'язковими для Європейської Комісії під час здійснення нею адміністративних процедур¹.

Конкуренція в межах Внутрішнього ринку Співтовариства може бути спотворена як через антиконкурентні дії держав-членів (наприклад, державні субсидії окремим підприємствам, завдяки яким ці підприємства отримують конкурентні переваги), так і через дії окремих підприємств (наприклад, поділ ринків, зловживання домінуючим становищем). Тому конкурентне право Співтовариства спрямоване на врегулювання від-

* Сприяння забезпеченню інтересів споживачів (через забезпечення можливості споживачів отримувати частку благ, що створюються Європейською економікою) як пріоритетна мета Європейської конкурентної політики визначена у XXXII Доповіді Європейської Комісії з конкурентної політики, с. 20—22 (XXXII Доповідь Європейської Комісії з конкурентної політики. — 2002, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003. — 350 с.).

¹ Див.: Справа T-9/92, *Automobiles Peugeot SA and Peugeot SA v. Commission of the European Communities* CFI (1993) ECR II-00493, параграфи 71—74; Справа T-380/94, *Association internationale des utilisateurs de fils de filaments artificiels et synthétiques et de soie naturelle (AIUFFASS) and Apparel, Knitting & Textiles Alliance (AKT) v. Commission of the European Communities* CFI (1996) ECR II-2169, параграф 57; Справа T-23/99, *LR AF 1998 A/S, formerly Logstor Ror A/S v. Commission of the European Communities* CFI (2002) ECR II-1705, параграф 360.

повідної діяльності як держав-членів так і окремих підприємств. Конкурентне право Співтовариства розвивається за основними 5 напрямками.

1. *Регулювання домовленостей між суб'єктами підприємництва.* Ці питання розглядаються у ст. 81 Договору про Співтовариство, яка забороняє, через несумісність із Спільним ринком Співтовариства, будь-які угоди між двома або більше суб'єктами підприємництва (рішення асоціацій підприємств), а також узгоджені дії (картельну практику), які можуть впливати на торгівлю між державами-членами та мають своєю метою або результатом запобігання, обмеження чи спотворення конкуренції у межах Спільного ринку Співтовариства.

2. *Регулювання діяльності суб'єктів підприємництва, які мають домінуюче становище на Спільному ринку Співтовариства.* Принципові положення викладено у ст. 82 Договору про Співтовариство, яка адресована підприємствам, що посідають домінуюче становище на Спільному Ринку або в межах його значної частини. Зловживання домінуючим становищем одним або кількома підприємствами є забороненим та визнається несумісним зі Спільним ринком Співтовариства, оскільки воно може вплинути на торгівлю між державами-членами.

3. *Регулювання концентрації суб'єктів підприємництва.* Основним актом Співтовариства, що містить правила здійснення контролю за концентрацією підприємств, є Регламент Ради Міністрів 139/2004¹, який також відомий як "Регламент про концентрацію підприємств". Концентрація може відбуватися через злиття раніше незалежних підприємств або поглинання одним іншого. У Регламенті про концентрацію підприємств наголошується на необхідність проведення докладного аналізу обставин кожної справи, так як концентрація підприємств є неоднозначним явищем, яке може мати як позитивні, так і негативні наслідки для Спільного ринку Співтовариства. Лише концентрація, що може призвести до значного погіршення ефективної конкуренції на Спільному ринку Співтовариства або суттєвій його частині через створення або посилення домінантного становища, визнається несумісною із Спільним ринком Співтовариства².

4. *Регулювання діяльності державних підприємств і підприємств, наділених спеціальними або виключними правами.*

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 139/2004 від 20 січня 2004 р. щодо контролю за концентрацією між суб'єктами підприємницької діяльності (Регламент Європейського Співтовариства щодо концентрації) (О.Ж. 2004 L24).

² Див.: Стаття 2 Регламенту 139/2004.

Стаття 86 Договору про Співтовариство забороняє приймати державами-членами антиконкурентні рішення стосовно державних підприємств і підприємств, наділених державою спеціальними або виключними правами. Так, ч. 1 ст. 86 Договору про Співтовариство зобов'язує держави-члени не застосувати нові заходи до вказаних підприємств, які б де-факто чи де-юре суперечили положенням, викладеним у ст.ст. 81—89 Договору про Співтовариство. Відповідно до ч. 2 ст. 86 Договору про Співтовариство діяльність підприємств, яким доручено обслуговування загальних економічних інтересів, або які є монополіями, що відповідно до свого характеру є прибутковими, підпадає під дію конкурентних правил Співтовариства доти, доки дотримання цих правил не перешкоджає виконанню особливих завдань, покладених на такі підприємства. Але, у будь-якому разі, обмеження розвитку торгівлі не має суперечити інтересам Співтовариства.

5. *Регулювання надання державної допомоги суб'єктам підприємництва.* Статті 87—89 Договору про Співтовариство визначають ключові положення з регулювання державного втручання в економіку шляхом надання підприємствам державної допомоги. Будь-яка допомога, що надається державою-членом або через державні ресурси у будь-якій формі, яка спотворює або загрожує спотворити конкуренцію шляхом сприяння певним підприємствам чи виробництву певної продукції, вважається несумісною із Спільним ринком Співтовариства, оскільки це негативно позначається на торгівлі між державами-членами ЄС.

12.2. Регулювання угод між суб'єктами підприємницької діяльності

У ст. 81(1) Договору про Співтовариство заборонено всі угоди між суб'єктами підприємницької діяльності ЄС* (англ. *undertakings*), рішення їх асоціацій та узгоджені дії (картельна практика), які можуть зашкодити торгівлі між державами-членами ЄС та які мають на меті (або наслідком) запобігання, обмеження або спотворення конкуренції в межах Спільного Ринку Співтовариства і, зокрема такі, що: а) прямо або опосередковано закріплюють ціни купівлі чи продажу або інші умови торгівлі; б) обмежують або контролюють виробництво, ринки, технічний розвиток або інвестиції; в) розподіляють ринки або джерела

* Щодо значення суб'єкт підприємницької діяльності ЄС див. тему 8.3.

постачання; г) застосовують неоднакові умови до рівноцінних операцій з іншими торгівельними партнерами, ставлячи їх таким чином у невідгідні умови конкуренції; д) зумовлюють укладання контрактів прийняттям іншими Сторонами додаткових зобов'язань, які за своїм характером або відповідно до комерційної практики не пов'язані з предметом такого контракту.

Відповідно до ст. 81(2) Договору про Співтовариство будь-які такі заборонені угоди, рішення або картельна практика автоматично вважаються недійсними. Слід зауважити, що наведений перелік не є вичерпним, антиконкурентними можуть бути визнані й інші угоди, дії та рішення.

При застосуванні ст. 81 та ст. 82 Договору про Співтовариство використовується так звана система заборон (англ. *prohibition system*), відповідно до якої будь-яке обмеження конкуренції підлягає забороні, окрім випадків, коли таке обмеження відповідатиме вимогам законодавчо встановлених виключень.

Стаття 81 Договору про Співтовариство розповсюджується лише на відповідні угоди між, якнайменше, 2 незалежними суб'єктами підприємницької діяльності. При цьому група суб'єктів підприємницької діяльності ЄС, в якій центральна керівна структура визначає загальну політику, та дочірні компанії не мають реальної комерційної автономії, вважається економічним союзом і, таким чином, визнається єдиним суб'єктом підприємницької діяльності¹. У деяких випадках декілька самостійних фірм може бути визнано єдиним суб'єктом підприємницької діяльності через існування міцних економічних зв'язків між ними. Найбільш поширеним прикладом цього слугують договори між головним підприємством та його філією. У подібних випадках ЄСП визнає такі договори локальними (тобто визнає їх не стільки договорами, скільки внутрішніми адміністративно-розпорядчими актами, які мають значення лише для такого формування), а відтак такими, що не підпадають під дію ст. 81(1) Договору про Співтовариство.

Стаття 81(1) Договору про Співтовариство не уточнює, чи підпадають під дію заборони антиконкурентні угоди суб'єктів підприємницької діяльності, які засновані за межами ЄС, визначаючи, що достатнім є той факт, що в результаті таких дій має місце запобігання, обмеження чи спотворення конкуренції в межах Спільного ринку Співтовариства. ЄСП з цього приводу дійшов висновку, що діяльність підприємств, заснованих за межами Співтовариства, може підпадати під дію заборони

¹ Справа T-102/92, *VIHO Europe BV v. Commission of the European Communities* (1995) ECR II-17.

ст. 81(1) Договору про Співтовариство, якщо антиконкурентні угоди таких підприємств виконуються в межах Спільного ринку Співтовариства, тобто спричиняють негативний ефект у рамках Спільного ринку Співтовариства¹. Цей підхід є проявом екстра-територіального принципу (англ. *extra-territorial principle*) або "доктрини ефекту" (англ. *effects doctrine*).

У законодавстві Співтовариства про конкуренцію під *договорами* розуміють будь-які письмові контракти, усні домовленості, договори, які укладено частково письмово, частково усно, та так звані "джентльменські угоди", що не мають форми контракту та не є юридично обов'язковими. При цьому останні, рівно як і "будь-яка усвідомлювана паралельна поведінка", визнаються узгодженими діями.

Заборона ст. 81 Договору про Співтовариство розповсюджується як на горизонтальні, так і вертикальні угоди. *Горизонтальні* — це угоди між суб'єктами підприємницької діяльності ЄС, які конкурують на одному рівні виробництва або дистрибуції, наприклад, угоди між виробниками або між оптовими чи роздрібними продавцями. *Вертикальні* угоди укладаються між суб'єктами, що діють на різних рівнях виробництва та дистрибуції товарів, наприклад, угоди між виробниками та дистриб'юторами, між постачальниками сировини та виробниками кінцевого продукту.

Узгоджені дії суб'єктів підприємницької діяльності розтлумачено ЄСП як "форму координації дій між суб'єктами підприємницької діяльності, що, не досягши стадії, коли укладається угода, замінює собою ризики, які пов'язані з конкуренцією"². При цьому такі дії є правопорушенням лише тоді, коли спричиняють довготермінове підвищення цін.

Рішення асоціацій є резолюціями уповноваженого органу асоціації (найчастіше це рада, що складається з представників усіх або більшості членів асоціації), які покладають певні обмеження та повноваження на членів та обмежують свободу їх дій.

Відповідно до *принципу ринкової інтеграції* усі перелічені вище угоди, рішення асоціацій та узгоджені дії суб'єктів підприємницької діяльності є предметом регулювання ст. 81(1) Договору про Співтовариство лише у випадку, коли вони можуть завдати шкоди торгівлі між державами-членами ЄС. Для визначення такої шкоди ЄСП застосовує спеціальний тест, за

¹ Див.: Об'єднані справи 89, 104, 114, 116, 117 і 125-129/85 *A. Ahlström Osake-yhtiö and others v Commission of the European Communities* (1988) ECR 5193.

² Див.: Справа 48/69, *ICI v. Commission* (1972) ECR 619, (1972) CMLR 557.

допомогою якого визначається, чи була "можливість передбачати з великим ступенем вірогідності на підставі об'єктивних даних, що угода може прямо чи непрямо, реально чи потенційно, вплинути на торгівлю між державами-членами ЄС". При цьому навіть у випадках, коли сторони угоди є представниками однієї держави-члена, існує можливість застосування ст. 81(1) Договору про Співтовариство, якщо такі угоди можуть створити додаткові обмеження конкуренції за національними ознаками та таким чином ускладнити фірмам з інших держав-членів ЄС доступ до визначеного ринку. Використання цього тесту дозволяє практично всі порушення в будь-якій частині Спільного ринку Співтовариства кваліфікувати як порушення режиму недискримінації між державами-членами ЄС. Відсутність спричинення шкоди торгівлі між державами-членами ЄС виключає можливість застосування ст. 81(1) Договору про Співтовариство, але норми національного конкурентного права можуть застосовуватись.

Законодавство Співтовариства про конкуренцію забороняє угоди, які запобігають, обмежують або спотворюють конкуренцію на Спільному ринку Співтовариства. При цьому до уваги беруться як антиконкурентні наміри сторін, так і реальний ефект, до якого призвела угода (навіть за умови відсутності відповідного наміру у сторін). В останньому випадку сторони не можуть посилалися на свою необізнаність або на некоректну юридичну пораду з цього приводу. При визначенні наявності негативного впливу на конкуренцію ЄСП застосовує принцип "економічного аналізу", що включає аналіз можливих наслідків угоди з економічної точки зору. Враховується вплив не лише на Спільний ринок Співтовариства, але й на ринки інших країн, оскільки недобросовісні суб'єкти підприємницької діяльності можуть використовувати зовнішніх партнерів і ринки для послаблення конкуренції в межах ЄС. Цей метод дозволяє виключити з числа заборонених угод ті, що формально підпадають під дію ст. 81(1) Договору про Співтовариство, але, завдяки незначній частці ринку учасників таких відносин, не завдають суттєвої економічної шкоди конкуренції, а відтак не суперечать цілям Спільного ринку Співтовариства. Крім того, у низці випадків такі угоди є єдиним засобом для дрібних компаній витримати конкуренцію, а відтак вважається, що вони позитивно впливають на стан ринку. Для вилучення угод малої значущості, що нездатні суттєво вплинути на торгівлю у Співтоваристві з під дії заборони ст. 81(1) Договору про Співтовариство Європейською Комісією було запроваджено принцип *de minimis*, який закріплено в Повідомленні про угоди малої значущості, що суттєво не обмежують конкуренцію відповідно до ст. 81(1)

Договору про Співтовариство¹. Згідно з цією доктриною, угода, що формально підпадає під дію ст. 81 Договору про Співтовариство, але яку укладено між суб'єктами підприємницької діяльності ЄС, чия сукупна частка не перевищує встановлений рівень, визнається дійсною. При цьому, для підприємств-конкурентів така частка на ринку не повинна перевищувати 10%, а у випадку укладення угоди між підприємствами, що не конкурують між собою — 15%. Для угод, що мають кумулятивний антиконкурентний ефект (якщо фірма є у секторі, де вже діє подібна мережа угод, з'являється висока частка ризику, що конкуренція може бути обмежена в результаті кумулятивного ефекту) — 5%. Щодо малих та середніх підприємств², то за загальним правилом вважається, що вони не здатні спричинити суттєву шкоду конкуренції між державами-членами ЄС.

Принцип *de minimis* не застосовується до угод щодо встановлення цін або розподілу ринків (англ. *hard-core restrictions*). Такі угоди майже завжди визнаються забороненими³.

Разом із розробкою концепції несумісних зі Спільним ринком Співтовариства угод створено інститут так званих *вилучень* (англ. *exemptions*). У ст. 81(3) Договору про Співтовариство передбачено, що, якщо комерційна угода формально порушує норми конкурентного права (тобто за формальними ознаками така угода підпадає під дію ст. 81(1) Договору про Співтовариство), але фактично призводить до поліпшення виробництва та розповсюдження продукції або сприяє економічному або технічному прогресу, внаслідок чого значну вигоду одержує споживач, і яка не покладає на підприємства надмірних обмежень та не дає можливості послабити конкуренцію, така угода підпадає під категорію "вилучень" та звільняється від застосування будь-яких заходів впливу з боку органів держав-членів ЄС та інститутів ЄС (тобто така угода цілком "вилучається" з-під дії заборон ст. 81(1) Договору про Співтовариство). Тобто заборонена угода є дозволеною за умови, що позитивний ефект від неї переважає над негативними антиконкурентними наслідками.

¹ Див.: Повідомлення Європейської Комісії про угоди малої значущості, які суттєво не обмежують конкуренцію відповідно до ст. 81 (1) Договору про Співтовариство ("*de minimis*") (О.Ж. 2001 С368).

² Див.: Рекомендації Європейської Комісії щодо визначення мікро, малих та середнього розміру підприємств від 6 травня 2003 р. (О.Ж. 2003 L 24).

³ Див.: Регламент Європейської Комісії 2658/2000 від 29 листопада 2000 р. про застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство до категорій угод щодо спеціалізації (О.Ж. 2000 L304); Регламент Європейської Комісії 2659/2000 від 29 листопада 2000 р. про застосування статті 81(3) Договору про Співтовариство до категорій угод про науково-дослідну діяльність (О.Ж. 2000 L304); Регламент Європейської Комісії 2790/1999 від 22 грудня 1999 р. про застосування статті 81(3) Договору про Співтовариство до окремих категорій вертикальних угод та узгоджених практик (О.Ж. 1999 L336).

При цьому мають бути виконані 4 умови (перші 2 — позитивні; останні 2 — негативні).

Перша умова — комерційна угода має сприяти поліпшенню виробництва або розповсюдженню товарів, або технічному чи господарському прогресу. Поліпшення або прогрес можуть проявлятися як відразу, так і через деякий час, що пов'язано із збільшенням обсягів виробництва, зміною системи розповсюдження (дистрибуції) товарів тощо.

Поліпшення можуть включати будь-які вдосконалення в сфері управління, усунення торгівельних бар'єрів, поліпшення якості продукції тощо. Поняття *прогресу* в праві Співтовариства досить розпливчате і передбачає більш кардинальні зміни системи товарообігу.

Друга умова — комерційна угода має гарантувати споживачам справедливую частку кінцевих благ. Під *споживачами* розуміються усі суб'єкти, які придбали товари на будь-якій стадії розповсюдження, як для власного споживання, так й для подальшого перепродажу, використання у виробництві тощо. Поняття блага включає не лише зниження ціни, але й збільшення кількості чи якості одиниць товару, поліпшення сервісу, тощо.

Третя умова — комерційна угода не повинна накладати на суб'єктів підприємницької діяльності ЄС обмеження, що є зайвими для задоволення позитивних умов. Ця негативна умова пов'язана з наслідками обмежень, що покладаються суб'єктами підприємницької діяльності одним на одного. Суб'єкти підприємницької діяльності мають довести, що ці обмеження є обґрунтованими та потрібними для досягнення цілей, вказаних у *позитивних умовах*. Нерідко мають місце випадки, коли угоди відповідають першим 2 умовам, але з приводу невідповідності третій отримують відмову у наданні індивідуальних вилучень.

Четверта умова — комерційна угода не повинна надавати суб'єктам підприємницької діяльності ЄС можливості усунення конкурентів щодо суттєвої частини певної продукції. Остання умова пов'язана з дією угод поза державою та потребує повного аналізу ринку, з урахуванням найближчих конкурентів, обсягів продажу (виробництва) товарів та інших чинників.

У 2003 р. система надання вилучень суб'єктам підприємницької діяльності ЄС зазнала значних змін. Відповідно до Регламенту Ради Міністрів 1/2003¹ ст. 81(3) Договору про Співтовариство та система вилучень, що нею передбачена, набули прямої дії у правових системах країн-членів. Так, починаючи з

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 1/2003 від 16 грудня 2002 р. щодо застосування правил стосовно конкуренції, викладених у ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство (О.Ж. 2003 L1).

1 травня 2004 р. суб'єкти підприємницької діяльності ЄС отримали право самостійно, без дозволу Європейської Комісії (як це передбачалось чинним раніше Регламентом 17¹) прямо застосовувати вилучення, передбачені ст. 81(3) Договору про Співтовариство у відповідних випадках. Такі зміни відбулися на підставі пропозицій Європейської Комісії щодо модернізації правил, що регулюють конкуренцію². Раніше чинна система дозволів (англ. authorization system) передбачала, що для отримання права користуватися певним вилученням необхідною була попередня нотифікація угоди до Європейської Комісії та отримання підтвердження Європейської Комісії щодо відповідності нотифікованої угоди критеріям, викладеним у ст. 81(3) Договору про Співтовариство. За умов нової системи (англ. *directly applicable exception system*), суб'єкт підприємницької діяльності, що укладає угоду, яка, на його думку, підпадає під заборону ст. 81(1) Договору про Співтовариство, має самостійно визначити, чи дотримані вимоги ст. 81(3) Договору про Співтовариство, які дозволили б застосувати ст. 81 Договору про Співтовариство в цілому. При цьому ризик неправильного визначення відповідності комерційної угоди критеріям ст. 81(3) Договору про Співтовариство цілком покладається на підприємства, які мають право звернутися за консультацією до Європейської Комісії або національних конкурентних органів. Окрім того, Європейська Комісія втратила монополію на застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство. Натомість таке право Регламентом 1/2003 надано національним конкурентним органам і національним судам, які покликані застосовувати поряд із конкурентними нормами національного права загальноєвропейські правила щодо конкуренції.

З метою допомогти суб'єктам підприємницької діяльності ЄС та представникам національних органів зорієнтуватися у нових умовах Європейська Комісія опублікувала розгалужений комплексний інформаційний пакет, так званий "пакет модерні-

¹ Див.: Регламент 17 щодо застосування ст.ст. 85, 86 Договору про Співтовариство (О.Ж. 1962 L13).

² Див.: Біла книга щодо модернізації правил щодо застосування ст.ст. 85, 86 Договору про Співтовариство (О.Ж. 1999 C132).

³ Див.: Керівні вказівки щодо роз'яснення концепції спричинення впливу на торгівлю, що закріплена у ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство (О.Ж. 2004 C101); Повідомлення про порядок розгляду Європейською Комісією скарг на підставі ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство (О.Ж. 2004 C101); Повідомлення про неформальні вказівки щодо розгляду нових питань, які виникають при розгляді окремих справ із застосування ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство (О.Ж. 2004 C101); Повідомлення щодо співпраці в рамках Мережі Органів з питань захисту конкуренції (О.Ж. 2004 C101); Повідомлення щодо співпраці між Європейською Комісією та судами держав-членів ЄС при застосуванні ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство (О.Ж. 2004 C101).

зації" (англ. *modernization package*)³, в якому роз'яснюються питання тлумачення ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство, порядок координації дій між Європейською Комісією та національними конкурентними органами і судами¹.

Ще під час дії попередньої системи надання вилучень Європейська Комісія зіткнулася із величезною кількістю індивідуальних заяв щодо звільнення від дії ст. 81(1) Договору про Співтовариство, тому Регламентом Ради Міністрів 19/65 із змінами, внесеними Регламентом 1215/99², Європейська Комісія отримала право видавати власні регламенти, які надають групові вилучення з під дії заборони ст. 81(1) Договору про Співтовариство для окремих груп угод (англ. *block exemption regulations*). Такі регламенти виключають певні категорії (блоки) угод певних секторів і/або категорій організацій, які відповідають умовам ст. 81(3) Договору про Співтовариство*. На підставі цих повноважень Європейська Комісія наразі надала декілька групових вилучень. Поза тим, певні групові вилучення було прийнято Радою Міністрів, яка також має право їх встановлювати. У цих документах точно зазначені умови, які повинні виконуватися для одержання користі від відповідної пільги. Головне практичне значення таких вилучень полягає в тому, що компанії, які відповідають встановленим вимогам, *автоматично* підпадають під дію вилучення і не повинні самотійно проводити оцінку своїх дій на відповідність критеріям ст. 81(3) Договору про Співтовариство.

Таким чином, ст. 81 Договору про Співтовариство обмежує певну свободу підприємств стосовно договірних відносин. Встановлено досить жорсткі умови, яким мають відповідати угоди. За порушення хоча б однієї з них угоди визнаються такими, що не породжують юридичних наслідків для сторін. Проте очевидно, що встановлення обмежень у договірних відносинах не є самоціллю, а лише покликане забезпечити економічний та

¹ Див.: Регламент Європейській Комісії 773/2004 від 7 квітня 2004 р. щодо порядку проведення процедур Європейською Комісією відповідно до ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство (О.Ж. 2004 L123).

² Див.: Регламент Ради Міністрів 19/65 щодо застосування ст. 85(3) Договору про Співтовариство до окремих категорій угод та узгоджених практик (О.Ж. 1965 L36) та Регламент Ради Міністрів 1215/1999 від 10 червня 1999 р., що змінює Регламент 19/65 щодо застосування ст. 85(3) Договору про Співтовариство до окремих категорій угод та узгоджених практик (О.Ж. 1999 L148).

* Наприклад, окремі категорії вертикальних домовленостей (Регламент 2790/99 (О.Ж. 1999 L336/21), види горизонтальних угод (Регламент 2821/71 (О.Ж. 1971 L285/46), домовленостей щодо спеціалізації (specialization agreements) (Регламент 2658/2000 (О.Ж. 2000 L304/3), угод на проведення науково-дослідних робіт (Регламент 2659/2000 (О.Ж. 2000 L304/7), угод щодо передачі технологій (Регламент 772/04 (О.Ж. 2004 L123/11), домовленостей щодо дистрибуції та обслуговування автомобілів (Регламент 1400/02 О.Ж. 2002 L203/30).

технологічний прогрес, ефективне функціонування Спільного ринку Співтовариства. Тому право Співтовариства відходить від вузько-формального (безапеляційного) тлумачення норм права (заборона дій *per se*) і фактично вимагає приймати рішення про шкоду, яка завдається конкуренції на Спільному ринку Співтовариства, в кожному конкретному випадку, з урахуванням усіх обставин справи, правових та економічних чинників¹. Все більше довіри та свободи з цього питання надається самим суб'єктам підприємницької діяльності, але така свобода є збалансованою досить суворою відповідальністю і повноваженнями Європейської Комісії та національних органів на перевірку відповідної діяльності підприємств.

12.3. Регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що посідають домінуюче становище на Спільному ринку Співтовариства

Стаття 82 Договору про Співтовариство забороняє будь-яке зловживання одним чи кількома суб'єктами підприємницької діяльності їх домінуючим становищем на Спільному ринку Співтовариства або на суттєвій його частині через те, що суб'єкти підприємницької діяльності, які займають більшу в порівнянні з іншими частку ринку та мають значний обіг капіталу, можуть набагато краще використовувати своє становище для послаблення конкуренції та посилення власних позицій. Зловживання визнається несумісним зі Спільним ринком Співтовариства лише у разі, якщо воно може негативно вплинути на торгівлю між державами-членами ЄС. На відміну від ст. 81 Договору про Співтовариство, ст. 82 цього Договору не передбачає системи прямо застосовуваних вилучень або застосування концепції *de minimis*. Кожне підприємство, що займає домінуюче становище на відповідному ринку та має сумніви щодо розповсюдження заборони ст. 82 Договору про Співтовариство на його діяльність, може звернутися до Європейської Комісії чи конкурентного органу держави-члена за висновком з цього приводу.

За визначенням ЄСП, суб'єкти підприємницької діяльності займають домінуюче становище, коли мають можливість здій-

¹ Див.: Справа 5/69, *Volk v. Vervaecke* (1969) ECR 295.

снювати комерційну діяльність, не беручи до уваги своїх конкурентів, покупців та продавців. Тобто це таке становище, за якого вони мають реальну можливість встановлювати ціни чи контролювати виробництво або розповсюдження значної частини товарів. Як результат, такі суб'єкти отримують можливість здобути такі переваги, які б вони ніколи не отримали за відсутності домінуючого становища на Спільному ринку Співтовариства. Домінуюче становище суб'єкта підприємницької діяльності визначається в межах *відповідного ринку* (англ. *relevant market*) на підставі ретельного аналізу певних чинників (ринкова частка, доступ на ринок капіталу, рівень технологічного оснащення, володіння індустріальними ресурсами, наявність бар'єрів для конкурентів на вхід до відповідного ринку).

Першим кроком при визначенні наявності домінуючого становища є встановлення відповідного ринку. Відповідний ринок може бути представлено як відповідний товарний та географічний ринок. Під *відповідним товарним ринком* (англ. *relevant product market*) розуміють певні товари (послуги), з виробництва або розповсюдження яких суб'єкт підприємницької діяльності ЄС має домінуюче становище. Головним критерієм для визначення відповідного товарного ринку є так званий тест "*замінності*", на підставі якого суди визначають ступінь, за яким товари (послуги) можуть бути замінені іншими товарами (послугами), зважаючи на їх характеристики, ціни та мету використання¹. Наприклад, у справі *Hoffman La Roche*² (яка відома також як "справа про вітаміни") ЄСП виділив кожний вітамін у окремий безпосередній товарний ринок, бо жоден з вітамінів не можна було замінити на інший.

Під відповідним географічним ринком (англ. *relevant geographic market*) у праві Співтовариства розуміють певну територію, у межах якої умови конкуренції, тарифи, транспортні та інші видатки однакові для всіх конкурентів. Така територія має бути відокремленою від сусідніх з огляду на значну різницю в умовах конкуренції. Таким ринком може бути визнано як Співтовариство у цілому, так й окремі держави-члени ЄС, групи держав-членів ЄС й навіть окремі регіони тієї самої держави. Так, наприклад, за браком спеціальних чинників у справі *Hilti*³ відповідним географічним ринком було визнано все Європейське

¹ Див.: Комюніке Європейської Комісії щодо визначення відповідного ринку (О.І. 1997 С372).

² Див.: Справа 107/76, *Hoffman-La Roche v. Centafarm* (1977) ECR 957, (1977) 2 CMLR 334.

³ Див.: Справа Т-30/89, *Hilti AG v. Commission* (1990) ECR II-163, (1990) 4 CMLR 602.

Співтовариство. Водночас, у справі *Napier Brown-British Sugar*¹ Європейська Комісія, вирішуючи питання про наявність домінуючого становища англійської компанії на ринку виробництва та продажу цукру, визнала для неї відповідним географічним ринком всю Велику Британію, оскільки імпорт цукру в цю державу був дуже обмеженим та фактично був лише додатковим до британського, а не альтернативним джерелом надходження.

Вплив на ринку (англ. *market power*) — це можливість суб'єкта підприємницької діяльності діяти на ринку незалежно, не беручи до уваги потрібною мірою конкурентів, покупців та продавців. Найбільш суттєвим чинником впливу на ринку є частка суб'єкта підприємницької діяльності на ринку товарів. Очевидно, якщо суб'єкт підприємницької діяльності володіє на певній території 60% ринку певних товарів, то його найвірогідніше буде визнано домінуючим. Якщо ж частка суб'єкта підприємницької діяльності становить менш ніж 50% ринку, потрібно вивчити його структуру, оскільки за великої кількості конкурентів, коли ринок значно поділений, суб'єкт підприємницької діяльності, який має 40% (або навіть 30%), також може мати домінуюче становище. Беруться до уваги також і частки найближчих конкурентів, бо якщо на ринку змагаються десятки дрібних фірм із приблизно рівними частками, то, найвірогідніше, жодна з них не буде домінуючою.

Крім ринкової частки підприємств на Спільному ринку Співтовариства, ЄСП бере до уваги доступні для суб'єкта підприємницької діяльності економічні та науково-технічні ресурси. Великі компанії, що працюють на різноманітних товарних ринках, можуть використовувати свій економічний та технологічний потенціал для субсидіювання окремих галузей, тим самим ставлячи у більш вигідне становище свої структурні підрозділи навіть щодо рівних за частками конкурентів. ЄСП у своїй практиці враховує також різноманітні бар'єри, що ускладнюють доступ на Спільний ринок Співтовариства нових конкурентів.

ЄСП надає особливої уваги різноманітним юридичним чинникам, що зумовлюють здатність суб'єкта підприємницької діяльності впливати на відповідний ринок у межах ЄС. Наприклад, у справі *Hugin*² ЄСП визнав компанію домінуючою через наявність в неї права інтелектуальної власності на окремі вузли банкоматів.

¹ Див.: Справа *Napier Brown/British Sugar — Napier Brown & Co. Ltd. v. British Sugar plc*, (88/518/ЄЕС) OJ 1988, 284/41, (1990) 4 CMLR 196.

² Див.: Справа 22/78, *Hugin Kassaregister AB and Hugin Cash Registers Ltd. v. Commission* (1979) ECR 1869, (1979) 3 CMLR 345.

Незважаючи на неабиякий вплив домінуючих підприємств на ринок, саме їх існування не суперечить цілям Спільного ринку Співтовариства, лише *зловживання домінуючим становищем*, що може вплинути на торгівлю між державами-членами ЄС, заборонено конкурентним законодавством Співтовариства. Стаття 82 Договору про Співтовариство наводить приклади зловживання домінуючим становищем, яке може полягати: а) у прямому чи опосередкованому нав'язуванні несправедливих цін купівлі або продажу та інших несправедливих умов торгівлі; б) у обмеженні виробництва, ринків і технічної допомоги на шкоду споживачеві; в) у застосуванні неоднакових умов до рівноцінних операцій за іншими торговельними партнерами, ставлячи їх таким чином у не вигідні умови конкуренції; г) у вимогах, щоб укладання контрактів залежало від прийняття іншою стороною додаткових зобов'язань, які своїм характером або відповідно до комерційної практики не пов'язані з предметом таких контрактів.

Цей перелік не є вичерпним, вказані види порушень є зловживанням у вигляді *антиконкурентної поведінки*.

Згідно з ЄСП під дію заборони ст. 82 Договору про Співтовариство підпадає і ряд інших порушень, що не перелічені в цій статті¹. Зважаючи на те, що такі зловживання не стільки шкодять окремим підприємствам, скільки негативно відбиваються на структурі ринку, ця категорія порушень отримала назву *зловживання проти структури ринку*. Такими діями можуть бути: 1) *"хижацька" цінова політика*², коли багатопрофільна фірма субсидує одну зі своїх сфер діяльності та тимчасово встановлює ціни на продукцію, нижчі від її собівартості; 2) *дискримінаційна політика*, коли ті самі товари в різних частинах ринку або окремим суб'єктам підприємницької діяльності надаються за економічно необґрунтованими різними цінами; 3) *необґрунтована відмова* постачання продукції окремим суб'єктам підприємницької діяльності.

Можливі й інші порушення, але всі вони мають на меті впливати на конкурентів або партнерів, таким чином примушуючи їх до здійснення певних дій (що може, наприклад, виявлятися в посиленні залежності дистриб'ютора від фірми-постачальника), або на споживачів — для отримання додаткових прибутків. Тому усунення подібних зловживань призводить до

¹ Див.: Справа 6/72, *Continental Can* (1973) ECR 215.

² Див.: Справа C-62/86, *AKZO* (1991) ECR I-3359.

захисту дрібних та середніх фірм та до стимулювання чесної, "здорової" конкуренції, а відтак сприяє економічному прогресу.

Таким чином, у конкурентному праві Співтовариства досить детально опрацьовано концепцію домінуючого становища. Однак слід ще раз підкреслити, що як таке воно не є забороненим, оскільки очевидно, що всі фірми прагнуть збільшити свої прибутки, а це досягається шляхом розширення ринку, зменшення видатків або шляхом переманювання покупців та продавців у конкурентів (тобто за рахунок підвищення ринкової частки). У зв'язку з цим будь-яке стримування зростання частки компанії на ринку або будь-яке подібне обмеження може позбавити підприємство одного з головних стимулів і тим самим негативно відбитися на добросовісній конкуренції в рамках Спільного ринку Співтовариства.

12.4. Контроль за концентрацією суб'єктів підприємницької діяльності на Спільному ринку Співтовариства

За умов жорсткої конкурентної боротьби будь-яка концентрація кількох підприємств може призвести до серйозних змін на ринку: зміни структури ринку, об'єднання капіталів і технологічних ресурсів, що дозволяє суб'єктам підприємницької діяльності ЄС, які злилися, успішніше конкурувати. Природно, що учасниками концентрації є дрібні підприємства, які з труднощами змагаються з великими монополіями, — таке формування позитивно впливає на конкуренцію на території Спільного ринку Співтовариства. Водночас, коли об'єднуються великі підприємства, внаслідок чого входять до групи лідерів або ж займають (посилюють) домінуюче становище, таке формування може негативно вплинути на добросовісну конкуренцію в межах ЄС. Саме зважаючи на цей можливий негативний вплив, у праві Співтовариства запроваджено контроль за концентрацією суб'єктів підприємницької діяльності шляхом установлення обов'язку отримувати дозвіл на здійснення концентрації.

Статті 81 та 82 Договору про Співтовариство спеціально не виділяють концентрацію різних суб'єктів підприємницької діяльності. Стаття 82 Договору про Співтовариство регулює діяльність підприємств, які вже мають домінуюче становище на ринку, та передбачає механізм контролю після факту скоєння зловживання домінуючим становищем. Контроль за концентрацією, в цьому сенсі, можна назвати попереднім, оскільки ще до набуття домінуючого становища або скоєння дій, що при-

зведуть до посилення існуючого домінування на ринку, необхідною є перевірка майбутніх дій з концентрації на предмет спричинення ними значного негативного впливу на конкуренцію. Нині діюча система контролю за концентрацією передбачена Регламентом Ради Міністрів 139/04¹, який закріплює обов'язок суб'єктів підприємницької діяльності у відповідних випадках отримувати дозвіл Європейської Комісії на здійснення концентрації.

Відповідно до Регламенту 139/04 злиття, поглинання суб'єктів підприємницької діяльності або створення сумісних підприємств, які на сталій основі виконуватимуть функції автономного економічного підприємства, що призводить до сталої зміни контролю, визнається концентрацією. Лише концентрація певного фінансового розміру (англ. *community dimension*) підлягає обов'язковій попередній нотифікації до Європейської Комісії та потребує отримання дозволу на її здійснення. Регламентом 139/04 визначено розмір, за умови досягнення якого нотифікація має бути зроблена саме до Європейської Комісії, а не до конкурентного органу держави-члена. Так, за загальним правилом положення Регламенту 139/04 розповсюджуються на концентрацію суб'єктів підприємницької діяльності якщо:

- 1) загальний сукупний світовий обіг усіх учасників концентрації становить більш ніж 5 мільярдів євро, при цьому сукупний обіг у межах Співтовариства кожного хоча б із 2 учасників концентрації має становити понад 250 мільйонів євро, або
- 2) загальний сукупний світовий обіг усіх учасників концентрації становить понад 2 мільярди 500 мільйонів євро. При цьому в кожній щонайменш з 3 держав-членів ЄС загальний сукупний обіг усіх учасників концентрації становить понад 100 мільйонів євро, та сукупний обіг кожного з щонайменш 2 учасників концентрації — понад 25 мільйонів євро (у цих же державах-членах) та сукупний обіг у межах Співтовариства кожного з щонайменш 2 учасників концентрації становить понад 100 мільйонів євро.

Європейська Комісія перевіряє майбутню концентрацію суб'єктів підприємницької ЄС діяльності відповідно до процедури, визначеної Регламентом 139/04 з метою встановити, чи буде запропонована концентрація *суттєво* перешкоджати ефективній конкуренції в межах Спільного ринку Співтовариства через створення або посилення домінуючого становища

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 139/2004 від 20 січня 2004 р. щодо контролю за концентрацією між суб'єктами підприємницької діяльності ЄС (Регламент Європейського Співтовариства щодо концентрації) (O.J. 2004 L24).

(англ. *significantly impede effective competition* — SIEC-тест). Концентрація, що призводитьиме до такого ефекту, визнається несумісною зі Спільним ринком Співтовариства, а отже, забороняється Європейською Комісією.

Якщо концентрація не досягає встановленого Регламентом 139/04 фінансового розміру, а також у випадку, якщо всі учасники концентрації досягають понад 2/3 сукупного обігу в одній і тій же державі-члені, то така концентрація нотифікується до національного конкурентного органу відповідно до внутрішніх норм конкурентного права цієї держави. Отже, таким чином виключається ситуація, коли учасники майбутньої концентрації мають звертатися за дозволом до Європейської Комісії або до національного конкурентного органу, принцип "паралельного застосування (розгляду)", (англ. *parallel enforcement*) щодо концентрацій не діє. Чітко визначена підлеглість справ щодо концентрації конкретному органу (англ. *"one-stop-shop" principle*).

Регламентом 139/04 визначені випадки, коли концентрація, що відповідно до результатів перевірки суттєво перешкоджатиме ефективній конкуренції в межах Спільного ринку Співтовариства, все ж таки може бути дозволена Європейською Комісією. Для отримання такого дозволу відповідні суб'єкти підприємницької діяльності мають здійснити певні поступки, наприклад відмовитись від певного виду підприємницької/господарської діяльності.

Конкурентне законодавство Співтовариства регулює:

1) *горизонтальне злиття* — об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності ЄС, які випускають подібну продукцію та працюють у тому самому секторі ринку;

2) *вертикальне злиття* — об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності, що діють на різних рівнях розповсюдження (дистрибуції) того самого ринку товарів;

3) *змішане злиття* — об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності, які працюють на різних товарних ринках та на різних рівнях розповсюдження товарів.

Найбільш небезпечними для Спільного Ринку Співтовариства вважаються горизонтальні злиття. Вони можуть суттєво знизити конкуренцію, особливо якщо ринок вже концентрований, а суб'єкти підприємницької діяльності, що прагнуть до злиття, є досить великими. У цьому випадку вони мають можливість установлювати економічно необґрунтовані ціни та контролювати випуск продукції, так само, як це робить монополіст, та з тими самими наслідками для споживача.

Більш спірним визнається значення вертикальної концентрації. Фактично вона є однією з форм вертикальної інтеграції:

суб'єкт підприємницької діяльності може налагодити зв'язки з іншими, що мають інший рівень розповсюдження товарів, у довільний спосіб (починаючи від звичного ексклюзивного договору та закінчуючи повним вертикальним об'єднанням). З одного боку, це може призвести до закриття торгівельної мережі об'єднаних суб'єктів підприємницької діяльності для інших виробників. Але водночас таке злиття поліпшує доставку та розповсюдження товарів, тим самим сприяючи внутрішньо-видовій конкуренції.

Змішана концентрація дозволяє субсидіювати окремі галузі виробництва, що дає можливість послаблення конкуренції. Проте, як показує практика, таке субсидювання найчастіше не є довгостроковим, продовжується протягом обмеженого часу, а відтак не здатне заподіяти серйозної шкоди ринковим механізмам.

У ЄС й досі тривають дискусії про роль концентрації суб'єктів підприємницької діяльності. Її супротивники вказують на протиріччя інтересів об'єднань та регіональної політики, бо суб'єкти підприємницької діяльності ЄС, які діють сумісно, прагнуть раціоналізувати виробництво, що найчастіше призводить до безробіття, а це суперечить інтересам суспільства в цілому. Прихильники злиття вказують на його економічну доцільність, бо раціоналізація призводить до скорочення зайвих виробничих циклів та до зниження собівартості продукції. Крім того, об'єднання дозволяють поліпшити розповсюдження товарів. Наприклад, для товаровиробника доцільніше об'єднатися з дистриб'ютором, який вже працює, та скористатися його торговельною мережею, замість того, щоб пробувати створити власну. Поза тим, об'єднання сприяють підвищенню ефективності управління. Тут діє принцип *"корпоративного контролю"*, який полягає в тому, що коли власники часток (акціонери, засновники) задоволені роботою управління, вони не продаватимуть своїх акцій, а це призводить до вдосконалення керування, а відтак й конкуренції.

Розвиток конкурентного права Співтовариства сприяє належному функціонуванню Спільного ринку Співтовариства та встановленню добросовісного, "чесного" змагання як в окремих державах-членах ЄС, так і в цілому в межах Співтовариства. Ця галузь права є дуже гнучкою та дозволяє, у більшості випадків, запобігти вузькоформальному тлумаченню норм права.

Інститути ЄС дуже обережно підходять до процесу прийняття додаткових правил конкуренції. Це пояснюється вразливістю ринкових механізмів, бо встановлення занадто жорстких рамок може позбавити суб'єктів підприємницької діяльності економіч-

них стимулів розвитку. Тому конкурентне право Співтовариства має балансувати між внутрішніми інтересами суб'єктів підприємницької діяльності та інтересами Співтовариства в цілому.

12.5. Регулювання надання державної допомоги суб'єктам підприємницької діяльності

Основні положення щодо державної допомоги суб'єктам підприємницької діяльності ЄС викладено у ст.ст. 87—89 Договору про Співтовариство. За загальним правилом, будь-яка допомога, яка надається державою або через державні ресурси, принципово визнається несумісною зі Спільним ринком Співтовариства. Така позиція викликана тим, що державна допомога становить загрозу єдності Спільного ринку Співтовариства та його ефективному функціонуванню, оскільки перешкоджає вільній конкуренції та ефективному розподілу обмежених державних ресурсів, зменшує ініціативність підприємств, надаючи окремим з них необґрунтовані переваги, негативно позначається на торгівлі в цілому. При цьому, цей механізм державного регулювання все ж таки може бути застосований в певних випадках, ст. 87(2,3) Договору про Співтовариство передбачає окремі винятки із загальної заборони.

Зважаючи на можливі негативні наслідки державної допомоги, в ЄС створена ефективна *система контролю* за її наданням та використанням. Відповідно до ст. 88 Договору про Співтовариство Європейська Комісія у співпраці з державами-членами ЄС уповноважена здійснювати постійний нагляд за системами надання допомоги державами-членами. Відповідно до принципу "*stand still*" дозволена державна допомога може бути надана лише за умови її затвердження Європейською Комісією. Також Європейська Комісія наділена повноваженнями вимагати скасування або зміни несумісної зі Спільним ринком Співтовариства державної допомоги, або тієї, що використовується не за призначенням.

Згідно зі ст. 87(1) Договору про Співтовариство, якщо інше не передбачено Договором про Співтовариство, будь-яка допомога надана у будь-якій формі державою або через державні ресурси, яка спотворює конкуренцію або становить таку загрозу внаслідок надання переваг окремим підприємствам або виробництву окремих товарів та впливає на результати торгівлі між державами-членами, визнається *несумісною* з існуванням Спільного ринку Співтовариства. Вагому роль у розумінні цих базових критеріїв посідають рішення ЄСП та документи Європейської

Комісії, які тлумачать положення ст. 87(1) Договору про Співтовариство та визначають підхід самої Європейської Комісії до розуміння того чи іншого питання.

З огляду на положення ст. 87(1) Договору про Співтовариство захід державного регулювання визнається державною допомогою за умов дотримання наступних 4 критеріїв.

Перше — це *участь держави/державних ресурсів*. Цей критерій вимагає обов'язкового прямого чи непрямого залучення державних коштів¹. Такі ресурси можуть бути надані як органами державної влади безпосередньо, так і недержавними публічними або приватними установами, що призначені або створені державою, які використовують передані в їх розпорядження ресурси, що належать або підконтрольні державі². При цьому державними визнаються такі ресурси, які прямо чи опосередковано знаходяться під контролем або у розпорядженні держави³.

Друге — *наявність переваги*. Цей критерій передбачає обов'язкове отримання конкурентної переваги, пільги одним або більше суб'єктами підприємництва ЄС в результаті отримання державної допомоги. При цьому ця перевага є такою, отримання якої є неможливим за нормальних ринкових умов. З метою визначення існування пільги в результаті заходу державної допомоги проводиться тест приватного інвестора (англ. *private investor test*). Під час проведення цього тесту Європейська Комісія порівнює дії держави з поведінкою приватного інвестора за схожих умов. Для висновку про наявність державної допомоги в розумінні ст. 87(1) Договору про Співтовариство треба відповісти на питання, чи отримало підприємство-реципієнт економічну перевагу, яку б воно не отримало за звичайних умов⁴.

Третє — *селективність (вибірковість, адресність, специфічність)*. Цей критерій передбачає адресний характер державної допомоги — спрямованість на окремих виробників або групи виробників, на виробництво окремих товарів, окремі галузі, визначену територію. І навпаки, захід не визнається селективним, а є загальним заходом економічної політики, якщо застосовується загальною (автоматично) до всіх підприємств держави, що відповідають об'єктивним, недискримінаційним критеріям.

Разом з тим, практика застосування критерію селективності свідчить, що лише той факт, що захід є потенційно доступним

¹ Див.: Справа 82/77, *Van Tiggele*, (1978) ECR, 25; Справа C-379/98, *PreussenElektra* (2001) ECR I-2099.

² Див.: Справа C-72-73/91, *Sloman Neptun Schiffahrts AG v. Seebetriebsrat Bodo Zieseimer*, 1993 ECR I-887.

³ Див.: Висновок генерального адвоката по справі C-482/99 *French Republic v. Commission*, (2002) ECR I-04397, para. 38.

⁴ Див.: Справа C-39/94, *SFEI v. La Poste*, (1996) ECR I-3547, para. 60.

за умови виконання об'єктивних критеріїв для всіх підприємств, як і велика кількість підприємств, що отримали змогу скористатись пільгою, не виключає можливості визнання заходу селективним. Під час визначення вибірковості державного заходу до уваги береться ефект, до якого призводить застосування такого заходу на практиці, а не тільки наміри держави, яка його встановила та застосовує.

Якщо державні органи, наділені правом надавати державну допомогу, мають дискреційні повноваження щодо вирішення питання, які саме підприємства мають право отримувати переваги від застосування заходу державного впливу та/або в якому обсязі, рівно як і відсутність автоматичної, незалежної процедури надання державної підтримки, можуть приводити до визнання такого заходу вибіркоким.

Практикою ЄСП вироблено також умови, за яких різне ставлення до підприємств не визнається адресним, точніше, така селективність вважається виправданою та необхідною, а отже, не підлягає забороні. Йдеться про так звані відхилення від заходу загального характеру (загального заходу економічної політики). Таке відхилення можна вважати загальним (тобто селективність виключається) лише за умови, що це відхилення обумовлене природою або загальною схемою системи, частиною якої воно є¹. Селективність такого відхилення може бути виправдана природою, метою чи/та загальною схемою системи, яка визнається за "норму"². Щоб виключити адресність відхилення, воно має відповідати логіці³, духу системи, бути зумовленим нею. Загальним визнається таке відхилення, яке є необхідним та відповідним інструментом для досягнення мети самої системи. Подібні правила застосовуються і в сфері оподаткування.

Четверте — *вплив на торгівлю та спотворення конкуренції*. Відповідно до цих критеріїв вважається, що допомога держави підприємствам, які працюють на конкурентному ринку, порушує загальні принципи права ЄС або може призвести до їх порушення. При цьому, щоб довести, що порушення правил може вплинути на торгівлю між державами-членами ЄС, достатньо показати, що одержувач допомоги здійснює підприємницьку діяльність на ринку, де існує торговельний обмін між державами-членами ЄС, при цьому така діяльність не

¹ Див.: Справи C-72-73/91, *Sloman Neptun SchiffartsAG v. Seebetriebsrat Bodo Ziesemer* (1993) ECR I-887, per Advocat General Darmon, параграф 915.

² Див.: Справа 173/73, *Italy v. Commission* (1974) ECR 709, параграф 15; Справа C-189/91, *Kirsammer-Hack v. Sidal* (1993) ECR I-6185.

³ Див.: Справа C-353/95P, *TierceLadbroke v. Comission* (1997) ECR I-7007, параграфи 33—35; Справа C-53/00, *Ferring SA v. ACOSS* (2001) ECR I-9067, параграф 17.

обов'язково повинна бути пов'язана із експортом¹. За таких умов негативний вплив на торгівлю та спотворення конкуренції презюмуються.

Стаття 87 Договору про Співтовариство, окрім визначення критеріїв несумісності державної допомоги зі Спільним ринком Співтовариства, зазначає допустимі *вилучення* (англ. *exemptions*) із загальної заборони. Так, відповідно до ст. 87(2) Договору про Співтовариство такі види допомоги як:

а) допомога соціального характеру індивідуальним споживачам, за умови що надання такої допомоги не тягне дискримінацію товарів різного походження;

б) допомога призначена на відшкодування втрат, заподіяних стихійним лихом або іншими надзвичайними подіями;

в) допомога для тих регіонів Німеччини, в яких відчувуються економічні негативні наслідки поділу країни після Другої світової війни автоматично, лише на підставі їх законодавчого закріплення, визнаються сумісними зі Спільним ринком. Необхідність нотифікації такої допомоги до Європейської Комісії відповідно до ст. 88(3) Договору про Співтовариство залишається. При цьому Європейська Комісія лише має вирішити, чи підлягає застосуванню в конкретній ситуації відповідна автоматична сумісність.

Ще одна група вилучень із загальної заборони надання державної допомоги передбачена ст. 87(3) Договору про Співтовариство. Ця група відрізняється від попередньої тим, що для отримання такого вилучення необхідною є не тільки відповідна нотифікація, але і дозвіл Європейської Комісії, яка має виключні повноваження щодо вирішення цього питання. Відповідно до ст. 87(3) Договору про Співтовариство вилученню підлягає: а) допомога для економічно нерозвинених територій; б) допомога для важливих проектів, спрямованих на задоволення загальноєвропейського інтересу; в) допомога, що слугує економічному розвитку окремих територій; г) допомога, спрямована на сприяння розвитку культури та збереження спадщини у Співтоваристві; д) інші категорії допомоги, що можуть бути встановлені рішенням Ради Міністрів за пропозицією Європейської Комісії.

Найбільша частина державної допомоги, що нотифікується до Європейської Комісії з вимогою про вилучення на підставі ст. 87(3) Договору про Співтовариство, стосується допомоги на розвиток певних видів економічної діяльності або окремих територій. Слід мати на увазі, що вилучення може бути отримане лише за умови, що така допомога не спричиняє негативного

¹ Див.: Справа 102/87 *French Republic v. Commission of the European Communities* (1988) ECR, 04067.

впливу на торгівлю між державами-членами таким чином, що це буде суперечити інтересам Співтовариства. Забороненою вважається лише допомога, яка суттєво впливає на торгівлю між державами-членами, отже відповідно до правила *de minimis* заходи державної підтримки, що можуть призвести до незначного ефекту, звільняються від нотифікації до Європейської Комісії¹.

Відповідно до права Співтовариства вважається, що державна допомога, попри всі можливі негативні наслідки, все ж таки може застосовуватись як інструмент для стимулювання окремих видів економічної діяльності. Цей підхід знайшов відображення в ряді Регламентів, що встановлюють вимоги для групового вилучення окремих категорій державної допомоги (англ. *group exemptions*).

Окрім того, слід зазначити, що, починаючи з 2005 р. система надання та контролю за використанням державної допомоги у Співтоваристві зазнає значних змін відповідно до реформи, проголошеної у Плані дій у галузі державної допомоги². Відповідно до визначеного курсу передбачено поступове і суттєве скорочення обсягів надання державної допомоги з боку держав-членів ЄС та переорієнтацію на надання допомоги на горизонтальні цілі та з метою подолання можливих "провалів ринку" (англ. *market failure*).

Контрольні питання

1. Дайте стислу характеристику основним напрямкам розвитку конкурентної політики Співтовариства.

2. Розкрийте зміст та порядок застосування доктрини *de minimis* у конкурентному праві Співтовариства.

3. Розкрийте сутність принципу "паралельного застосування (розгляду)", "корпоративного контролю", екстра-територіального принципу, доктрини ефекту, доктрини *per se*, принципу "*one-stop-shop*" та "*stand still*" у конкурентному праві Співтовариства.

4. Назвіть критерії та охарактеризуйте порядок визначення відповідного товарного та географічного ринку у конкурентному праві Співтовариства.

5. Назвіть та охарактеризуйте критерії, за умови дотримання яких захід державного регулювання визнається забороненою державною допомогою. Які вилучення передбачає ст. 87 Договору про Співтовариство?

¹ Див.: Регламент Європейської Комісії 68/2001 від 12 січня 2001 р. щодо застосування статей 87 та 88 Договору про Співтовариство до допомоги на навчання (персоналу) (О.Ж. 2001 L10).

² Див.: План дій у галузі державної допомоги "Менша та більш цілеспрямована державна допомога: орієнтири реформи у галузі державної допомоги 2005—2009" SEC(2005) 795.

Тема 13

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ

Правову основу створення Економічного та валютного союзу (ЕВС) (англ. *Economic and Monetary Union*) в остаточному вигляді було закладено Договором про Співтовариство. Відповідно до ст. 2 Договору про Співтовариство сприяння гармонійному та збалансованому розвитку економічної діяльності Співтовариства, створенню ринку праці та підвищенню добробуту населення через, зокрема, заснування Спільного ринку Співтовариства та ЕВС визнаються пріоритетними цілями Співтовариства. Стаття 4 Договору про Співтовариство передбачає, що дії держав-членів на виконання положення ст. 2 Договору мають включати, зокрема, запровадження у межах запланованого періоду єдиної економічної політики відповідно до принципу відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією, а також встановлення незмінних обмінних курсів валют на шляху до запровадження єдиної європейської валюти, та здійснення єдиної валютної та обмінної політики, передусім з метою підтримання цінової стабільності. Метою встановлення та здійснення єдиної економічної та валютної політики має стати її відповідність принципам стабільних цін, міцний стан суспільних фінансів та стійкий платіжний баланс.

13.1. Історія створення Економічного та валютного союзу

Європа прагнула встановити валютну стабільність ще з ХІХ ст., хоча тогочасні умови функціонування економіки зумовлювали запровадження "золотого стандарту", чи, пізніше, з часів Бреттон-Вудської конференції 1944 р., прирівнення всіх світових валют до американського долара як певного валютного еталону. Проте на початку 60-х років ХХ ст., під час війни у В'єтнамі, відбулася значна девальвація долара США, що, у свою чергу, призвело до серйозних коливань європейських валют. У 1962 р. Європейська Комісія висунула пропозицію щодо запровадження у Співтоваристві єдиної валюти для усунення залежності від зовнішніх факторів, що впливали на економіку, сторонньої держави — США.

У 1969 р. на саміті голів європейських держав було вирішено скласти план щодо розроблення механізму ЕВС та його практичного впровадження до кінця 1970-х років. Комітет під

головуванням люксембурзького прем'єр-міністра П'єра Вернера запропонував два альтернативних механізми, на яких мав би ґрунтуватися майбутній союз: встановлення жорстких обмінних курсів, що не зазнають коливань, або ж (що, зрештою, було визнано кращим варіантом), поступова заміна національних валют спільною європейською грошовою одиницею. Звіт (або, як його часто називають, — "план Вернера") було доповнено відповідною резолюцією Ради Міністрів про поетапне досягнення ЄВС¹.

Проте спочатку перевагу було віддано саме першому принципу, наслідком чого стало впровадження надзвичайно складної системи обчислення коливань обмінних курсів валют держав-членів ЄС, яка дістала назву "змія в тунелі" (англ. *"snake in the tunnel"*) (малося на увазі встановлення певних допустимих коливань курсів національних валют у межах вузького коридору, що дорівнював 2,25%). Врешті решт ця система виявилася неефективною, і згодом, знову таки через нестабільність курсу долара США, а також через брак узгодженості між економічними політиками держав-членів ЄС, припинила існування.

У 1978 р. на нараді Ради Міністрів, що відбулася в м. Бремені (Німеччина), прийнято Резолюцію про створення Європейської Валютної Системи (ЄВСис), передусім з метою запобігання руйнівному впливу, який справлявся на економіку європейських країн та на коливання обмінних курсів обігом іноземних валют.

Складовими ЄВСис стали наступні 3 елементи.

Перший — спільна грошова одиниця "екю" (від англ. абрєвіатури "ЕCU" — *European Currency Unit* (тобто, "європейська грошова одиниця"). Екю заздалегідь передбачалась як умовна грошова одиниця, яка вираховувалася на підставі "валютного кошика" (англ. *currency basket*) грошових одиниць держав-членів ЄС. ЄВСис функціонувала на засадах чіткої фіксованості частки кожної національної валюти держав-членів в екю відповідно до питомої ваги економік цих країн в економіці Співтовариства. На момент запровадження екю відповідно до розрахунків вага німецької марки становила 32%, французького франка — 19,9%, британського фунта стерлінга — 13,3%. Проте пізніше ці частки дещо змінювалися внаслідок розвитку, чи навпаки (у випадках Франції та Італії) — економічного спаду.

¹ Див.: Резолюція Ради Міністрів та представників урядів держав-членів ЄС від 22 березня 1971 р. про досягнення стадій ЄВС у Співтоваристві, (О.І. 1971 С028); Резолюція Ради Міністрів та представників урядів держав-членів від 21 березня 1972 р. про застосування Резолюції від 22 березня 1971 р. про досягнення стадій ЄВС у Співтоваристві, (О.І. 1972 С038).

Другий — спеціальний обмінно-курсний механізм, що передбачав максимальні коливання національних валют у межах 2,25%, чи у виняткових випадках — до 6%. Але протягом економічної кризи, яку зазнала Європа у 1992—1993 роках, деякі валюти, часто внаслідок біржових спекуляцій, не втрималися в межах коридору та мали припинити свою участь в обмінно-валютному механізмі (така доля спіткала, зокрема, італійську ліру та британський фунт).

Третій — фінансові механізми. Ці механізми було спочатку запроваджено як частину системи "змія в тунелі", але потім посилено вже в межах ЄВСис для здійснення фінансування балансу платежів та підтримки обмінно-курсного механізму. Вони склалися з 3 видів:

1) короткострокове фінансування інтервенцій (позики за цією схемою обкладаються процентними ставками та надаються на 45 днів з можливим подовженням на строк від 3 до 6 місяців);

2) короткострокова валютна підтримка (яка є спільною кредитною системою між центральними банками держав-членів ЄС. Позики надаються на 3 місяці з можливим продовженням строку позики до 9 місяців);

3) середньострокове фінансування між державами-членами строком на 2—5 років.

13.2. Етапи створення Економічного та валютного союзу

У 1989 р. у м. Мадриді (Іспанія) було скликано нараду Європейської Ради спеціально для вирішення питання щодо ЄВС. Створений допоміжний комітет на чолі з Головою Європейської Комісії Жаком Делором оприлюднив звіт (що є більш відомим під назвою "звіт Делора"), в якому рекомендував створення союзу через поступову реалізацію трьох етапів.

Перший етап (1 липня 1990 р. — 31 грудня 1993 р.) мав завершитися створенням Внутрішнього ринку Співтовариства (який відповідно до ст. 3 Договору про Співтовариство має характеризуватися скасуванням між державами-членами ЄС будь-яких перешкод у вільному пересуванні осіб, товарів, послуг та капіталу і становить один з чинників Спільного ринку Співтовариства) та тіснішим економічним зближенням й участю усіх держав-членів в обмінно-валютному механізмі.

Другий етап (1 січня 1994 р. — 31 грудня 1998 р.) передбачав внесення відповідних змін до самого тексту Договору про Співтовариство.

Передусім, Договором про ЄС було додано до Договору про Співтовариство ст. 4 (раніше — ст. 3а), відповідно до якої основними напрямками руху Співтовариства до ЕВС є координація економічної політики держав-членів ЄС, встановлення фіксованих обмінних курсів, що врешті рещт має призвести до запровадження єдиної європейської грошової одиниці екю, та здійснення єдиної валютної політики. Основними цілями такої узгодженої політики держав-членів ЄС стали цінова стабільність, стійкі суспільні фінанси та належні валютні умови, а також стійкий платіжний баланс. Згідно з Рекомендацією Ради Міністрів від 10 липня 1995 р. "Про широкі керівні вказівки щодо економічної політики держав-членів та Співтовариства"¹, прийнятою відповідно до ч. 2 ст. 99 Договору про Співтовариство, основним пріоритетом для розвитку економічної політики держав-членів ЄС мало стати створення умов для стабільності обмінних курсів. Пропонувалося досягти цього через встановлення та підтримання стабільних інвестиційно сприятливих короткострокових та середньострокових макроекономічних умов, що визначалися б стабільною валютною політикою, вільною від впливу національного бюджетного регулювання; заходами з консолідації суспільних фінансів у більшості держав-членів відповідно до програм зближення економічних систем, а також спільною політикою у сфері оплати праці*.

Автори ЕВС виходили з того, що досягнення цілей ЄС (зокрема, підтримання валютної стабільності) буде неможливим без запровадження певного централізованого контролю за національними грошовими політиками держав-членів, зокрема, у сфері бюджетного регулювання. А отже, згідно з ч. 1 ст. 99 Договору про Співтовариство, держави-члени ЄС повинні ставитися до власної економічної політики як до справи загальноєвропейського значення та координувати її з Радою Міністрів. Відповідно, Рада Міністрів, з метою забезпечення більшого зближення національних економічних систем, мала виявляти тенденції економічного розвитку в кожній з держав-членів ЄС окремо та на рівні Співтовариства в цілому, а також відповідність розвитку політики держав-членів керівним вказівкам Ради Міністрів, регулярно здійснювати загальну оцінку

¹ Див.: Рекомендація Ради Міністрів № 95/326/ЄС від 10 липня 1995 р. про широкі керівні вказівки щодо економічної політики держав-членів та Співтовариства (О.Ж. 1995 L191).

* В Рекомендації наголошувалося, що підвищення ставок оплати праці має відставати від темпів підвищення продуктивності економіки для того, щоб підвищити рентабельність капіталовкладень, які у свою чергу, сприятимуть створенню нових робочих місць.

цього розвитку і в разі потреби надавати свої рекомендації. Згідно зі ст. 101 Договору про Співтовариство було заборонено овердрафти та інші види кредитування через ЄЦБ або національні центральні банки держав-членів ЄС на користь урядових установ Співтовариства чи держав-членів, а також публічних компаній (за винятком спеціалізованих фінансових установ), так само, як і викуп у цих установ центральними банками держав-членів будь-яких боргових зобов'язань. Більше того, ст. 102 Договору про Співтовариство, спрямована на захист фінансового сектора економіки від свавільного втручання владних органів будь-якого рівня, прямо забороняє будь-які заходи, не викликані розумними міркуваннями, якими б установлювався привілейований доступ установ Співтовариства, органів публічної влади чи приватних компаній держав-членів до фінансових установ Співтовариства.

Стаття 103 Договору про Співтовариство передбачає, що Співтовариство не несе жодної відповідальності за боргами національних урядів, і навпаки, уряди держав-членів ЄС не відповідають за фінансовими зобов'язаннями Співтовариства. Крім того, ст. 104 Договору про Співтовариство покладає на держави-члени ЄС обов'язок уникати надмірних бюджетних дефіцитів, надаючи одночасно Європейській Комісії повноваження щодо відстеження стану бюджетів і сум державного боргу з метою усунення серйозних помилок держав-членів у цій сфері.

Для участі у ЕВС держави-члени ЄС мали відповідати спеціальним критеріям бюджетної дисципліни:

а) не допускати перевищення 3% порогу співвідношення запланованого чи наявного бюджетного дефіциту до валового внутрішнього продукту держави-члена (за винятком випадків, коли це відношення досягло рівня 3% через суттєве та тривале зменшення, а також коли перевищення контрольної величини є випадковим та тимчасовим і співвідношення залишається близьким до контрольної величини)*;

б) не допускати перевищення 60% порогу співвідношення суми державного боргу з валовим внутрішнім продуктом держави-члена за ринковими цінами (за винятком випадків, коли відбувається різке зменшення цього перевищення).

Крім того, новими положеннями Договору про Співтовариство у 1994 р. було засновано Європейський валютний інститут, замість якого наприкінці другого етапу — 1 червня

* Контрольні величини, на які є посилання у ст. 104 Договору про Співтовариство, визначено Протоколом № 20 до Договору про Співтовариство "Про процедуру визначення надмірних дефіцитів".

1998 р. — було створено Європейський Центральний Банк (ЄЦБ), який мав розпочати свою діяльність із початком третього етапу ЕВС.

Третій етап (1 січня 1999 р. — дотепер). Як було передбачено Протоколом № 24 до Договору про Співтовариство "Про перехід до третього етапу Економічного та валютного союзу"¹, всі держави-члени ЄС, незалежно від того, чи відповідають вони умовам, необхідним для запровадження єдиної валюти, мають поважати волю Співтовариства до безповоротного руху в напрямі третього етапу, і жодна держава-член не має перешкоджати цьому.

З метою переходу від другого етапу ЕВС до третього було встановлено деякі вимоги до держав-членів ЄС.

1. Сумісність національних законодавств держав-членів ЄС із положеннями Договору про Співтовариство та статуту Європейської системи центральних банків щодо невтручання національних урядів у діяльність національних центральних банків і, навпаки, невтручання центральних банків у справи урядів держав-членів (ст. 107 Договору про Співтовариство).

2. Досягнення державами-членами ЄС високого рівня стійкого зближення (англ. *convergence*) економічних показників, що визначається на підставі, таких критеріїв, як:

а) досягнення високого рівня цінової стабільності², за якого держава-член має стійкий рівень цін та середній рівень інфляції* протягом попереднього року не більше 1,5% від того рівня, що спостерігається у 3 державах-членах ЄС, що досягли найкращих показників стабільності цін; б) стабільність фінансового стану держави-члена, що досягається за державного бюджету без надмірного дефіциту**; в) дотримання меж курсових коливань, встановлених відповідно до обмінно-курсвого механізму ЄВСис, принаймні протягом 2 років без девальвації щодо валют усіх інших держав-членів ЄС***; г) тривалість зближення держави-члена ЄС та її участь в обмінно-курсвому

¹ Див.: Протокол № 24 до Договору про Співтовариство "Про перехід до третього етапу Економічного та валютного союзу".

² Див.: Стаття 1 Протоколу № 21 до Договору про Співтовариство "Про визначення критерію зближення, передбаченого ст. 121 Договору про встановлення Європейського Співтовариства".

* Інфляція розраховується на підставі індексу споживчої ціни шляхом порівняння (Протокол № 21).

** Розмір бюджетного дефіциту не має перевищувати розмір валового внутрішнього продукту більше, ніж на 3%, а сума державного боргу — перевищувати розмір валового внутрішнього продукту країни більше, ніж на 60%.

*** Відповідно до ст. 3 Протоколу № 21 до Договору про Співтовариство це означає, що дана країна протягом 2 років не змінювала за своєю ініціативою середнього узгодженого обмінного курсу щодо валют інших країн.

механізмі ЄВСис, що відбивається на рівнях довгострокових процентних ставок*.

Рішення щодо відповідності більшості держав-членів ЄС вимогам, висунутим для запровадження єдиної валюти, приймалися на нараді глав держав чи урядів держав-членів ЄС за рекомендацією Ради Міністрів.

У цілому третій етап ЄВС передбачає чимало нововведень неабиякого значення для держав-членів ЄС та Співтовариства (рис. 11), які зводилися до наступного:

- 1) інституційні перетворення;
- 2) спільна економічна політика;
- 3) спільна валютна політика.

Інституційні перетворення. Відповідно до ст. 8 Договору про Співтовариство, з 1 січня 1999 р. розпочали свою діяльність Європейський Центральний Банк (ЄЦБ)** та Європейська Система Центральних Банків (ЄСЦБ). Вони діють в межах повноважень, передбачених Договором про Співтовариство, та на підставі власних статутів (зокрема, статутів ЄЦБ і ЄСЦБ, затверджених Протоколом № 18 до Договору про Співтовариство¹). ЄСЦБ складається з ЄЦБ та банків держав-членів ЄС, а також Люксембурзького валютного інституту, що відіграє роль національного банку цієї маленької країни (рис. 12).

Основною метою заснування ЄСЦБ є підтримка цінової стабільності в межах Співтовариства. Проте одночасно на ЄСЦБ покладено досягнення цілей, перелічених в ст. 2 Договору про Співтовариство, зокрема: забезпечення загальної торговельної політики; побудови Внутрішнього ринку Співтовариства без перешкод для вільного руху капіталу; сприяння зближенню (апроксимації) правових систем держав-членів ЄС, посиленню економічних та соціальних зв'язків між ними. Як зазначено у ст. 105 Договору про Співтовариство та ст. 2 Статуту ЄСЦБ, ця система має діяти за принципом відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією (приділяючи першочергову увагу ефективному розподілу коштів) та відповідно до принципів цінової стабільності, стійких суспільних фінансів, належних

* Згідно зі ст. 4 Протоколу № 21 до Договору про Співтовариство процентні ставки обчислюються на підставі довгострокових державних облігацій чи подібних цінних паперів і в середньому впродовж року не перевищували на більше ніж на 2% процентні ставки у 3 державах-членів, які досягли найкращих показників стабільності цін.

** ЄЦБ посів місце Європейського монетарного інституту, який заснувався тимчасово, на період другого етапу ЄВС.

Див.: Протокол № 18 до Договору про Співтовариство "Про Статут Європейської системи центральних банків та Європейський Центральний Банк".

валютних умов та стійкого платіжного балансу (ст. 4 (3) Договору про Співтовариство).

До функцій ЄСЦБ належать:

1) визначення та впровадження в життя валютної політики Співтовариства;

2) здійснення обмінних операцій з іноземними валютами відповідно до ст. 111 Договору про Співтовариство, що передбачає можливість укладення договорів щодо обмінно-курскових систем з іншими державами;

3) утримання та розпорядження офіційними закордонними резервами держав-членів ЄС;

4) сприяння безперешкодному функціонуванню системи платежів на території ЄС (ст. 105(2) Договору про Співтовариство та ст. 3 Статуту ЄСЦБ).

Крім того, ст. 105 Договору про Співтовариство передбачає, що ЄСЦБ має також сприяти безперешкодному здійсненню діяльності владних структур щодо пруденційного нагляду за фінансовими і кредитними установами та стабільністю фінансової системи Співтовариства.

Основним принципом, відповідно до якого здійснюється діяльність як ЄСЦБ в цілому, так і ЄЦБ зокрема, є *принцип незалежності та невторчання*. Згідно зі ст. 108 Договору про Співтовариство та ст. 7 Статуту ЄСЦБ, під час виконання своїх обов'язків ані ЄЦБ, ані жодний національний банк держави-члена, ані їх органи не можуть звертатися за інструкціями до будь-яких установ Співтовариства чи до урядів держав-членів ЄС; так само як і установи Співтовариства й уряди зобов'язуються не здійснювати впливу на ЄЦБ, національні банки держав-членів та їх органи.

Таким чином, регулювання банківської системи держав-членів ЄС вже перестало бути суто національною справою та перетворилося на справу Співтовариства. Національні банки держав-членів набули дещо наддержавного статусу, увійшовши до складу системи Співтовариства. Проте такий стан справ узгоджується із закладеним у ст. 99 Договору про Співтовариство правилом, що держави-члени ЄС мають ставитися до своєї економічної політики як до питання спільного інтересу.

Згідно зі ст. 107 Договору про Співтовариство, ЄЦБ є юридичною особою зі статутним капіталом 5 млрд євро та управляється Керівною Радою та Виконавчим комітетом. Штаб-квартира ЄЦБ розташована у м. Франкфурті (Німеччина). Оскільки ЄЦБ є невід'ємною частиною ЄСЦБ, він діє в межах, визначених Договором про Співтовариство та Статутом ЄСЦБ, цілей та виконує сформульовані цими документами завдання. Проте положення Договору про Співтовариство і Статут ЄСЦБ є

значно детальнішими у визначенні компетенції ЄЦБ і містять перелік додаткових конкретних повноважень (на відміну від окресленої дещо загально компетенції ЄСЦБ).

До специфічних повноважень ЄЦБ належать декілька функцій.

Дорадчі функції. Стаття 105 Договору про Співтовариство передбачає, що під час підготовки будь-яких актів Співтовариства або законопроектів національних урядів, що належать до сфери компетенції ЄЦБ, необхідно проводити консультації з ЄЦБ. Крім того, ЄЦБ у межах своєї компетенції має право надавати висновки відповідним органам Співтовариства чи національним урядам щодо стану справ.

*Повноваження у сфері випуску банкнот**. Відповідно до ст. 106 Договору про Співтовариство, ЄЦБ має виключне право санкціонувати випуск банкнот "євро" у Співтоваристві**.

Збирання статистичної інформації. ЄЦБ за допомогою національних центральних банків збирає необхідну статистичну інформацію про національні владні установи чи безпосередньо суб'єктів підприємницької діяльності та здійснює діяльність щодо узагальнення норм, які регулюють збирання, переробку та поширення статистичних даних у сфері своєї компетенції.

Звітування. Відповідно до ст. 15 Статуту ЄСЦБ ЄЦБ принаймні щоквартально має складати й оприлюднювати звіти щодо діяльності ЄСЦБ.

Представництво ЄСЦБ у міжнародних відносинах. ЄЦБ, а з його дозволу і національні банки, можуть брати участь у діяльності міжнародних фінансових організацій.

Органами ЄЦБ, які уповноважені приймати рішення, є *Керівна Рада* та *Виконавчий комітет* (ст. 107 Договору про Співтовариство).

Керівна Рада складається з членів Виконавчого комітету та голів національних центральних банків держав-членів (рис. 13). До функцій Керівної Ради ЄЦБ віднесено: 1) надання керівних вказівок щодо банківського регулювання, обов'язкових для виконання в межах Співтовариства; 2) прийняття рішень на виконання завдань, покладених на ЄСЦБ Договором про Співтовариство та Статутом; 3) визначення валютної політики Співтовариства; 4) прийняття нормативних актів (вказівок) для забезпечення валютної політики Співтовариства; 5) затвердження процедурних норм, визначення внутрішньої організації ЄСЦБ; 6) консультації з питань валютної політики Співтовариства; 7) міжнародне співробітництво.

* Вони набрали чинності від початку третього етапу ЕВС 1 січня 1999 р.

** Євро-банкноти можуть випускатися як самим ЄЦБ, так і національними банками держав-членів.

Виконавчий комітет ЄЦБ складається з президента, віцепрезидента та 4 членів комітету, які здійснюють свої функції на постійній основі і не можуть поєднувати свою посаду з жодною іншою діяльністю, за винятком випадків прямого дозволу, отриманого від Керівної Ради. Виконавчий комітет ЄЦБ здійснює наступні функції: а) здійснення валютної політики, відповідно до вказівок та рішень Керівної Ради; б) надання вказівок національним центральним банкам; в) виконання повноважень, делегованих Керівною Радою; г) організація зборів Керівної Ради.

Незважаючи на те, що ст. 106 Договору про Співтовариство згадує лише 2 органи ЄЦБ, відповідно до ст. 45 Статуту ЄСЦБ створюється *Генеральна Рада ЄЦБ*, що складається з президента, віцепрезидента та голів національних центральних банків держав-членів ЄС. До функцій Генеральної Ради ЄЦБ віднесено:

- 1) збирання статистичної інформації;
- 2) видання звітів;
- 3) видання норм із стандартизації бухгалтерського обліку;
- 4) встановлення умов для прийняття на роботу в ЄЦБ;
- 5) підготовка пропозицій з установами фіксованих обмінних курсів;
- 6) здійснення допоміжної роботи при фіксуванні обмінних курсів валют держав-членів ЄС.

Крім того, ЄЦБ має право накладати штрафи на суб'єктів підприємницької діяльності ЄС за невиконання відповідних норм.

Перехід до третього етапу стадії ЕВС також позначився створенням *Економічного та фінансового комітету*, по 2 члени якого висуваються кожною з держав-членів, Комісією та ЄЦБ¹. Економічний та валютний комітет виконує наступні функції: а) надання висновків на вимогу Ради Міністрів чи Європейської Комісії, або за власною ініціативою; б) спостереження за економічною та фінансовою ситуацією в державах-членах та в цілому Співтоваристві та звітування перед Радою Міністрів; в) підготовча робота, дорадчі функції; г) щорічне з'ясування стану справ щодо дотримання норм про вільний рух капіталу та свободу платежів, а також звітування щодо висновків цього дослідження.

Крім того, відповідно до ст.ст. 10, 266, 267 Договору про Співтовариство та Статуту ЄСЦБ (редакція 1 січня 1999 р.), створено *Європейський Інвестиційний Банк (ЄІБ)* (неприбуткова організація зі статутним капіталом в 1 млрд євро, частки якого

¹ Цей комітет відповідно до ст. 114 Договору про Співтовариство було створено замість Валютного комітету.

було внесено всіма державами-членами відповідно до рівня розвитку економіки). Основною метою ЄІБ є підтримка збалансованого та стабільного загального ринку шляхом видачі позик, надання банківських гарантій для фінансування проектів з розвитку недостатньо розвинених регіонів, проектів з модернізації виробництва та загальнокорисних програм, що потребують чималих капіталовкладень, які не під силу окремим суб'єктам підприємницької діяльності ЄС.

Зміни в економічній політиці. Відповідно до ч. 1 ст. 99 Договору про Співтовариство держави-члени ЄС мають ставитися до своєї економічної політики як до справи, загальної для цілого Співтовариства. Крім того, ст. 99 Договору про Співтовариство передбачає взаємні права й обов'язки держав-членів ЄС та Ради Міністрів щодо відстеження темпів економічного розвитку та фінансового стану. З початком третього етапу ЕВС набула чинності ст. 100 Договору про Співтовариство, яка передбачає, що Рада Міністрів у разі виникнення серйозних ускладнень у держави-члена, що не залежали від її волі, може надавати фінансову підтримку такій державі-члену. Ця процедура, передусім, запроваджується для мінімізації наслідків стихійного лиха та інших явищ природного характеру.

Крім того, Договір про Співтовариство містить низку норм, об'єднаних ст. 104 цього Договору, що стосуються особливостей бюджетного процесу. Головна ідея третього етапу ЕВС, з точки зору бюджетного регулювання, — це неприпустимість надмірних бюджетних дефіцитів як необхідна передумова запровадження єдиної валюти в ЄС. 17 червня 1997 р. у м. Мадриді було підписано Резолюцію Європейської Ради "Пакт про стабільність та зростання", відповідно до якої, держави-члени ЄС зобов'язуються дотримуватися своїх програм стабільності та зближення (конвергентності) і в разі потреби вживати необхідних заходів, зокрема, з метою збалансування бюджетів. Крім того, країни зобов'язуються усунути надмірний бюджетний дефіцит якнайскоріше після його виникнення.

Спільна валютна політика. Найважливішим та найбільш очевидним досягненням третього етапу створення ЕВС, безумовно, стало запровадження єдиної європейської валюти — євро. Запровадження євро відбувалося поступово та поетапно, для максимального пом'якшення можливих негативних, "шокових" наслідків для економіки держав-членів, які увійшли до "зони євро".

Другий етап створення ЕВС звершився встановленням Радою Міністрів 31 грудня 1998 р. твердих фіксованих обмінних курсів для валют 11 держав-членів ЄС, які висловили бажання приєднатися до зони єдиної європейської валюти та відповідали

встановленим критеріям цінової стабільності. До кола цих країн увійшли Австрія, Бельгія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція. З цього моменту національні валюти цих країн припинили своє незалежне існування та фактично стали частковим (процентним) виразом майбутньої валюти євро.

Наступного дня, 1 січня 1999 р., євро запроваджено у безготівковій формі для розрахунків за чеками, банківськими переказами, тощо. Таким чином, євро замінив собою попередню розрахункову одиницю — екю*. За встановленим розкладом не пізніше 1 січня 2000 р. всі операції в межах Співтовариства мали здійснюватися у євро**. Водночас, у цей період національні валюти держав-учасниць "єврозони" продовжували використовуватись як належний платіжний засіб у готівкових розрахунках. 1 січня 2001 р. до зони євро офіційно приєдналася Греція¹.

1 січня 2002 р., через 3 роки після запровадження "віртуального" євро, єдину європейську валюту було випущено в готівковий обіг. Період обміну старої валюти на євро тривав до 28 лютого 2002 р. (2 місяці), хоча деякі держави-члени встановили більш тривалі строки обміну (аж до необмеженого строку) старих банкнот. 1 липня 2002 р. скасовано статус національних валют держав-членів, які увійшли до "зони євро", як платіжних засобів, і європейське грошове розмаїття остаточно пішло в історію. 1 січня 2007 р. до "зони євро" приєдналася Словенія. Останньою подією в межах "зони євро" стало приєднання до неї Мальти та Кіпру (крім Північного Кіпру, де розташована невизнана держава Турецька Республіка Північного Кіпру) (з 1 січня 2008 р.).

На сьогоднішній день до "зони євро" входять 13 держав-членів ЄС (11 початкових членів, а також Греція та Словенія). Євро використовується як платіжний засіб на французьких заморських територіях (Гваделупа, Мартініка, Майот, Реюньон, Французька Гвіана тощо). Крім того, євро використовується як платіжний засіб на підставі двосторонніх договорів на території Ватикану, Монако та Сан-Марино. Андорра, Косово та Чорногорія (Монтенегро) запровадили євро як валюту на своїй

* Хоча євро від самого початку прирівнювалося до екю за курсом 1:1, ототожнювати ці валюти не можна. Валюти Великої Британії, Данії, Швеції та держав-членів, які не входять до "єврозони", враховувалися при обчисленні в екю, тоді як Австрія та Фінляндія, що входять до групи євро, не мають своїх національних валют в "кошику" обчислення екю.

** До цієї дати у євро було переведено всі державні зобов'язання; всі банківські та фінансові установи у розрахунках запровадили євро замість своїх національних валют.

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів № 1478/2000 (ЄС) від 19 червня 2000 р.

території в односторонньому порядку, не будучи членами ЄСЦБ та не маючи права друкувати банкноти та карбувати монети.

До курсу євро штучно прив'язані валюти цілої низки країн, що не входять до Співтовариства: Боснії та Герцеговини, Кабо-Верде, 13 африканських країн, які входять до зони франка КФА, французьких заморських територій, Коморських островів.

На 1 січня 2007 р. у світі оберталася готівкова маса на суму 610 млрд євро; у євро зберігається 25,5% резервів іноземної валюти в національних банках країн світу*.

Нові держави-члени ЄС зобов'язалися запровадити на своїй території євро протягом установлених Угодами про приєднання до ЄС періодів часу: Кіпр та Мальта — до 1 січня 2008 р.; Словаччина — до 1 січня 2009 р., Литва, Болгарія та Естонія — до 1 січня 2010 р.; Латвія, Польща, Румунія, Угорщина та Чехія — з 2011 р. до 2014 р.

Таким чином, після 2014 р. за межами євро-зони, якщо не приймуть в односторонньому порядку рішення про приєднання до євро, залишатимуться Велика Британія, Данія та Швеція.

Таким чином, запровадження ЄВС спричинило фундаментальну трансформацію економічних відносин у Співтоваристві і ще більшу інтеграцію між державами-членами ЄС. Створення ЄВС у тому вигляді, як це закладено в Договорі про Співтовариство, означає значне обмеження суверенітету держав-членів ЄС й фактичне створення величезної "наддержави" ЄС з виключною компетенцією в галузі економічного, банківського та валютного регулювання. Але, з іншого боку, ЄВС дозволяє збудувати справжній Внутрішній ринок Співтовариства, позбавлений будь-яких кордонів, та досягти однієї з найголовніших цілей Співтовариства — гармонійного, збалансованого і стійкого розвитку підприємництва та високого ступеню конкурентності та конвергентності (зближення) економічної діяльності, а через це — досягнення якнайбільшої економічної та соціальної солідарності країн Європи.

13.3. Наслідки запровадження єдиної європейської валюти ("євро")

Попри те, що майбутнє європейської валютної системи вже визначено, запровадження євро (або приєднання до "зони євро") залишається предметом невпинних суперечок політиків, науковців та практиків.

* Інформація з сайту вільної енциклопедії "Вікіпедії": en.wikipedia.org/wiki/Economic_and_Monetary_Union_of_the_European_Union.

Прибічники запровадження євро, як правило, посилаються на такі переваги запровадження єдиної європейської валюти, як сприяння значному зростанню економіки держав-членів ЄС та забезпечення більшої стабільності цін через чимале зменшення інфляції.

Як передбачається, значне зростання економіки матиме місце внаслідок дії таких факторів:

а) значне заощадження коштів, які досі витрачалися на закордонних операціях через різницю в обмінних курсах (зокрема, заощадження на вартості іноземної валюти)*;

б) неабияке спрощення розвитку Спільного ринку Співтовариства, особливо в галузях банківських та інших фінансових послуг (наприклад, страхування)**;

в) заощадження коштів, які витрачаються на коливанні обмінних курсів, тому що наявність цінового розмаїття як наслідок різноманітних грошових одиниць сама собою перешкоджає повному встановленню Внутрішнього ринку Співтовариства без будь-яких економічних кордонів;

г) стимулювання інвестицій як наслідок зниження процентних ставок (передбачається, що державам-членам уже не буде потреби підвищувати свої процентні ставки аби утримати свою грошову одиницю від падіння відносно німецької марки, а інвестори не потребуватимуть підвищення своїх доходів лише для того, щоб застрахуватися від несподіваних змін обмінних курсів та від повернення боргів з високими відсотками).

Вважається, що запровадження єдиної валюти також сприятиме стабілізації цін і зниженню інфляції. Річ у тім, що інфляція значно ускладнює довготермінове планування і викликає непевність підприємців у перспективах зростання виробництва. За таких обставин підприємства мають утримувати різні ціни для різних країн залежно від індексу інфляції (так зване *меню цін*), що суперечить принципу свободи руху товарів у межах Співтовариства.

Прихильники єдиної валюти вважають, що ЕВС неабияк сприятиме стабілізації цін через запровадження єдиної банківської системи, незалежної від урядів окремих держав-членів, а відтак, незалежної від політичних коливань, що підтримує стабільність єдиної європейської валюти. А стабільність валюти

* За розрахунками Європейської Комісії, внаслідок запровадження євро було заощаджено на цій статті витрат близько 25 млрд доларів США.

** Тісний взаємозв'язок між єдиним ринком та європейською валютою неодноразово підкреслювався в багатьох документах Співтовариства, а отже, це дало підставу для виникнення популярного гасла "Єдиний ринок — одна грошова одиниця".

заохотить інвесторів вкладати гроші в економіку та зберігати свої кошти в європейських банках.

Натомість, противники єдиної валюти ("євроскептики") висувують свої, також досить обґрунтовані, контраргументи:

1) деякі нові держави-члени ЄС не готові до запровадження євро, оскільки не відповідають цілком і повністю критерію зближення (конвергентності), а показники відповідності було в них досягнуто лише шляхом використання спеціальних форм бухгалтерського обліку, який не відображає реального стану справ;

2) установа ЄВС та запровадження єдиної валюти є чималим кроком на шляху до створення європейської "супердержави" і, відповідно, призведе до обмеження, аж до повного усунення, суверенітету окремих держав-членів ЄС, а також до браку дійсного контролюючого механізму щодо діяльності інститутів ЄС, у той час, коли Договір про Співтовариство не передбачає встановлення відповідного контролю з боку інститутів Співтовариства*;

3) запровадження євро призводить до підвищення цін та загальної вартості життя (зокрема, через округлення цін у старих валютах до більших сум у євро). Крім того, багато хто з громадян схильний бачити в національній грошовій одиниці втілення ідеї національної самобутності, а отже, ставиться до запровадження євро як до наступу на власну культурну спадщину, відповідно до принципу: "Погана чи чудова, але це моя країна".

У будь-якому разі, навіть за наявності певної міри скепсису, запровадження єдиної європейської валюти на сучасному етапі розвитку Співтовариства є, безперечно, основним символом єдиної економічної політики та втілює ідею "Європи без кордонів", що поступово стає дійсністю.

З іншого боку, попри всі переваги єдиної валюти, не всі держави-члени прагнуть до ЄВС: Велика Британія, Данія та Швеція відмовилися від запровадження євро. На позицію Великої Британії неабияк вплинула політика консервативного Кабінету, що в цілому відбиває загальне скептичне ставлення більшості населення Сполученого Королівства до поглиблення євроінтеграційних проєктів. Британці традиційно сприймають євро як ознаку чергового, дуже істотного кроку на шляху побудови європейської наддержави, яка повністю нехтуватиме

* Зокрема, фактичне вилучення банківської системи з-під національного регулювання, передбачене ст. 108 Договору про Співтовариство, унеможливорює демократичний нагляд за національними банками.

особливими інтересами та історично унікальною позицією Великої Британії; багато хто вбачає у британському фунті стерлінгу символ історичної та культурної самобутності Британії*, від якого британці (зокрема, англійці та шотландці) не готові відмовитися.

Данія у 2000 р. провела всенародний референдум щодо вступу до зони євро, за результатами якого датчани мінімальною більшістю (53,1%) висловилися проти приєднання до єдиної європейської валюти. Водночас, данські політики не залишають надію провести згодом ще один референдум щодо запровадження євро. На сьогодні курс датської валюти — крони — прив'язаний до курсу євро.

Швеція відповідно до Акту Вступу до ЄС зобов'язалася запровадити євро на своїй території. Проте у 2003 р. на референдумі 56% населення країни проголосувало проти єдиної валюти ("за" проголосувало 42%). За оптимістичними оцінками, наступний референдум щодо приєднання до "єврозони" буде проведено у Швеції не раніше 2012 р., а в разі позитивного результату референдуму запровадження євро у Швеції слід очікувати не раніше 2015 р.

Контрольні питання

1. Якими були історичні передумови запровадження Економічного та валютного союзу Співтовариства?

2. На які етапи поділяється створення Економічного та валютного союзу? Якою була (або є) тривалість кожного етапу?

3. Які нові органи було створено як частину Економічного та валютного союзу? Що входить до компетенції цих органів?

4. Які трансформації (перетворення) відбуваються у Співтоваристві останнім часом на шляху до завершення створення Економічного та валютного союзу?

5. Якими етапами відбувалося впровадження єдиної європейської грошової одиниці — євро?

6. Якими є наслідки впровадження євро? Назвіть аргументи прибічників запровадження євро та його скептиків.

7. Зробіть власні висновки щодо перспектив і наслідків можливого запровадження у майбутньому євро як грошової одиниці в Україні.

* Тоді як англійські банкноти фунтів стерлінгів мають зображення королеви Єлизавети II, Шотландія та Північна Ірландія друкують власні банкноти без портрета королеви, на знак свого автономного статусу.

Тема 14 СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА СПІВТОВАРИСТВА

14.1. Загальна характеристика спільної аграрної політики Співтовариства

14.1.1. Передумови спільної аграрної політики Співтовариства

У ст. 3 Договору про Співтовариство передбачається, що діяльність Співтовариства охоплює прийняття спільної політики щодо сільського господарства, а ст.ст. 32-38 Договору про Співтовариство щодо сільського господарства об'єднані у розділі "Політики Співтовариства". Лісабонський Договір, у разі його ратифікації, відносить сільське й рибне господарство (за винятком збереження морських біологічних ресурсів) до спільної компетенції ЄС і держав-членів. Договір про Співтовариство передбачає поширення Спільного ринку Співтовариства на сільське господарство і на торгівлю сільськогосподарською продукцією. Згідно з ч. 4 ст. 32 Договору про Співтовариство функціонуванню і розвитку спільного ринку сільськогосподарської продукції має сприяти провадження *спільної аграрної політики* (англ. *Common Agricultural Policy*). Засади такої політики було визначено на Стрезькій конференції у липні 1958 р. Передумовами провадження спільної аграрної політики були:

а) необхідність забезпечення самодостатності Співтовариства щодо сільськогосподарської продукції помірної зони;

б) спільні культурні традиції ведення сільського господарства європейськими країнами, що спираються на сімейне господарство як основну виробничу одиницю;

в) особливості сільського господарства як традиційно дотаційного сектора економіки, якому Договір про Співтовариство надає привілейованого значення;

г) необхідність державного регулювання сільськогосподарського ринку для забезпечення його належного функціонування;

д) положення ч. 1 ст. 34 Договору про Співтовариство, згідно з якою спільна організація сільськогосподарського ринку може здійснюватися у формі організації європейського ринку, тобто ринку, що охоплює все Співтовариство.

14.1.2. Поняття та засади спільної аграрної політики Співтовариства

Спільна аграрна політика Співтовариства — це напрями діяльності інститутів ЄС у галузі сільського господарства. Спільна аграрна політика Співтовариства реалізується через систему інструментів підтримання цін на сільськогосподарську продукцію і субсидіювання сільського господарства, яка складається з 3 елементів: а) *доходно-ціновий*: регулювання цін на сільськогосподарську продукцію і підтримання доходів сільськогосподарських товаровиробників на належному рівні; б) *структуральний*: формування оптимальної господарської структури сільськогосподарського виробництва, тобто визначення переважних форм і методів ведення сільського господарства; в) *сільський*: підтримка соціального розвитку села.

Спільна аграрна політика Співтовариства проводиться на загальному і секторальному рівнях (щодо окремих видів сільськогосподарської продукції). Відповідно, аграрне законодавство Співтовариства як інструмент впровадження аграрної політики також диференціюється за вищезазначеними елементами і секторами аграрної політики, встановлюючи окремі правила у межах реалізації зазначених елементів спільної аграрної політики Співтовариства і спеціальні правила для окремих секторів — тобто ринків окремих видів сільськогосподарської продукції. Це призвело до утворення складної для практичного застосування системи аграрного законодавства Співтовариства, що обумовило вжиття заходів з боку інститутів Співтовариства щодо його спрощення¹. Надалі планується спростити й уніфікувати аграрне законодавство Співтовариства, відійшовши від секторального регулювання і встановивши загальні правила для всіх ринків сільськогосподарської продукції.

14.1.3. Засади спільної аграрної політики Співтовариства

Засади спільної аграрної політики Співтовариства впливають з положень Договору про Співтовариство. Можна виділити 6 таких засад²:

- 1) включення сільського господарства до спільної компетенції Співтовариства та держав-членів;
- 2) норми, що стосуються сільського господарства, є певним винятком із загальних положень Договору про Співтовариство;

¹ Див.: Резолюція Ради Міністрів про заходи щодо спрощення аграрного законодавства від 23 листопада 1976 р. (O.J. 1976 C287).

² Див.: *Jursecwicz A. Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej // Prawo rolne. Stelmachowskiego A. — Warszawa, 2003. — С. 57—80.*

3) аграрний сектор усіх держав-членів ЄС має підлягати спільній політиці;

4) засада єдності аграрного ринку;

5) надання переваги внутрішньоєвропейському сільськогосподарському товаровиробникові;

6) засада солідарності — утворення фондів гарантування та розвитку для регулювання єдиного аграрного ринку Співтовариства.

Наразі аграрне законодавство Співтовариства дає підстави говорити про появу ще однієї засади спільної аграрної політики Співтовариства: засади екологізації сільськогосподарського виробництва. Вона виявляється в орієнтації спільної аграрної політики Співтовариства на стимулювання екологічно безпечного ведення сільського господарства і на реалізацію екологічних програм на селі.

14.1.4. Завдання аграрної політики Співтовариства

Завдання спільної аграрної політики визначені у ч. 1 ст. 33 Договору про Співтовариство. Ними є: а) збільшення продуктивності сільського господарства відповідно до науково-технічного поступу, раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва і оптимального використання чинників виробництва, зокрема, трудових ресурсів; б) забезпечення належного рівня життя селян, зокрема, внаслідок збільшення їх доходів; в) стабілізація ринків сільськогосподарської продукції; г) забезпечення продовольчої безпеки; д) забезпечення відповідних цін на сільськогосподарську продукцію для споживачів.

ЄСП надав тлумачення¹, що оскільки завдання, окреслені у ч. 1 ст. 33 Договору про Співтовариство, є потенційно суперечливими і мають різні засади, то не можуть вони бути одночасно у повному обсязі досягнуті. У зв'язку з цим інститути ЄС можуть деяким з них надати тимчасовий пріоритет, що виникає з господарчих потреб. Вчиняючи так, вони мають уникати дискримінації виробників чи споживачів аграрної продукції у межах Співтовариства.

14.1.5. Фінансування спільної аграрної політики Співтовариства

Аграрна політика є найбільш інтегрованою поміж політик Співтовариства, а також найбільш затратною. У 70-х роках

¹ Див.: Справа 5/67, *W. Beus GmbH & Co. v. Hauptzollamt München* (1968) ECR 83, а також справа 5/73, *Balkan-Import-Export GmbH v. Hauptzollamt Berlin-Packhof* (1973) ECR 1091.

XX ст. на неї витрачалося близько 70% бюджету Співтовариства. Надалі, у зв'язку з реформуванням аграрної політики, планується, що видатки на неї до 2013 р. не перевищуватимуть 34,9% бюджету Співтовариства.

Для досягнення цілей і завдань спільної аграрної політики Співтовариства ч. 3 ст. 34 Договору про Співтовариство передбачає утворення фондів спрямування і гарантування сільського господарства. Однак замість 2 окремих фондів Рада Міністрів вирішила утворити єдиний Європейський Фонд Гарантування і Спрямування Сільського Господарства (англ. *European Agricultural Guidance and Guarantee Fund*), поділивши його на 2 секції (секція гарантування — для фінансування доходно-цінового елемента спільної аграрної політики Співтовариства і секція спрямування — для фінансування структурального елемента спільної аграрної політики Співтовариства), згідно з Регламентом 17/64 про умови надання допомоги з Європейського Фонду Гарантування і Спрямування Сільського Господарства від 5 лютого 1964 р.¹ Секція спрямування розвитку сільського господарства отримала відносно незначну частку коштів ЄС, призначених на розвиток сільського господарства. Найбільшу вигоду від діяльності Європейського Фонду Гарантування і Спрямування Сільського Господарства до розширення ЄС у 2004 р. отримувала Франція.

Згідно з Регламентом Ради Міністрів 1290/2005 у справі фінансування спільної аграрної політики Співтовариства від 21 червня 2005 р.² Європейський Фонд Гарантування і Спрямування Сільського Господарства було поділено на 2 окремих фонди:

а) *Європейський Фонд Гарантування Сільського Господарства* (англ. *European Agricultural Guarantee Fund*) — для фінансування діяльності з регулювання ринків сільськогосподарської продукції та підтримання доходів сільськогосподарських товаровиробників;

б) *Європейський Сільськогосподарський Фонд Сприяння Розвитку Села* (англ. *European Agricultural Fund for Rural Development*). Він утворений для фінансування підтримки розвитку села і спеціальних сільськогосподарських програм за простішою процедурою фінансування, ніж інші фонди. Порядок фінансування визначається Регламентом Ради Міністрів 1698/2005 у

¹ Див.: Регламент 17/64 про умови надання допомоги з Європейського Фонду Гарантування і Спрямування Сільського Господарства від 5 лютого 1964 р. (О.І. 1964 L34).

² Див.: Регламент 1290/2005 у справі фінансування спільної аграрної політики Співтовариства від 21 червня 2005 р. (О.І. 2005 L209).

справі підтримки сільського розвитку з Європейського Сільськогосподарського Фонду Сприяння Розвитку Села від 20 вересня 2005 р.¹.

14.2. Поняття "сільськогосподарська продукція" і "сільськогосподарський товаровиробник" у праві Співтовариства

Поняття "сільськогосподарська продукція". Згідно з ч. 1 ст. 32 Договору про Співтовариство під *сільськогосподарською продукцією* розуміються плоди землі, тваринництва і рибальства, а також безпосередньо з ними пов'язані продукти першого ступеня переробки. ЄСП, тлумачачи поняття "пов'язані з ними продукти першого ступеня переробки", зазначив², що вирішальним у такому разі є економічний зв'язок між основним і переробленим продуктами, а не кількість послідовних етапів перероблення. Однак перероблені продукти, вартість переробки яких значно перевищує вартість основних продуктів, не охоплюються цим поняттям. Перелік продукції, на яку поширюються положення Договору про Співтовариство щодо спільної аграрної політики, наводиться у Додатку I до нього. Рада Міністрів була уповноважена ч. 3 ст. 38 попередньої редакції Договору про Співтовариство протягом 2 років після набрання чинності Договором про Співтовариство розширювати цей перелік. З огляду на це вона прийняла Регламент 7а про доповнення деякими продуктами переліку Додатку II до Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства від 1959 р.³.

В одній зі справ ЄСП постановив⁴, що якщо поняття сільськогосподарської продукції визначає загальні засади зарахування цієї продукції до відповідних переліків, то самі переліки містять точно визначені види продукції, застосовуючи номенкла-

¹ Див.: Регламент Ради Міністрів 1698/2005 у справі підтримки сільського розвитку з Європейського Сільськогосподарського Фонду Сприяння Розвитку Села від 20 вересня 2005 р. (О.І. 2005 L277).

² Див.: Справа 185/73, *Hauptzollamt Bielefeld v. Offene Handelsgesellschaft in Firma H. C. König* (1974) ECR 607.

³ Див.: Регламент 7а про доповнення деякими продуктами переліку Додатку II до Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства від 18 грудня 1959 р. (О.І. 1961 L7). Слід врахувати, що перелік сільськогосподарської продукції спочатку містився у Додатку II до Договору про Співтовариство.

⁴ Див.: Об'єднані справи 2/62 і 3/62, *Commission of the European Economic Community v Grand Duchy of Luxembourg and Kingdom of Belgium* (1962) ECR 425.

туру Єдиного Митного Тарифу Співтовариства. Таке тлумачення має 2 важливих правових наслідки: по-перше, умовою визнання продукції сільськогосподарською є її зазначення у переліках Додатку I до Договору про Співтовариство або Регламенту 7а; по-друге, при тлумаченні цих переліків належить брати до уваги інші позиції Єдиного Митного Тарифу Співтовариства згідно з правилами його використання¹.

Поняття "сільськогосподарський товаровиробник". Договір про Співтовариство не дає визначення поняття "сільськогосподарський товаровиробник", однак він згадує поняття "особа, що займається сільськогосподарською діяльністю" (ст. 33). Надто поверховим було б визначення сільськогосподарського товаровиробника як "особи, яка займається сільськогосподарською діяльністю". Це визначення не надає можливості визначити правовий статус селян, що займаються одночасно і переробкою сільськогосподарської продукції, або мають інше джерело доходів протягом невизначеного часу.

Спрошене визначення поняття "сільськогосподарський товаровиробник" як продуцента сільськогосподарської продукції подається у рішенні ЄСП², який підкреслив, що термін "сільське господарство" (на відміну від сільськогосподарської продукції) не визначений чітко у Договорі про Співтовариство. ЄСП визначив, що для цілей Договору про Співтовариство у контексті засад регулювання сільськогосподарської діяльності, визначення цих осіб належить до компетенції відповідних інститутів ЄС. ЄСП визнав термін "сільськогосподарський товаровиробник" за достатньо широкий для охоплення виробництва сільськогосподарської продукції довільними методами.

Більш чіткі визначення терміна "сільськогосподарський товаровиробник" можна знайти у положеннях права ЄС щодо структуральної політики. Наприклад, Регламент Ради Міністрів 797/85 про підвищення ефективності сільськогосподарських структур від 12 березня 1985 р.³ передбачав надання підтримки селянським господарствам за умови, що сільськогосподарська діяльність є основним видом діяльності селянина: 50% прибутків він отримував від сільськогосподарської діяльності, а час, призначений на несільськогосподарську діяльність, не перевищував половини загального часу праці. Сільськогосподарські

¹ Див.: *Jurcewicz A., Kozłowska B., Tomkiewicz E.* Polityka rolna Wspólnoty Europejskiej w swietle ustawodawstwa i orzecznictwa. — Warszawa, 1995. — С. 22.

² Див.: Справа 139/77, *Denkavit Futtermittel GmbH v. Finanzamt Warendorf* (1978) ECR 1317.

³ Див.: Регламент Ради Міністрів 797/85 від 12 березня 1985 р. про підвищення ефективності сільськогосподарських структур (О.І. 1985 L93).

товаровиробники, не охоплені цим визначенням, могли, однак, претендувати на надання їм допомоги, але в обмеженому розмірі¹.

Проблемним питанням стала можливість поширення статусу сільськогосподарського товаровиробника на юридичних осіб. ЄСП визначив², що поняття "сільськогосподарський товаровиробник" не обмежується фізичними особами. Юридичні особи, що займаються сільськогосподарським виробництвом, також охоплюються цим поняттям, якщо відповідають вищезазначеним умовам. Непоширення статусу сільськогосподарського товаровиробника на юридичних осіб було б порушенням заборони дискримінації виробників, закріпленої у ч. 2 ст. 34 Договору про Співтовариство. В іншій справі ЄСП постановив, що якщо законодавство держав-членів не передбачає імплементацію положень Регламенту 797/85 щодо юридичних осіб, такі юридичні особи не можуть набути статусу фермера, для якого сільськогосподарська діяльність є основною³.

Ця проблема була розв'язана внаслідок реформи спільної аграрної політики Співтовариства у 2003 р. Стаття 2 Регламенту Ради Міністрів 1782/2003 щодо встановлення загальних правил для схем прямої підтримки у рамках спільної аграрної політики і щодо впровадження певних схем підтримки фермерів від 29 вересня 2003 р.⁴ визначає поняття "фермер" як фізична чи юридична особа, або група фізичних чи юридичних осіб, незалежно від правового статусу, що надається групі та її членам за національним законом, чие господарство розташоване на території Співтовариства (у розумінні ст. 299 Договору про Співтовариство), і яка провадить сільськогосподарську діяльність. "Сільськогосподарська діяльність", у свою чергу, визначається як виробництво, догляд чи вирощування сільськогосподарської продукції, включаючи жниввання, доїння, розведення тварин і тримання тварин для потреб фермерства, а також підтримання належних сільськогосподарських і екологічних умов на землі.

¹ Див.: Справа 152/79, *Kevin Lee v. Minister for Agriculture* (1980) ECR 1495.

² Див.: Справа 312/85, *SpA Villa Banfi v. Regione Toscana and others* (1986) ECR 4039, справа 162/91, *Societa Tenuta il Bosco Srl v. Ministero delle finanze dello Stato* (1992) ECR 5279, а також справа 164/96, *Regione Piemonte v. Saiagricola SpA* (1997) ECR 6129.

³ Див.: Справа 403/98, *Azienda Agricola Monte Arcosu Srl v. Regione Autonoma della Sardegna, Organismo Comprensoriale n. 24 della Sardegna and Ente Regionale per l'Assistenza Tecnica in Agricoltura (ERSAT)* (2001) ECR 103.

⁴ Див.: Регламент Ради Міністрів 1782/2003 щодо встановлення загальних правил для схем прямої підтримки у рамках спільної аграрної політики і щодо впровадження певних схем підтримки фермерів від 29 вересня 2003 р. (O.J. 2003 L270).

Законодавство Співтовариства не передбачає вимоги обов'язкового проживання у сільській місцевості для того, щоб мати статус сільськогосподарського товаровиробника. ЄСП розтлумачив, що законодавство про підтримку фермерів у несприятливих умовах ведення сільського господарства поширюється і на фермерів, які не проживають на фермі, за умови, що вони особисто господарюють на фермі та не менше 50% своїх доходів отримують від сільськогосподарської чи подібної діяльності¹. При цьому він застосував телеологічне тлумачення права, зазначивши, що діяльність фермера, навіть якщо він не проживає на фермі, сприяє досягненню важливих завдань законодавства Співтовариства щодо підтримання сільськогосподарської діяльності й запобігання вилюднення депресивних місцевостей.

Проблема визначення межі між поняттями "виробник" і "переробник" сільськогосподарської продукції становила предмет рішення ЄСП², у якому відкинуто припущення, що на сільськогосподарського товаровиробника, який одночасно займається переробкою сільськогосподарської продукції, не поширюється правовий статус переробника сільськогосподарської продукції.

14.3. Правові інструменти спільної аграрної політики Співтовариства

14.3.1. Загальний огляд правових інструментів спільної аграрної політики Співтовариства

Упродовж десятиліть функціонування спільної аграрної політики Співтовариства було утворено систему спільної організації сільськогосподарських ринків, побудованих за галузевою ознакою³. *Спільна організація ринку сільськогосподарської продукції* — це особливий правовий режим, встановлений правом Співтовариства для окремих видів сільськогосподарської продукції, який передбачає запровадження єдиних для всього Співтовариства правил виробництва і торгівлі ними. Кожний з організаційно відокремлених сільськогосподарських ринків регулюється спеціальними правовими приписами, які спираються на ст. 34 Договору про Співтовариство. Специфіці окремих

¹ Див.: Об'єднані справи 9/97 і 118/97, *Raija-Liisa Jokela and Laura Pitkäranta* (1998) ECR 6267.

² Див.: Справа 107/80, *Giacomo Cattaneo Adorno v. Commission of the European Communities* (1981) ECR 1469.

³ Див.: *Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A. Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej.* — Warszawa, 1999. — С. 206.

видів сільськогосподарської продукції, що утворюють свої ринки, підпорядковані механізми їх функціонування, а також важелі правового й економічного впливу.

Поміж різнорідних інструментів внутрішнього регулювання сільськогосподарських ринків у Співтоваристві важливе місце посідають¹:

- а) ціноутворення на сільськогосподарську продукцію;
- б) різні види обмеження обсягів сільськогосподарського виробництва (зокрема, квотування виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції);
- в) премії і доплати;
- г) інтервенційні закупівлі сільськогосподарської продукції;
- д) фінансування складського зберігання сільськогосподарської продукції.

Що стосується регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією з державами, які не є членами ЄС, важливе значення мають також такі інструменти, як: 1) дотування експорту; 2) митна політика; 3) кількісні контингенти (обмеження імпорту); 4) нетарифні засоби охорони Внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції Співтовариства.

14.3.2. Сільськогосподарське ціноутворення

Упродовж тривалого часу сільськогосподарське ціноутворення у межах Співтовариства було засадничим інструментом аграрної політики. Ціни на сільськогосподарську продукцію встановлювалися на відносно високому рівні, що значно перевищував світові ціни. Це мало слугувати підтримувannya прибутків сільськогосподарських товаровиробників, а відтак — гарантувати відповідний рівень життя селян у Співтоваристві. Багаторічне застосування системи гарантованих цін не тільки не призвело до реального збільшення рівня життя селян, але, як побічний наслідок, зумовило велике розшарування поміж групами селянських господарств, пропорційно до обсягу виробництва, а також між групами держав-членів ЄС.

Ціни на сільськогосподарську продукцію є цінами, що регулюються правовими засобами. Ціни на окремі види такої продукції визначаються в правових актах Ради Міністрів, що видаються на підставі пропозицій Європейської Комісії після консультацій з Європейським Парламентом. Цим процедурам передують попередні консультації Європейської Комісії з сільськогосподарськими організаціями. Цінові пропозиції Європей-

¹ Див.: *Jurcewicz A. Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej // Prawo rolne / pod red. Stelmachowskiego A. — Warszawa, 2003. — С. 57—80.*

ської Комісії враховують вартість сільськогосподарської продукції, тенденції ціноутворення на ринку, завдання підтримання доходів селян на належному рівні, а також фінансові наслідки для бюджету Співтовариства.

Ціноутворення як інструмент аграрної політики Співтовариства можна поділити на 2 види: 1) ціноутворення, що спрямоване на стабілізацію Внутрішнього ринку Співтовариства (цільові й інтервенційні ціни); 2) ціноутворення, що спрямоване на охорону власного ринку сільськогосподарської продукції від конкуренції зовні (порогові і шлюзові ціни).

Цільова ціна (англ. *target price*) визначає оптимальний рівень цін з точки зору селян, а також має гарантувати відповідно високий рівень доходів сільськогосподарського виробництва. Оскільки така ціна є відображенням кон'юнктури на ринках сільськогосподарської продукції, вона визначається на підставі прогнозованих напрямів виробництва у такому секторі, а також базового рівня споживання, з урахуванням тенденцій, що проявляються на інших галузевих ринках сільськогосподарської продукції. Як вираження очікувань селян цільова ціна розраховується на рівні вищому, ніж інтервенційна ціна (перевищує її десь на 20—30%), щоправда, на практиці вона для селян недоступна.

Цільова ціна існує в секторі зернових, цукру, молока і молочної продукції. Подібний до неї характер має керівна, або інакше — орієнтована ціна (*guide price*), що встановлюється у секторі яловичини і телятини.

На більшості ринків сільськогосподарської продукції застосовується *інтервенційна ціна* (англ. *intervention price*). Вона спрямована на протидію неконтрольованому зниженню цін на сільськогосподарську продукцію і запобігання дестабілізації сільськогосподарських ринків. Це ціна, за якою державні інтервенційні агенції зобов'язані скуповувати запропоновану до продажу сільськогосподарську продукцію, якщо її ринкова ціна падає нижче мінімальної ціни. Вона визначає нижню межу цін на сільськогосподарську продукцію: якщо ціна впаде нижче цієї межі — задіюється механізм інтервенційної закупівлі через спеціальні державні агенції. На відміну від інших видів цін, призначених головним чином для розрахунків (наприклад, цільова ціна, що відображає очікування селян), інтервенційна ціна функціонує у практиці обігу сільськогосподарської продукції і має характер гарантованої ціни.

Як й інші категорії цін, інтервенційні ціни слугують підтриманню рівня доходів селян. Через це їх розрахунок спирається на оцінку видатків господарств, що виробляють найдорожчу сільськогосподарську продукцію. Загалом, при визначенні їх

рівня беруться до уваги критерії господарчі, зокрема: виробничі затрати, цінові тенденції у такому секторі порівняно з іншими секторами, а також попередній досвід. Інтервенційні ціни діють тільки кілька місяців протягом року, оскільки інтервенційна закупівля сільськогосподарської продукції відбувається тільки упродовж строків, обмежених законодавством Співтовариства.

Для імпортованої до Співтовариства сільськогосподарської продукції застосовуються *порогові ціни* (англ. *threshold price*), щоб запобігти дешевшому її імпорту з інших країн. Вони визначають мінімальний рівень цін, за якими імпортована сільськогосподарська продукція може потрапити на ринок Співтовариства. Розрахунок порогової ціни спирається на рівень цільової ціни: порогова ціна має бути встановлена на рівні, близькому до цільової, але без урахування транспортних витрат. Порогова ціна застосовується, зокрема, на ринку цукру, зернових, молока і молочних продуктів. Відповідником порогової ціни на ринку свинини, пташиного м'яса і яєць є *шлюзова ціна* (англ. *sluice price*).

В секторах баранини і свинини, а також овочів і фруктів застосовується *базова ціна* (англ. *basic price*), яка, з одного боку, слугує стабілізації цін на цих ринках, а з іншого — не повинна стимулювати виникнення структуральних перевишень цін у Співтоваристві. Специфічним різновидом цін є *ціни вилучення продуктів з ринку* (англ. *withdrawal price*), які застосовуються виключно у секторі свіжих овочів і фруктів для виплати компенсацій сільськогосподарським товаровиробникам внаслідок вилучення продукції з продажу у випадку, якщо ціни на неї падають нижче певного рівня.

14.3.3. Інтервенційні закупівлі сільськогосподарської продукції

Інтервенційні закупівлі регулюються однаково на всій території ЄС. Право Співтовариства визначає не тільки порядок здійснення інтервенційних закупівель, але також порядок зберігання, транспортування сільськогосподарської продукції та наступного її використання. Інтервенційні закупівлі є засобами протидії падінню цін на сільськогосподарську продукцію нижче певного рівня, що має забезпечити належний рівень доходів селян у Співтоваристві.

Держави-члени ЄС уповноважені утворювати спеціалізовані державні *інтервенційні агенції*, які мають провадити інтервенційні закупівлі надлишків сільськогосподарського виробництва, їх зберігання і наступну реалізацію, а так само виплачувати *експортні доплати* (англ. *export refunds*). Держави-члени зобов'я-

зані інформувати Європейську Комісію про утворення таких агенцій, їх назву, організаційно-правову форму, а також складати річні звіти про їх діяльність. Функції інтервенційних агенцій можуть також виконувати уповноважені адміністративні органи держави. Незважаючи на певні відмінності в організації інтервенційних агенцій у різних державах-членах, що обумовлені особливостями історичного розвитку та культурними традиціями різних країн, у підвалини функціонування таких агенцій закладено однакові цілі та завдання, згідно з засадами спільної аграрної політики.

Важливим інструментом впливу на Спільний ринок Співтовариства є фінансова допомога інтервенційним агенціям або уповноваженим приватним підприємствам на забезпечення належного зберігання сільськогосподарської продукції. Цей правовий інструмент тісно пов'язаний з інтервенційними закупівлями і застосовується на більшості ринків сільськогосподарської продукції. Його завдання — забезпечення споживачам надійності поставок сільськогосподарської продукції.

За загальним правилом, сільськогосподарська продукція, що підлягає інтервенційній закупівлі, має зберігатися на складах держави-члена ЄС. Як виняток, передбачено можливість зберігання сільськогосподарської продукції на території іншої держави-члена, якщо це впливає з конкретних потреб. Надзвичайний характер має зберігання сільськогосподарської продукції на території інших країн, що допускається виключно у випадку, якщо її зберігання на території ЄС пов'язано з істотними труднощами. Сільськогосподарська продукція, що зберігається на складах, може реалізовуватися за цінами і на умовах, передбачених законодавством у місці її зберігання. Вона може призначатися на потреби визначених суспільних груп (наприклад, для надання допомоги особам, що перебувають у тяжкому майновому стані), експортуватися до інших країн, або використовуватися як сировина для виробництва непродовольчих товарів.

14.3.4. Премії і доплати сільськогосподарським товаровиробникам

Серед премій і доплат сільськогосподарським товаровиробникам можна виділити:

а) *компенсаційні премії* — спрямовані на компенсацію втраченого сільськогосподарського доходу (застосовуються у секторах баранини і козлятини, яловичини і телятини);

б) *обмежувальні доплати* — спрямовані на обмеження обсягу сільськогосподарського виробництва (застосовуються у секторі молока і молочних продуктів).

Застосовуються також *типові продукційні доплати*, наприклад, на ринках льону і конопель, олії і жиру, хмелю, зернових. З 1992 р. у рамках спільної аграрної політики Співтовариства запроваджено також *безпосередні вирівнювальні доплати*, які спрямовані на відшкодування селянам втрат, заподіяних зниженням гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію. Реформа спільної аграрної політики Співтовариства, що відбулася у 2003 р., передбачає запровадження схеми прямої підтримки (схеми єдиних виплат) замість багатьох премій і доплат, що застосовувалися раніше.

14.3.5. Адміністративні обмеження обсягів сільськогосподарського виробництва

Збільшення надлишків сільськогосподарської продукції і пов'язане з цим зростання бюджетних видатків Співтовариства, а також вимоги екологічного законодавства призвели до необхідності впровадження механізмів адміністративного обмеження обсягів сільськогосподарського виробництва. Такі обмеження можна поділити на 2 види: 1) кількісне лімітування річного обсягу виробництва сільськогосподарської продукції; 2) стимулювання селян до переходу на інші методи чи напрями сільськогосподарського виробництва¹.

До першого виду обмежень обсягів сільськогосподарського виробництва належить *контингентування виробництва* за кількісним критерієм, що є системою квот на виробництво сільськогосподарської продукції, або "прав на виробництво". Цей інструмент полягає у забезпеченні селянам збуту визначеної кількості сільськогосподарської продукції за гарантованими цінами. У разі виробництва більшої кількості продукції, ніж заплановано, селянам не тільки не гарантується її збут, але при її збуті на них накладаються додаткові обмежувальні платежі. Вперше квоти на виробництво сільськогосподарської продукції були застосовані 1967 р. щодо ринку цукру, згодом — перенесені до інших галузевих ринків (тютюну, крохмалю, тваринних кормів). Квоти виробництва застосовуються також для організації ринку молока і молочних продуктів: квотування тут поєднується з обмежувальними платежами за поставку і продаж молока понад визначений квотами рівень.

Для обмеження сільськогосподарського виробництва у секторі свіжих фруктів і овочів застосовується інструмент *вилучення цих продуктів з ринку* і використання їх на потреби суспільної

¹ Докладно див.: Tomkiewicz E. Limitowanie produkcji w ustawodawstwie rolnym Wspólnoty Europejskiej. — Warszawa, 2000.

допомоги незахищеним верствам населення. Одним із найрадикальніших заходів є знищення вилучених з ринку свіжих овочів і фруктів.

До другого виду обмежень обсягів сільськогосподарського виробництва належать, зокрема, такі інструменти: а) вилучення земель із сільськогосподарського виробництва (полягає у припиненні сільськогосподарського виробництва на частині земель сільськогосподарського підприємства); б) залісення земель сільськогосподарського призначення; в) застосування агро-екологічних заходів.

Сюди належить також фінансове стимулювання зміни напряму сільськогосподарського виробництва (конверсія), тобто перехід від виробництва надлишкових видів сільськогосподарської продукції — до виробництва не надлишкових (наприклад, від вирощування молочної худоби — до м'ясної).

14.3.6. Регулювання експорту й імпорту сільськогосподарської продукції

Запровадження спільної системи підтримання внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію зумовило необхідність уніфікації регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією з іншими країнами згідно з засадою преференції. Сутність цієї засади полягає в охороні Внутрішнього ринку Співтовариства від конкуренції з боку дешевших імпорتنих продуктів, а також у підтриманні експорту дорожчих продуктів із держав-членів ЄС на світові ринки.

Важливими засобами впливу на імпорт сільськогосподарської продукції до ЄС є *імпортні мита*, а також засоби нетарифного регулювання, головним чином у вигляді *кількісних контингентів*. Крім того, інструментом регулювання імпорту сільськогосподарської продукції є *забезпечувальні застереження* (англ. *safeguard clause*), що слугують обмеженню чи припиненню імпорту сільськогосподарської продукції, яка може заподіяти серйозні негативні наслідки для Спільного ринку Співтовариства. Також слід додати, що імпортна сільськогосподарська продукція має відповідати певним законодавчим вимогам щодо якості, санітарним, ветеринарним тощо.

Для стимулювання експорту сільськогосподарської продукції з ЄС застосовуються *експортні доплати* (англ. *export refunds*)¹.

¹ Див.: Регламент Європейської Комісії 1043/2005 від 30 червня 2005 р. про впровадження регламенту Ради Міністрів 3448/93 щодо системи надання експортних доплат для певних сільськогосподарських продуктів, експортованих у формі товару, не охоплених Додатком I до Договору, а також критеріїв визначення розміру таких доплат (О.І. 2005 L172/24).

Їх завдання полягає у збільшенні конкурентноздатності сільськогосподарської продукції, виробленої в ЄС, на світових ринках, а також у заохоченні виробників до експорту надлишкової сільськогосподарської продукції. Ці доплати виплачуються як різниця між внутрішньою ціною сільськогосподарської продукції, виробленої в ЄС, і сплаченою експортеру покупцями нижчою світовою ціною.

Імпорт сільськогосподарської продукції до ЄС та її експорт за його межі ґрунтується на *експортно-імпортних ліцензіях*, що є засобом адміністративного контролю торгівлі ЄС з іншими країнами¹. Такі ліцензії визначають обсяги експорту й імпорту сільськогосподарської продукції, а також строки їх чинності. Ліцензування експортно-імпортних операцій здійснюється для отримання детальної інформації як на рівні ЄС, так і на рівні держав-членів про розміри планованих торговельних операцій, що дозволяє планувати застосування відповідних інтервенційних засобів впливу на ринки сільськогосподарської продукції.

Іншим засобом адміністративного контролю за торгівлею з іншими країнами є *сертифікати*, що становлять собою дозволи на вчинення визначеної у них кількості експортно-імпортних операцій протягом визначеного в них часу (найчастіше від 3 до 6 місяців). Це своєрідна форма статистичного обліку торгівлі ЄС з іншими країнами, яка дозволяє спростити реєстрацію торговельних операцій.

Ліцензії і сертифікати видаються за умови забезпечення виконання своїх зобов'язань *грошовим депозитом, або банківською гарантією*. Забезпечення не вимагається, якщо предметом ліцензії є невелика кількість продукції, або якщо її видано від імені державної інтервенційної агенції. Забезпечення повертається у разі виконання всіх вимог ліцензії протягом строку її чинності. Вважається, що вимоги ліцензії виконані в день, у який продукція розмитнена. Якщо ж умови ліцензії не будуть виконані, грошовий депозит втрачається, крім випадків, коли невиконання зумовлене дією обставин непереборної сили. Характеризуючи правову природу депозиту, ЄСП визначив², що його не можна

¹ Див.: Регламент Європейської Комісії 376/2008 від 23 квітня 2008 р. щодо встановлення спільних детальних правил застосування системи експортно-імпортних ліцензій і сертифікатів попереднього визначення для сільськогосподарських продуктів (О.І. 2008 L114/3); Регламент Європейської Комісії 1301/2006 від 31 серпня 2006 р. щодо встановлення спільних правил управління імпортними тарифними квотами для сільськогосподарських продуктів, регульованих системою імпортних ліцензій (О.І. 2006 L238/13).

² Див.: Справа 11-70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr-und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* (1970), ECR 1970, 01125.

розглядати як санкцію відповідальності, позаяк він слугує забезпеченню виконання торгівельних операцій протягом строку чинності ліцензії.

14.4. Загальний огляд структурних перетворень у сільському господарстві Співтовариства

14.4.1. Загальна характеристика структуральної політики

Положення ст. 33 Договору про Співтовариство щодо зростання продуктивності сільського господарства і щодо усунення розбіжностей у розвитку різних сільськогосподарських регіонів зумовили неможливість зведення спільної аграрної політики тільки до системи підтримання цін і доходів у сільському господарстві. Така політика мала сприяти також змінам господарської структури сільськогосподарського виробництва, тобто змінам форм і методів ведення сільського господарства. Це обумовило виникнення структуральної політики у сільському господарстві Співтовариства.

Структуральна політика у сільському господарстві Співтовариства є другим складовим елементом спільної аграрної політики Співтовариства і становить напрями діяльності інституцій Співтовариства щодо формування оптимальної господарської структури сільськогосподарського виробництва, тобто визначення переважних форм і методів ведення сільського господарства. Вона реалізується через систему заходів стимулювання впровадження тих чи інших форм і методів ведення сільського господарства, зокрема, стимулювання впровадження високих аграрних технологій і дотримання екологічних вимог при веденні сільського господарства. Це досягається через встановлення відповідних критеріїв для отримання дотацій на розвиток сільського господарства, через фінансування спеціальних структуральних програм, а також встановленням правових, адміністративних обмежень тощо.

На відміну від ринкової політики у сільському господарстві, політика структурних перетворень Співтовариства ніколи не була повною мірою денаціоналізована. На рівні Співтовариства окреслено тільки загальні риси і завдання цієї політики, засади і методи її реалізації, залишаючи національним законодавством широкий простір для більш детального регулювання. Проблема тика власності на засоби сільськогосподарського виробництва,

обігу земель сільськогосподарського призначення (як *inter vivos*, так і *mortis causa*), внутрішньої організації господарств залишається у компетенції законодавств держав-членів ЄС, піддаючись лише опосередкованому впливу права Співтовариства. Це дозволяє формувати через законодавство держав-членів найбільш відповідну національним традиціям модель сільськогосподарського розвитку. Зазначене обумовило великі розбіжності, що існують в аграрному законодавстві держав-членів ЄС. Можна сказати, що законодавство Співтовариства, регулюючи функціонування фондів структурної підтримки на засаді часткової участі Співтовариства і держав-членів, залишає значну частину відповідальності за структурну перебудову сільського господарства держав-членів ЄС.

14.4.2. Структурні перетворення сільського господарства нових держав-членів ЄС

Розширення ЄС 1 травня 2004 р. зумовило збільшення кількості фермерів з 7 до 11 мільйонів, площі земель сільськогосподарського призначення — на 30%, обсягів сільськогосподарського виробництва — на 10—20%. З 2004 р. нові держави-члени ЄС (Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Угорщина, Естонія) перейшли від передвступних програм сільськогосподарського розвитку до післявступних заходів розвитку села. На період до 2006 р. для нових держав-членів було запроваджено перехідний режим розвитку сільського господарства, який ґрунтувався на новому "Тимчасовому інструменті сільського розвитку" (англ. *Temporary Rural Development Instrument*), що фінансувався секцією гарантування Європейського Фонду гарантування і спрямування сільського господарства. Цей інструмент передбачав підтримку, так званих, "додаткових заходів": агроекологічних заходів, більш раннього виходу на пенсію селян, заліснення, компенсаційних виплат депресивним сільськогосподарським регіонам, а також господарствам у зонах екологічних обмежень. Крім того, передбачалася підтримка реструктуризації фермерських господарств, об'єднань сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення відповідності вимогам стандартів ЄС, надання технічної допомоги тощо.

З набуттям повного членства у 2005 р. нові держави-члени ЄС одразу отримали доступ до підтримки цін на сільськогосподарську продукцію через механізм інтервенційних закупівель, експортних доплат тощо. Також на них поширюються положення спільної аграрної політики щодо більш раннього виходу селян на пенсію, фінансування екологічних програм на селі, технічної підтримки та допомоги для депресивних місцевостей.

Разом з тим, положення спільної аграрної політики Співтовариства щодо допомоги у вигляді прямих виплат селянам будуть впроваджуватися щодо нових членів не одразу. Розмір такої допомоги має бути поступово (протягом 10 років) доведений до рівня загального по ЄС (починаючи з 25% від загальноєвропейського рівня у 2004 р.)¹. У зв'язку з реформуванням у 2003 р. спільної аграрної політики Співтовариства, для нових держав-членів ЄС передбачено "схему єдиних територіальних виплат", що є спрощеним варіантом схеми єдиних виплат. Вона передбачає виплату допомоги селянським господарствам залежно від площі оброблюваних земель сільськогосподарського призначення у розмірах, що визначені угодами про членство.

Набуття членства в ЄС Болгарії та Румунії з 1 січня 2007 р. збільшило кількість осіб, зайнятих у сільському господарстві ЄС, приблизно на 39%, площі земель сільськогосподарського призначення — на 12% і обсягів сільськогосподарського виробництва — на 4%. Для цих країн Актами Вступу до ЄС передбачені такі самі механізми приєднання до спільної аграрної політики Співтовариства, як і для 10 країн, що стали членами ЄС 2004 р.

Контрольні питання

1. Що обумовило виникнення спільної аграрної політики Співтовариства?
2. Якою є структура спільної аграрної політики Співтовариства?
3. Які ви знаєте інструменти запровадження спільної аграрної політики Співтовариства?
4. У чому полягає схема єдиних виплат згідно з спільною аграрною політикою Співтовариства?

¹ Див.: *Czechowski P.* Proces dostosowania polskiego prawa rolnego i żywnościowego do prawa Unii Europejskiej. — Warszawa, 2001.

Тема 15

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СПІВТОВАРИСТВІ

15.1. Загальна характеристика спільної політики щодо захисту прав споживачів у Співтоваристві

Стаття 153 Договору про Співтовариство містить у собі основу для захисту прав споживачів на рівні "первинного права Співтовариства". Співтовариство за допомогою інститутів ЄС здійснює: 1) заходи для забезпечення високого рівня захисту прав споживачів у Співтоваристві; 2) надання державам-членам можливості приймати норми, спрямовані на забезпечення більш високого рівня захисту прав споживачів, ніж закріплений у законодавстві Співтовариства; 4) прийняття до уваги необхідності захисту прав споживачів при визначенні інших напрямів політики та діяльності Співтовариства.

Спільна політика Співтовариства у сфері захисту прав споживачів переслідує такі цілі: високий рівень захисту здоров'я, безпеки та економічних інтересів споживачів; сприяння їх правам на інформацію, освіту та організацію з метою забезпечення їх інтересів; врахування вимог із захисту інтересів споживачів при визначенні та запровадженні інших напрямів політики та діяльності ЄС.

Узагальнюючи на цій основі положення інших актів Співтовариства, можна дати таке визначення *права Співтовариства з захисту споживачів* — це сукупність спеціально створених правил та принципів, які регулюють відносини між споживачами та продавцями продукту у Співтоваристві з приводу захисту прав споживачів, які було порушено внаслідок придбання неякісної продукції, товару, послуги.

Дефініція "*споживач*" не має єдиного формулювання у праві Співтовариства. Все ж, можна відокремити такі спільні ознаки цього поняття: а) суб'єктом є фізична особа, яка укладе договір, як правило, не у комерційних та професійних цілях (виключенням є відносини з надання туристичних послуг, коли підприємець споживає туристичні послуги у бізнес-турі); б) суб'єктом є особа, яка безпосередньо споживає продукт, що займає кінцеву сходинку у економічному процесі¹. Крім того, у праві

¹ Див. наприклад: Директива Європейської Комісії про маркування алкогольної продукції від 15 квітня 1987 р. (О.Ж. 1987 L113).

Співтовариства термін "споживач" застосовується до особи, якій заподіяна шкода неякісним продуктом (товаром, послугою).

Поняття "продукт" в законодавстві Співтовариства є теж неоднозначним та включає:

а) товари, у тому числі нерухоме майно, послуги, права та зобов'язання (Директива 2005/29);

б) майно, включаючи електроенергію (Директива 85/374);

в) продукт, який призначено для споживання будь-якою особою, включаючи товари, роботи, послуги, у тому числі використані та перероблені продукти (Директива 2001/95). Нарешті, термін "товари" визначається як рухоме майно, окрім води, газу, електроенергії (Директива 99/44).

До напрямів спільної політики Співтовариства у сфері захисту прав споживачів умовно відносяться: діяльність та компетенція спеціалізованих інститутів ЄС, забезпечення безпеки продукції, як загальної, так і окремих продуктів; вимоги до якості послуг; контрактні зобов'язання; нечесна підприємницька практика щодо споживачів; розв'язання спорів за участю споживачів.

15.2. Органи Співтовариства з захисту прав споживачів

Система спеціалізованих органів Співтовариства з захисту прав споживачів складається з: Комітету із захисту навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки продовольства, Європейського комітету зі стандартизації та Комітету з питань Внутрішнього ринку та захисту споживачів.

Комітет із захисту навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки продовольства Європейського Парламенту (англ. *Committee on the Environment, Public Health and Food Safety*) обирається з числа представників партій відповідно до кількості партій у Європейському Парламенті. Комітет із захисту навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки продовольства контролює та несе політичну відповідальність за діяльність Європейської агенції оцінки медичних продуктів (англ. *European Medicines Agency*), Європейської агенції з питань безпеки продуктів харчування (англ. *European Food Safety Authority*), Агенції з питань харчів та ветеринарії (англ. *Food and Veterinary Office*), Агенції з питань навколишнього середовища (англ. *European Environment Agency*), Європейського центру з питань протидії та контролю захворювань (англ. *European Centre for Disease Prevention and Control*). У рамках Комітету з захисту навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки

продовольства здійснюється постійна співпраця з національними та недержавними організаціями у відповідній сфері.

Європейська агенція оцінки медичних продуктів є децентралізованим інститутом Співтовариства, має представництва у державах-членах ЄС. Її завданням є захист та сприяння громадському здоров'ю через оцінку та контроль ліків. Європейська агенція оцінки медичних препаратів поєднує у собі наукові ресурси держав-членів ЄС, співпрацює з національними партнерами. Європейська агенція оцінки медичних продуктів має спеціалізовані комітети: з медичних препаратів для використання людиною, з медичних препаратів для тварин, з маловживаних медичних препаратів, з рослинних медичних препаратів.

Європейська агенція з питань безпеки продуктів харчування займається оцінкою та інформуванням щодо харчових ризиків, а за управління ризиками, функціонування систем контролю продуктів харчування відповідають Європейська Комісія та держави-члени ЄС. У рамках Європейської агенції з питань безпеки продуктів харчування оцінку ризиків здійснюють Науковий комітет та відповідні експертні групи з усіх питань щодо продуктів харчування та їх безпеки, у тому числі у сфері благополуччя тварин та рослин. Так, Науковий комітет забезпечує інститути ЄС та держави-члени науковим підґрунтям для розробки законодавства та політик Співтовариства щодо продуктів харчування та їх безпеки. Інформування про ризики щодо продуктів харчування полягає у забезпеченні усіх заінтересованих сторін вчасною, об'єктивною, прозорою та надійною інформацією про оцінку ризиків продуктів харчування, діяльність Наукового комітету та груп експертів тощо.

Агенція з питань продуктів харчування та ветеринарії забезпечує контроль та перевіряє відповідність стандартам Співтовариства безпеку та якість харчових продуктів, ветеринарії, благополуччя рослин та продуктів, які походять з ЄС та інших країн. Це здійснюється шляхом проведення перевірок (інспекцій), результати яких оприлюднюються. Також Агенція може виступати з пропозиціями щодо змін законодавства Співтовариства щодо продуктів харчування та ветеринарії.

Агенція з питань навколишнього середовища має на меті вчасне, об'єктивне, прозоре та надійне інформування інститутів ЄС і суспільства з питань навколишнього середовища.

Європейський центр з питань протидії та контролю захворювань займається координацією національних органів з відповідних питань, визначенням, оцінкою, взаємодією поточних та потенційних загроз людському здоров'ю від інфекційних захворювань.

У роботі Європейського комітету зі стандартизації (англ. *European Committee for Standardisation*) приймають участь представники держав-членів ЄС та ЄАВТ, інститутів ЄС, організації споживачів, екологів, медиків, малих та середніх корпорацій тощо. Стандарти формуються на основі консенсусу, приймаються — більшістю голосів. Після цього стандарти мають бути імplementовані у національне законодавство учасників Комітету. Європейський комітет зі стандартизації співпрацює з Європейським комітетом електричних стандартів, Європейським інститутом телекомунікаційних стандартів, Міжнародною організацією зі стандартизації.

Комітет з питань Внутрішнього ринку та захисту споживачів Європейського Парламенту (англ. *Committee on Internal Market and Consumer Protection*) відповідає за координацію на рівні ЄС законодавства держав-членів у сфері Внутрішнього ринку, митного союзу, сприяння та захисту економічних інтересів споживачів (окрім питань громадського здоров'я та безпеки продуктів). У своєму складі має 40 членів-представників політичних партій, що у пропорції відповідають кількості місць партій у Європейському Парламенті.

15.3. Регулювання безпеки продуктів у Співтоваристві

15.3.1. Загальні правила регулювання безпеки продуктів у Співтоваристві

Директива 2001/95 про загальну безпеку продуктів¹ застосовується до усіх продуктів, придбаних споживачем, або тих, що куплені особою-професіоналом, але користування ними буде здійснено споживачем.

У Директиві 2001/95 встановлено обов'язок юридичних та фізичних осіб вводити до торговельного обороту тільки безпечні продукти, тобто такі, які за нормальних або передбачуваних умов використання, включаючи тривалість, обслуговування, встановлення, не спричиняють жодного ризику чи викличуть мінімальні ризики, які сумісні з високим рівнем захисту безпеки та здоров'я людей. Крім того, держави-члени зобов'язані створити наділені широкими повноваженнями національні органи контролю за постачанням на власні ринки безпечної продукції.

¹ Див.: Директива Європейського Парламенту та Ради Міністрів про загальну безпеку продуктів від 3 грудня 2001 р. (О.Ж. 2002 L11).

Не менш важливим питанням безпеки продукції є відповідальність виробника за дефектну продукцію (Директива 85/374¹), тобто таку, яка з моменту введення її в обіг не відповідає вимогам безпеки щодо порядку використання, яку очікує споживач. Зокрема, моментом, коли продукт уже є вилученим з виробничого процесу та потрапив до ринку у формі, прийнятній для надання суспільству та до споживання вважається презентація продукту потенційним споживачам².

Виробником вважається не тільки безпосередньо виробник кінцевого продукту, імпортер, а й виробник сировини чи компоненту продукту або інша особа, яка заявляє про себе як про виробника, розміщуючи на товарі своє найменування, торговельну марку та інші розпізнавальні елементи. Якщо виробника товару неможливо встановити, то як такий розглядатиметься постачальник товару. Ці положення є принциповими для притягнення до відповідальності виробника.

Принциповим підходом є також відповідальність виробника за шкоду, заподіяну дефектним продуктом (окрім ситуації, коли на момент введення продукції в обіг виробникові бракувало технічної та наукової обізнаності про дефекти продукції) незалежно від вини виробника. Допускається притягнення до відповідальності виробника продукту і у випадках, коли шкоду заподіяно одночасно дефектом продукту та упущенням третьої особи. Відповідальність виробника може бути зменшена, якщо шкоду було частково заподіяно через вину постраждалої особи. Споживач може вимагати відшкодування матеріальної, нематеріальної шкоди, ушкодження здоров'я тощо, які заподіяно недоліками продукту³. Тягар доказування наявності шкоди, дефекту в товарі та причинного зв'язку між дефектом та шкодою покладається на потерпілого.

15.3.2. Регулювання безпеки харчової продукції в Співтоваристві

Відносини, пов'язані з безпекою харчової продукції, у законодавстві Співтовариства врегульовані низкою нормативних актів⁴. Їх можна охарактеризувати як детальний опис вимог до процесу

¹ Див.: Директива Ради Міністрів про відповідальність за дефектну продукцію від 25 липня 1985 р. (О.Ж. 1985 L210).

² Див.: Справа С-127/04, *Declan O'Byrne v. Sanofi Pasteur* (2006) ECR I-1313.

³ Див.: Справа С-203/99, *Veedefald v. Aarhus Amtskommune* (2001) ECR I-3569.

⁴ Наприклад, див.: Директива 2000/13 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про пакування, презентацію та рекламу продуктів харчування, призначених для продажу від 20 березня 2000 р. (О.Ж. 2000 L109).

виготовлення продуктів¹, безпеки складових продукту², до певних продуктів³. Серед особливих норм слід назвати застосування встановлених стандартів до сільськогосподарських продуктів⁴ і до кормів для тварин⁵. Регламенти та директиви Співтовариства з цих питань охоплюють всю сферу (галузь), скажімо, пов'язану із харчовими барвниками, регулюючи загальні питання, а формулювання технічних стандартів покладено на спеціалізовані органи зі стандартизації (наприклад, Європейський комітет зі стандартизації).

Основні принципи безпеки харчової продукції у Співтоваристві закріплено у Регламенті 178/2002. Щодо харчової продукції встановлено такі вимоги: тільки безпечні харчові продукти можуть бути розміщені на Спільному ринку Співтовариства; держави-члени ЄС повинні здійснювати аналіз ризиків продукції, що включає оцінку (наукове консультування та аналіз інформації), управління (регулювання та контроль), взаємодію (швидкий обмін інформацією); орган з безпеки продовольства (Європейська агенція з питань безпеки продуктів харчування) має здійснювати наукове консультування та підтримку, обмін інформацією. Усі вимоги до харчової продукції поширюються на всі стадії виробництва, обробки, збуту та повинні дотримуватися як у відношенні до товарів, вироблених у ЄС, так і до імпортованих з інших країн.

Важливими для права Співтовариства щодо безпеки харчових продуктів є норми про інформацію, пов'язану із здоров'ям (Регламент 1824/2006)⁶. Правом Співтовариства передбачено створення спеціального Реєстру, причому інформація про харчову продукцію має містити тільки ті формулювання, що їх використано у законодавстві.

¹ Наприклад, див.: Регламент 178/2002 Європейського Парламенту та Ради Міністрів, що встановлює загальні принципи та вимоги до продуктів харчування, Європейський орган з продовольства та процедурні питання у цій сфері від 28 січня 2002 р. (O.J. 2002 L31).

² Наприклад, див.: Директива 95/2 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про харчові добавки окрім барвників та підсолоджувачів від 20 лютого 1995 р. (O.J. 1995 L61).

³ Наприклад, див.: Директива Ради Міністрів 2001/112 про фруктові соки та подібні харчові продукти від 20 грудня 2001 р. (O.J. 2002 L 10); Директива Ради Міністрів 2001/114 про сухе молоко від 20 грудня 2001 р. (O.J. 2002 L15).

⁴ Див.: Регламент Ради Міністрів 2081/92 від 14 липня 1992 р. про захист географічних позначень та позначень походження сільськогосподарської продукції (O.J. 1992 L208).

⁵ Див.: Регламент Ради Міністрів 2082/92 від 14 липня 1992 р. про спеціальні сертифікати для сільськогосподарської продукції (O.J. 1992 L208).

⁶ Див.: Регламент 1824/2006 від 20 грудня 2006 р. Європейського Парламенту та Ради Міністрів про твердження на етикетках та упаковках продовольчих продуктів (O.J. 2006 L404).

Жорсткі умови застосовуються до характеристик на кшталт "низький вміст жиру", "продукт, багатий на протеїни" чи "вміст цукру". Тільки ті харчові товари, що відповідають визначеним загальноєвропейським стандартам якості, зможуть супроводжуватися подібною інформацією. Такі відомості не повинні вводити споживача в оману, бути двозначними, неправдивими та давати привід для сумнівів щодо безпеки та властивостей інших продуктів, заохочувати до їх надмірного споживання. На Європейську Комісію покладено обов'язок надавати спеціальні "профілі", які слід використовувати для інформації на продуктах харчування. На них має бути інформація про склад продукту, враховано існування груп ризику споживачів та відповідне інформування тої чи іншої групи про небезпеку, причому дозволяється зазначати і складові продукту, позитивний вплив яких було науково доведено.

Відповідні вимоги висунуто щодо тверджень про позитивний вплив певних продуктів на попередження захворювань чи підтримку здорового способу життя. Такі твердження мають пройти відповідну наукову перевірку: спеціальну експертизу (процедуру отримання дозволу), яка оцінюватиме їх легітимність. Забороняється інформація про те, що невживання продукту буде шкідливим для здоров'я, що ефективність продукту рекомендовано лікарем або іншим професіоналом тощо.

Подібні заходи було введено щодо вітамінізованих харчових продуктів¹. Запроваджено перелік вітамінів та мінералів, які дозволено використовувати в харчовій промисловості, а також мінімальні та максимальні рівні наявності таких речовин у харчових продуктах.

Для належної безпеки харчової продукції передбачено також норми щодо матеріалів і предметів, які можуть вступати у взаємодію із продовольством², оскільки така взаємодія може прямо або опосередковано спричинити шкідливі трансформації у харчових продуктах. Базовий принцип у регулюванні цього питання — такі матеріали та предмети повинні бути вироблені відповідно до "чесної виробничої практики" з урахуванням нормальних або передбачуваних умов користування, за яких їх взаємодія з продовольством не буде шкодити здоров'ю людини чи викликати небажані зміни у продовольчому продукті або погіршувати його характеристики. Існують також окремі правила

¹ Див.: Регламент 1925/2006 від 20 грудня 2006 р. Європейського Парламенту та Ради Міністрів про вітамінізовані харчові продукти (О.І. 2006 L404).

² Див.: Директива Ради Міністрів 89/109 про матеріали і предмети, які можуть вступати у взаємодію із продовольством від 21 грудня 1989 р. (О.І. 1989 L40).

щодо таких видів матеріалів, як кераміка, целюлоза, пластик³, які включають списки дозволених субстанцій, стандарти достатньої якості, ліміти взаємодії матеріалів і продуктів.

Вимогою до маркування матеріалів та предметів, які можуть вступати у взаємодію із продовольством є, зокрема, те, що на упаковці повинна бути позначка "призначено для харчування", а також позначені місце виробництва та реквізити виробника або продавця, спеціальні умови використання.

Пряма залежність встановлюється між домішками, інгредієнтами та власне харчовими продуктами. Оскільки перші додаються з технологічною метою під час виробництва, приготування та збереження продовольчих товарів, вони не розглядаються як продукти харчування. Разом з тим, існуючі норми з цих питань² спільні у одному — можуть бути використані лише ті інгредієнти, домішки, які прямо дозволені законодавством. Більшість складових таких продуктів мають бути використані тільки у обмеженій кількості у певних продуктах харчування. Для того, щоб домішки, складові стали "легітимними" для виробництва, повинні бути обґрунтовані технічна необхідність, відсутність шкоди здоров'ю людини, користь для споживача. Якщо кількісні ліміти для домішок не встановлені, орієнтиром повинні бути норми "чесної виробничої практики", дотримання яких є необхідним для досягнення технологічного ефекту.

Законодавство Співтовариства встановлює стандарти безпеки окремих видів продуктів: швидкого заморожування, фруктових соків, какао, кави тощо. Окремо врегульовано порядок відстеження і маркування генетично модифікованих організмів (ГМО), харчових продуктів і кормів, виготовлених із ГМО, контролю продуктів, що містять ГМО (Регламент 1829/2003)³. Основні заходи у цьому напрямі — це вимоги до супроводжуючих продукт документів та до реклами. Там має бути інформація, що продукт містить ГМО чи складається з ГМО, а також цифровий або алфавітний код, який присвоюється кожному окремому виду ГМО з метою забезпечення відстеження таких продуктів.

¹ Див.: Директива Ради Міністрів 84/500 про кераміку від 15 жовтня 1984 р. (О.Ж. 1984 L277); Директива 93/10 Європейської Комісії про целюлозну обгортку від 15 березня 1993 р. (О.Ж. 1993 L93); Директива 2002/72 Європейської Комісії про пластик від 6 липня 2002 р. (О.Ж. 2002 L220).

² Див.: Директива Ради Міністрів 89/107 про харчові домішки від 21 грудня 1988 р. (О.Ж. 1989 L40); Директива Ради Міністрів 94/35 про підсолоджувачі (О.Ж. 1994 L237).

³ Див.: Регламент 1829/2003 від 22 вересня 2003 р. Європейського Парламенту та Ради Міністрів про генетично модифіковані харчові продукти та корми (О.Ж. 2003 L268).

Продукція з ГМО не повинна вводити споживача в оману, зашкоджувати здоров'ю людини, тварин та природному середовищу, за своїм складом відрізнятися від традиційних продуктів. При розміщенні на ринку продуктів, які виготовлені з ГМО, у письмовій формі споживачеві має бути надана така інформація: зазначення кожного інгредієнта продукту, що виготовлений з ГМО; зазначення кожного компонента продукту чи домішки, що виготовлені з ГМО; зазначення того, що продукт виготовлений з ГМО, якщо він не має переліку інгредієнтів.

У Співтоваристві діє інформаційна система з базою даних про ГМО, без реєстрації у якій продукт не можна розмішувати на Спільному ринку Співтовариства (реєстрація здійснюється у спеціально уповноваженому органі)¹. Діють також правила щодо розміщення у магазинах продовольчих товарів, вироблених з ГМО, на полицях, окремих від продуктів, вироблених традиційним шляхом*.

15.3.3. Регулювання безпеки нехарчової продукції в Співтоваристві

У законодавстві Співтовариства існують певні вимоги щодо розміщення на Спільному ринку Співтовариства ліків³. Їх застосування обмежено промислово виробленими ліками та гомеопатичними продуктами (щодо останніх запроваджено спрощену процедуру реєстрації, проводиться їх тестування на якість та безпечність для людей, але не висуваються вимоги щодо доведення їх ефективності). Перед тим, як потрапити на Спільний ринок Співтовариства, лікувальні засоби повинні бути ліцензовані (на їх продаж треба мати відповідний дозвіл, виданий національним органом держави-члена ЄС). Ліцензія на лікарський засіб видається строком на 5 років з правом поновлення. У наданні ліцензії може бути відмовлено, якщо після перевірки усіх особливостей лікарського засобу та документів, буде виявлено, що засіб є небезпечним для вживання, ефек-

¹ Регламент Європейської Комісії 65/2004 від 14 січня 2004 р. про встановлення системи впізнання, поширення ГМО (О.І. 2004 L10).

* Це рішення було прийнято Європейською Комісією за попередньою пропозицією кіпрської влади, тим не менш ініціатива стала гарним прикладом для застосування на всій території ЄС: Рішення Європейської Комісії 2006/255 звернене до кіпрської влади про національні повноваження з накладення на супермаркети зобов'язань розмішувати продовольство, вироблене з ГМО, на полицях, окремих від продовольства, виробленого традиційним шляхом від 14 березня 2006 р. (О.І. 2006 L92).

² Директива 2001/83 від 6 листопада 2001 р. Європейського Парламенту та Ради Міністрів про Кодекс медичних продуктів Співтовариства (О.І. 2001 L311).

тивність є недостатньою тією мірою, якої вимагає споживач, і якщо не було зазначено кількісні та якісні показники, склад засобу.

Упаковка лікарського препарату повинна містити: інформацію про промислову та фармакологічну назву препарату, активні речовини у ньому, вагу, об'єм, форму препарату, побічні дії, взаємодію з іншими речовинами, спосіб застосування; застереження різного характеру; відомості про виготовлювача та продавця тощо. У листку-вкладиші, зміст якого в цілому дублює та деталізує інформацію, вказану на упаковці, додатково повинна бути виокремлена інформація, яку важливо знати перед застосуванням препарату, про цілі такого лікування, заходи, яких треба вжити при появі небажаного ефекту під час застосування ліків. Наявність листка-вкладиша є обов'язковою для усіх препаратів.

Реклама медичної продукції має спонукати до раціонального використання препарату, містити об'єктивні відомості, не повинна вводити споживачів в оману. Заборонено рекламування препаратів, які продаються лише за рецептами лікаря, та препаратів, що мають наркотичний ефект.

Правові заходи Співтовариства щодо безпеки іграшок¹ є важливими не тільки за своїм змістом, а й часом прийняття — вперше після запровадження нового підходу до гармонізації секторального законодавства Співтовариства 1985 р. Примітним є те, що визначення "іграшки" надане через їх користувачів — дітей (осіб до 14 років), у той же час правила розміщення іграшок на Спільному ринку Співтовариства розглядають категорію споживачів більш широко: іграшка може бути розміщена на ринку тільки якщо вона не наражає на ризик, безпеку та здоров'я користувачів або третіх осіб. Вимоги до іграшок у процесі виробництва та появи на Спільному ринку Співтовариства стосуються різноманітних ризиків. На Європейський орган зі стандартизації покладено зобов'язання щорічно формувати стандарти щодо іграшок, що є обов'язковими для держав-членів ЄС. Відповідні норми забезпечують процес сертифікації продукції, проведення перевірок виробництва та отримання виробниками знака відповідності якості продукції вимогам Співтовариства (СЕ).

Заслужують на увагу і правові стандарти Співтовариства щодо косметичних виробів. Така продукція має пряме відношення до здоров'я людини, оскільки її використання потребує

¹ Див.: Директива Ради Міністрів 88/378 про безпеку іграшок від 3 травня 1988 р. (О.І. 1988 L187).

міри у вживанні, деякі її вироби мають лікувальний ефект, але такі обставини не завжди враховуються споживачами. Опорним нормативним актом Співтовариства з цього питання є Директива 76/768 про косметичну продукцію¹, яка запроваджує, що косметичні продукти не повинні завдавати шкоди здоров'ю людини за нормальних або передбачуваних умов використання. Це має дотримуватися під час презентації, пакування продукції, складання виробником або його представниками інструкцій із застосування. Забороненим є тестування інгредієнтів або їх комбінацій на тваринах². Починаючи з 2009 р. буде заборонено продаж косметичних виробів, які випробовувались на тваринах. Жорсткими є вимоги щодо адекватності та повноти інформації на упаковці косметичних продуктів. Забороняється також інформування про виробника, характеристики та властивості продукту, яке не відповідає дійсності, під час продажу та рекламування³.

15.3.4. Регулювання розповсюдження небезпечних речовин та препаратів у Співтоваристві

Регулювання розповсюдження небезпечних речовин та препаратів у Співтоваристві спрямовано на захист споживачів, які можуть придбати такі продукти, та працівників, яким через свою професійну діяльність доводиться контактувати з такими продуктами. Нормативними актами Співтовариства у цій сфері є: 1) Директива 67/548 про класифікацію, пакування та маркування небезпечних речовин⁴; 2) Директива 99/45 про класифікацію, пакування та маркування небезпечних препаратів⁵; 3) Директива 76/769 про обмеження знаходження на ринку та використання небезпечних речовин і препаратів⁶.

Перший документ містить такі визначення: "небезпечні речовини" — це хімічні елементи та їх складові, які з'явилися

¹ Див.: Директива Ради Міністрів 76/768 про косметичну продукцію від 27 липня 1976 р. (О.Ж. 1976 L262).

² Див.: Директива 2003/15 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про внесення змін до Директиви 76/768 від 27 лютого 2003 р. (О.Ж. 2003 66).

³ Див.: Справа С-315/92, *Verband Sozialer Wettbewerb eV v. Clinique Laboratoires SNC et Estee Lauder Cosmetics GmbH* (1994) ECR I-317; Справа С-220/98, *Estee Lauder Cosmetics GmbH & Co. OHG v. Lancaster Group GmbH* (2000) ECR I-117.

⁴ Див.: Директива Ради Міністрів 67/548 про класифікацію, пакування та маркування небезпечних речовин від 27 червня 1967 р. (О.Ж. 1967 L196).

⁵ Див.: Директива 99/45 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про класифікацію, пакування та маркування небезпечних препаратів від 31 травня 1999 р. (О.Ж. 1999 L200/1).

⁶ Див.: Директива Ради Міністрів 76/769 про обмеження знаходження на ринку та використання небезпечних речовин та препаратів від 27 липня 1976 р. (О.Ж. 1976 L262).

природним шляхом чи промислово вироблені, окрім наркотичних, медичних, радіоактивних речовин і таких, які знаходяться у процесі доставки, речовини, які експортуються у інші країни; "небезпечні препарати" — суміші 2 і більше небезпечних речовин*. Пакування речовин повинно бути герметичним, розрахованим на незвичайні форми зберігання; маркування повинно містити повну назву речовини, її походження, символи та інформацію про безпеку, поради для забезпечення безпеки.

Директива 67/548 містить класифікацію небезпечних речовин за рівнем безпеки, яка є одним із критеріїв у відомостях, які подаються до компетентних органів (держав-членів ЄС та Європейської Комісії), окрім інформації про виробника, хімічного складу, впливу на людину та на довкілля, результатів практичних випробувань. Досє на небезпечну речовину повинно бути надано до розгляду не пізніше 45 днів до появи речовини на Спільному ринку Співтовариства¹. Ці вимоги стосуються небезпечних речовин, які з'явилися після 18 вересня 1981 р., — вони іменуються як "нові вимоги". Стосовно небезпечних речовин, що з'явилися раніше 18 вересня 1981 р. або які вже зареєстровані, існує вимога про подання інформації щодо змін у первинній інформації. Всі відомості заносяться до єдиної бази, що полегшує слідкування за цією сферою та забезпечує обізнаність споживачів щодо товарів, які пропонуються.

Аналогічний підхід обрано і у Директиві 99/45, присвяченій небезпечним препаратам. Так, там закріплена класифікація небезпечних препаратів, подібна до тієї, що і у Директиві 67/548, схожими є і вимоги до пакування, маркування таких препаратів. В упаковці повинен бути інформаційний листок-вкладиш, призначений для осіб, які мають справу з небезпечним препаратом за родом діяльності. У ньому повинна міститись інформація про назву, виробника, склад, безпеку препарату, першу допомогу, про вогнебезпечні ситуації, порядок транспортування тощо². Ці вимоги не повинні суперечити Конвенції МОП від 25 червня 1990 р. № 70 "Про безпеку в застосуванні хімічних речовин на виробництві".

* Сферу застосування Директиви 67/548 становлять лише небезпечні речовини: див. Справу С-187/84 *Italy v. Caldana* (1985) ECR I-3013.

¹ Див.: Справа С-429/85, *Commission v. Italian Republic* (1988) ECR I-843.

² Директива 91/155 Європейської Комісії про підготування до системи спеціальної інформації ст. 10 Директиви 88/379 від 5 березня 1991 р. (О.Ж. 1991 L76).

15.4. Регулювання якості послуг у Співтоваристві

15.4.1. Регулювання якості фінансових послуг у Співтоваристві

Питання захисту прав споживачів у сфері фінансових послуг регулюються Директивою 2002/65 від 23 вересня 2002 р. про дистанційний маркетинг фінансових послуг споживачам¹. Сфера застосування Директиви 2002/65 охоплює усі договори (контракти) про фінансові послуги (наприклад, будь-які послуги, що надаються банком, страховиком, послуги кредитного, інвестиційного характеру). Такі контракти повинні бути укладені між споживачем та постачальником із застосуванням засобів дистанційного зв'язку або через особу, уповноважену на те постачальником.

На постачальника покладається обов'язок надавати споживачеві у розумний строк до укладення контракту докладну інформацію: про постачальника; про послугу або продукт (опис головних характеристик послуги, загальна сума, з урахуванням усіх податків та пов'язаних з ними платежів, зазначення ризиків послуги або продукту, інформація про можливі додаткові витрати та строки їх оплати); про контракт (строки, можливість дострокового припинення контракту, право, яке буде застосовано до контракту, арбітражне застереження); про механізм відшкодування шкоди. Будь-які контакти та обмін інформацією між сторонами після укладення контракту повинні фіксуватися на папері. У будь-якому разі за споживачем визнається право відмовитися від зобов'язань без пояснення причин за контрактом упродовж 14 днів з моменту його укладення (30 днів у контрактах про страхування життя та операціях з пенсією). Винятком є: послуги, що знаходяться поза контролем постачальника, сплата за які залежить від коливань на фінансовому ринку, наприклад, обмін валют; короткострокове страхування (до 1 місяця); кредитування, пов'язане з нерухомим майном.

15.4.2. Регулювання якості туристичних послуг у Співтоваристві

Питання якості туристичних послуг у Співтоваристві розглядаються в Директиві 90/314 про комплексні (пакетні) подо-

¹ Директива 2002/65 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про дистанційний маркетинг фінансових послуг споживачам від 23 вересня 2002 р. (О.Л. 2002 L271).

рожі, канікули та тури¹. Директива 90/314 регулює надання послуг, що включають у себе не менш 2—3 компонентів (транспортування, розміщення у готелі тощо), які надаються за попередньо встановленою ціною. Така послуга повинна надаватися якнайменше на 24 години, або вона має включати розміщення на ніч. Комплексність турів не обмежується часовими рамками, тобто складові комплексу можуть бути замовлені як разом, так і окремо².

Організатор туру визначається як особа, що регулярно влаштовує комплексні тури та здійснює інші туристичні послуги, продає або пропонує їх безпосередньо або через продавця; продавець — як особа, яка пропонує та продає комплексні подорожі тощо, що були попередньо сформовані організатором. Суб'єктами відповідальності за неналежне виконання умов контракту є і організатор, і продавець незалежно від форми їх вини (за вибором споживача). Положення Директиви 90/314 слід розглядати і як такі, що надають споживачам право на компенсацію нематеріальної шкоди, яку заподіяно невиконанням або неналежним виконанням туристичних послуг³.

Будь-яка описова інформація про подорож, тур не повинна містити відомостей, що вводять в оману. Брошури мають поширювати чітку, вичерпну та достовірну інформацію про ціну продукту та про таке: транспортні засоби та їх місце прибуття; тип розміщення та харчування; маршрут поїздки; загальні відомості про отримання візи; сума чи відсоток від неї, які мають бути сплачені на рахунок і визначення дат сплати ціни продукту; чи необхідна мінімальна кількість учасників туру. Умови, що визначені у брошурі, є зобов'язуючими для організатора та продавця, якщо у разі змін вони не зв'язалися із споживачем до укладення договору (контракту). Якщо ж контракт уже укладено, то будь-які зміни його умов повинні здійснюватися за взаємною згодою сторін. Якщо згоди споживача немає, то останній має право розірвати договір без будь-яких стягнень і усі попередньо сплачені ним кошти повинні бути йому повернуті. Зміни можливі у ціні договору, якщо у ньому прямо передбачено таке право організатора або продавця та вони обґрунтують такі зміни та нададуть розрахунки ціни. Будь-які варіації щодо ціни дозволяються лише у вартості перевезень,

¹ Див.: Директива Ради Міністрів 90/314 про комплексні подорожі, канікули і тури від 13 червня 1990 р. (О.Ж. 1990 L158).

² Див.: Рішення ЄСП у Справі С — 400/00 *Club Tour, Viagens e Turismo SA v. Alberto Carlos Lobo Goncalves Garrido, and Club Med Viagens Ld* (2002) ECR I-4051.

³ Див.: Справа С-168/00, *Simone Leitner v. TUI* (2002) ECR I-2631.

розміру податків, зборів, курсу обміну валют. Також є припустимими і такі зміни у ціні послуг, коли споживачеві було запропоновано альтернативи у кращий бік, виходячи з інших умов контракту, та коли споживач вправі передати своє замовлення третій особі за власним вибором із відповідним повідомленням організатора чи продавця.

Продавець та/або організатор повинні надати споживачеві достатньо доказів своєї спроможності у подальшому щодо відшкодування збитків або повернення грошей, сплачених споживачем, та повернення споживача до місця від'їзду у разі банкрутства оператора або продавця. У судовій справі *Eric Dillenkofer, Christian Erdman and others v. Bundesrepublik Deutschland*¹ ЄСП "розширив" застосування ст. 7 Директиви 90/314 тим, що до повернення споживачеві усіх сплачених ним коштів, окрім обумовлених контрактом. Таке повернення має бути здійснено оператором або продавцем туристичних послуг навіть у разі його фінансової неспроможності або банкрутства. Подібний підхід підтверджено ЄСП у справі *Verein fur Konsumenteninformation v. Osterreichische Kreditversicherungs AG*², за рішенням якої споживачеві гарантовано відшкодування виплат у ситуації, коли попередньо сплативши усі витрати, споживач відправляється у тур, але гроші, сплачені за розміщення у готелі, не надходять до місця призначення, і споживачеві доводиться платити повторно. У такому разі поверненню підлягає, окрім відшкодування шкоди, і вартість зворотного квитка.

На організатора і продавця туристичних послуг покладено обов'язок забезпечити споживача у письмовій формі до моменту укладення контракту інформацією про умови страхування, вимоги до паспорта і отримання візи, час та місця проміжних зупинок, детальну характеристику місця розміщення споживача (готельного номера чи каюти), реквізити, адресу організатора, продавця чи їх представників, номери телефонів та адреси служб, установ, до яких можна звернутися у разі труднощів у місцях перебування. Якщо поїздка за кордон призначається для неповнолітньої особи, така інформація повинна бути їй надана у присутності тих, хто є відповідальними за безпеку неповнолітнього.

¹ Справи C-178/94, 179/94, 189/94, 190/94, *Eric Dillenkofer, Christian Erdman and others v. Bundesrepublik Deutschland* (1996) ECR I-4845.

² Справа C-364/96, *Verein fur Konsumenteninformation v. Osterreichische Kreditversicherungs AG* (1998) ECR I-2949.

15.4.3. Регулювання електронної торгівлі у Співтоваристві

Директива 2000/13 про деякі аспекти електронної торгівлі¹ поширюється на договірні взаємовідносини у сфері продажу періодики, фінансових і професійних послуг, розважальних заходів, банківської справи, страхування, інвестування, надання кредитів, рекламування.

Згідно з Директивою 2000/13 угоди про продаж товарів та надання послуг можуть бути укладені у електронній формі; наміри сторін повинні бути чітко визначені; якщо учасники діятимуть через представників, останні повинні бути також чітко окреслені; знижки, подарунки та умови їх отримання мають бути зрозуміло та недвозначно зазначені. Під час торгівельних операцій в електронному форматі для споживача повинна бути забезпечена така інформація: реквізити виробника; технічні етапи для укладення договору у електронній формі; чи збережеться у виробника текст договору; технічні засоби для виправлення помилок у договорі. Умови контракту та загальна інформація повинні бути надані споживачеві таким шляхом, щоб він міг їх зберегти; виробник повинен негайно повідомити споживача у електронній формі про отримання замовлення останнього. Крім того, Директивою 2000/13 передбачається регулювання електронної торгівлі за допомогою кодексів поведінки.

15.5. Регулювання контрактних зобов'язань у праві Співтовариства

Вимоги про неприпустимість нечесних умов у договорах (контрактах) зі споживачами (Директива 93/13)² відносяться до правил загального застосування і поширюються на всі договори, з одного боку яких виступає споживач, а з іншого — продавець товару (послуг), причому такі умови повинні бути вироблені не в індивідуальному порядку*. Під нечесними умовами договору розуміються умови, які всупереч вимогам добро-

¹ Див.: Директива 2000/31 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про деякі аспекти електронної торгівлі від 8 червня 2000 р. (О.Ж. 2000 L178).

² Див.: Директива Ради Міністрів 93/13 про нечесні умови у договорах зі споживачами від 5 квітня 1993 р. (О.Ж. 1993 L95).

* Директива не застосовується до зобов'язань, узятих у рамках договору придбання товарів чи послуг особою виключно на користь його працівників, підлеглих, див. Справу C-541/99, *Case SNC v. Idealservice Srl* (2001) ECR 2001, I-09049 та Справу C-542/99 *Idealservice MN RE Sas v. OMAI Srl* (2001) ECR I-9049.

совісності призвели до дисбалансу в правах і обов'язках сторін, причому на шкоду споживачеві. Додаток до Директиви 93/13 містить перелік умов, які можуть бути визнані нечесними: обмеження чи виключення відповідальності виробника, постачальника за їх дії (бездіяльність) стосовно заподіяння шкоди споживачеві; незаконне зменшення чи обмеження прав споживача відносно продавця, постачальника та інших осіб у разі повного або часткового невиконання чи неналежного виконання ними будь-яких зобов'язань за договором; укладення угоди, що "пов'язує" споживача обставинами, за яких виконання договору залежить від продавця, виконавця тощо; дозвіл продавцю або постачальнику не повертати кошти, попередньо сплачені споживачем, коли останній вирішує не укласти договір, або дозвіл продавцю або виконавцю не компенсувати споживачеві витрачені кошти, коли продавець чи постачальник вирішать розірвати договір тощо*. Перелік умов не є вичерпним, тому ЄСП залишив на розсуд національних судів вирішувати, чи є та чи інша умова договору нечесною¹.

Положення законодавства Співтовариства про продаж товарів споживачам та пов'язані з цим гарантії якості та безпеки товарів² вимагають від продавця забезпечення відповідності товару умовам договору (контракту). Товари вважаються такими, що відповідають умовам контракту, якщо вони: відповідають опису, наданому продавцем, та мають ті ж властивості, що і зразки або моделі, надані продавцем; придатні для цільового використання, для якого вони потрібні споживачеві і про яке він повідомив продавця під час укладення контракту, а продавець прийняв таке повідомлення; придатні для цільового використання, що є нормальним для такого типу товарів; мають властивості та характеристики, які звичайно мають товари такого типу і які очікуються споживачем з урахуванням походження цих товарів та публічних заяв про особливі властивості цих товарів, що їх робить продавець, виробник чи його представник у рекламі чи шляхом маркування. На продавця чи виробника

* Подібні нечесні умови можуть міститися і у арбітражній угоді, яка підлягатиме скасуванню національними судами й у разі, якщо споживач не подавав відповідної скарги: Справа С-168/05, *Mostaza Elisa Maria v. Centro Movil Milenium* (2006) ECR I-10421.

Див.: Справа С-240-244/98 *Oceano Grupo Editorial SA v. Rocio Murciano Quintero* (2000) ECR I-4941; Справа С-473/00, *Cofidis SA v. Jean-Louis Fredout* (2002) ECR I-10875; Справа С-237/02, *Freiburger Kommunalbauten GmbH Baugesellschaft & Co. KG v. Hofstetter* (2004) ECR I-3403.

Див.: Директива 99/44 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про продаж товарів споживачам та пов'язані із цим гарантії від 25 травня 1999 р. (O.J. 1999 L171).

покладається обов'язок без стягнення додаткової плати зі споживача повернути останньому гроші, сплачені за товар, або здійснити заміну товару чи його ремонт у випадку, якщо властивості товару не відповідають специфікації, наданій відповідно до гарантійного зобов'язання або у рекламі. Споживач, зі свого боку, має право на відшкодування збитків, зниження ціни товару або розірвання контракту. Строк гарантії становить 2 роки з моменту передачі товару споживачеві. Якщо було виявлено будь-яку невідповідність товару умовам контракту протягом 6 місяців, презюмується, що вона існувала на момент передачі товару.

Наступною сферою законодавства Співтовариства щодо захисту споживачів є договори (контракти), що укладаються поза торгівельними та офісними приміщеннями (Директива 85/577)¹. Випадками, що підпадають під цю сферу, є такі, коли договір пропонується укласти під час поїздки продавця поза офісними та торгівельними приміщеннями або візиту продавця до помешкання самого споживача чи іншого покупця або за місцем роботи споживача, якщо таке відвідування не було здійснено за спеціальним запрошенням споживача. Зокрема, це можуть бути кредитні договори, які забезпечені заставою, договори про надання транспортних послуг, прокат автомобілів². До вищезазначеної сфери не належать контракти, предметом яких є нерухомість, продукти харчування, готові до миттєвого споживання, цінні папери та контракти, які мають періодичний характер.

Директива 85/577 закріплює обов'язок продавця письмово повідомити споживача про його право відмовитись від договору впродовж 7 днів, при цьому держави-члени не вправі обмежувати цей строк у бік зменшення, але можуть його збільшувати, наприклад, він може складати 1 рік³. Зокрема, у ситуації, коли банк проінформував споживача про його право на відмову від інвестиційного вкладу та від банківського кредиту, за рахунок якого вклад здійснено, вважається, що споживач має змогу уникнути дії ризиків, що властиві інвестиціям⁴. Від держав-членів вимагається забезпечити, щоб їх національне законо-

¹ Див.: Директива Ради Міністрів 85/577 про захист споживачів при укладенні договорів поза торгівельними та офісними приміщеннями від 20 травня 1985 р. (О.І. 1985 L372).

² Див.: Справа С-481/99, *Georg Heininger and Helga Heininger v. Bayerische Hypo- und Vereinsbank AG* (2001) ECR I-9945; Справа С-336/03 *EasyCar (UK) Ltd v. Office of Fair Trading* (2005) ECR I-1947.

³ Див.: Справа С-481/99, *Georg Heininger and Helga Heininger v. Bayerische Hypo- und Vereinsbank AG* (2001) ECR I-9945.

⁴ Див.: Справа С-229/04, *Craillheimer Volksbank eG v. Klaus Conrads, Frank Schulzke and Petra Schulzke-Lösche, Joachim Nitschke* (2005) ECR I-9273.

давство захищало тих споживачів, які не мають змоги уникнути наслідків матеріалізації подібних ризиків, шляхом прийняття відповідних заходів.

Питанням споживчого кредиту присвячено однойменну Директиву 87/102¹. Кредитний договір визначено тут як "договір, за яким кредитор надає або зобов'язується надати споживачеві кредит у вигляді відстроченого платежу, позики чи інших фінансових інструментів". Одночасно з цим визначені кредитні договори, до яких Директива 87/102 не застосовується: пов'язані з придбанням чи наймом нерухомого майна; про кредит, наданий без наявності оплати чи інших зобов'язань; договори, за якими споживач повинен сплатити кредит одним платежем. Із сфери застосування Директиви 87/102 судовим рішенням у справі *Berliner Kindl Brauerei AG v. Andreas Siepert*² було також виключено договори про гарантію сплати кредиту, оскільки останні не стосуються правовідносин споживчого кредиту, до того ж у цих договорах гарантія не пов'язана із споживчими цілями.

Кредитні договори повинні укладатись у письмовій формі. У Додатку до Директиви 87/102 конкретизовано істотні умови таких договорів: опис товарів чи послуг, на сплату яких спрямований кредит; ціна товару; розмір депозиту та процентні нарахування; фіксація того, що споживачу повідомлено, що якщо він раніше сплатить суму кредиту, цю суму буде зменшено; власник товару та умови, за якими до споживача перейде право власності; період "замороження", упродовж якого споживач може відмовитись від укладання контракту або від укладеного контракту; зазначення інформації про необхідне страхування. Директивою 87/102 передбачається також створення спеціалізованих органів, які б займалися розглядом скарг, пов'язаних із кредитними договорами чи їх умовами, та відповідним інформуванням і консультуванням споживачів.

Директива 94/47 про захист покупців з урахуванням окремих аспектів договорів, пов'язаних з передачею права користування нерухомим майном на умовах таймшер^{3*}, регулює відносини щодо однорідних питань. У Директиві визначено договір на

¹ Див.: Директива 87/102 від 22 грудня 1987 р. (О.І. 1987 L42).

² Див.: Справа С — 208/98, *Berliner Kindl Brauerei AG v. Andreas Siepert* (2000) ECR I-1741.

³ Див.: Директива 94/47 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про захист покупців з урахуванням окремих аспектів договорів, пов'язаних з передачею права користування нерухомим майном на умовах таймшер від 20 травня 1997 р. (О.І. 1994 L280).

* Таймшер — від англ. *time-share*, дослівно "розподіл часу". В юриспруденції — право використовувати об'єкт нерухомості щорічно протягом певного строку, звичайно протягом кількох тижнів під час відпустки.

умовах "таймшер" — це договір (група договорів), за яким продавець надає покупцю право користування (або подібне право) нерухомим майном на платній основі (за тверду суму) на певний період часу, не менший за тиждень на рік, та який укладається на період від 3 років і більше.

За продавцем закріплюється обов'язок надати покупцю належну інформацію про предмет договору, яка повинна стати частиною договору. Договір укладається у письмовій формі. За покупцем визнається право впродовж 10 днів з дня підписання договору відмовитись від нього без зазначення причин, а у випадку відсутності певних умов договору, що вказані у Додатку до Директиви 94/47, розірвати договір у період 3 місяців з дня підписання. Забороняються будь-які відступи, відмови покупця від своїх прав у договорі, чи звільнення продавця від зобов'язань.

Додаток до Директиви 94/47 містить мінімальні обов'язкові умови договору на умовах "таймшер": інформація про сторони договору; детальний опис предмета договору; відносини сторін щодо майна; місцезнаходження об'єкта власності чи майбутнє місце забудови; послуги, комунікації, до яких покупець буде мати доступ; принципи, за якими буде здійснене обслуговування та ремонт нерухомості; період здійснення прав сторонами; ціна предмета договору та усіх можливих витрат; можливість продажу, обміну контрактних прав; право скасувати, розірвати договір; дата та місце підписання.

Найближчим часом Директива 94/47 зазнає серйозних змін: буде розв'язано питання про врегулювання продукту, подібного до продукції і послуг на умовах "таймшер", про перепродаж продукту на умовах "таймшер", про збільшення періоду "замороження", впродовж якого споживач може відмовитись від укладання договору або від укладеного договору, та визначення із моментом його початку (з моменту письмового повідомлення про це, або з моменту повідомлення нотаріусом); не виключено і появу норми про "період для роздумів" перед підписанням договору. Можливе впровадження спеціального ліцензування продавців продукції і послуг на умовах "таймшер". Директива 94/47 не містить спеціального порядку відшкодування шкоди споживачам, що тягне відмови у задоволенні таких скарг або позовів.

Вимоги до договорів, що укладаються на відстані, регулюються Директивою 97/7¹, яка поширюється на договори, укла-

¹ Див.: Директива 97/7 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про захист споживачів під час укладення договорів на відстані від 20 травня 1997 р. (О.Ж. 1993 L144).

дені між постачальником та споживачем із використанням засобів дистанційного зв'язку (друковані матеріали з конкретним адресатом та без нього, стандартний лист, реклама у пресі із формою для замовлення, каталог, телефон, відеофон, електронна пошта, факс), та на договори про фінансові послуги з використанням дистанційних методів маркетингу. Ці норми містять вимогу викладення попередньої інформації у зрозумілій та доступній для споживача формі, враховуючи "добрі звичаї купівлі-продажу" та принципи захисту уразливих груп населення. Забороняється поставка споживачеві таких товарів або послуг, які він не замовляв, причому споживач звільнений від будь-яких зобов'язань у такій ситуації.

До обов'язкових положень договору, що укладаються на відстані, належать: інформація про постачальника та, у випадку наявності вимоги про попередню оплату, його адреса; основні характеристики відповідних товарів та послуг; ціна товару, вартість доставки; можливість для покупців застосовувати "період замороження" (до 7 днів); вартість використання дистанційних засобів комунікації; реквізити сторін.

15.6. Заборона нечесної комерційної практики у сфері захисту прав споживачів у Співтоваристві

Згідно з Директивою 2005/29¹ "нечесною комерційною практикою" визнано ту, яка вона суперечить вимогам "професійної порядності", викривляє економічну поведінку споживача, є практикою, що вводить в оману, агресивною комерційною практикою або одним з певних видів практики, зазначених у Додатку до Директиви.

"Професійна порядність" визначається як "загальноприйняті спеціальні вміння та турбота, яких очікують від продавця у відношенні до споживачів відповідно до чесної практики на ринку та/або загального принципу добропорядності у сфері торгівлі". Поняття "викривлення економічної поведінки споживача" визначається як "використання комерційної практики для суттєвого зниження здатності споживача приймати обізнане рішення, якого він за відсутності таких умов не прийняв би".

¹ Директива 2005/29 Європейського Парламенту та Ради Міністрів про нечесну комерційну практику на Внутрішньому ринку Співтовариства та про внесення змін до Директив 97/7 та 2002/65, Регламенту 2006/2004 від 11 травня 2005 р. (О.Ж. 2005 L149).

Для визнання практики такою, що вводить в оману, необхідно, щоб дії суб'єкта підприємницької діяльності поширювалися хоча б на один з таких елементів інформації:

- 1) сутність, природа, головні характеристики продукту;
- 2) ступінь, обсяг зобов'язань продавця, мотиви комерційної практики, природа процесу продажу;
- 3) спосіб формування вартості продукту;
- 4) необхідність у подальшому сервісному обслуговуванні продукту, ремонтуванні тощо;
- 5) реквізити, права продавця, чи його представника;
- 6) права споживача. Практика, що вводить в оману, полягає у такому: а) будь-який продаж продукту, зокрема порівняльна реклама, що призводить до переплутання із продуктами, торговельними марками, торговельними найменуваннями конкурентів; б) недодержання продавцем попередньо взятих на себе зобов'язань за кодексами поведінки. "Кодекс поведінки" визначається як угода чи сукупність правил, не закріплених у законодавстві країни, що визначають поведінку продавців, які беруть на себе обов'язки обмежувати свою діяльність одним чи більше секторами підприємництва.

Різновидом нечесної комерційної практики є умовчання, яке вводить в оману. Умовчання призводить до ситуації, коли матеріальна інформація, якої потребує споживач для прийняття свідомого рішення за договором, його оминає, в результаті чого споживач приймає рішення, яке у іншому випадку не прийняв би. Зокрема, "умовчанням, що вводять в оману" є дії (бездіяльність) продавця з приховування чи надання у двозначній, незрозумілій формі матеріальної інформації або подання матеріальної інформації несвоєчасно (той же підхід поширюється і на інформацію про мету комерційної діяльності, якщо вона не є очевидною). Під "матеріальною інформацією" у Директиві 2005/29 розуміються: загальна характеристика продукту; географічна адреса, торговельна назва продавця, виробника або їх представників; ціна товару, враховуючи податки та збори; порядок оплати, доставки товару, розгляду скарг; для договорів чи продукції, за якими у споживача є право відмови від договору, інформація про таке право.

Крім ознак різних груп правопорушень, Директива 2005/29 містить орієнтовний перелік конкретних правопорушень: невідповідне дійсності твердження, що суб'єкт підприємницької діяльності взяв на себе, зобов'язання, які насправді не виконувались; неповідомлення споживача до укладення договору, що продавець буде здійснювати післяпродажне обслуговування, для здійснення якого споживачеві потрібні знання іноземної мови; представлення споживачеві його прав, що належать йому за

законом, як наданих продавцем в індивідуальному порядку; поширення власного продукту таким чином, що у споживачів складається враження, що це є продукт іншого виробника. У Директиві зазначається ще півтора десятка різновидів правопорушень.

Директивою 2005/29 передбачено також спеціальні норми щодо захисту споживачів від недобросовісної реклами.

15.7. Розв'язання спорів за участю споживачів у Співтоваристві

Розв'язанню спорів у позасудовому порядку за участю споживачів присвячено одноіменну Рекомендацію Європейської Комісії 2001/310¹. Діяльність органів із позасудового розв'язання спорів має відповідати принципам неупередженості, прозорості, ефективності, справедливості, в них мають призначатися на певний строк відповідальні особи, а інформація доводиться до сторін спору в однаковій мірі (наприклад, щодо процедури). Звіти про діяльність таких органів є публічними. Процедура є доступною для сторін, здійснюється зокрема і за допомогою дистанційних засобів зв'язку. Споживачі звільнені від будь-яких сплат під час розгляду справи. Сторони можуть діяти через законних представників. Розгляд справи здійснюється у можливо найкоротший строк. Сторони вправі у будь-який момент відмовитись від участі у процесі. Якщо сторони погодились із прийнятим рішенням, воно стає для них обов'язковим, що не виключає можливості його оскарження або розгляду у судовому порядку.

Подібні позасудові органи, створені на всій території ЄС, різняться за своїм статусом, формою, правилами функціонування та іншими елементами. Вони також займаються обміном інформацією. Деякі з них створюються у результаті одностороннього волевиявлення представників торгівлі та промисловості, інші побудовані на основі рівного представництва інтересів як торговців, так і споживачів задля збалансованого підходу щодо прийняття рішень. Органи із позасудового розв'язання спорів можуть бути як державними, так і приватними². Рекомендацією 2000/310 також передбачається позасудове врегулювання спорів зі споживачами за участю третьої сторони як арбітра, а

¹ Див.: Рекомендація Європейської Комісії 2001/310 про розв'язання спорів у позасудовому порядку за участю споживачів від 4 квітня 2001 р. (О.І. 2001 L109).

² Див.: Право та політика ЄС у сфері захисту прав споживачів: Навч. посібн. — Одеса: Юридична література, 2004. — С. 56.

також вирішення спору на основі консенсусу. Розгляд спорів за участю споживачів у судовому порядку відбувається у національних судових установах за відповідним процесуальним законодавством держав-членів ЄС.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняттям "політика із захисту прав споживачів" "споживач" "продукт" у праві Співтовариства.

2. Дайте опис системи спеціалізованих органів Співтовариства із захисту споживачів.

3. Що становлять собою базові контрактні вимоги із захисту споживачів в ЄС?

4. Наведіть ознаки нечесної комерційної практики у сфері захисту споживачів, заборонені правом Співтовариства.

5. Яким чином у ЄС забезпечується розв'язання спорів за участю споживачів?

Тема 16 ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В СПІВТОВАРИСТВІ

16.1. Гармонізація права інтелектуальної власності в Співтоваристві

Упродовж останніх років Європейська Комісія намагалася прискорити процес гармонізації законодавства з питань інтелектуальної власності в межах ЄС. Національне законодавство з інтелектуальної власності держав-членів було дуже різним, і це шкодило розвитку та тлумаченню конкурентного права Співтовариства та принципу вільного руху товарів. Для того щоб подолати непорозуміння між продавцями та вирішити суперечності, що виникали на цьому ґрунті в межах ЄС, а також з метою долучити інтелектуальну власність до Спільного ринку Співтовариства, Європейська Комісія вжила певних заходів, спрямованих на гармонізацію законодавства з інтелектуальної власності.

16.1.1. Винаходи

Європейська патентна конвенція (набула чинності 1977 р.) не є конвенцією Співтовариства, проте всі держави-члени ЄС є її учасниками (всього учасниками цієї конвенції наразі є 32 держави). Конвенція дає можливість отримати *європейський патент* в деяких або всіх державах, що приєдналися до цієї Конвенції, шляхом подачі єдиної заяви до Європейського патентного відомства в м. Мюнхені (Німеччина). Конвенція встановлює строк дії європейського патенту 20 років.

Конвенція про патент Співтовариства, підписана в 1975 р., передбачала, що Європейське патентне відомство видаватиме *патент Співтовариства*, який матиме силу на території всього ЄС. Конвенція також передбачала створення патентних судів Співтовариства в кожній державі-члені та Апеляційного ЄСП.

Патент Співтовариства не мав замінити собою ані національні, ані європейські патенти (у перехідний період) — усі системи мали співіснувати. Аргументувалося, що національний патент є найбільш доцільним тоді, коли запатентований винахід планується використовувати лише в одній державі-члені ЄС. У певних випадках є сенс отримати європейський патент, враховуючи, що він діє не лише в державах-членах ЄС (наприклад, Кіпр,

Ліхтенштейн, Монако і Швейцарія). Проте патент Співтовариства передбачався як найбільш привабливий, оскільки мав надавати повний захист на території всього ЄС.

Однак така ініціатива провалилася, оскільки держави-члени ЄС відмовилися ратифікувати Конвенцію про патент Співтовариства. У 1997 р. прийнято Зелену книгу про патент Співтовариства і патентну систему Європи, що відродило дискусії про необхідність прийняття нових ініціатив у сфері правової охорони винаходів. Наступним кроком Європейської Комісії став запропонований у серпні 2000 р. для подальшого обговорення проект Регламенту Ради Міністрів про патент Співтовариства. Проте через суттєві розбіжності між державами-членами ЄС цей проект не прийнято й до сьогодні.

16.1.2. Промислові зразки

*Директива 98/71 про правову охорону промислових зразків у Співтоваристві*¹ спрямована на гармонізацію національного законодавства держав-членів ЄС у сфері правової охорони промислових зразків. Директива 98/71 визначає *промисловий зразок* як зовнішній вигляд виробу в цілому або його частини, який надає йому, зокрема, характеристики ліній, контурів, кольорів, форми текстури і/чи матеріалу/чи його орнаменту. Директива 98/71 також закріплює критерії правової охорони промислового зразка, а також виключні права власника патенту.

Регламент 40/94 про промисловий зразок Співтовариства², доповнений Регламентами 3288/94, 807/2003, 1653/2003, 1992/2003 та 422/2004, уніфікує систему отримання патентів на промисловий зразок в ЄС. Регламент 40/94 запроваджує процедуру реєстрації промислового зразка Співтовариства шляхом подачі заявки до Відомства промислових знаків Співтовариства. Строк дії патенту на промисловий зразок Співтовариства становить 5 років. Цей строк може бути подовжений ще на один або декілька п'ятирічних періодів, проте загальний строк правової охорони не може перевищувати 25 років. Регламент 40/94 також встановлює окремий правовий режим для незареєстрованих промислових зразків, яким правова охорона надається без виконання будь-яких формальностей, і строк правової охорони яких становить 3 роки.

¹ Див.: Директива 98/71 про правову охорону промислових зразків у Співтоваристві від 13 жовтня 1998 р. (О.Ж. 1998 L289/28).

² Див.: Регламент 40/94 від 20 грудня 1993 р. про промисловий зразок Співтовариства (О.Ж. 1994 L11).

16.1.3. Торгові марки

*Директива 89/104 про торгові марки*¹ спрямована на гармонізацію законодавства держав-членів ЄС про торгові марки. Вона не передбачає повної уніфікації законодавств держав-членів, проте визначає певні положення, щодо яких законодавство повинно бути гармонізованим. Положення Директиви 89/104 застосовуються до всіх зареєстрованих торгових марок держав-членів ЄС. Директива 89/104 встановлює низку умов, за яких держави-члени можуть відмовити в реєстрації торгових марок, а також визначає права власника торгової марки.

*Регламент 40/94 про торгову марку Співтовариства*², доповнений *Регламентами 1992/2003, 422/2004*, запроваджує уніфіковану систему реєстрації торгових марок, які є дійсними на території всього Співтовариства. Регламент встановлює процедуру реєстрації торгової марки Співтовариства шляхом подачі єдиної заявки до Відомства торгових марок Співтовариства. Свідоцтво на торгову марку Співтовариства видається на 10 років з можливістю подальшого його продовження на десятирічні строки. Проте торгова марка Співтовариства не ліквідує національних торгових марок, які існуватимуть паралельно.

16.1.4. Авторське право та суміжні права

*Директива 91/250 про правову охорону комп'ютерних програм*³ зобов'язує держави-члени ЄС здійснювати охорону комп'ютерних програм відповідно до положень Бернської конвенції з захисту літературних і художніх творів, прирівнюючи таким чином комп'ютерні програми до літературних творів. Автором комп'ютерної програми є фізична особа або група фізичних осіб. Проте Директива 91/250 залишає за державами-членами ЄС можливість передбачати у власному національному законодавстві авторство на комп'ютерні програми юридичних осіб. Для того, щоб забезпечити ефективну охорону комп'ютерних програм, Директива 91/250 зобов'язує держави-члени ЄС закріпити в національному законодавстві можливість відшкодування збитків за певні порушення прав авторів комп'ютерних програм.

¹ Див.: Директива 89/104 про торгові марки від 21 грудня 1988 р. (О.Ж. 1989 L40/1).

² Див.: Регламент 40/94 (О.Ж. 1994 L11/1).

³ Див.: Директива 91/250 про правову охорону комп'ютерних програм від 14 травня 1991 р. (О.Ж. 1991 L122/42).

*Директива 2006/115 про право оренди, позики та інші авторські права*¹, яка замінила собою *Директиву 92/100*², спрямована на гармонізацію прав оренди та позики, а також низки інших суміжних прав (право фіксації, відтворення, розповсюдження) з метою підвищення рівня охорони прав виробників аудіо-візуальних творів і фонограм. Директива 2006/115 зобов'язує держави-члени ЄС забезпечити права авторів і виробників дозволити або заборонити оренду та позичання об'єктів авторського та суміжних прав, а також закріплює право авторства на кінематографічні твори за головним директором.

*Директива 93/83 про авторське право та суміжні права, пов'язані з супутниковим та кабельним телебаченням*³, спрямована на вирішення проблем, пов'язаних з охороною авторських та суміжних прав при трансляції програм за кордон у межах ЄС та ретрансляції цих програм за допомогою кабельного телебачення. Директива 93/83 дає визначення "супутниковій" і "кабельній" трансляції; зобов'язує держави-члени ЄС охороняти виключні права автора щодо надання дозволу на загальнодоступну супутникову передачу програм, що охороняються авторським правом, а у випадку здійснення кабельної ретрансляції програм з інших держав ЄС на свою територію держава зобов'язана забезпечити контроль за дотриманням авторських і суміжних прав, а також вжити заходів аби така ретрансляція здійснювалася на підставі колективних угод, які укладаються між власниками авторських прав, власниками суміжних прав і операторами кабельних мереж.

*Директива 2006/116 про строки охорони авторських і певних суміжних прав*⁴, яка замінила собою *Директиву 93/98*⁵, встановлює строк охорони авторських прав — упродовж життя автора і 70 років після його смерті, та строк охорони суміжних прав — 50 років.

*Директива 96/98 про правову охорону баз даних*⁶ спрямована на гармонізацію законодавства держав-членів у сфері охорони баз даних. Директива 96/98 визначає "базу даних" як зібрання незалежних творів, даних чи інших матеріалів, які систематично та методично упорядковані й доступні індивідуально за до-

¹ Див.: Директива 2006/115 про право оренди, позики та інші авторські права від 12 грудня 2006 р. (О.Ж. 2006 L376/28).

² Див.: Директива 92/100 від 19 листопада 1992 р. (О.Ж. 1992 L346/61).

³ Див.: Директива 93/83 про авторське право та суміжні права, пов'язані з супутниковим та кабельним телебаченням від 27 вересня 1993 р. (О.Ж. 1993 L330).

⁴ Див.: Директива 2006/116 про строки охорони авторських і певних суміжних прав від 12 грудня 2006 р. (О.Ж. 2006 L372/12).

⁵ Див.: Директива 93/98 від 29 жовтня 1993 р. (О.Ж. 1993 L290/9).

⁶ Див.: Директива 96/98 про правову охорону баз даних (О.Ж. 1996 L77/28).

помогою електронних чи інших засобів. Директива 96/98 передбачає, що бази даних, які є результатом творчої роботи автора, охороняються авторським правом. Автором бази даних є фізична особа або група осіб, проте Директива 96/98 залишає за державами-членами можливість передбачити своїм національним законодавством авторство на бази даних для юридичних осіб. Бази даних, які не є об'єктами авторського права, але для створення чи використання яких розробником було вкладено значні фінансові кошти, охороняються правом *suī generis* (правом особливого роду), упродовж 15 років.

26 квітня 2004 р. прийнято *Директиву про захист інтелектуальної власності*¹, яка спрямована на посилення захисту прав інтелектуальної власності (авторське право, промислова власність, торгові марки) на Внутрішньому ринку Співтовариства. Директива про захист інтелектуальної власності покладає на держави-члени зобов'язання застосовувати ефективні та адекватні заходи і санкції за виготовлення та розповсюдження піратської і контрафактної продукції. Директива про захист інтелектуальної власності встановлює строк у 2 роки, упродовж якого держави-члени ЄС мають запровадити однаковий набір заходів, процедур і санкцій, за допомогою яких можна захистити права інтелектуальної власності.

16.2. Принцип вільного руху товарів і право інтелектуальної власності в Співтоваристві

Співвідношення права інтелектуальної власності та права Співтовариства є досить проблематичним. Не зважаючи на те, що Договір про Співтовариство не містить положень, що регулювали б питання, пов'язані з правом інтелектуальної власності, ЄСП визнав, що неузгодженість питань щодо права інтелектуальної власності може створювати бар'єри вільної торгівлі в межах ЄС. Наприклад, фірма, що працює в одній державі-члені ЄС, укладає ліцензійну угоду з фірмою, що працює в іншій державі-члені ЄС. У результаті ліцензіат отримує виключне право на реалізацію товару в межах території своєї держави-члена ЄС, і відповідно до національного законодавства, має право перешкоджати імпортуванню цього товару на територію цієї держави-члена ЄС. Таким чином, укладання кількох

¹ Див.: Директива 2004/48 про захист інтелектуальної власності від 29 квітня 2004 р. (О.Ж. 2004 L196/16).

подібних ліцензійних договорів може призвести до розподілу Спільного Ринку Співтовариства на кілька окремих територій між ліцензіатами.

Не зважаючи на те, що ст. 28 та ст. 29 Договору про Співтовариство забороняють кількісні обмеження імпорту, експорту та всі інші еквівалентні дії між державами-членами, ці статті не відразу почали застосовуватися до інтелектуальної власності. Частково завдяки ст. 30 Договору про Співтовариство, яка закріплює, що положення ст.ст. 28, 29 Договору про Співтовариство не включають заборони і обмеження на імпорт, експорт і транзит товарів, якщо ці дії є потрібними для захисту промислової та комерційної власності*, та завдяки ст. 295 Договору про Співтовариство, яка встановлює, що Договір про Співтовариство ніяким чином не повинен завдавати шкоди національним правовим нормам держав-членів, що регулюють відносини власності.

Для того щоб вирішити цю проблему ЄСП запропонував розмежувати поняття існування прав інтелектуальної власності та їх здійснення (*доктрина "існування та здійснення права інтелектуальної власності"*). Якщо перше захищається Договором про Співтовариство, то друге цим Договором обмежується (ст.ст. 28, 29 Договору про Співтовариство). Посилаючись на ст. 30 договору, ЄСП постановив, що: "з тієї ж статті, зокрема їх другого речення, як і контексту в цілому, випливає, що хоча Договір про Співтовариство не впливає на існування прав, що визнаються національним законодавством держав-членів ЄС щодо промислової та комерційної власності, проте здійснення цих прав, залежно від обставин, може бути обмежене положеннями цього Договору. Враховуючи, що передбачені винятки щодо одного з найбільш фундаментальних принципів Спільного ринку Співтовариства, ст. 30 Договору про Співтовариство фактично припускає винятки з принципу вільного руху товарів до тієї міри, до якої подібні винятки можуть бути виправданими з метою захисту прав на специфічні об'єкти цього права власності.

Для того, щоб визначити обсяг захисту прав інтелектуальної власності в Співтоваристві, ЄСП розробив *доктрину "вичерпання права"* (англ. *exhaustion of right*). Згідно з цією доктриною, якщо

* У юридичній термінології деяких держав-членів авторське право не включається в поняття "промислова і комерційна власність". Питання, чи авторське право охоплюється ст. 30 Договору про Співтовариство, вирішене в рішенні ЄСП у справі *Membran v. GEMA*, де ЄСП визнав, що поняття "промислова і комерційна власність", яке вживається в ст. 30 Договору про Співтовариство, включає в себе авторське право.

власник інтелектуальної власності реалізував товар на території держави-члена його походження, він втрачає право перешкоджати його імпортуванню з цієї держави-члена до іншої, його права вважаються вичерпаними. Для того, щоб ця доктрина застосовувалася, потрібно, щоб товар було реалізовано безпосередньо власником інтелектуальної власності або іншою особою, яка діє на підставі ліцензійної угоди.

Основоположне рішення із застосування Договору про Співтовариство до патентів прийнято у справі *Centrafarm BV v. Sterling Drug Inc.* в 1974 р.¹. Компанія *Sterling Drug*, яка розташована в США, була власником патенту на метод виготовлення певних ліків; патент діяв у кількох державах-членах ЄС, зокрема, Великій Британії та Нідерландах. Компанія *Centrafarm*, діючи без згоди *Sterling Drug*, імпортувала ці ліки з Великої Британії та Німеччини в Нідерланди, де ліки коштували значно дорожче. У свою чергу на ринки Великої Британії та Німеччини ліки потрапили через філіал *Sterling Drug*. Перед ЄСП постало питання, чи може *Sterling Drug* вжити заходів з метою обмеження продажу ліків у Нідерландах, враховуючи, що національне законодавство Нідерландів це дозволяє. У своєму рішенні ЄСП використав доктрину "існування та здійснення права інтелектуальної власності" та постановив, що необхідно гарантувати власнику патенту виключні права на використання винаходу шляхом виробництва та першого випуску на ринок держави-члена ЄС продукту безпосередньо або шляхом укладання ліцензійної угоди з третіми особами, та право перешкоджати порушенням його прав на перший випуск. ЄСП також визнав, що принципу вільного руху товарів на Спільному ринку Співтовариства суперечать такі положення в законодавствах держав-членів ЄС, згідно з якими право власника патенту не вважається вичерпаним після розміщення запатентованого продукту на ринку іншої держави-члена, що дає власнику патенту можливість перешкоджати імпортуванню цього продукту в його державу з іншої держави-члена. Аналогічне рішення ЄСП виніс щодо торгових знаків у справі *Centrafarm BV v. Winthrop*².

У 1973 р., намагаючись створити вільний ринок інтелектуальної власності між державами-членами, ЄСП розробив так звану доктрину "спільного походження". У справі *Van Zuylen Freres v. Hag AG* (ще відома як *Hag I*)³ торговий знак *Hag* для

¹ Див.: Справа 15/74, *Centrafarm BV & Adriaan de Peijper v. Sterling Drug Inc.* (1974) ECR 1147; (1974) CMLR 480.

² Див.: Справа 16/74, *Centrafarm BV & Adriaan de Peijper v. Winthrop BV* (1974) ECR 1183; (1974) 2 CMLR 480.

³ Див.: Справа 192/73, *Van Zuylen Freres v. Hag AG* (1974) ECR 731.

декофеїнованої кави, що спочатку належав одному підприємству в Німеччині та Бельгії, перейшов до Бельгії як засіб відшкодування збитків, спричинених війною, і був переданий фірмі *Van Zuylen Freres*, яка стала володіти бельгійськими та люксембурзькими торговими знаками. Коли фірма *Hag* почала експортувати каву до Люксембурга, *Van Zuylen Freres* вчинила позов проти *Hag*. ЄСП виніс рішення на користь фірми *Hag*, мотивуючи своє рішення тим, що заборона вільного руху товарів, торговий знак яких має спільне походження, була б несумісною з цілями Спільного ринку Співтовариства. Таке рішення викликало протест промисловців. Адже якщо ЄСП піде цим шляхом далі, то цілком імовірно, що в майбутньому він може застосувати подібні висновки до торгових знаків підприємств держав-членів ЄС, які не мають спільного походження.

У результаті ЄСП був змушений відмовитися від такого підходу. Після того як фірму *Van Zuylen Freres* було придбано швейцарською компанією, яка для реалізації кави в Бельгії заснувала фірму *CNL-Sucal NV*, ця фірма почала реалізацію кави в Німеччині, і *Hag* вчинила проти неї позов. Цього разу, розглядаючи справу (відому як *Hag II*)¹, ЄСП більш детально розглянув природу прав на торгові знаки, які ідентифікують товаровиробника і захищають його репутацію в очах споживача. ЄСП вирішив, що бельгійська фірма не має права виходити на німецький ринок, оскільки на цій території відповідний торговий знак ідентифікує інше підприємство.

16.3. Конкуренційне право Співтовариства і право інтелектуальної власності

Інтелектуальна власність за своєю природою обмежує вільну конкуренцію. Якщо існування прав на інтелектуальну власність не завжди порушує правила вільної конкуренції, то право здійснення прав на інтелектуальну власність може обмежувати вільну конкуренцію у межах ЄС відповідно до ст. 81 Договору про Співтовариство або, в окремих випадках, призводити до зловживання домінуючим становищем, забороненим ст. 82 цього Договору. Ліцензійні угоди, відповідна практика або зловживання домінуючим становищем, залежно від обставин, можуть суперечити як ст. 81, так і ст. 82 Договору про Співтовариство.

¹ Див.: Справа C-10/89, *SA CNL SUCAL NV v. Hag GF AG* (1990) ECR I-3711.

Доктрина "існування та здійснення права інтелектуальної власності" була вперше розроблена при вирішенні справ, пов'язаних з конкурентним правом Співтовариства. У справі *Parke, Davis v. Probel*¹ ЄСП провів різницю між існуванням і здійсненням прав інтелектуальної власності:

а) існування прав, що надається власникові патенту національним законодавством держави-члена, не підпадає під заборони, що містяться у ст. 81(1) та ст. 82 Договору про Співтовариство;

б) здійснення цих прав не порушує ст. 81(1) Договору про Співтовариство за браку угоди, рішення чи узгодженої практики, заборонених положеннями цієї статті, або ст. 82 Договору про Співтовариство за відсутності зловживання домінуючим становищем;

в) якщо ціна на запатентовану продукцію є вищою порівняно з незапатентованою продукцією, що прийшла з іншої держави-члена ЄС, то це не обов'язково є зловживанням.

Проте, з іншого боку, щоб посилити охорону прав інтелектуальної власності у науково-дослідницькій сфері, ЄСП розробив доктрину нових технологій. У справі *Nungesser v. Commission*² предметом ліцензійної угоди були нові гібриди насіння кукурудзи. Виконавець отримував виключне право на використання і продаж кукурудзи в Німеччині. Ліцензійна угода передбачала, що винахідник цього сорту, його агенти чи ліцензіати можуть створювати конкуренцію компанії, що погодилась випробовувати та реалізовувати кукурудзу. У своєму рішенні ЄСП підтримав Європейську Комісію в тому, що необмежений протекціонізм території продавця створює перешкоди для конкуренції та не може бути виправданий необхідністю заохочення технічного прогресу, що передбачено ст. 81(3) Договору про Співтовариство. Проте ЄСП скасував рішення Європейської Комісії в частині, де вказувалося, що сам факт укладання угоди виключної ліцензії шляхом передачі прав селекціонера обмежує конкуренцію. ЄСП пояснив, що виключна ліцензія, яка не має на меті заборонити паралельний імпорт, а лише включає в себе умови, що забороняють ліцензіарові видавати інші ліцензії на цій території та конкурувати з ліцензіатом, є прийнятною за умов, коли створюються нові технології. Адже в іншому випадку потенційні ліцензіати не захочуть мати справу з ризиками, пов'язаними з новими технологіями.

¹ Див.: Справа 24/67, *Parke, Davis & Co. v. Probel, Reese, Beintema — Interpharm and Centrafarm* (1968) ECR 55.

² Див.: Справа 258/78, *LC Nungesser KG & Kurt Eisele v. Commission* (1982) ECR 2015; (1983) 1 CMLR 278.

Окрім Договору про Співтовариство та практики ЄСП існують також нормативні акти, прийняті Європейською Комісією, які регулюють цю сферу відносин. Скориставшись своїм правом надавати групі вилучення, Європейська Комісія прийняла ряд регламентів щодо укладання договорів, пов'язаних з передачею прав інтелектуальної власності:

1) Регламент 17/62¹, який з 1 січня 2004 р. замінений Регламентом 1/2003² (про застосування ст.ст. 81, 82 Договору про Співтовариство);

2) Регламент 418/85³ (про застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство до категорій договорів про проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт), який втратив чинність з 1 січня 2001 р.;

3) Регламент 4087/88⁴ (про застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство до категорій договорів франчайзингу), який з 1 червня 2000 р. замінено Регламентом 2790/1999⁵ (про застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство до категорій вертикальних договорів);

4) Регламент 240/96⁶, який 1 травня 2004 р. замінив Регламент 772/2004⁷ (про застосування ст. 81(3) до категорій договорів про передачу технологій).

Ці регламенти застосовуються до відповідних видів договорів і містять перелік припустимих обмежень конкуренції ("*білий список*") та неприпустимих обмежень ("*чорний список*"). Положення цих регламентів широко застосовуються під час укладання договорів між суб'єктами підприємницької діяльності ЄС, оскільки будь-яке відхилення від них може призвести до застосування санкцій за порушення конкурентного законодавства Співтовариства.

Показовою, проте, є заміна одних регламентів іншими. Так, наприклад, Регламент 4087/88 про застосування ст. 81(3)

¹ Див.: Регламент 17/62, 1956-62 (О.Ж. 1962 Спец. Ed. 87), (О.Ж. 1962 L204/62).

² Див.: Регламент 1/2003 від 16 грудня 2002 р. про застосування ст. 81 та ст. 82 Договору про Співтовариство (О.Ж. 2004 L1/1).

³ Див.: Регламент 418/85 від 19 грудня 1984 р. про застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство до категорій угод про проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт (О.Ж. 1985 L53/5).

⁴ Див.: Регламент 4087/88 від 30 листопада 1988 р. про застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство до категорій угод франчайзингу (О.Ж. 1988 L359/46).

⁵ Див.: Регламент 2790/1999 від 22 грудня 1999 р. про застосування ст. 81(3) Договору про Співтовариство до категорій вертикальних договорів (О.Ж. 1999 L336/21).

⁶ Див.: Регламент 240/96 від 31 січня 1996 р. про застосування ст. 81(3) до категорій угод про передачу технологій (О.Ж. 1996 L31/2).

⁷ Див.: Регламент 772/2004 від 27 квітня 2004 р. (О.Ж. 2004 L123/11).

Договору про Співтовариство до категорій договорів франчайзингу, керуючись важливістю франчайзингу для розвитку малого та середнього бізнесу, містив досить довгий перелік обмежень вільної конкуренції, які могли бути включені до договору франчайзингу, не порушуючи при цьому положення ст. 81(3) Договору про Співтовариство. У 2000 р. Регламент 4087/88 замінений Регламентом 2790/99, який передбачає групові вилучення для цілої низки вертикальних договорів, включаючи договори франчайзингу. Аналіз положень Регламенту 2790/99 дозволяє дійти висновку, що Європейська Комісія не ставила собі на меті виділити окремі обмеження конкуренції, які притаманні саме франчайзингу, вона обмежилася лише тим, що включила до ст. 4 Регламенту 2790/99 перелік умов, наявність яких у договорі унеможливило б застосування до такого договору групових вилучень, передбачених Регламентом. Особливої уваги заслуговує ст. 2(1) Регламенту 2790/99, згідно з якою, "дані вилучення мають застосовуватися лише до тієї міри, до якої подібні договори містять обмеження конкуренції, передбачені ст. 81(1) ("вертикальні обмеження)". Тобто, якщо положення угоди прямо не порушують ст. 81(1) Договору про Співтовариство, вони не підпадають під вилучення, передбачені Регламентом 2790/99. Таким чином, існує ціла низка обмежень, притаманних франчайзингу, які згідно з судовою практикою не визнані такими, що порушують ст. 81(1) Договору про Співтовариство і на які, відповідно, не розповсюджуються норми Регламенту 2790/99, що означатиме, що вони не підпадають під групові вилучення.

Відтепер франшизодавець, який захоче, наприклад, зобов'язати франшизоодержувача купувати продукти в певного виробника або не конкурувати з іншими членами франчайзингової мережі впродовж строку дії договору та певний строк після його закінчення, не зможе захистити ці положення груповими вилученнями. Не зважаючи на те, що правомірність включення таких положень обґрунтована ЄСП у справі *Pronuptia*, з прийняттям Регламенту 2790/99 франшизоодержувачі та державні органи отримали широкі можливості для їх оскарження.

Таким чином, сучасні тенденції свідчать про певну зміну акцентів у праві Співтовариства. Якщо раніше застосування норм конкурентного права Співтовариства відбувалося на користь франчайзинга, тим самим стимулюючи його розвиток, то тепер перевага надається захисту конкуренції, без урахування специфіки франчайзингових відносин.

Отже, слід зазначити, що принцип вільного руху товарів відрізняється від правил вільної конкуренції в Співтоваристві.

Якщо завданням ст. 28 Договору про Співтовариство є усунення перешкод, створених національними законодавствами на шляху розвитку вільної торгівлі між державами-членами ЄС, то завданням ст. 81 Договору про Співтовариство є підтримка ефективної конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності. Практика ЄСП свідчить про те, що оскільки принцип вільного руху товарів є фундаментальним для Спільного ринку Співтовариства, то будь-який конфлікт між правилами конкуренції і принципом вільного руху товарів повинен вирішуватися на користь останнього.

Контрольні питання

1. Чим відрізняється європейський патент від патенту Співтовариства?
2. Що таке "білий список" та "чорний список" у праві Співтовариства?
3. Розкрийте зміст доктрини "вичерпання права" у праві Співтовариства.
4. Розкрийте зміст доктрини "спільного походження" у праві Співтовариства.
5. Розкрийте зміст доктрини "нових технологій" у праві Співтовариства.

Частина 4

ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Тема 17

УГОДИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ЕКОНОМІЧНЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА ІНШИМИ КРАЇНАМИ. УГОДА ПРО ПАРТНЕРСТВО ТА СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА УКРАЇНОЮ. НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

17.1. Угоди, що регулюють економічне та політичне співробітництво між Європейським Союзом та іншими країнами

Європейський Союз установив економічні та політичні зв'язки з понад 30 країнами та політичними угрупованнями країн світу. Угоди, які укладено ЄС з іншими країнами, можна класифікувати за їх метою:

- 1) угоди з метою членства в ЄС;
- 2) угоди про асоціацію з ЄС (Угода про ЄЕП, угоди з країнами Центральної та Східної Європи, європейсько-середземноморські угоди, угоди з Туреччиною, Кіпром та Мальтою), які укладено на підставі ст. 310 Договору про Співтовариство;
- 3) угоди про доступ на Спільний ринок Співтовариства за умовами взаємності (угоди з африканськими, карибськими та тихоокеанськими країнами, угоди про створення зони вільної торгівлі чи митного союзу, угоди про партнерство та співробітництво), які укладено на підставі ст.ст. 181, 133, 308 Договору про Співтовариство;

4) угоди про співробітництво в галузі політики та безпеки, які укладено на підставі ст. 181 Договору про Співтовариство¹.

До того ж у 2004 р. було розпочато Європейську Політику Сусідства — режим більш тісної політичної співпраці та економічної інтеграції між ЄС та країнами-сусідами: Азербайджаном, Алжиром, Білорусією, Вірменією, Грузією, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданом, Ліваном, Лівією, Марокко, Молдовою, Палестинською Автономією, Сирією, Тунісом та Україною. Європейська Політика Сусідства передбачає створення привілейованих стосунків між ЄС та його сусідами, що будуть ґрунтуватись на взаємній повазі до спільних цінностей (демократії, прав людини, верховенства права, принципів ринкової економіки тощо), при цьому швидкість прогресу у відносинах буде залежати від зусиль країн-сусідів та їх конкретних досягнень у виконанні зобов'язань щодо дотримання спільних цінностей. Центральним елементом Європейської Політики Сусідства є двосторонні Плани дій, що укладаються між ЄС та кожною сусідньою країною.

Європейська Політика Сусідства набула подальшого розвитку у програмі "Східне Партнерство", яку було ініційовано Європейською Комісією 3 грудня 2008 р.

Східне Партнерство передбачає поглиблення відносин між ЄС та деякими країнами-сусідами (Арменією, Азербайджаном, Білорусією, Грузією, Молдовою та Україною) через посилення політичного співробітництва, укладення двосторонніх угод про асоціацію, створення зон вільної торгівлі та поступове полегшення візового режиму.

17.2. Угода про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною

Україна була однією з перших країн колишнього Радянського Союзу, з якою ЄС підписав Угоду про партнерство та співробітництво (УПС)*. Цю угоду підписано 14 червня 1994 р. Вона набрала чинності 1 березня 1998 р. Цілі УПС:

¹ Більш змістовно про договірну практику ЄС у сфері зовнішніх відносин див.: *Муравйов В.І.* Вступ до права Європейського Союзу: Підручн. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. — С. 195—234.

* ЄС також уклав УПС з Азербайджаном (набрала чинності 1 липня 1999 р.), з Білорусією (підписана в 1995 р., але ще не ратифікована), з Вірменією (набрала чинності 1 липня 1999 р.), з Грузією (набрала чинності 1 липня 1999 р.), з Казахстаном (набрала чинності 1 липня 1999 р.), з Киргизстаном (набрала чинності 1 липня 1999 р.), з Молдовою (набрала чинності 1 липня 1999 р.), з Росією (набрала чинності 1 грудня 1997 р.), з Туркменістаном (підписана в 1998 р., але ще не ратифікована), з Узбекистаном (набрала чинності 1 липня 1999 р.). Крім того, ЄС уклав Угоду про Торговлю та Співробітництво з Монголією (набрала чинності в березні 1993 р.).

1) розвиток тісних політичних відносин шляхом постійного діалогу з політичних питань;

2) сприяння торгівлі та інвестиціям і гармонійним економічним взаєминам;

3) забезпечення основ для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного та культурного співробітництва;

4) підтримка України в її зусиллях зміцнювати демократію та повністю завершити перехід до ринкової економіки.

УПС укладено на 10 років, після чого, якщо сторони не забажають, припинити її чинність, дію Угоди буде автоматично продовжено. Але, скоріш за все, замість подовження чинної УПС буде укладено нову "посилена" угоду протягом 2009—2010 років, як передбачено Європейською Політикою Сусідства.

УПС регулює питання політичного діалогу, торгівлі товарами та послугами, умови здійснення підприємницької діяльності та захисту інвестицій, регулювання поточних платежів та капіталу, забезпечення вільної та справедливої конкуренції, захист інтелектуальної, промислової і комерційної власності, співробітництво в галузі законодавства, інші питання економічного співробітництва ЄС та України. УПС вимагає створення 3 спільних інститутів — Ради з питань співробітництва, Комітету з питань співробітництва та Комітету з парламентського співробітництва. До складу української частини Ради з питань співробітництва входять члени Кабінету Міністрів України (головою за посадою є Прем'єр-міністр України), а з боку ЄС — члени Ради Міністрів та члени Європейської Комісії. Рада з питань співробітництва має право обговорювати питання виконання УПС та давати рекомендації сторонам УПС¹. Комітет з питань співробітництва між Україною та ЄС, який працює на рівні вищих урядових службовців, є постійно діючим допоміжним органом Ради з питань співробітництва. Комітет з питань співробітництва організовує засідання Ради з питань Співробітництва та забезпечує безперервність її роботи між засіданнями. Українська частина Комітету з питань співробітництва є підпорядкованою та підзвітною прем'єр-міністрові України². Комітет з парламентського співробітництва, до складу

¹ Див.: Указ Президента України від 24 лютого 1998 р. № 148/98 "Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)".

² Положення про Українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом), затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 р. № 1074.

якого входять члени Верховної Ради України та Європейського Парламенту, обмінюється інформацією з Радою з питань співробітництва та дає рекомендації. Повноваження зовнішньополітичного спілкування України з ЄС покладено на Представництво України при ЄС¹.

Стаття 4 УПС передбачає можливість створення зони вільної торгівлі між ЄС та Україною за умови подальшого просування України шляхом економічних реформ. Згідно з УПС важливою умовою зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є зближення чинного та майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства (ст. 51 УПС).

Загальні засади інтеграції України до ЄС встановлено Указом Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 "Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу".

Указ проголошує, що головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньотерміновому вимірі є надбання асоціації з ЄС. Указ Президента України визначає основні напрями інтеграційного процесу України до ЄС. Серед них: а) адаптація законодавства України до законодавства ЄС; б) економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС; в) політична консолідація та зміцнення демократії в Україні; г) адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС; д) культурно-освітня і науково-технічна інтеграція; е) галузева співпраця; ж) співробітництво в галузі охорони довкілля; з) регіональна інтеграція України тощо.

У Стратегії інтеграції України до ЄС визначаються основні пріоритети діяльності та компетенція органів виконавчої влади щодо створення передумов, необхідних для набуття Україною повноправного членства в ЄС і забезпечення внутрішнього процесу інтеграції: Президент України здійснює керівництво Стратегією інтеграції України до ЄС; Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію Стратегії інтеграції України до ЄС; Міністерство закордонних справ України здійснює заходи щодо забезпечення політичних відносин України з ЄС та координацію дій органів виконавчої влади у цій сфері; Міністерство економіки України здійснює міжвідомчу координацію з питань міжгалузевого економічного та соціального співробітництва України з ЄС; інші міністерства та центральні органи виконавчої влади забезпечують реалізацію галузевого співробітництва України з ЄС, імплементацію УПС й здійснюють інші заходи у межах своєї компетенції та визначених

¹ Указ Президента України від 21 квітня 1997 р. № 354/97 "Про Представництво України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзі)".

Стратегією інтеграції України до ЄС завдань з метою поглиблення інтеграції України до ЄС.

З метою прискорення імплементації УПС та реалізації Стратегії інтеграції України до ЄС Президент України схвалив Програму інтеграції України до ЄС, згідно з якою Кабінет Міністрів України, починаючи з 2001 р. затверджує план дій щодо реалізації пріоритетних положень Програми, складовою частиною якої має бути план роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС¹.

29 квітня 2004 р. було укладено додатковий Протокол до УПС про приєднання Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словенії, Словаччини, Угорщини та Чехії до УПС та внесення змін до УПС. 27 березня 2007 р. було підписано додатковий Протокол до УПС про приєднання Болгарії і Румунії. Таким чином дія УПС була поширена також на нові держави-члени ЄС.

17.3. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу

На самміті Європейської Ради у м. Копенгагені 21—22 червня 1993 р. визнано, що будь-яка держава-кандидат на отримання повного членства в ЄС має відповідати наступним вимогам (копенгагенським критеріям) та забезпечити (рис. 20): 1) стабільність демократичних інституцій, верховенство права, прав людини, повагу та захист меншин; 2) існування ефективної ринкової економіки та спроможність витримати тиск конкуренції та ринкових сил у межах ЄС; 3) спроможність взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, зокрема, визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу.

Механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському критерію набуття членства в ЄС включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. З метою досягнення копенгагенських критеріїв Кабінет Міністрів України розпочав довготермінову програму адаптації законодавства України до правової системи ЄС, тобто процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність *acquis communautaire*².

¹ Указ Президента України від 14 вересня 2000 р. №1072/2000 "Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу".

² Закон України від 18 березня 2004 р. "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".

Правові засади адаптації встановлені насамперед УПС, Указом Президента України "Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу", Концепцією адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496, Законом України від 18 березня 2004 р. "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".

Як планомірний процес, адаптація законодавства включає окремі етапи, на кожному з яких досягається певний ступінь відповідності законодавства України законодавству ЄС.

17.3.1. Етапи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу

Закон "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в ЄС. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи необхідні для ефективного правотворення і правозастосування. Згідно з цим Законом адаптація законодавства України є планомірним процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до *acquis communautaire*. З урахуванням етапів адаптації законодавства визначаються етапи виконання Програми адаптації законодавства. Перший етап виконання Програми адаптації законодавства розрахований на 2004—2007 роки. Періоди наступних етапів виконання Програми адаптації законодавства визначатимуться залежно від результатів, досягнутих на попередніх етапах, економічної, політичної та соціальної ситуації, яка складеться в Україні, а також розвитку взаємовідносин України і ЄС.

Протягом першого етапу виконання програми адаптації законодавства передбачається наступне:

- 1) забезпечення розробки глосарію термінів *acquis communautaire* для адекватності їх розуміння та уніфікованого застосування у процесі адаптації, а також розробка і запровадження єдиних вимог до перекладів актів *acquis communautaire* на українську мову, створення централізованої системи перекладів;

- 2) проведення порівняльно-правового дослідження відповідності законодавства України *acquis* ЄС у пріоритетних сферах;

- 3) здійснення перекладу на українську мову актів *acquis communautaire* у пріоритетних сферах;

4) створення ефективного загальнодержавного механізму адаптації законодавства, зокрема щодо перевірки проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis* ЄС;

5) створення загальнодержавної інформаційної мережі з питань європейського права, забезпечення вільного доступу до неї учасників адаптації законодавства;

6) створення системи навчання та підвищення кваліфікації державних службовців з питань європейського права, включаючи розроблення та затвердження відповідних навчальних програм;

7) вжиття заходів щодо опрацювання та затвердження спільного з ЄС механізму підготовки планів-графіків адаптації та моніторингу їх виконання.

Закон "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" визначає, що пріоритетні сфери, в яких здійснюється адаптація законодавства України до законодавства ЄС, під час першого етапу адаптації співпадають із сферами, визначеними у ст. 51 УПС, а саме: митне право; законодавство про компанії; банківське право; бухгалтерський облік компаній; податки, включаючи непрямі; інтелектуальна власність; охорона праці; фінансові послуги; правила конкуренції; державні закупівлі; охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин; довкілля; захист прав споживачів; технічні правила і стандарти; енергетика, включаючи ядерну; транспорт.

10—11 грудня 1999 р. у м. Гельсінкі (Фінляндія) на засіданні Європейської Ради було затверджено Спільну стратегію ЄС щодо України. Спільна стратегія та інструменти її імплементації, які передбачені у цьому документі, мають стати потужним механізмом поглиблення співробітництва між Україною та ЄС, зокрема, у сфері адаптації законодавства. Особлива увага, згідно із Спільною стратегією ЄС щодо України, буде приділятися адаптації законодавства з таких питань, як захист прав інтелектуальної власності, конкуренції, митного регулювання, стандартів та сертифікації, фінансових послуг, податкової політики, захисту персональних даних, охорони навколишнього природного середовища та трудове законодавство.

21 лютого 2005 р. в м. Брюссель (Бельгія) Радою зі Співробітництва між Україною і ЄС було схвалено План дій "Україна — ЄС" у рамках Європейської Політики Сусідства. Серед головних завдань Плану дій "Україна — ЄС" є "поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів ЄС; подальше посилення дієздатності адміністративних та судових органів України". Крім

пріоритетних сфер адаптації, визначених в ст. 51 УПС, у Плані дій "Україна — ЄС" оголошується про необхідність: забезпечення наближення стандартів України до стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості та соціальної політики; наближення до норм законодавства ЄС у сфері санітарного та фітосанітарного контролю та відповідних інституцій; наближення законодавства України з питань безпеки мореплавства, наближення освітніх стандартів України до стандартів і практики ЄС. Загалом, План дій "Україна — ЄС" підкреслює необхідність наближення законодавства в економічній сфері, відкриття економік одна одній та подальше зменшення кількості торговельних бар'єрів, що стимулюватиме інвестиції та зростання.

17.3.2. Механізм адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу

Конкретні заходи щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС визначаються щорічним планом заходів з виконання Програми адаптації законодавства, який готується Координаційною радою з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, погоджується з Комітетом Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1365 "Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"¹ було створено Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, яку очолює Прем'єр-міністр України. Голова Координаційної ради має 2 заступників, якими є Віце-прем'єр-міністр України, до повноважень якого віднесені питання європейської інтеграції, та Міністр юстиції. До складу Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС входять за посадами 17 керівників центральних органів виконавчої влади, а також голова Ради підприємців України при Кабінеті Міністрів, крім того за згодою — Голова Національного банку України, Голова Комітету Верховної Ради з питань Європейської інтеграції. Основною функцією Координаційної ради є забезпечення взаємодії органів державної влади та недержавних інституцій в процесі виконання Програми адаптації законодавства.

Уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС,

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. "Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".

що координує роботу з виконання Програми адаптації законодавства, є Міністерство юстиції України¹. Відповідно до покладених на нього завдань Міністерство юстиції України організовує роботу з підготовки щорічного плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, проводить моніторинг виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Міністерство юстиції України здійснює експертизу (готує висновки) щодо відповідності законодавству ЄС проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом регулювання належать до сфер, врегульованих правом ЄС.

Міністерство юстиції під час проведення правової експертизи перевіряє проект акта Кабінету Міністрів України на відповідність Конституції, актам законодавства та чинним міжнародним договорам України, стандартам Ради Європи у сфері демократії, верховенства права та прав людини, зокрема положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерно-правова експертиза), а в разі, коли проект акта належить до пріоритетних сфер адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, — на його відповідність *acquis communautaire*.

За результатами правової експертизи Міністерство юстиції оформляє висновок, який має містити інформацію про: належність проекту нормативного акта до пріоритетних сфер, визначених Законом "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"; відповідність проекту нормативного акта законодавству ЄС; порядок врегулювання законодавством ЄС відносин, які передбачається врегулювати в проекті нормативного акта; оцінку повноти врахування головним розробником законодавства ЄС; резюме з питання відповідності проекту нормативного акта законодавству ЄС.

У разі, коли за висновком Міністерства юстиції України проект нормативного акта Кабінету Міністрів України не відповідає Конституції, законам України, постановам Верховної Ради України та указам Президента України внесення його до Кабінету Міністрів України не допускається.

¹ Указ Президента від 21 серпня 2004 р. № 965 "Питання організації виконання Закону України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".

Крім того, Міністерство юстиції України проводить моніторинг виконання Програми адаптації законодавства; здійснює науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення виконання Програми адаптації законодавства, переклад актів *acquis communautaire* українською мовою, підготовку глосарія термінів *acquis communautaire*.

У 2004 р. з метою посилення інституційної спроможності у сфері адаптації постановою Кабінету Міністрів утворено Державний департамент з питань адаптації законодавства як урядовий орган державного управління у складі Міністерства юстиції України¹. Цей орган відіграє важливу роль у процесі забезпечення процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Зокрема, він здійснює експертизу законопроектів на відповідність законодавству ЄС, перекладає акти *acquis communautaire* українською мовою, проводить порівняльно-правові дослідження галузевого законодавства ЄС та України.

У 2008 р. постановою Кабінету Міністрів України у структурі Секретаріату Кабінету Міністрів України утворено Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції². Передбачається, що цей орган забезпечить горизонтальну координацію процесу адаптації українського законодавства до законодавства ЄС та буде сприяти більш ефективному виконанню рішень Української частини Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС органами виконавчої влади.

17.4. План дій "Україна — ЄС"

План дій "Україна — ЄС" було схвалено Радою із Співробітництва між Україною і ЄС 21 лютого 2005 р. на трирічний період. Виділяють наступні аспекти поглиблення співпраці, визначені у Плані дій "Україна — ЄС":

1) розпочати попередні переговори щодо укладення нової поглибленої угоди між ЄС та Україною замість чинної УПС;

2) використовувати можливості більш тісної співпраці в галузі зовнішньої політики та політики безпеки, включаючи Європейську політику безпеки, зокрема щодо Трансністрії;

3) поглибити торговельні та економічні відносини між ЄС та Україною. Щойно Україна увійде до СОТ, мають розпочатись

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2004 № 1742 "Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства".

² Постанова Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 р. № 649 "Про утворення Координаційного бюро європейської та євроатлантичної інтеграції".

переговори про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;

4) надавати підтримку Україні на шляху до вступу до СОТ. ЄС був одним з перших партнерів, які уклали двосторонню угоду з Україною у березні 2003 року;

5) поглиблення співпраці та надання додаткової допомоги Україні у сфері наближення національного законодавства до стандартів ЄС;

6) додаткова співпраця з розвитку демократії, верховенства права та громадянського суспільства;

7) максимізувати доступ України до фінансування з Європейського Інвестиційного Банку (до 250 мільйонів євро) та збільшити фінансову допомогу Україні для успішного здійснення реформ. Крім того, План дій "Україна — ЄС" передбачає співробітництво з надання Україні статусу "країни з ринковою економікою", полегшення візового режиму тощо.

Багато з наведених аспектів уже імплементовано. Зокрема, у грудні 2005 р. Співтовариство надало Україні статус країни з ринковою економікою для анти-демпінгових процесів, поглиблено співпрацю у секторі енергетики та транспорту, підписано та ратифіковано двосторонню угоду про полегшення візового режиму, тощо. У травні 2008 р. Україна приєдналася до СОТ. У березні 2007 р. Європейська Комісія розпочала переговори з урядом України щодо укладення нової посиленої угоди між ЄС та Україною, яка замінить УПС. Передбачається, що така посилена угода буде угодою про асоціацію між Україною та ЄС і мати за мету встановлення зони вільної торгівлі, тісніше політичне та економічне співробітництво між Співтовариством і Україною, та наближення українського законодавства до права ЄС.

Контрольні питання

1. Які цілі Європейської Політики Сусідства щодо подальшого розвитку відносин між ЄС та Україною?
2. Що таке План дій "Україна — ЄС" та його цілі?
3. Які ви знаєте етапи адаптації законодавства України до законодавства ЄС?
4. Які цілі УПС між ЄС та Україною?
5. Яка угода буде регулювати відносини між ЄС та Україною після закінчення дії УПС?

ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ГРОМАДЯН ІНШИХ КРАЇН В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

18.1. Правові засади громадянства Європейського Союзу

Інститут громадянства посідає особливе місце в праві Співтовариства. Важливим моментом при цьому є те, що права людини, як такі, розглядаються поза інститутом загальноєвропейського громадянства. Уперше цю концепцію впроваджено Договором про ЄС, в якому ст. 17 Договору про Співтовариство було суттєво змінено. Громадянство ЄС поширюється на всіх, хто має громадянство ("національність")¹ будь-якої з держав-членів ЄС. У ст. 17 Договору про Співтовариство встановлено єдине громадянство ЄС: кожен громадянин держави-члена є громадянином Союзу. Громадянство Союзу доповнює, а не змінює національне громадянство.

Громадяни ЄС користуються такими правами:

1) заборона дискримінаційного ставлення з боку держави-члена за ознакою національності громадянина ЄС (ст. 12 Договору про Співтовариство);

2) право на вільне пересування у ЄС та проживання в державах-членах ЄС з урахуванням обмежень, встановлених Договором про Співтовариство (ст. 18 Договору про Співтовариство);

3) право голосу та право бути обраним до органів місцевого самоврядування в будь-якій державі-члені, у випадках, коли громадяни мешкають не в державі-члені походження (ст. 19(1) Договору про Співтовариство)²;

4) право голосу та право бути обраним до Європейського Парламенту в будь-якій державі-члені, у випадках, коли громадяни мешкають не в державі-члені походження³;

¹ Більшість європейських країн мають крім громадянства також інститут національності (що не є національністю у суворому сенсі).

² Також див.: Директива 94/80 від 19 грудня 1994 р. (О.Ж. 1994 L368/38). Стаття 5(3) Директиви 94/80 надає право державам-членам ЄС визнавати обраними на посади голів, заступників голів та членів вишого органу виконавчої влади органу місцевого самоврядування виключно власних громадян.

³ Див.: Директива 93/109 від 6 грудня 1993 р. (О.Ж. 1993 L329/34). Директива забороняє громадянам ЄС голосувати та бути обраним до Європейського Парламенту більш ніж від одної виборчої ділянки.

5) право на отримання дипломатичної та консульської допомоги від дипломатичних і консульських установ інших держав-членів у країнах, де рідна держава індивіда (громадянина) не має власних закордонних представництв (ст. 20 Договору про Співтовариство)¹;

6) право на подання петиції до Європейського Парламенту (ст. 21(1) Договору про Співтовариство);

7) право звернення до Європейського Омбудсмана (ст. 21(2) Договору про Співтовариство);

8) право звернення та отримання відповіді від інститутів Співтовариства та Європейського Омбудсмана будь-якою мовою держав-членів ЄС за бажанням громадянина ЄС (ст. 21(3) Договору про Співтовариство).

Частина 2 ст. 17 Договору про Співтовариство містить положення, згідно з якими громадяни ЄС мають також обов'язки, але не уточнює, які саме. До цього ж, обсяг прав теж не є цілком прозорим.

Головне доповнення (або краще назвати його роз'ясненням) Амстердамського Договору з питань інституту громадянства ЄС — це встановлення його походності від громадянства держави-члена походження, тобто його додаткового характеру. Громадяни держав-членів ЄС автоматично набувають статусу громадян ЄС, але при цьому не йдеться про подвійне громадянство. Договір про Співтовариство не створює інституту самостійного громадянства (так званої "європейської національності"), а лише встановлює статус, що доповнює національний. При цьому набуття статусу європейського громадянина повністю залежить від визначення громадянства (національності) в національному законодавстві держав-членів, яке, природно, може неабияк різнитися в державах-членах ЄС. Згідно з принципом субсидіарності², Співтовариство не вимагає гармонізації національного законодавства держав-членів у галузі громадянства, бо конституційна сфера не належить до виключної компетенції Співтовариства, але залишається в межах компетенції держав-членів ЄС. Держави-члени можуть навіть робити заяви (декларації) з питань визначення осіб, які вважаються їх громадянами³. У разі ратифікації усіма державами-членами ЄС Лісабонського Договору набере юридичної сили Хартія основних прав ЄС, яка ретельно узагальнює фундаментальні права грома-

¹ Див. також: Рішення голів урядів держав-членів ЄС 95/553 від 19 грудня 1995 р. (О.Ж. 1995 L314/73).

² Див.: тема 3.

³ Справа C-369/90, *Micheletti v. Delegacion del Gobierno en Canababria* (1992) ECR I-4239.

дян ЄС відповідно до найкращих національних та міжнародних стандартів*.

З 30 квітня 2006 р. вступила в дію Директива 2004/58 щодо прав громадян ЄС та членів їх родин вільно пересуватись та мешкати на території держав-членів ЄС. Директива 2004/58 змінює та доповнює низку актів вторинного законодавства Співтовариства (9 директив та 1 регламент). Зокрема, Директива 2004/58 передбачає наступне:

а) кодифікує та спрощує вторинне законодавство Співтовариства та практику ЄСП з вільного пересування громадян ЄС;

б) надає право на отримання дозволу на проживання у державі-члені перебування працюючих (працівникам та підприємцям) і непрацюючим (студентам та пенсіонерам) громадянам ЄС за умови того, що вони мають достатньо фінансових ресурсів для того, щоб не обтяжувати систему соціального забезпечення держави перебування;

в) надає членам родини громадянина ЄС право на отримання дозволу на проживання у державі-члені перебування після смерті громадянина ЄС або припинення шлюбу або зареєстрованого співмешкання;

г) зареєстроване співмешкання рівноцінне шлюбу;

д) значно зменшує бюрократичні перешкоди отримання дозволу на проживання працівників ЄС та членів їх родин у державах-членах ЄС (дозвіл на проживання замінено на рєстрацію в уповноважених установах);

е) надає можливість автоматичного отримання громадянами ЄС дозволу на постійне проживання після 5 років легального проживання на території держави-члена ЄС;

є) обмежує можливості дострокової депортації громадян ЄС та членів їх родин із території держави-члена ЄС.

18.2. Співвідношення прав громадян Європейського Союзу та громадян інших країн. Політичні права громадян інших країн

Загалом ідея громадянства ЄС спричинила чимало проблем, але однією з найскладніших видається проблема правового статусу громадян інших держав ЄС. Особи, які мають громадянство інших держав, але законно мешкають на території ЄС, не можуть вважатися громадянами ЄС, оскільки вони не відповідають вимозі наявності політичного зв'язку з державою-членом ЄС (тобто, бракує громадянства держави-члена), що є найважли-

* Більш детально про зміст Хартії див. temu 5.

вішою та єдиною умовою громадянства ЄС. Таким чином, положення Договору про Співтовариство щодо громадянства ЄС не стосуються громадян інших країн, навіть якщо вони протягом усього життя законно мешкають у ЄС. Із перелічених вище прав, що надаються громадянам ЄС, Договір про Співтовариство надає громадянам інших країн лише право звертатися з петицією до Європейського Парламенту та до Омбудсмана.

Конвенція Ради Європи від 5 лютого 1992 р. про участь іноземців у публічному житті на місцевому рівні гарантує всім іноземцям, що постійно мешкають в європейських країнах-членах Ради Європи, певні базові права, такі, як свобода слова, право зборів і асоціації, активне та пасивне виборче право на місцевих виборах. Оскільки документи, що приймаються в рамках Ради Європи, не є джерелом права Співтовариства та ЄС, з імплементацією в національне законодавство держав-членів ЄС цієї конвенції невідворотно постають конфлікти з правом Співтовариства та ЄС, яке не надає громадянам інших країн жодних прав участі у місцевих виборах.

Загалом складається досить двозначна ситуація, коли мільйони іноземців законно мешкають на території ЄС, працюють на користь Співтовариства, сплачують податки та інші соціальні платежі, так само як і громадяни ЄС, і при цьому знаходяться в досить безправному становищі. Як було докладніше розглянуто в темі 8, громадяни інших держав лише дуже обмежено користуються свободами пересування громадян ЄС (головним чином, як члени сімей громадян ЄС).

Об'єктивно така ситуація навряд чи зміниться доти, доки існує величезна економічна різниця між країнами ЄС та іншими державами. Здається, що на разі єдине, на що можуть сподіватися громадяни інших держав у ЄС, — це надання дедалі більшої значущості принципу фундаментальних прав людини в праві Співтовариства та ЄС, бо це означатиме, що будь-який акт чи дії повинні перевірятися для з'ясування, чи не порушують вони базових прав людини, а відтак — й іноземців.

18.3. Права громадян інших країн на Внутрішньому ринку Співтовариства

Договір про Співтовариство* поширює свободи Внутрішнього ринку Співтовариства (свободи вільного пересування праців-

* Стаття 18 Договору про Співтовариство окремо визначає право на вільний рух та постійне проживання на території держав-членів ЄС, ст. 39 Договору про Співтовариство право на вільний рух, ст. 43 Договору про Співтовариство право вільного заснування, та ст. 49 Договору про Співтовариство на надання послуг мають тільки для громадян ЄС.

ників, капіталу, ділового заснування та надання послуг) виключно на громадян ЄС. Отже, громадяни інших держав (включаючи громадян України) не мають права доступу до свобод Внутрішнього ринку Співтовариства окрім деяких випадків (рис. 21):

1) у первинному законодавстві ЄС (установчих договорах ЄС та Співтовариства), вторинному законодавстві Співтовариства, міжнародних угодах Співтовариства;

2) у законодавстві Співтовариства, що регулює становище громадян ЄС (як членів їх родини);

3) у двосторонніх угодах, угодах про асоціацію між ЄС та іншими країнами, угодах про доступ до Спільного ринку Співтовариства за умовами взаємності (наприклад, УПС).

Загалом, держави-члени ЄС мають виключну компетенцію щодо надання доступу громадянам інших держав до власної території, тому права громадян інших держав на в'їзд до держави-члена ЄС, вільне пересування у межах ЄС та право на здійснення економічної діяльності регулюються імміграційним та іншим законодавством кожної окремої держави-члена ЄС, з якою громадянин іншої держави вступає в правовідносини. Але права громадян інших країн в ЄС з користування свободами Внутрішнього ринку ЄС залежать від того, чи належить громадянин іншої держави до сім'ї громадянина ЄС, та чи має він дозвіл на постійне (довготермінове) проживання в державі-члені ЄС. В останніх випадках громадяни інших держав можуть користуватися законодавством ЄС, положеннями двосторонніх угод між ЄС та країною громадянства суб'єкта правовідносин.

У цілому, права громадян інших держав на доступ до свобод Внутрішнього ринку Співтовариства класифікуються за такими ознаками:

1) правове становище фізичних та юридичних осіб інших країн в ЄС згідно з положеннями двосторонніх угод між іншими країнами та ЄС;

2) правове становище громадян інших держав, що є членами родини громадянина ЄС;

3) правове становище громадян інших держав, що є працівниками компаній, зареєстрованих в ЄС;

4) доступ фізичних та юридичних осіб інших держав до свобод Внутрішнього ринку Співтовариства згідно з двосторонніми угодами між ЄС та іншими державами.

18.3.1. Правове становище фізичних та юридичних осіб інших країн в ЄС згідно з положеннями двосторонніх угод між іншими державами та ЄС

Права громадян інших держав в ЄС на в'їзд та користування свободами Внутрішнього ринку Співтовариства відрізняються залежно від характеру двосторонніх угод між країною громадянства та ЄС. Деякі угоди поліпшують доступ громадян інших держав до території ЄС та поширюють на них деякі свободи Внутрішнього ринку Співтовариства (Угода про створення Європейського Економічного Простору (ЄЕП), угоди про асоціацію). Наприклад, УПС є двосторонньою угодою, яка регулює правове становище українських фізичних та юридичних осіб в ЄС. Слід зазначити, що УПС не має на меті набуття членства України в ЄС, а відтак за умовами УПС свободи Внутрішнього ринку ЄС не поширюються на українських фізичних та юридичних осіб. Загалом, кожна окрема держава-член ЄС зберігає виключну компетенцію з надання доступу на власну територію фізичних та юридичних осіб інших держав, і це питання практично не регулюється на рівні Співтовариства, крім декількох резолюцій рекомендаційного характеру, прийнятих Радою Міністрів, зокрема: Резолюція 1993 р. про возз'єднання родини та Резолюція 1994 р. про доступ до зайнятості громадян інших країн — довготермінових резидентів в ЄС¹, Резолюція 1994 р. про доступ громадян інших країн до ЄС з метою зайнятості та надання послуг², Резолюція 1994 р. про статус підприємців³, Резолюція 1994 р. про статус студентів у державах-членах ЄС⁴, Резолюція 1997 р. про боротьбу з фіктивними шлюбами⁵ та Резолюція 1996 р. про статус довготривалих резидентів з інших країн в ЄС⁶.

Наприклад, за умовами Резолюції про прийняття громадян інших країн до ЄС з метою зайнятості та надання послуг органи

¹ Див.: Резолюція 1993 р. про возз'єднання родини (Minutes of the Home Affairs Council, June 1993, SN2828/1/93) та Резолюція 1994 р. про доступ до зайнятості громадян інших країн — довготермінових резидентів в ЄС (Minutes of the Home Affairs Council, June 1994, EN 7760/94).

² Див.: Резолюція 1994 р. про доступ громадян інших країн до ЄС з метою зайнятості та надання послуг (О.І. 1996 С74/3).

³ Див.: Резолюція 1994 р. про статус підприємців (О.І. 1996 С274/7).

⁴ Див.: Резолюція 1994 р. про статус студентів в державах-членах ЄС (О.І. 1996 С274/10).

⁵ Див.: Резолюція 1997 р. про боротьбу з фіктивними шлюбами (О.І. 1997 С382/1).

⁶ Див.: Резолюція 1996 р. про статус довготривалих резидентів з інших країн в ЄС (О.І. 1996 С80/2).

влади держави-члена ЄС не мають права відмовити громадянину іншої країни у працевлаштуванні, якщо робоче місце не може бути зайнято громадянином ЄС. Таким чином, українські громадяни мають право вільного в'їзду до держави-члена ЄС та право на отримання дозволу на працевлаштування та довготермінове проживання виключно як член родини громадянина ЄС, як працівник компанії, зареєстрованої в державі-члені ЄС, або згідно з положенням УПС.

18.3.2. Правове становище громадян інших країн, що є членами сім'ї громадянина ЄС

За Директивою 2004/58¹ члени сім'ї громадянина ЄС користуються значними правами, наданими правом ЄС незалежно від їх громадянства. До "членів сім'ї громадянина ЄС" належать інший з подружжя та діти віком до 21 року чи утриманці — члени родини громадянина ЄС. Громадяни інших країн (включаючи Україну) з таким статусом користуються правом в'їзду до будь-якої держави-члена ЄС з метою приєднання до працівника громадянина ЄС, хоча держава-член ЄС, до якої подорожує громадянин іншої країни, має право вимагати наявності в'їздної візи. Під поняттям "подружжя" право ЄС розуміє виключно осіб, які перебувають в офіційному шлюбі², але можуть проживати окремо (перебувати у так званому стані *сепарації*)³. Громадяни інших країн — члени сім'ї громадян ЄС можуть залишатися на території держави-члена ЄС після смерті громадянина ЄС чи розлучення з ним. Директива надає право членам сімей громадян ЄС працювати та займатися підприємницькою діяльністю в державі-члені ЄС, де працює чи перебуває громадянин ЄС. Крім того, на членів сімей громадян ЄС поширюються права громадян держави-члена перебування на освіту та інші соціальні пільги.

Директива 2004/58 відмінює ст.ст. 10, 11 Регламенту 1612/68 та розповсюджує права громадян інших країн-членів сімей працівників ЄС на членів сімей усіх громадян ЄС незалежно від їх економічного статусу.

У випадку, коли члени сім'ї громадянина ЄС (громадяни інших країн) знаходяться на території держави-члена більше 3 місяців, то вони можуть бути зобов'язаними отримати дозвіл на проживання в цій державі-члені.

¹ Див.: Регламент 1612/68 від 15 жовтня 1968 р. (О.Ж. 1968 L257/2).

² Див.: Справа 59/85, *Netherlands v. Reed* (1986) ECR 1283.

³ Див.: Справа, 267/83, *Diatta v. Land Berlin* (1985) ECR 567.

18.3.3. Правове становище громадян інших країн, що є працівниками компаній, зареєстрованих в ЄС

Громадяни інших країн, найняті компанією, зареєстрованою в будь-якій державі-члені ЄС, мають право вільного пересування в ЄС виключно з метою роботи в цій компанії на території ЄС¹. Держава-член ЄС, до якої прибуває громадянин іншої країни — працівник європейської компанії, не має права вимагати обов'язкового отримання дозволу на працевлаштування від такої особи. Це правило діє виключно у випадку, коли така компанія знаходиться в державі-члені ЄС тимчасово і не має місця постійного ділового заснування².

18.3.4. Доступ українських фізичних та юридичних осіб до свобод Внутрішнього ринку Співтовариства згідно з Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами

УПС не передбачає доступу громадян України до свобод Внутрішнього ринку Співтовариства. Зокрема, ст. 42 УПС не надає прав громадянам України в'їзжати на територію ЄС, або перебувати на цій території в будь-якому статусі, філіалам українських компаній в ЄС наймати чи використовувати працю громадян України, українським компаніям надавати громадян України для роботи іншим особам та під їх контролем за тимчасовими контрактами на працевлаштування. Проте за умовами УПС, українські компанії, засновані на території ЄС, мають право наймати та надсилати до власних філій чи дочірніх компаній в ЄС робітників чи службовців, які є громадянами України та належать до "ключового персоналу" (англ. *key personnel*) (ст. 35 УПС між ЄС та Україною). Дозволи на проживання та працевлаштування членів "ключового персоналу" в державі-члені видаються виключно на строк найму такої особи компанією. Як "ключовий персонал" визначається фізична особа керівник чи особливо кваліфікований фахівець, що працює в українській компанії, що заснована, має дочірню компанію чи філію в ЄС, не менше 1 року. Зокрема, до "ключового персоналу" належать виключно: особи, що обіймають керівні посади в організації з повноваженнями на управління установою, від-

¹ Див.: Справи 62&63/81, *Seco v. Etablissement d'assurance contre la vieillesse et l'invalidite* (1982) ECR 223.

² Див.: Справа C-113/89, *Rush Portuguesa Lda v. Office National d'Immigration* (1990) ECR I-1417.

ділом чи підрозділом установи, здійснення нагляду і контролю за роботою інших кадрів, особи, що мають повноваження на особисте здійснення, наймання і звільнення персоналу, а також особи, що мають нестандартні знання, які є суттєвими в галузі послуг, що надаються закладом тощо. "Ключовий персонал" користується правом вільного в'їзду до ЄС з метою роботи в компанії, а також рівними трудовими правами з працівниками ЄС. Оплата пенсій та соціальні права громадян України, що легально працювали в ЄС, мають регулюватися окремими договорами між Україною та ЄС.

18.4. Реформа законодавства Співтовариства щодо статусу громадян інших країн

Статус громадян інших країн в ЄС зазнав значних змін після підписання Амстердамського Договору. Всі держави-члени ЄС, крім Великої Британії та Ірландії*, приєдналися до Шенгенських угод¹ шляхом підписання Шенгенського Протоколу про інтеграцію Шенгенських досягнень в ЄС. Шенгенські угоди регулюють питання контролю за зовнішніми та внутрішніми кордонами держав-учасниць**, спільні заходи щодо боротьби з обігом наркотичних речовин, спільну політику щодо надання віз громадянам інших країн, розгляд заяв щодо надання притулку та статусу біженця, контроль за товарами та речами громадян, які перетинають державний кордон, правове співробітництво у кримінальних та цивільних справах. Прикордонний контроль за внутрішніми кордонами держав-учасниць змінено на централізований контроль за їх зовнішніми кордонами. Держави-учасниці Шенгенських угод взяли на себе обов'язок гармонізувати власне законодавство з візової політики, імміграційного права та статусу іноземців. За умовами Шенгенських угод громадяни держав-учасниць та громадяни інших країн мають право безконтрольного вільного пересування через внутрішні кордони

* Норвегія та Ісландія є асоційованими членами Шенгенських угод. Велика Британія приєдналась до Шенгенської Інформаційної Системи та деяких положень Шенгенської Конвенції від 19 червня 1990 р.

¹ Див.: Шенгенські угоди: Угода про поступове скасування перевірок на спільних кордонах від 14 червня 1985 р. та Конвенція про застосування Шенгенської угоди від 14 червня 1985 р. про поступове скасування перевірок на спільних кордонах", від 19 червня 1990 р.

** Крім держав-членів ЄС до Шенгенських угод приєдналися: Монако, Норвегія, Ісландія, Швейцарія та Ліхтенштейн.

держав-учасниць за винятком випадків необхідності захисту державної політики та національної безпеки. Сторони визнають єдину "Шенгенську візу", яку громадяни інших країн отримують у представництві держави-учасниці. "Шенгенська віза" видається на тримісячний строк та надає можливість вільного пересування у межах держав-учасниць ЄС. Надання віз на більший строк регулюється національним законодавством кожної держави-учасниці. Нагляд та координація за наданням віз громадянам інших держав здійснюється за допомогою Шенгенської Інформаційної Системи, центр якої розташований в м. Стразбурзі (Франція), а відділення — в кожній державі-учасниці Шенгенських угод. Шенгенська Інформаційна Система містить базу даних, яка використовується з метою надання віз, дозволів на проживання, та іншої інформації, що необхідна для надання дозволу на вільне пересування та проживання громадян інших країн. Кожна держава-учасниця включає до Шенгенської Інформаційної Системи особисті дані про особу, якій було відмовлено в наданні візи. Інформація про осіб може бути включена до цієї системи виключно з міркувань державного порядку та національної безпеки.

Нині, згідно з Шенгенськими угодами, укладеними між 25 з 27 держав-членів ЄС (крім Великої Британії та Ірландії), громадяни ЄС, Європейського Економічного Простору та громадяни інших країн мають право в'їзду, пересування та перебування в будь-якій державі-учасниці Шенгенських угод строком до 3 місяців за наявності візи та дійсних документів. Дублінська Конвенція 1990 р. про право притулку (ратифікована всіма державами-членами ЄС) визначає подібний порядок отримання притулку громадянами ЄС та громадянами інших країн. Після набрання чинності Амстердамським Договором 1 травня 1999 р. положення Шенгенських угод стали частиною права Співтовариства.

За Амстердамським Договором, Договір про Співтовариство поповнився новим розд. IV щодо віз, притулку, імміграції та інших питань, пов'язаних з вільним пересуванням осіб в ЄС. Велика Британія, Данія та Ірландія не беруть участі в заходах, передбачених розд. IV Договору про Співтовариство, але мають право приєднатися до будь-яких рішень у тримісячний строк. Статті 62, 63 розд. IV Договору про Співтовариство передбачають, що в п'ятирічний строк від набуття чинності Амстердамським Договором Рада Міністрів здійснює:

- 1) заходи щодо забезпечення контролю за перетинанням громадянами інших країн внутрішніх кордонів держав-членів;
- 2) заходи щодо контролю за перетинанням зовнішніх кордонів держав-членів ЄС, а саме, встановлює: а) стандарти та

процедури, яких повинні дотримуватися держави-члени під час здійснення ними перевірок осіб на таких кордонах; б) правила щодо надання віз на період перебування не більше 3 місяців (що включає: складання переліку тих країн, чий громадяни потребують візи при перетинанні ними зовнішніх кордонів, та тих країн, громадяни яких можуть перетинати кордони ЄС у безвізовому порядку; процедури та умови надання віз державами-членами; єдиний формат віз; правила щодо видачі єдиної візи);

3) заходи для визначення умов здійснення свободи подорожування громадян інших країн в межах територій держав-членів протягом не більше 3 місяців (ст. 62 Договору про Співтовариство).

Згідно зі ст. 63 Договору про Співтовариство Рада Міністрів протягом 5 років з часу набрання чинності Амстердамським Договором здійснює:

1) заходи щодо надання притулку, відповідно до Женевської Конвенції від 28 липня 1951 р., Протоколу від 31 січня 1967 р. про статус біженців та інших відповідних договорів у сферах критеріїв та механізму розгляду прохання про надання притулку громадянам іншої країни, мінімальних стандартів прийняття осіб, які прагнуть політичного притулку, мінімальних стандартів процедур надання та позбавлення статусу біженця;

2) заходи щодо біженців та переміщених осіб, які установлюють мінімальні стандарти надання тимчасового захисту переміщеним особам-громадянам інших країн, що потребують міжнародного захисту, підтримання балансу зусиль держав-членів ЄС з питань надання притулку біженцям і переміщеним особам;

3) заходи у сфері імміграційної політики, які встановлюють умови в'їзду та проживання, стандарти щодо процедури надання довгострокових дозволів на проживання (зокрема і з метою возз'єднання сімей);

4) заходи щодо визначення прав та встановлення умов, за яких громадяни інших країн, що є легальними резидентами держави-члена, можуть проживати на території іншої держави-члена ЄС.

На сьогодні час прийнято низку актів вторинного законодавства Співтовариства, що забезпечують реалізацію заходів, передбачених розд. IV Договору про Співтовариство:

а) встановлені загальні матеріальні та процесуальні стандарти перевірки громадян інших країн, що перетинають кордон ЄС¹;

¹ Див.: Регламент 789/2001 від 24 квітня 2001 р. (О.Ж. 2001 L116/2), Регламент 790/2001 від 24 квітня 2001 р. (О.Ж. 2001 L116/5) (не діють відносно Великобританії, Ірландії та Данії).

- б) встановлено перелік інших країн, громадяни яких повинні отримати візи на в'їзд до ЄС на строк не більше 3 місяців¹;
- в) затверджено умови та процедури надання віз громадянам інших країн²;
- г) затверджено загальний формат візи для в'їзду на територію ЄС³;
- д) затверджені умови надання та загальний формат візи для довгострокового проживання та дозволів на проживання у ЄС⁴;
- е) встановлені загальні правила возз'єднання сімей⁵;
- ж) гарантії соціального захисту поширено на громадян інших країн⁶;
- з) визначено статус громадян інших країн, які мешкають в ЄС довготривалий строк (більше 5 років)⁷;
- і) встановлені умови допуску громадян інших країн з метою освіти, академічного обміну, валонтерської діяльності⁸.

Включення розд. IV до Договору про Співтовариство сприяє поліпшенню правового становища громадян інших країн, які постійно проживають в ЄС та можливого розширення кола суб'єктів, які можуть користуватись привілеями громадянства ЄС.

Кожна держава-кандидат на вступ до ЄС має приєднатися до Шенгенських угод. Таким чином, розширення ЄС на схід означає посилення прикордонного контролю нових держав-членів ЄС з Україною. Зрозуміло, що вони зобов'язані скасувати безвізовий режим з нашою державою з метою впровадження єдиної "Шенгенської візи". Проте можна сподіватися, що режим щодо доступу громадян інших країн до ЄС, включаючи громадян України, буде значно лібералізовано та уніфіковано. Наразі іде підготовка правових актів, які встановлять єдині умови легального перебування та проживання громадян інших країн в

¹ Див.: Регламент 539/2001 від 15 березня 2001 р. (О.Ж. 2001 L81/1) (не діє відносно Великобританії та Ірландії).

² Див.: Регламент 415/2003 від 27 лютого 2003 р. (О.Ж. 2003 L64/1) (не діє відносно Великобританії та Ірландії), Регламент 1091/2001 від 28 травня 2001 р. (О.Ж. 2001 L150/4) (не діє відносно Великобританії та Ірландії).

³ Див.: Регламент 334/2002 від 18 лютого 2002 р. (О.Ж. 2002 L53/7) (не діє відносно Ірландії), Регламент 333/2002 від 18 лютого 2002 р. (О.Ж. 2002 L53/4) (не діє відносно Ірландії).

⁴ Див.: Регламент 1091/2001 від 28 травня 2001 р. (О.Ж. 2001 L150/4) (не діє щодо Великобританії та Ірландії), Регламент 1030/2002 від 13 червня 2002 р. (О.Ж. 2002 L157/1) (не діє щодо Ірландії).

⁵ Див.: Директива 2003/86 від 22 вересня 2003 р. (О.Ж. 2003 L251/12) (не діє щодо Великобританії, Ірландії та Данії).

⁶ Див.: Регламент 859/2003 від 14 травня 2003 р. (О.Ж. 2003 L124/1), який доповнює Регламент 1408/71 (не діє щодо Данії).

⁷ Див.: Директива 2003/109 від 25 листопада 2003 р. (О.Ж. 2004 L16/44).

⁸ Див.: Директива 2004/114 від 13 грудня 2004 р. (О.Ж. 2004 L375/12).

ЄС, спільні правила захисту біженців, та правила виселення іноземців з території ЄС. Серед них — підготовка регламенту, який встановлює перелік інших країн, громадяни яких мають отримати візу для в'їзду на територію ЄС. Після набрання чинності Лісабонським Договором дипломатичні представництва держав-членів будуть замінені єдиними представництвами ЄС.

Контрольні питання

1. Що таке громадянство ЄС? Які його правові засади?
2. Як співвідноситься громадянство ЄС із громадянством держав-членів ЄС?
3. Який зміст прав громадян ЄС?
4. Які юридичні акти регулюють правове становище громадян інших країн в ЄС?
5. Якими правами користуються члени родин працівників ЄС згідно із законодавством Співтовариства?
6. Які реформи має провести ЄС з метою поліпшення правового становища громадян інших країн на території ЄС?
7. Що таке "Шенгенська віза"?

Рис. 1

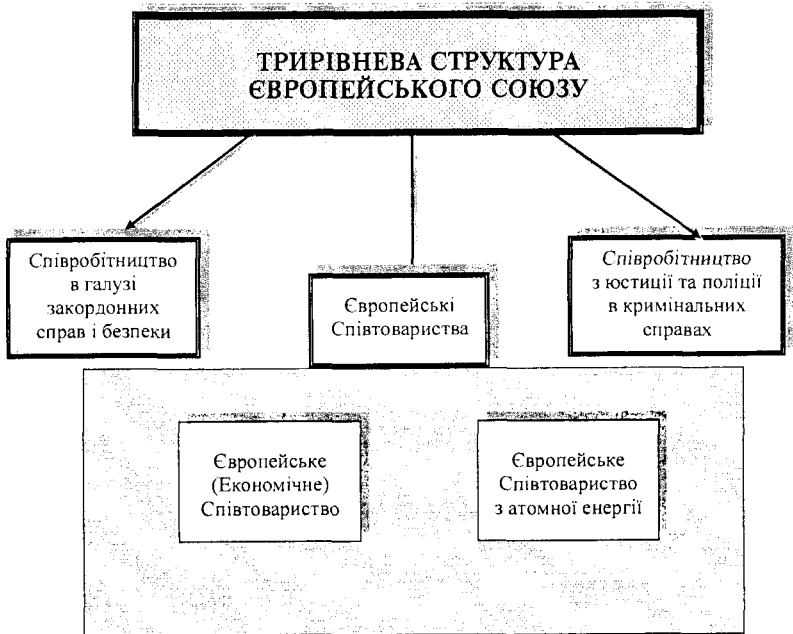

Рис. 2

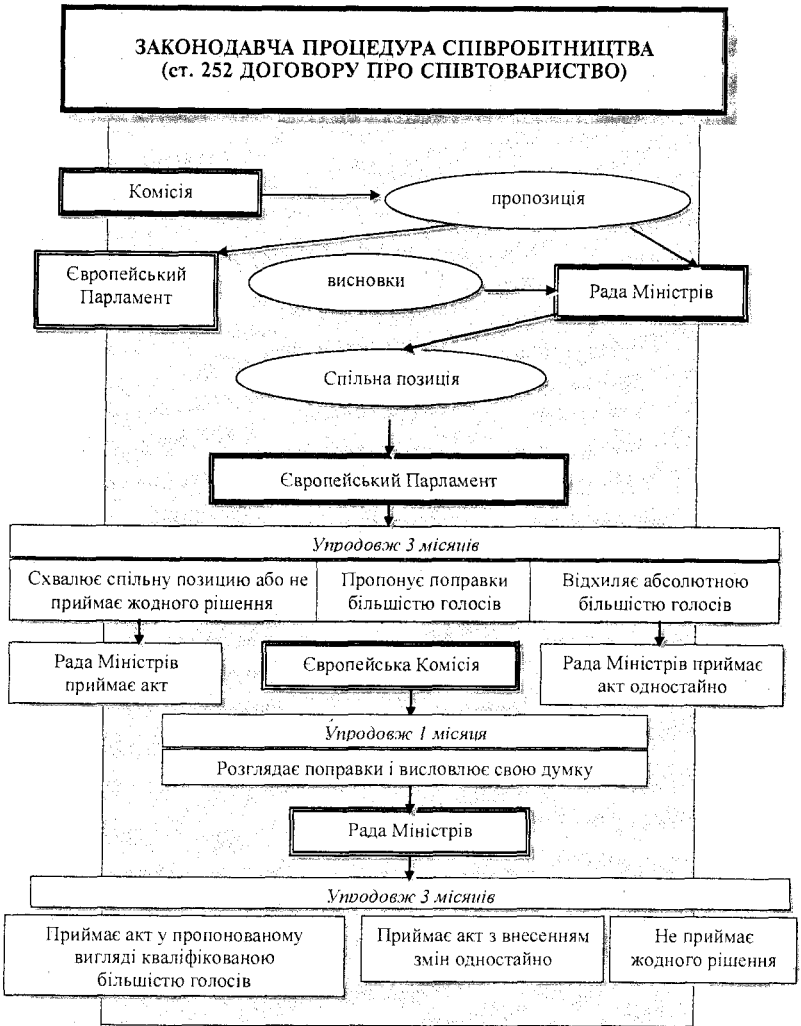
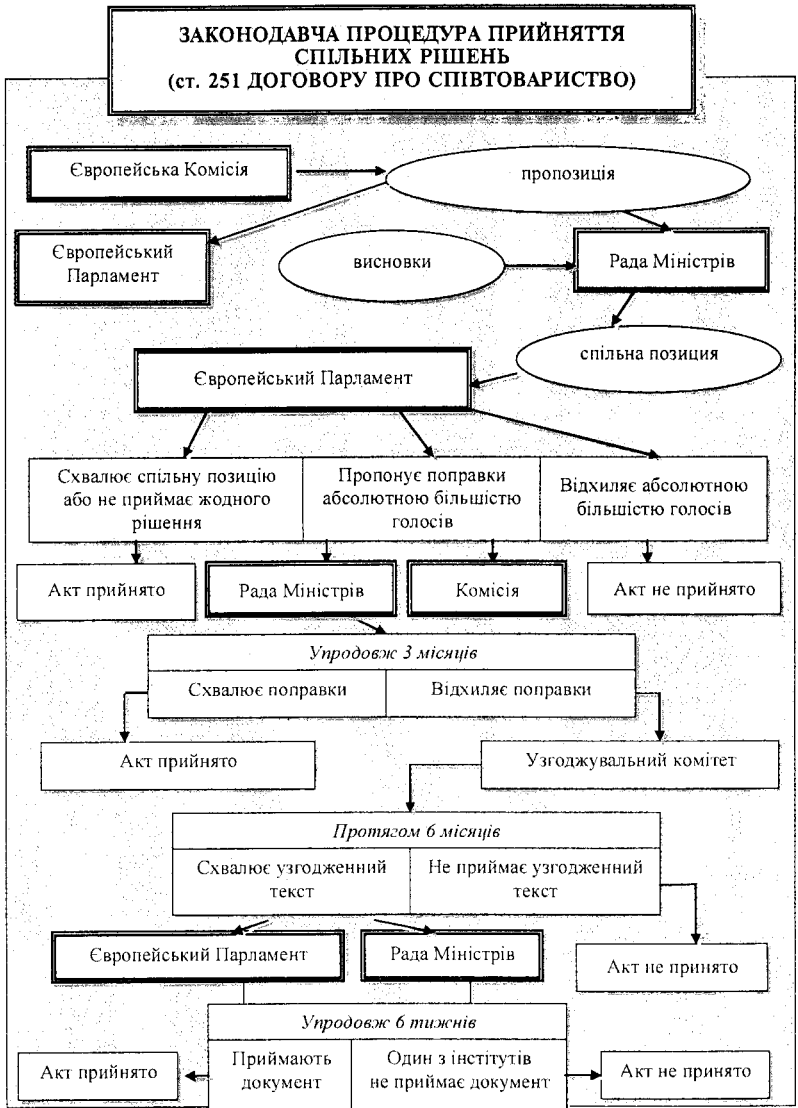
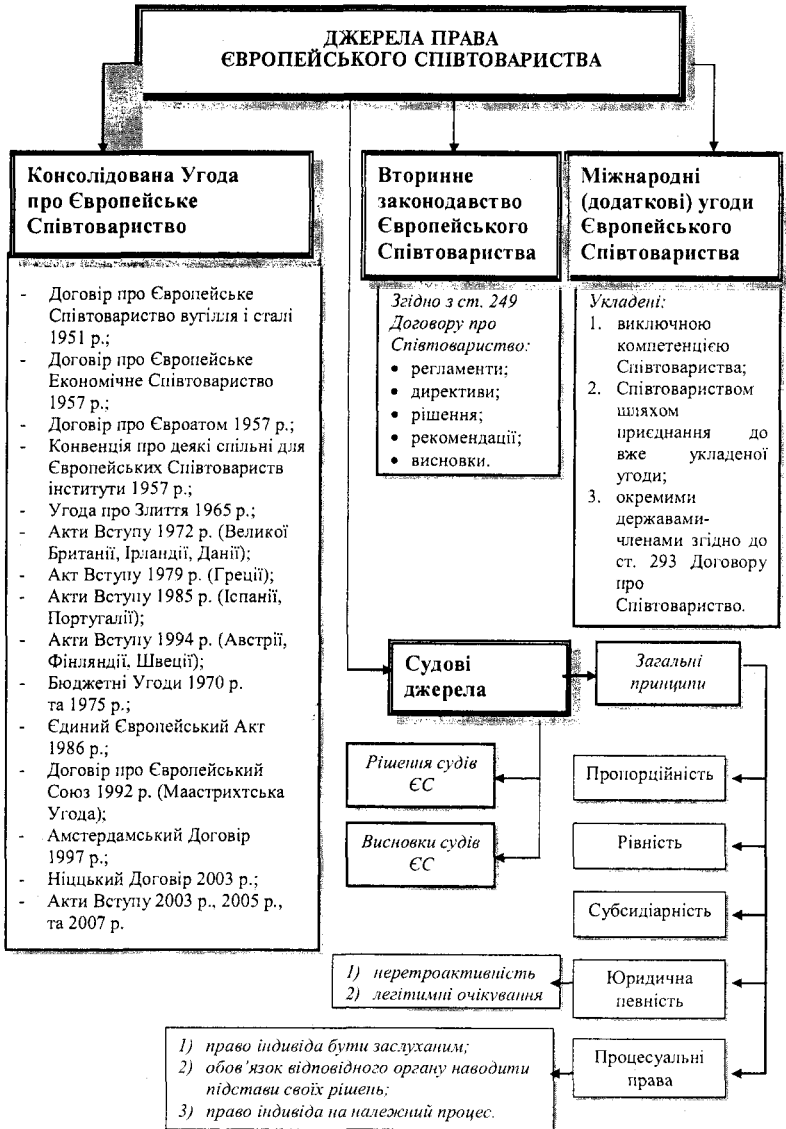

Рис. 3

МІЖНАРОДНІ УГОДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

Угоди з метою членства в Європейському Співтоваристві/ЄС

- Угоди про вступ до Європейського Співтовариства/ЄС. Наприклад, з Великою Британією, Данією та Ірландією (1972 р.); з Грецією (1979 р.); з Іспанією та Португалією (1985 р.); з Австрією, Швецією та Фінляндією (1995 р.).

Угоди про асоціацію з Європейським Співтовариством (згідно зі ст. 310 Договору про Співтовариство)

- Угода про створення Європейського Економічного Простору (з країнами Європейської зони вільної торгівлі);
- угоди про асоціацію з країнами Центральної та Східної Європи;
- угоди про асоціацію та стабілізацію з країнами балканського регіону тощо.

Угоди про доступ на ринок Європейського Співтовариства на умовах взаємності (згідно зі ст.ст. 133, 181, 308 Договору про Співтовариство)

- Угоди про створення зони вільної торгівлі чи митного союзу (Євро-Середземноморські угоди про асоціацію, Яундська та Ломейська конвенції);
- угоди про партнерство та співробітництво (з новими незалежними державами: Молдовою, Росією, Україною тощо).

Спеціалізовані угоди

- Угоди про співробітництво з питань політики та безпеки (згідно зі ст. 181 Договору про Співтовариство);
- Угоди про співробітництво з питань рибальства (згідно зі ст. 37 Договору про Співтовариство);
- Угоди про співробітництво з питань транспорту (згідно зі ст.ст. 71, 80 Договору про Співтовариство);
- Угоди про співробітництво з питань охорони навколишнього середовища (згідно зі ст. 174 Договору про Співтовариство);
- Угоди про співробітництво з питань культурного співробітництва та навчання (згідно зі ст.ст. 149—150 Договору про Співтовариство)

Рис. 6

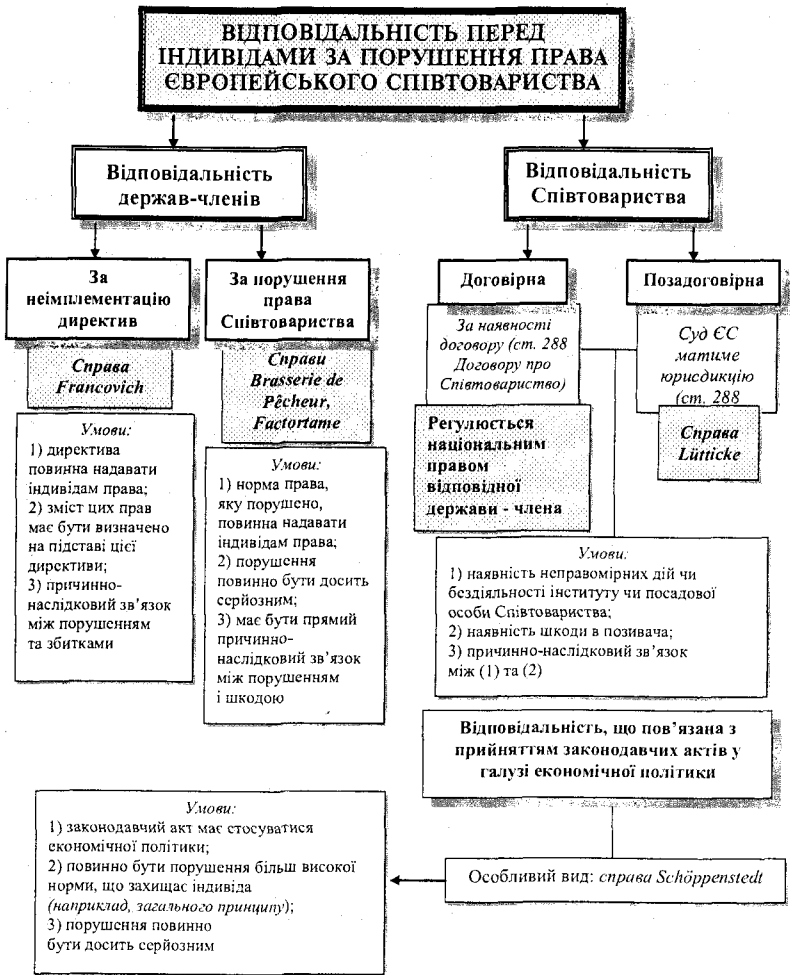
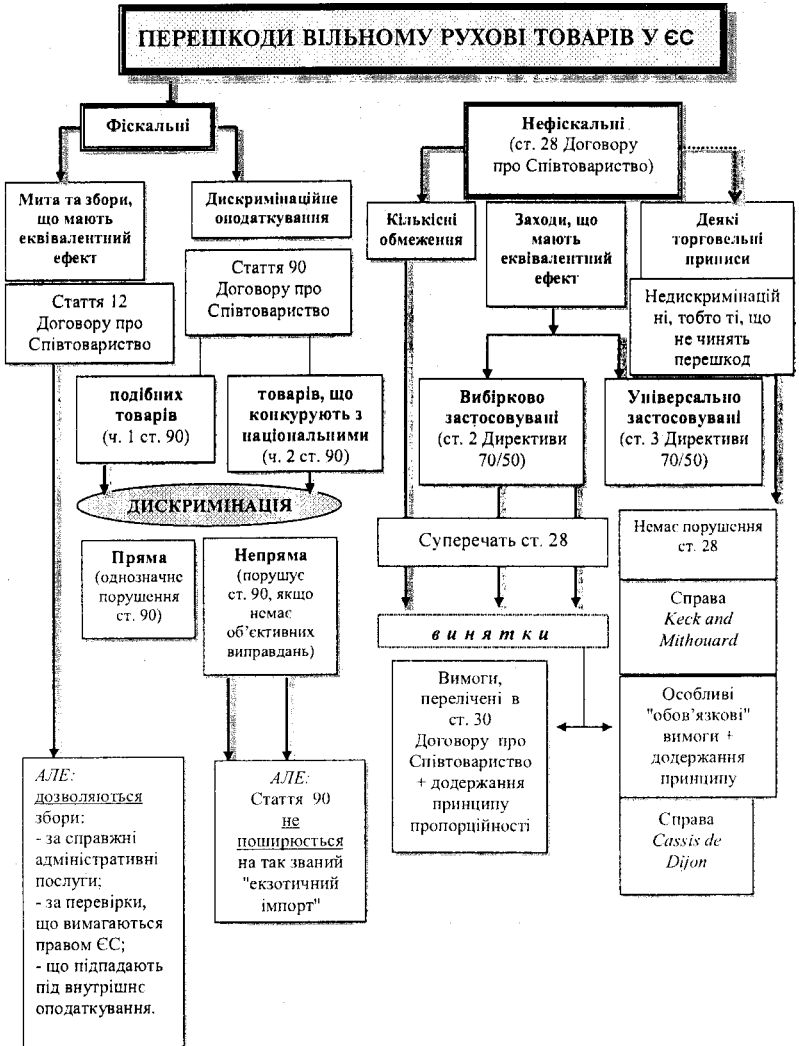

Рис. 7

**СВОБОДА ДІЛОВОГО ЗАСНУВАННЯ В ЄС
(ст. 43 Договору про Співтовариство)**

Свобода проживання й економічної діяльності, тобто право самостійної діяльності, а також створення підприємств, управління ними, зокрема, компаніями або фірмами, на умовах, встановлених законодавством держави-члена ЄС, де таке право існує для власних громадян

До підприємств (undertakings) належать:

- Товариства;
- Торгові асоціації;
- Фізичні особи;
- Підприємства з державною формою власності;
- Кооперативи;
- Різноманітні юридичні особи, якщо між ними існує тісний економічний зв'язок

Компанії та фірми мають бути засновані на території та згідно з цивільним або комерційним правом держави-члена ЄС

Мають здійснювати комерційну діяльність з метою одержання прибутку

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС ЩОДО ВИЗНАННЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ

Секторні директиви про визнання окремих професій

- встановлюють мінімальні стандарти професійної підготовки;
- основна умова - наявність сертифікату з відповідної галузі, що підтверджує належну професійну підготовку заявника.

лікарів, що практикують

дангістів

фармацевтів

архітекторів

юристів

фахівців у галузі харчової промисловості

ремісників

Загальні директиви

Директива 89/48

"Про загальну систему визнання дипломів про вищу освіту, отриманих після проходження професійної освіти або підготовки строком не менше 3 років"

Директива 92/51

"Про загальну систему визнання дипломів інших, ніж дипломи про вищу освіту, необхідних для заняття особливою професією або діяльністю строком не менше 1 року"

**ПОСЛУГИ, НА ЯКІ ПОШИРЮЄТЬСЯ СВОБОДА
НАДАННЯ ПОСЛУГ В ЄС
(ст. 50 Договору про Співтовариство)**

Вимоги кваліфікації послуг згідно з Договором
про Співтовариство

- Послуги мають надаватися за винагороду
- Мають економічний характер

- *Діяльність промислового характеру*
- *Діяльність торгівельного характеру*
- *Діяльність ремісників*
- *Діяльність осіб вільних професій*

Свобода надання послуг в
Європейському Співтоваристві
не поширюється на:

- Транспортні послуги
- Банківські послуги

Рис. 11

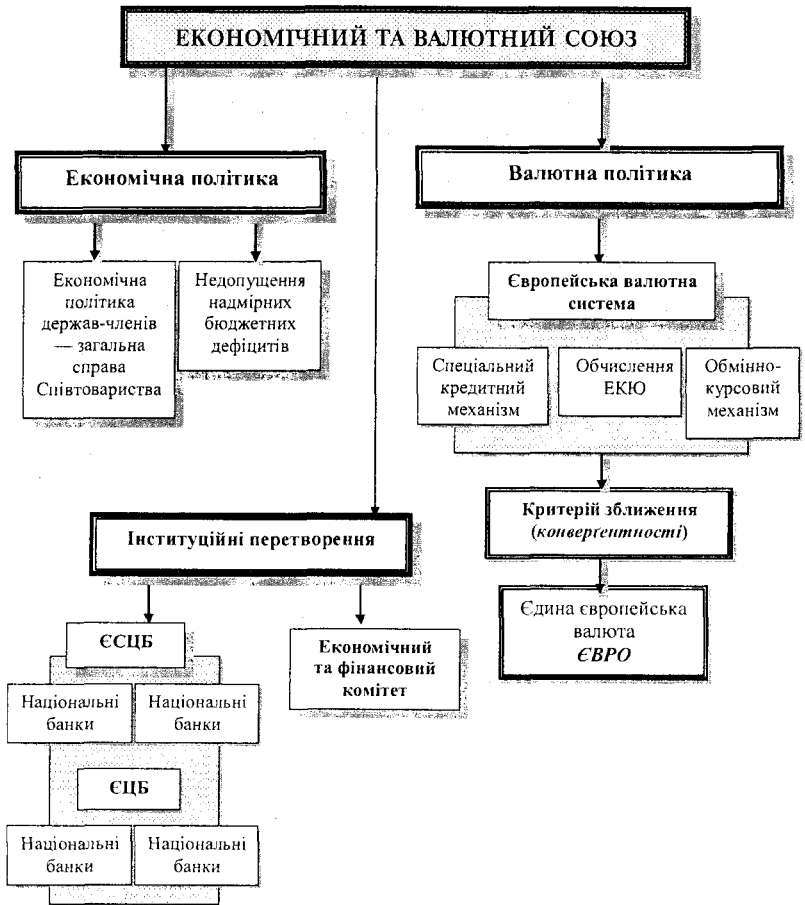

Рис. 12

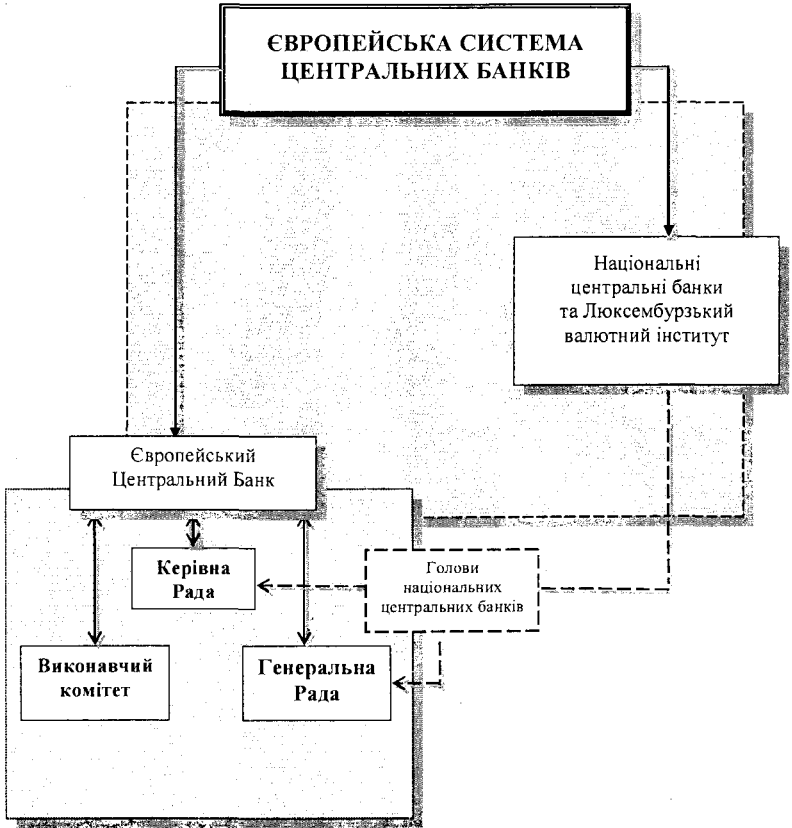

Рис. 13

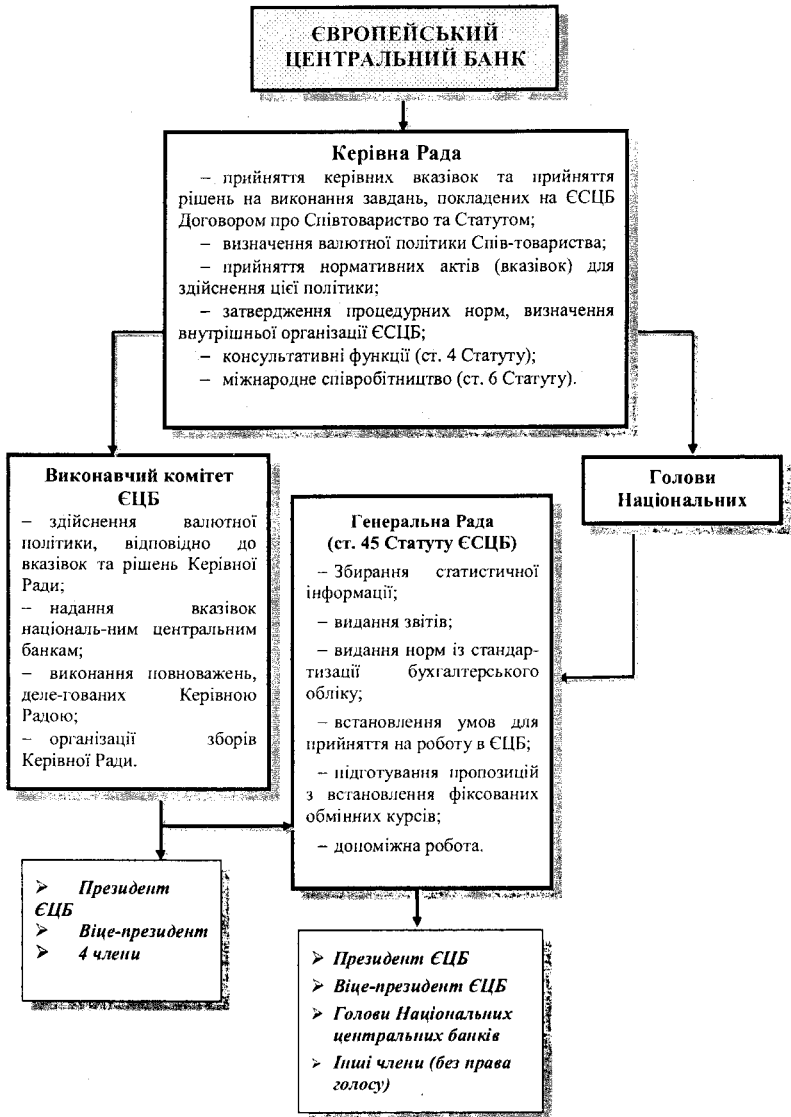
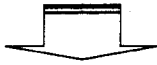

Рис. 14
Елементи ст. 81 Договору
про Співтовариство

**Угода між суб'єктами підприємницької
діяльності
або рішення асоціацій суб'єктів
господарювання**

**Негативний вплив
на торгівлю між державами-членами ЄС**

МЕТА АБО ЕФЕКТ:

НЕДОПУЩЕННЯ, ОБМЕЖЕННЯ АБО СПОТВОРЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ

У МЕЖАХ СПІЛЬНОГО РИНКУ СПІВТОВАРИСТВА

Рис. 15

Види зловживань домінуючим становищем,
які заборонено правом Співтовариства

ЗЛОВЖИВАННЯ ДОМІНУЮЧИМ СТАНОВИЩЕМ	
<i>Антиконкурентна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності</i>	<i>Зловживання проти структури ринку</i>
<i>Передбачено ст. 82 (a-d) Договору про Співтовариство</i>	<i>Розроблено практикою Європейського Суду Правосуддя</i>
пряме чи опосередковане нав'язування несправедливих цін купівлі або продажу та інших несправедливих умов торгівлі	<i>“хижацька” цінова політика</i> — багатопрофільна фірма субсидує одну зі своїх сфер діяльності та тимчасово встановлює ціни на продукцію нижче собівартості
обмеження виробництва, ринків та технічної допомоги на шкоду споживачеві	<i>дискримінаційна політика</i> — ті самі товари в різних частинах ринку або окремим суб'єктам підприємницької діяльності надаються за економічно необґрунтованими різними цінами
застосування неоднакових умов до рівноцінних операцій за іншими торговельними партнерами, ставлячи їх таким чином у не вигідні умови конкуренції	<i>необґрунтована відмова</i> постачання продукції окремим суб'єктам підприємницької діяльності
вимоги, щоб укладання контрактів залежало від прийняття іншою стороною додаткових зобов'язань, які своїм характером або відповідно до комерційної практики не пов'язані з предметом таких контрактів	

Рис. 16

Відмінності у правовому регулюванні угод між суб'єктами підприємницької діяльності (ст. 81) та діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що мають домінуюче становище на Спільному ринку Співтовариства (ст. 82)

Стаття 81 Договору про Співтовариство	Стаття 82 Договору про Співтовариство
<i>Кількість учасників, необхідна для застосування статті</i>	
Мінімум 2 учасники (завжди договір укладається між якщонайменш 2 учасниками)	Один учасник ринку, що займає домінуюче становище
<i>Доктрина de minimis</i>	
Діє	Не діє
<i>Система вилучень</i>	
Передбачена	Не передбачена

Рис. 17

Елементи, необхідні для визнання заходу забороненою державною допомогою відповідно до ст. 87 Договору про Співтовариство

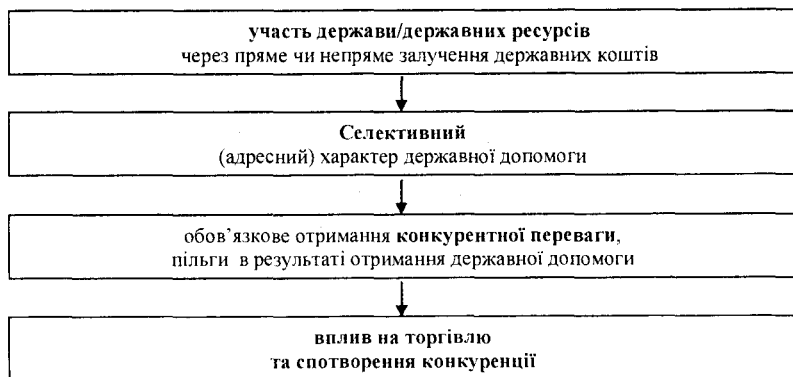

Рис. 18
Відмінності між митним союзом
і зоною вільної торгівлі

МИТНИЙ СОЮЗ

Європейський Союз

➤ *Економічна інтеграція з повною ліквідацією митних кордонів між країнами-учасницями*

- *Митні території країн-учасниць замішуються єдиною митною територією союзу.*
- *Діє спільний митний тариф і спільна митна політика щодо товарів з третіх країн.*
- *Товари походженням з країн-учасниць, а також товари походженням з третіх країн після проходження необхідних митних процедур вільно пересуваються всередині митного союзу.*

- *Міждержавні угоди та акти керівних органів митного союзу визначають основи митного законодавства в тому, що стосується тарифного та нетарифного регулювання, правил походження товарів, митної вартості та митних процедур*
- *Національне законодавство країн-учасниць визначає питання організації митних органів і відповідальності за правопорушення в митній сфері*

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ

Приклад

*Європейська економічна зона;
Європейська асоціація вільної торгівлі;
Північноамериканська асоціація вільної торгівлі*

Завдання

➤ *Часткова або повна ліквідація тарифних та нетарифних обмежень на торгівлю між країнами-учасницями*

Митна політика

- *Кожен з учасників має відокремлену митну територію.*
- *Кожен з учасників має власний митний тариф та проводить власну митну політику по відношенню до інших країн.*
- *Митні пільги стосуються лише товарів походженням з країн-учасниць.*

Митне законодавство

- *Кожен з учасників має власне митне законодавство*
- *Правила переміщення товарів між країнами-учасницями встановлюються міждержавною угодою про створення зони вільної торгівлі*

Митні процедури

- *Суттєве* спрощення та поступова ліквідація митного контролю та митного оформлення при переміщенні товарів всередині митного союзу
- *Митний* контроль та митне оформлення при переміщенні товарів між країнами-учасницями здійснюється в повному обсязі

Інституціональна основа

- *Проведення* спільної митної політики та встановлення основ тарифного та нетарифного регулювання здійснюється наднаціональними органами, рішення яких мають пряму дію у всіх країнах-учасницях
- *Органи* державної влади здійснюють організаційні заходи щодо діяльності митних служб та проведення митної політики
- *Проведення* митної політики та управління митною сферою здійснюється органами державної влади держав-учасниць
- *Створюються* координаційні органи для узгодження питань функціонування зони вільної торгівлі та вирішення спорів між державами-учасницями

Етапи адаптації законодавства України до законодавства
Європейського Союзу

Закон України від 18 березня 2004 р.

«Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства
України до законодавства Європейського Союзу»

Перший етап
2004—
2007 роки

- адаптація законодавства України до законодавства ЄС у пріоритетних сферах, визначених ст. 51 УПС;
- розробка глосарію термінів *acquis communautaire*;
- порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis* ЄС у пріоритетних сферах адаптації;
- переклад на українську мову актів *acquis communautaire* у цих сферах.

Інші етапи,
визначатиму
ться залежно
від
результатів,
досягнутих
на
попередніх
етапах,
економічної,
політичної
та соціальної
ситуації, яка
складеться
в Україні,
а також
розвитку
взаємо-
відносин між
Україною
і ЄС

- продовжується адаптація законодавства України до законодавства ЄС з метою досягнення певного ступеня відповідності законодавства України до *acquis* ЄС;
- щорічні плани адаптації законодавства України до законодавства ЄС погоджується з Комітетом Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції та затверджується Кабінетом Міністрів України.

**Вимоги до країн, які бажають отримати
повне членство в Європейському Союзі
(проголошені в Копенгагенській декларації 1993 р.)**

- Стабільність демократичних інституцій
- Верховенство права
- Права людини
- Повага та захист меншин

- Наявність функціонуючої ринкової економіки
- Спроможність витримати тиск конкуренції та ринкових сил у межах Союзу

Спроможність взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в Європейському Співтоваристві, зокрема, визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу

**Права громадян інших країн
в Європейському Союзі регулюються:**

Установчими договорами ЄС

- Договір про Співтовариство 1957 р.;
- Маастрихтський Договір 1993 р.;
- Амстердамський Договір 1998 р.;
- Ніщкий Договір 2003 р.

**Вторинним законодавством Європейського
Співтовариства**

- Регламенти;
- Директиви;
- Рішення

Законодавством Співтовариства, що регулює становище громадян ЄС - мігрантів у Співтоваристві (як членів родини громадянина ЄС згідно з Директивою 2004/58)

**Міжнародними угодами
Європейського Співтовариства**

- Двосторонні угоди;
- Угоди про асоціацію з ЄС;
- Угоди про партнерство та співробітництво.

ПЕРЕЛІК ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ

I. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

1. Закон України від 22 грудня 1998 р. "Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту".

2. Закон України від 22 грудня 1998 р. "Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту".

3. Закон України від 18 березня 2004 р. "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".

4. Указ Президента України від 24 лютого 1998 р. "Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)".

5. Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 "Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу".

6. Указ Президента України від 9 лютого 1999 р. № 145/99 "Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади".

7. Указ Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072/2000 "Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу".

8. Указ Президента від 21 серпня 2004 р. № 965/2004 "Питання організації виконання Закону України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу"".

9. Положення про Українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 1998 р. № 1074

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496 "Про концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1365 "Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2004 р. № 1742 "Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства".

13. Закон України від 23 лютого 2006 р. "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини".

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 "Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України".

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 р. № 649 "Про утворення Координаційного бюро європейської та євроатлантичної інтеграції".

II. ЗАКОНОДАВСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

A. УСТАНОВЧІ ДОГОВОРИ ТА УГОДИ

1. Договір про Європейське Співтовариство вугілля і сталі (1951 р.).

2. Договір про Європейське Економічне Співтовариство (1957 р.).

3. Договір про Європейське Співтовариство з атомної енергії (1957 р.).

4. Договір про створення єдиної Ради та єдиної Комісії Європейських Співтовариств (Договір про злиття) (1965 р.).

5. Угода "Про поступову відміну перевірок на спільних кордонах" (1985 р.).

6. Єдиний Європейський Акт (1986 р.).

7. Конвенція "Про застосування Шенгенської Угоди від 14 червня 1985 р. про поступову відміну перевірок на спільних кордонах" (1990 р.).

8. Договір про Європейський Союз (1992 р.).

9. Договір про створення Європейської економічної зони (1992 р.).

10. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (1994 р.).

11. Амстердамський Договір (1997 р.).

12. Ніщський Договір (2001 р.).

13. Лісабонський Договір (2007 р.).

B. РЕГЛАМЕНТИ РАДИ МІНІСТРІВ

1. Регламент Ради Міністрів 17/62, O.J. 1962 L204/62.

2. Регламент Ради Міністрів 17/64/ЕЕС, O.J. 1964 L34.

3. Регламент Ради Міністрів 19/65, O.J. 1965 L66/35.

4. Регламент Ради Міністрів 1612/68, O.J. 1968 L257/2.

5. Регламент Ради Міністрів 2603/69, O.J. 1969 L324.
6. Регламент Ради Міністрів 1251/70, O.J. 1970 L142/24.
7. Регламент Ради Міністрів 2821/71, O.J. 1971 L285/46.
8. Регламент Ради Міністрів 2743/72, O.J. 1972 L291.
9. Регламент Ради Міністрів 418/85, O.J. 1985 L53/5.
10. Регламент Ради Міністрів 797/85, O.J. 1985 L93.
11. Регламент Ради Міністрів 3976/87, O.J. 1987 L374.
12. Регламент Ради Міністрів 2658/87, O.J. 1987 L256.
13. Регламент Ради Міністрів 4087/88, O.J. 1988 L359/46.
14. Регламент Ради Міністрів 4064/89, O.J. 1989 L61/1.
15. Регламент Ради Міністрів 2081/92, O.J. 1992 L208.
16. Регламент Ради Міністрів 2082/92, O.J. 1992 L208.
17. Регламент Ради Міністрів 2913/92, O.J. 1992 L302.
18. Регламент Ради Міністрів 2454/92, O.J. 1993 L253.
19. Регламент Європейської Комісії 2454/93, O.J. 1993 L253.
20. Регламент Ради Міністрів 3030/93, O.J. 1993 L275.
21. Регламент Ради Міністрів 40/94, O.J. 1994 L11/1.
22. Регламент Ради Міністрів 517/94, O.J. 1994 L67.
23. Регламент Ради Міністрів 3295/94, O.J. 1994 L349.
24. Регламент Європейської Комісії 520/94, O.J. 1994 L87.
25. Регламент Ради Міністрів 518/94, O.J. 1994 L349.
26. Регламент Ради Міністрів 240/96, O.J. 1996 L31/2.
27. Регламент Ради Міністрів 384/96, O.J. 1996 L56.
28. Регламент Ради Міністрів 2026/97, O.J. 1997 L288.
29. Регламент Ради Міністрів 1215/99, O.J. 1999 L148.
30. Регламент Ради Міністрів 1215/99, O.J. 1999 L148.
31. Регламент Ради Міністрів 2790/99, O.J. 1999 L336/21.
32. Регламент Ради Міністрів 104/00, O.J. 2000 L17.
33. Регламент Європейської Комісії 1291/00, O.J. 2000 L152/1.
34. Регламент Ради Міністрів 1334/00, O.J. 2000 L159/1.
35. Регламент Ради Міністрів 1478/00, O.J. 2000 L167.
36. Регламент Ради Міністрів 2658/00, O.J. 2000 L304/3.
37. Регламент Ради Міністрів 2659/00, O.J. 2000 L304/7.
38. Регламент Європейської Комісії 68/01, O.J. 2001 L10.
39. Регламент Ради Міністрів 539/2001, O.J. 2001 L81/1.
40. Регламент Ради Міністрів 789/01, O.J. 2001 L116/5.
41. Регламент Ради Міністрів 790/2001, O.J. 2001 L116/5.
42. Регламент Ради Міністрів 1091/01, O.J. 2001 L150/4.
43. Регламент Ради Міністрів 178/02, O.J. 2002 L 31.
44. Регламент Ради Міністрів 333/02, O.J. 2002 L53/4.
45. Регламент Ради Міністрів 334/02, O.J. 2002 L53/7.
46. Регламент Ради Міністрів 1030/02, O.J. 2002 L157/1.
47. Регламент Ради Міністрів 1400/02, O.J. 2002 L203/30.
48. Регламент Ради Міністрів 2368/02, O.J. 2002 L358.
49. Регламент Ради Міністрів 1/03, O.J. 2003 L1/1.

50. Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів 304/03, О.Ж. 2003 L63.
51. Регламент Ради Міністрів 415/03, О.Ж. 2003 L64/1.
52. Регламент Ради Міністрів 859/03, О.Ж. 2003 L124/1.
53. Регламент Ради Міністрів 1383/03, О.Ж. 2003 L196.
54. Регламент Ради Міністрів 1782/03, О.Ж. 2003 L270.
55. Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів 1829/03, О.Ж. 2003 L268.
56. Регламент Європейської Комісії 65/04, О.Ж. 2004 L10.
57. Регламент Ради Міністрів 139/04, О.Ж. 2004 L24.
58. Регламент Ради Міністрів 772/04, О.Ж. 2004 L123/11.
59. Регламент Європейській Комісії 773/04, О.Ж. 2004 L123.
60. Регламент 2006/2004, О.Ж. 2005 L149
61. Регламент Європейської Комісії 493/05, О.Ж. 2005 L82.
62. Регламент Ради Міністрів 980/05, О.Ж. 2005 L169.
63. Регламент Європейської Комісії 1043/05, О.Ж. 2005 L172/24.
64. Регламент Ради Міністрів 1290/05, О.Ж. 2005 L209.
65. Регламент Ради Міністрів 1698/05, О.Ж. 2005 L277.
66. Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів 1889/05, О.Ж. 2005 L309.
67. Регламент Ради Міністрів 2117/05, О.Ж. 2005 L340.
68. Регламент Європейської Комісії 1301/06, О.Ж. 2006 L238/13.
69. Регламент Ради Міністрів 1870/06, О.Ж. 2006 L360.
70. Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів 1924/06, О.Ж. 2006 L404.
71. Регламент Європейського Парламенту та Ради Міністрів 1925/06, О.Ж. 2006 L404

В. ДИРЕКТИВИ

1. Директива 67/548/ЄЕС, О.Ж. 1967 L196.
2. Директива 70/50/ЄЕС, О.Ж. 1970 L13/29.
3. Директива 76/768/ЄЕС, О.Ж. 1976 L262.
4. Директива 76/769/ЄЕС, О.Ж. 1976 L262.
5. Директива 77/249/ЄЕС, О.Ж. 1977 L78/17.
6. Директива 77/452/ЄЕС, О.Ж. 1977 L176/1.
7. Директива 77/486/ЄЕС, О.Ж. 1977 L199/32.
8. Директива 78/686/ЄЕС, О.Ж. 1978 L233/1.
9. Директива 78/1026/ЄЕС, О.Ж. 1978 L362/1.
10. Директива 84/500/ЄЕС, О.Ж. 1984 L277.
11. Директива 85/374/ЄЕС, О.Ж. 1985 L 210/29.
12. Директива 85/384/ЄЕС, О.Ж. 1985 L233/15.
13. Директива 85/433/ЄЕС, О.Ж. 1985 L253/37.
14. Директива 85/577/ЄЕС, О.Ж. 1985 L372.

15. Директива 87/102/ЕЕС, О.Ж. 1987 L 42
16. Директива 88/361/ЕЕС, О.Ж. 1988 L178/5.
17. Директива 88/378/ЕЕС, О.Ж. 1988 L187.
18. Директива 89/48/ЕЕС, О.Ж. 1989 L19/16.
19. Директива 89/104/ЕЕС, О.Ж. 1989 L40/1.
20. Директива 89/107/ЕЕС, О.Ж. 1989 L40/1
21. Директива 89/109/ЕЕС, О.Ж. 1989 L40/1.
22. Директива 89/117/ЕЕС, О.Ж. 1989 L044.
23. Директива 89/646/ЕЕС, О.Ж. 1989 L386/1.
24. Директива 90/314/ЕЕС, О.Ж. 1990 L158.
25. Директива 91/155/ЕЕС, О.Ж. 1991 L76.
26. Директива 91/250/ЕЕС, О.Ж. 1991 L122/42.
27. Директива 91/308/ЕЕС, О.Ж. 1991 L166.
28. Директива 92/51/ЕЕС, О.Ж. 1992 L209/29.
29. Директива 92/100/ЕС, О.Ж. 1992 L346/61.
30. Директива 93/10/ЕС, О.Ж. 1993 L93.
31. Директива 93/13/ЕС, О.Ж. 1993 L95.
32. Директива 93/16/ЕС, О.Ж. 1993 L165/1.
33. Директива 93/83/ЕС, О.Ж. 1998 L330.
34. Директива 93/98/ЕС, О.Ж. 1998 L290/9.
35. Директива 93/109/ЕС, О.Ж. 1993 L329/34.
36. Директива 94/35/ЕС, О.Ж. 1994 L237.
37. Директива 94/47/ЕС, О.Ж. 1994 L280.
38. Директива 94/80/ЕС, О.Ж. 1994 L368/38.
39. Директива 95/2/ЕС, О.Ж. 1995 L61.
40. Директива 96/71/ЕС, О.Ж. 1996 L18.
41. Директива 96/98/ЕС, О.Ж. 1996 L77/28.
42. Директива 97/7/ЕС, О.Ж. 1997 L144.
43. Директива 98/5/ЕС, О.Ж. 1998 L077.
44. Директива 98/29/ЕС, О.Ж. 1998 L148.
45. Директива 98/71/ЕС, О.Ж. 1998 L289/28
46. Директива 99/44/ЕС, О.Ж. 1999 L171.
47. Директива 99/45/ЕС, О.Ж. 1999 L200/1.
48. Директива 00/12/ЕС, О.Ж. 2000 L126.
49. Директива 00/13/ЕС, О.Ж. 2000 L109.
50. Директива 00/31/ЕС, О.Ж. 2000 L178.
51. Директива 01/83/ЕС, О.Ж. 2001 L311.
52. Директива 01/95/ЕС, О.Ж. 2002 L11/4.
53. Директива 01/97/ЕС, О.Ж. 2001 L344.
54. Директива 01/112/ЕС, О.Ж. 2002 L10.
55. Директива 01/114/ЕС, О.Ж. 2002 L15.
56. Директива 02/72/ЕС, О.Ж. 2002 L220.
57. Директива 02/65/ЕС, О.Ж. 2002 L271.
59. Директива 03/15/ЕС, О.Ж. 2003 L66.
60. Директива 03/86/ЕС, О.Ж. 2003 L251/12.

61. Директива 03/109/ЄС, О.Ж. 2004 L16/44.
62. Директива 04/38/ЄС, О.Ж. 2004 L158/77.
63. Директива 04/48/ЄС, О.Ж. 2004 L196/16.
64. Директива 04/58/ЄС, О.Ж. 2004 L229/35.
65. Директива 04/114/ЄС, О.Ж. 2004 L375/12.
66. Директива 05/60/ЄС, О.Ж. 2005 L309.
67. Директива 05/29/ЄС, О.Ж. 2005 L149.
68. Директива 06/115/ЄС, О.Ж. 2006 L376/28.
69. Директива 06/116/ЄС, О.Ж. 2006 L372/12.

Г. ІНШІ АКТИ ІНСТИТУТІВ ЄС

1. Загальна Програма усунення перешкод свободі ділового заснування 1961 р., О.Ж. 1961 36/62.
2. Рекомендація Ради Міністрів 95/326/ЄС про широкі керівні вказівки щодо економічної політики держав-членів та Співтовариства, О.Ж. 1995 L191.
3. Комюніке Європейської Комісії про деякі аспекти щодо внутрішніх інвестицій Співтовариства від 19 липня 1997 р., О.Ж. 1997 C220.
4. Комюніке Європейської Комісії щодо визначення відповідного ринку, О.Ж. 1997 C372.
5. Комюніке Європейської Комісії від 11 травня 1999 р. "Імплементация Плану дій для фінансових ринків" (СОМ (1999) 232 final).
6. Керівні вказівки Європейської Комісії з розрахунку суми субсидії в розслідуваннях щодо застосування компенсаційного мита, О.Ж. 1998 C394.
7. Керівні вказівки Європейської Комісії з розрахунку суми субсидії в розслідуваннях щодо застосування компенсаційного мита, О.Ж. 1998 C394.
8. Біла книга щодо модернізації правил щодо застосування статей 85 та 86 Договору про Співтовариство, О.Ж. 1999 C132.
9. Повідомлення Європейської Комісії про угоди малої значущості, які суттєво не обмежують конкуренцію відповідно до статті 81 (1) Договору про Співтовариство ("de minimis"), О.Ж. 2001 C368.
10. Рекомендація Європейської Комісії 2001/310 про розв'язання спорів у позасудовому порядку за участю споживачів, О.Ж. 2001 L109.
11. Рекомендації Європейської Комісії щодо визначення мікро, малих та середнього розміру підприємств, О.Ж. 2003 L124.
12. Комюніке Європейської Комісії "Широка Європа — Сусідство", СОМ (2003) 104 final.

13. Керівні вказівки Європейської Комісії щодо роз'яснення концепції спричинення впливу на торгівлю, що закріплена у статтях 81 та 82 Договору про Співтовариство, О.Ж. 2004 С101.

14. Повідомлення Європейської Комісії про порядок розгляду Європейською Комісією скарг на підставі статей 81 та 82 Договору про Співтовариство, О.Ж. 2004 С101.

15. Повідомлення Європейської Комісії про неформальні вказівки щодо розгляду нових питань, які виникають при розгляді окремих справ із застосування статей 81 та 82 Договору про Співтовариство, О.Ж. 2004 С101.

16. Повідомлення Європейської Комісії щодо співпраці в рамках Мережі Органів з питань захисту конкуренції, О.Ж. 2004 С101.

17. Повідомлення Європейської Комісії щодо співпраці між Європейською Комісією та судами держав-членів ЄС при застосуванні статей 81 та 82 Договору про Співтовариство, О.Ж. 2004 С101.

18. Комюніке Європейської Комісії, Ради Міністрів, Європейського Парламенту та Європейського Економічного і Соціального Комітету "Країни, що розвиваються, міжнародна торгівля та сталий розвиток: функціонування генералізованої системи преференцій Співтовариства", COM 2004 461 final.

19. Рішення Європейської Комісії 2006/255 звернене до кіпрської влади про національні повноваження з накладення на супермаркети зобов'язань розміщувати продовольство, вироблене з ГМО, на полицях, окремих від продовольства, виробленого традиційним шляхом, О.Ж. 2006 L92.

20. Рішення голів урядів держав-членів ЄС 95/553 від 19 грудня 1995 р. (О.Ж. 1995 L314/73)

Д. РЕЗОЛЮЦІЇ

1. Резолюція 1971 р. про досягнення стадій ЄВС у Співтоваристві, О.Ж. 1971 С028.

2. Резолюція 1972 р. про застосування Резолюції 1971 р. про досягнення стадій ЄВС у Співтоваристві, О.Ж. 1972 С038.

3. Резолюція Ради Міністрів про заходи щодо спрощення аграрного законодавства 1976 р., О.Ж. 1976 С287.

4. Резолюція 1993 р. про воз'єднання родини та доступу до зайнятості громадян третіх країн — довгострокових резидентів в ЄС, SN 2828/1/93.

5. Резолюція 1994 р. про доступ громадян третіх країн до ЄС з метою зайнятості та надання послуг, О.Ж. 1996, С274/3.

6. Резолюція 1994 р. про статус підприємців, О.Ж. 1996, С274/7.

7. Резолюція 1994 р. про статус студентів в державах-членах ЄС, О.І. 1996, С274/10.
8. Резолюція 1997 р. про боротьбу з фіктивними шлюбами, О.І. 1997, С382/1.
9. Резолюція 1996 р. про статус довготривалих резидентів з третіх країн в ЄС, О.І. 1996, С80/2.

Е. ІНШІ ДОКУМЕНТИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.
2. Договір про створення Європейської Асоціації Вільної Торгівлі (1959 р.).
3. Загальна Програма свободи надання послуг в ЄС (1961 р.).
4. Європейська Соціальна Хартія 1969 р.
5. Європейська Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1983 року.
6. Декларація Європейської Ради на Копенгагенському самміті глав держав (1993 р.).
7. Рамкова Конвенція про захист національних меншин 1995 року.
8. Концепція розвитку ЄС 2000 (Agenda 2000) (1999 р.).

ПЕРЕЛІК СПРАВ

1. СПРАВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ПРАВОСУДДЯ

1. Справи 16&17/62, Confédération Nationale des Productions de Fruits et Légumes v. Council (1962) ECR 471, (1963) CMLR 160.
2. Об'єднані справи 2/62 і 3/62, Commission of the European Economic Community v. Grand Duchy of Luxembourg and Kingdom of Belgium (1962) ECR 425.
3. Справа 26/62, Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen (1963) ECR 1, (1963) CMLR 105.
4. Справи 31&33/62, Milchwerke Heinz Wöhrmann & Sohn KG and Alfons Lutticke GmbH v. Commission (1962) ECR 501, (1963) CMLR 152.
5. Справа 6/64, Costa v. ENEL (1964) ECR 585, (1964) CMLR 425.
6. Справа 40/64, Sgarlata and Others v. Commission (1965) ECR 215, (1966) CMLR 314.
7. Справи 56&58/64, Etablissements Consten SA and Grundig-Verkaufs GmbH v. Commission (1964) ECR 299, (1966) CMLR 418.
8. Справа 57/65, Lutticke (Alfons) GmbH v. Hauptzollamt SoarLouis (1966) ECR 205.
9. Справа 24/67, Parke, Davis & Co. v. Probel, Reese, Beintema-Interpharm and Centrafarm (1968) ECR 55.
10. Справа 27/67, Fink-Frucht GmbH v. Hauptzollamt München-Landsbergerstrasse (1968) ECR 327.
11. Справа 7/68, Commission v. Italy (Re Export Tax on Art Treasures) (1968) ECR 423, (1969) CMLR 1.
12. Справа 24/68, Commission v. Italy (Statistical Levy) (1969) ECR 193, (1971) CMLR 611.
13. Справа 5/67, W. Beus GmbH & Co. v. Hauptzollamt München (1968) ECR 83.
14. Справа 4/69, Lütticke (Alfons) GmbH v. Commission (1971) ECR 325.
15. Справа 29/69, Stauder v. City of Ulm (1969) ECR 419, (1970) CMLR 112.
16. Справа 48/69, ICI v. Commission (1972) ECR 619, (1972) CMLR 557.
17. Справа 9/70, Grad (Franz) v. Finanzamt Traunstein (1970) ECR 825, (1971) CMLR 1.
18. Справа 11/70, Internationale Handelsgesellschaft GmbH v. Einfuhr-und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel (1970) ECR 1125, (1972) CMLR 255.

19. Справа 11-70, Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel (1970), ECR 1970, 01125.
20. Справи 41&44/70, International Fruit Co. v. Commission (1971) ECR 411, (1975) 2 CMLR 515.
21. Справа 15/71, Mackprang v. Commission (1971) ECR 797.
22. Справа 1/72, Frilli v. Belgium (1972) ECR 457, (1973) CMLR 386.
23. Справа 2/73, Geddo v. Ente Nazionale Risi (1973) ECR 865.
24. Справа 152/73, Sotgiu v. Deutsche Bundespost (1974) ECR 153.
25. Справа 155/73, Sacchi (1974) ECR 409, (1974) 2 CMLR 177.
26. Справа 167/73, Commission v. France (French Merchant Seamen) (1974) ECR 359.
27. Справа 181/73, Haegeman v. Belgium (1974) ECR 449, (1975) CMLR 515.
28. Справа 5/73, Balkan-Import-Export GmbH v. Hauptzollamt Berlin-Packhof (1973) ECR 1091.
29. Справа 192/73, Van Zuylen Freres v. Hag AG (1974) ECR 731.
30. Справа 6/72, Continental Can (1973) ECR 215.
31. Справа 2/74, Reyners v. Belgium (1974) ECR 631, (1974) 2 CMLR 305.
32. Справа 185/73, Hauptzollamt Bielefeld v Offene Handelsgesellschaft in Firma H. C. König (1974) ECR 607.
33. Справа 8/74, Procureur du Roi v. Benoit and Dassonville (1974) ECR 837, (1974) 2 CMLR 436.
34. Справа 9/74, Casagrande v. Landeshauptstadt Munchen (1974) ECR 837, (1974) 2 CMLR 423.
35. Справа 15/74, Centrafarm BV & Adriaan de Peijper v. Sterling Drug Inc. (1974) ECR 1147; (1974) CMLR 480.
36. Справа 173/73, Italy v. Commission (1974) ECR 709.
37. Справа 16/74, Centrafarm BV & Adriaan de Peijper v. Winthrop BV (1974) ECR 1183; (1974) 2 CMLR 480.
38. Справа 33/74, Van Binsbergen v. Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Metaalnijverheid (1974) ECR 1299, (1975) 1 CMLR 298.
39. Справа 36/74, Walrave and Koch v. Association Union Cycliste Internationale (1975) ECR 1405, (1975) 1 CMLR 320.
40. Справа 41/74, Van Duyn v. Home Office (1974) ECR 1337, (1975) 1 CMLR 1.
41. Справа 67/74, Bonsignore v. Oberstadtdirektor of the City of Cologne (1975) ECR 297, (1975) 1 CMLR 472.

42. Справа 2/75, Einfuhr-und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel v. Firma C. Mackprang (1975) ECR 607, (1977) 1 CMLR 198.
43. Справа 32/75, Cristini v. SNCF (1975) ECR 1085, (1976) 1 CMLR 573.
44. Справа 36/75, Rutili v. Minister for the Interior (1975) ECR 1219, (1976) 1 CMLR 140.
45. Справа 43/75, Defrenne v. SABENA (No. 2) (1976) ECR 455, (1976) 2 CMLR 98.
46. Справа 48/75, Procureur du Roi v. Royer (1976) ECR 497, (1976) 2 CMLR 619.
47. Справа 87/75, Bresciani v. Amministrazione delle Finanze dello Stato (1976) ECR 129, (1976) 2 CMLR 62.
48. Справа 118/75, Watson v. Belmann (1976) ECR 1185, (1976) 2 CMLR 552.
49. Справа 130/75, Prais v. Council (1976) ECR 1589, (1976) 2 CMLR 708.
50. Справа 13/76, Dona v. Mantero (1976) ECR 1333, (1976) 2 CMLR 578.
51. Справа 46/76, Bauhuis v. Netherlands (1977) ECR 5.
52. Справа 51/76, Verbond v. Nederlandse Ondernemigen (1977) ECR 113.
53. Справа 53/76, Procureur de la Republique Besancon v. Bouhelier (1977) ECR 197, (1977) 1 CMLR 4376.
54. Справа 71/76, Thieffy v. Conseil de l'Ordre des Avocats a la Cour de Paris (1977) ECR 765, (1977) 2 CMLR 373.
55. Справа 74/76, Ianelli & Volpi v. Meroni (1977) ECR 557, (1977) 2 CMLR 688.
56. Справа 78/76, Steinike und Weinlig, Firma v. Bundesamt fur Ernährung und Forstwirtschaft (1977) ECR 595, (1977) 2 CMLR 686.
57. Справа 88/76, Société pour l'Exportation des Sucres v. Commission (1977) ECR 709.
58. Справа 107/76, Hoffman-La Roche v. Centafarm (1977) ECR 957, (1977) 2 CMLR 334.
59. Справа 11/77, Patrick v. Ministre des Affaires Culturalles (1977) ECR 1199, (1977) 2 CMLR 523.
60. Справа 30/77, R v. Bouchereau (1977) ECR 1999, (1977) 2 CMLR 800.
61. Справа 103&145/77, Royal Scholten-Honig v. Intervention Board for Agricultural Produce (1978) ECR 2037, (1979) 1 CMLR 675.
62. Справа 82/77, Van Tiggele, (1978) ECR, 25.
63. Справа 106/77, Amministrazione delle Finanza dello Stato v. Simmenthal SpA (1978) ECR 629, (1978) 3 CMLR 263.

64. Справа 139/77, Denkavit Futtermittel GmbH v. Finanzamt Warendorf (1978) ECR 1317.

65. Справа 7/78, R. v. Thompson (1978) ECR 2247, (1979) 1 CMLR 47.

66. Справа 22/78, Hugin Kassaregister AB and Hugin Cash Registers Ltd. v. Commission (1979) ECR 1869, (1979) 3 CMLR 345.

67. Справа 83/78, Pigs Marketing Board v. Redmond (1978) ECR 2347, (1979) 2 CMLR 177.

68. Справи 110&111/78, Ministere Public v. Van Wesemael (1979) ECR 35, (1979) 3 CMLR 87.

69. Справа 120/78, Rewe-Zentrale AG v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (1979) ECR 649, (1979) 3 CMLR 494.

70. Справа 148/78, Pubblico Ministero v. Tullio Ratti (1979) ECR 1629, (1980) 1 CMLR 96.

71. Справа 170/78, Commission v. UK: taxation of wine (1980) ECR 417.

72. Справа 230/78, Eridania Zuccherifici Nazionali v. Ministre de l'Agriculture et des Forets (1979) ECR 2749.

73. Справа 258/78, LC Nungesser KG & Kurt Eisele v. Commission (1982) ECR 2015; (1983) 1 CMLR 278.

74. Справа 15/79, Groenveld BV v. Productschap voor Vee en Vlees (1979) ECR 3409, (1981) 1 CMLR 207.

75. Справа 34/79, R. v. Henn & Derby (1979) ECR 3795, (1980) 1 CMLR 246.

76. Справа 44/79, Hauer v. Land Rheinland-Pfalz (1979) ECR 3727, (1980) 3 CMLR 42.

77. Справа 52/79, Procureur du Roi v. Debauve (1980) ECR 833, (1981) 2 CMLR 362.

78. Справа 55/79, Commission v. Ireland (1980) ECR 481, (1980) 1 CMLR 734.

79. Справа 62/79, S.A. Compagnie Generale pour la Diffusion de la Television Coditel v. Sa Cine Vog Films (1980) ECR 881.

80. Справа 90/79, Commission v. France (Re Levy on Reprographic Machines) (1981) ECR 283.

81. Справа 149/79, Commission v. Belgium (N 2) (1982) ECR 1845, (1982) 3CMLR 539.

82. Справа 157/79, R v. Pieck (1980) ECR 2171, (1980) 3 CMLR 220.

83. Справа 152/79, Kevin Lee v. Minister for Agriculture (1980) ECR 1495.

84. Справа 113/80, Commission v. Ireland (1981) ECR 1625, (1982) 1 CMLR 706.

85. Справа 203/80, Casati (1981) ECR 2595, (1982) 1 CMLR 365.

86. Справа 26/81, Oleifici Mediterranei, SA v. EEC (1982) ECR 3057.

87. Справа 53/81, Levin v. Staatssecretaris van Justitie (1982) ECR 1035, (1982) CMLR 454.
88. Справа 60/81, IBM Corporation v. Commission (1981) ECR 2639, (1981) 3 CMLR 635.
89. Справа 107/80, Giacomo Cattaneo Adorno v. Commission of the European Communities (1981) ECR 1469.
90. Справи 62&63/81, Seco v. Etablissement d'assurance contre la vieillesse et l'invalidite (1982) ECR 223.
91. Справа 65/81, Reina v. Landeskreditbank Baden-Wurtemberg (1982) ECR 33, (1982) 1 CMLR 744.
92. Справа 95/81, Commission v. Italy (1982) ECR 2187.
93. Справа 104/81, Hautzollamt Mainz v. Kupferberg and Cie KG (1982) ECR 3641, (1983) 1 CMLR 1.
94. Справи 115&116/81, Adoui and Cornuaille v. Belgium (1982) ECR 1665, (1982) 3 CMLR 631.
95. Справа 246/81, Bethell(Lord) v. Commission (1982) ECR 2277.
96. Справа 249/81, Commission v. Ireland (Bay Irish) (1982) ECR 4005, (1983) 2CMLR 104.
97. Справи 35&36/82, Morson and Jhanjhan v. Netherlands (1982) ECR 3723, (1983) 2 CMLR 221.
98. Справа 261/81, Walter Rau Lebens mittelwerke v. De Smeolt PVBA (1982) ECR 3961, (1983) 2CMLR 496.
99. Справа 155/80, Summary proceedings against Sergius Oebel (1981) ECR 1993.
100. Справа 40/82, Commission v. UK (Poultri) (1983) ECR 2793, (1982) 3 CMLR 497.
101. Справа C-76/81, SA Transporoute et travaux v. Minister of Public Works (1982) ECR 417.
102. Справа 199/82, Amministrazione delle Finanza dello Stato v. San Giorgio (1983) ECR 3595, (1985) 2 CMLR 185.
103. Справи 286/82&26/83, Luisi and Carbone v. Ministero del Tesoro (1984) ECR 377.
104. Справа 14/83, Von Colson and Kamann v. Lanel Nordrhein-Wesnfalen (1984) ECR 1891, (1986) 2 CMLR 430.
105. Справа 16/83, Prantl (Karl) (1984) ECR 1299, (1985) 2 CMLR 238.
106. Справа 79/83, Harz v. Deutsche Tradax (1984) ECR 1924.
107. Справа 182/83, Fearon and Co. v. Irish Land Competition (1984) ECR 3677.
108. Справа 207/83, Commission v. UK (Origin Marking) (1985) ECR 1202, (1985) 2 CMLR 259.
109. Справу C-187/84 Italy v. Caldana (1985) ECR I-3013.
110. Справа 220/83, Commission v. France (1986) ECR 3663, (1987) 2 CMLR 113.
111. Справа 261/83, Castelli v. ONPTS (1984) ECR 3199.

112. Справа 267/83, Diatta v. Land Berlin (1985) ECR 567, (1986) 2 CMLR 164.
113. Справа 277/83, Commissoin v. Italy: Marsale (1985) ECR 2049.
114. Справа 293/83, Gravier v. City of Liege (1985) ECR I-593, (1985) 3 CMLR 1.
115. Справа 60&61/84, Cinetheque SA v. Federation Nationale des Cinemas Francais (1985) ECR 2605, (1986) 2 CMLR 365.
116. Справа 112/84, Humblot v. Directeur des Services Fiscaux (1985) ECR 1367.
117. Справа 152/84, Marshall v. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (Teaching) (No. 1) (1986) ECR 723, (1986) 1 CMLR 688.
118. Справа 197/84, Steinhauser v. City of Biarritz (1985) ECR 1819.
119. Справа 243/84, Wolker (John) v. Ministeriet tor Skatter (1986) ECR 875.
120. Справа 312/85, SpA Villa Banfi v. Regione Toscana and others (1986) ECR 4039.
121. Справа 307/84, Commission v. France (1986) ECR 1725, (1987) 3 CMLR 555.
122. Справа 59/85, Netherlands v. Reed (1986) ECR 1283, (1987) 2 CMLR 448.
123. Справа 66/85, Lawrie-Blum v. Land Baden-W?rttemberg (1986) ECR 2121, (1987) 3 CMLR 389.
124. Справа 79/85, Segers (1986) ECR 2375, (1987) 2 CMLR 247.
125. Справа 131/85, Gül v. Regierungspräsident Düsseldorf (1986) ECR 1573, (1987) 1 CMLR 501.
126. Справа 139/85, Kempf v. Staatssecretaris van Justitie (1986) ECR 1741, (1987) 1 CMLR 764.
127. Справа 106/84, Commission v. Denmark (1986) ECR 833.
128. Справа 338/85, Fratelli Pardini SpA v. Ministero del Commercio con l'Estero and Banca Toscana (1988) ECR 2041.
129. Справа C — 429/85, Commission v. Italian Republic (1988) ECR I-843.
130. Справа 12/86, Demirel v. Stadt Schwabisch Gmund (1987) ECR 3719, (1989) 1 CMLR 421.
131. Справа 39/86, Lair v. University of Liege (1988) ECR 3161, (1989) 3 CMLR 545.
132. Справа 197/86, Brown v. Secretary of State for Scotland (1988) ECR 3205, (1988) 3 CMLR 403.
133. Справа 222/86, UNECTEF v. Heylens, (1987) ECR 4097, (1989) 1 CMLR 901.
134. Справа 263/86, Humbel v. Belgium (1988) ECR 5365, (1989) 1 CMLR 393.

135. Справа 302/86, Commission v. Denmark (Recyclable Bottles) (1988) ECR 4607, (1989) 1 CMLR 619.
136. Справа 186/87, Jan William Cowan v. Tresor Public (1989) ECR 195, 221.
137. Справа 318/86, Commission v. France (1988) ECR 3559, (1989) 3 CMLR 569.
138. Справа 18/87, Commission v. Germany (1988) ECR 5427.
139. Справа 102/87, French Republic v. Commission of the European Communities (1988) ECR, 04067.
140. Справа 45/87, Commission v. Ireland (Ireland Re Dundalk Water Supply) (1988) ECR 4929, (1989) 1 CMLR 225.
141. Справа 81/87, R. v. HM Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex parte Daily Mail General Trust PLC (1988) ECR 5483, (1988) 3 CMLR 713.
142. Справи 266&267/87, R. v. Royal Pharmaceutical Society of Great Britain (1989) ECR 1295, (1989) 2 CMLR 751.
143. Справа 305/87, Commission v. Greece (1989) ECR 1461.
144. Справа 397/87, Groener v. Minister for Education (1990) 1 CMLR 401.
145. Справа 3/88, Commission v. Italy (1989) ECR 4035.
146. Справа C-70/88, European Parliament v. Council (1990) ECR I-2041, (1992) 1 CMLR 91.
147. Справа 132/88, Commission v. Greece: taxation of motor cars (1990) ECR I-1567.
148. Справа 145/88, Torfaen Borough Council v. B&Q plc (Sunday Trading) (1989) ECR 385, (1990) 1 CMLR 337.
149. Справа 170/88, Ford España v. Spain (1989) ECR 2305.
150. Справа C-322/88, Grimaldi v. Fonds des Maladies Professionnelles (1989) ECD 4407, (1991) 2CMLR 265.
151. Справа C-180/89, Commission v. Italian Republic (1991) ECR I-709.
152. Справа 154/89, Commission v. French Republic (1991) ECR I-659.
153. Справа T-7/89, SA Hercules Chemicals NV v. Commission (1991) ECR II-1711.
154. Справа C-10/89, SA CNL SUCAL NV v. Hag GF AG (1990) ECR I-3711.
155. Справа T-30/89, Hilti AG v. Commission (1990) ECR II-163, (1990) 4 CMLR 602.
156. Справи C-104/89&37/90, Mulder v. Commission and Council (1992) ECRI-3061.
157. Справа C-106/89, Marleasing SA v. La Comercial Alimentacion SA (1990) ECR I-4135, (1992) 1 CMLR 305.
158. Справа C-113/89, Rush Portuguesa Lda v. Office National d'Immigration (1990) ECR I-1417, (1991) 2 CMLR 818.
159. Справа C-188/89, Foster v. British Gas (1990) ECR I-3313, (1990) 2 CMLR 833.

160. Справа C-192/89, S.Z. Sevince v. Staatsecretaris van Justitie (1990) ECR I-3461, (1992) 2 CMLR 57.

161. Справа C-213/89, R v. Secretary of state of Transport, ex parte Factortame and Others (1990) ECR I-2433, (1990) 3 CMLR 1.

162. Справа C-69/88 Krantz (1990) ECR I-583.

163. Справа 81/87, R. v. HM Treasury and Commissioners of Inland Revenue, ex p. Daily Mail General Trust PLC (1988) ECR 5483, (1988) 3 CMLR 713.

164. Справа C-340/89, Vlassopoulou v. Ministerium fur Justiz (1991) ECR 2357, (1993) 2 CMLR 22.

165. Справи C-6&9/90, Francovich and Bonifaci v. Italy (1991) ECR I-5357, (1993) 2 CMLR 66.

166. Справа C-18/90, ONEM v. Kziber (1991) ECR 199.

167. Справа C-72-73/91, Sloman Neptun Schiffahrts AG v. Seebetriebsrat Bodo Ziesemer, 1993 ECR I-887.

168. Справа C-159/90, SPUC v. Grogan (1991) ECR I-4685, (1991) 3 CMLR 849.

169. Справа C-62/86, AKZO (1991) ECR I-3359.

170. Справа C-76/90, Säger v. Dennemeyer & C. Ltd. (1991) ECR I-4221.

171. Справа C-204/90, Bachmann v. Belgium (1992) ECR I-249, (1993) 1 CMLR 785.

172. Справа C-369/90, Micheletti v. Delegacion del Gobierno en Canatabria (1992) ECR I-4239.

173. Справа C-47/90, Italy v. Commission (1992) ECR I-4145.

174. Справа C-357/89 Raulin v. Minister van Onderwijs en Wetenschappen (1992) ECR I-1027.

175. Справа C-370/90, R. v. Immigration Appeals Tribunal and Surinder Singh ex parte Secretary of state for Home Departure (1992) ECR I-4265, (1992) 3 CMLR 358.

176. Справа 162/91, Societa Tenuta il Bosco Srl v. Ministero delle finanze dello Stato (1992) ECR 5279.

177. Справа C-109/92, Wirth v. Landeshauptstadt (1993) ECR I-6447.

178. Справа C-17/92, Distribuidores Cinematograficos (1993) ECR I-2239.

179. Справа C-189/91, Kirsammer-Hack v. Sidal (1993) ECR I-6185.

180. Справа C-4/91, Bleis v. Ministre de l'Education Nationale (1991) ECR I-5627, (1994) 1 CMLR 793.

181. Справи C-267&268/91, Keck (Bernard) and Danial Mitouard, Criminal Proceedind Against (1993) ECR I-6097, (1995) 1 CMLR 101.

182. Справа C-91/92, Faccini Dori v. Recreb Srl (1994) ECR I-3325, (1995) 1 CMLR 665.

183. Справа C-275/92, Custom and Excise Commissionners v. Scyindler and Schindler (1994) ECR I-1039.

184. Справа C-319/92, Haim (1994) ECR I-425.
185. Справа C-315/92, Verband Sozialer Wettbewerb eV v. Clinique Laboratoires SNC et Estee Lauder Cosmetics GmbH (1994) ECR I-317
186. Справи C-401/92&402/93, Tankstation t' Heukske vof and J.B.E. Voermans (1994) ECR I-2199, (1995) 3 CMLR 501.
187. Справа C-43/93, Vander Elst v. Office des Migrations Internationaels (OMI) (1994) ECR I-3803.
188. Справа C-46/93, Brasserie du Pecheur SA v. Germany and R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame (Factortame III) (1996) ECR I-1029, (1996) 1 CMLR 889.
189. Справа C-47/93, Commission v. Belgium (1994) ECR I-1593.
190. Справа C-48/93, R. v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd. (Factortame III) (1996) ECR I-1029, (1996) 1 CMLR 889.
191. Справи C-69&258/93, Punto Casa SpA v. Sindaco de Comune di Capena (1994) ECR I-2355.
192. Справи C-358&416/93, Criminal proceedings against Aldo Bordessa and Others (1995) ECR I-361 (25), (1996) 2 CMLR 13.
193. Справа C-412/93, Societe d'Importation Edouard Leclerc-Siplec v. TFI Publicité SA and M6 Publicité SA (1995) ECR I-179, (1995) 3 CMLR 422.
194. Справа C-415/93, Union Royale Belge des Societes de Football Association ASBL v. Jean Marc Bosman (1995) ECR I-4921, (1996) 1 CMLR 645.
195. Справи C-418/93, Semeraro Casa Uno Srl v. Sindaco del Commune di Erbusco (1996) 3 CMLR 648.
196. Справа C-5/94, R. v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Hedley Lomas (1996) ECR I-2553, (1996) 2 CMLR 391.
197. Справа C-13/94, P. v. S & Cornwall County Council (1996) ECR I-2143.
198. Справа C-55/94, Gebhard v. Consilio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano (1995) ECR I-4165.
199. Справи C-163,165&250/94, Criminal Proceedings against Lucas Emilio Sanz de Lera and Others (1995) ECR I-4821.
200. Справа C-237/94, O'Flynn v. Adjudication Officer (1996) ECR I-2617.
201. Справа C-3/95, Reiseburo Broede v. Gerd Sandker (1996) ECR I-6511.
202. Справа C-39/94, SFEI v. La Poste, (1996) ECR I-3547.
203. Справи C 178/94, 179/94, 189/94, 190/94, Eric Dillenkofer, Christian Erdman and others v. Bundesrepublik Deutschland (1996) ECR I-4845.

204. Справи C-34&36/95, Konsumentombudsmannen (KO) v. De Agostini (Svenska), Forlag AB, Konsumentombudsmannen (KO) v. TV Shop i Sverige AB (1997) ECR I-3843.

205. Справа C-43/95, Data-Delecta & Forsberg v. MSL Dynamics (1996) ECR I-4661.

206. Справи C-65&111/95, R v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Shingara and Radiom (1997) ECR I-3343.

207. Справа C-192/95, Societe Comateb v. Directeur General des Duoanes et Droits Indirects (1997) ECR I-165, (1997) 2 CMLR 649.

208. Справа C-353/95P, TierceLadbroke v. Comission (1997) ECR I-7007.

209. Справа 164/96, Regione Piemonte v. Saiagricola SpA (1997) ECR 6129.

210. Справа C-368/95, Vereinigte Familiapress Zeitungsverlags und vertriebs GmbH ('Familiapress') v. Heinrich Bauer Verlag (1997) ECR I-3689, (1997) 3 CMLR 1329.

211. Справа C-249/96, Grant v. South West Trains Ltd (1998) ECR I-621, (1998) 1 CMLR 993.

212. Об'єднані справи 9/97 i 118/97, Raija-Liisa Jokela and Laura Pitkäranta (1998) ECR 6267.

213. Справа C-364/96, Verein fur Konsumenteninformation v. Osterreichische Kreditversicherungs AG (1998) ECR I-2949.

214. Справа C-222/97, Manfred Trummer & Peter Mayer, (1999) ECR I-01661.

215. Справа C-224/97, Ciola v. Land Vorarlberg (1999) ECR I-2517.

216. Справа C-54/99, Association Église de Scientologie de Paris, Scientology International Reserves Trust v. The Prime Minister (97/C236/01).

217. Справа C-35/98, Staatssecretaris van Financien v. B.G.M. Verkooijen (2000) ECR I-4071.

218. Справа C-208/98, Berliner Kindl Brauerei AG v. Andreas Siepert (2000) ECR I-1741.

219. Справа C-220/98, Estee Lauder Cosmetics GmbH & Co. OHG v. Lancaster Group GmbH (2000) ECR I-117.

220. Справа C-238/98, Hoczman (2000) ECR I-6623.

221. Справа C-240-244/98 Oceano Grupo Editorial SA v. Rocio Murciano Quintero (2000) ECR I-4941.

222. Справа C-254/98 Heimdienst, (2000) ECR I-151.

223. Справа C-190/98 Graf (2000) ECR I-493.

224. Справа C-367/98, Commission of the European Communities v. Portuguese Republic (2002) ECR I-4731.

225. Справа C-379/98 PreussenElektra (2001) ECR I-2099.

226. Справа 403/98, Azienda Agricola Monte Arcosu Srl v. Regione Autonoma della Sardegna, Organismo Comprensoriale n. 24 della Sardegna and Ente Regionale per l'Assistenza Tecnica in Agricoltura (ERSAT) (2001) ECR 103.
227. Справа C-464/98, Westdeutsche Landesbank Girozentrale v. Friedrich Stefan (2001) ECR I-173.
228. Справа C-478/98, Commission v. Kingdom of Belgium (2000) ECR I-7587.
229. Справа T-23/99, LR AF 1998 A/S, formerly Logstor Ror A/S v. Commission of the European Communities CFI (2002) ECR II-1705.
230. Справа C-54/99, Association Église de Scientologie de Paris, Scientology International Reserves Trust v. The Prime Minister (2000) ECR I-1335.
231. Справа C-157/99, Geraets-Smits and Peerbooms (2001) ECR I-5473.
232. Справа C-53/00, Ferring SA v ACOSS (2001) ECR I-9067.
233. Справа C-481/99, Georg Heininger and Helga Heininger v. Bayerische Hypo- und Vereinsbank AG (2001) ECR I-9945.
234. Справа C-203/99, Veedfald v. Aarhus Amtskommune (2001) ECR I-3569.
235. Справа C-205/99, Analir and Others (2001) ECR I-1271.
236. Справа C-503/99, Commission v. Belgium (2002) ECR I-4809.
237. Об'єднані справи C-515/99, C-519/99, C-524/99, C-526/99, C-540/99, Hans Reisch and Others v. Bürgermeister der Landeshauptstadt Salzburg, Grundverkehrsbeauftragter des Landes Salzburg (2002) ECR I-2157.
238. Справа C-541/99, Cape SNC v. Idealservice Srl (2001) ECR 2001, I-09049.
239. Справа C-542/99 Idealservice MN RE Sas v. OMAI Srl (2001) ECR I-9049.
240. Справа C-53/00, Ferring SA v. ACOSS (2001) ECR I-9067.
241. Справа C-60/00, Carpenter v. Secretary of State for the Home Department (2002) ECR I-6279.
242. Справа C-168/00, Simone Leitner v. TUI (2002) ECR I-2631.
243. Справа C-208/00, Uberseering BV v. Nordic Constraction Company (2000) ECR I-9919.
244. Справа C — 400/00 Club Tour, Viagens e Turismo SA v. Alberto Carlos Lobo Goncalves Garrido, and Club Med Viagens Ld (2002) ECR I — 4051.
245. Справа C-473/00, Cofidis SA v. Jean-Louis Fredout (2002) ECR I-10875.
246. Справа C-322/01 DocMorris (2003) ECR I-14887.

247. Справа C-237/02, Freiburger Kommunalbauten GmbH Baugesellschaft & Co. KG v Hofstetter (2004) ECR I-3403.

248. Справа C-242/03, Ministre des Finances de Luxembourg v. Jean-Claude Weidert, Elisabeth Paulus (2004) ECR I-07379.

249. Справа C-336/03, EasyCar (UK) Ltd v. Office of Fair Trading (2005) ECR I-1947.

250. Справа C-112/00, Eugen Schmidberger v. Republic of Austria, (2003) ECR I-05659.

251. Справа C-127/04, Declan O'Byrne v. Sanofi Pasteur (2006) ECR I-1313.

252. Справа C-265/03, Simutenkov v. Ministerio de Educación y Cultura, Real Federación Espanola de Fútbol (2005) ECR I-2579.

253. Справа C-336/03 EasyCar (UK) Ltd v. Office of Fair Trading (2005) ECR I-1947.

254. Справа C-229/04, Crailsheimer Volksbank eG v. Klaus Conrads, Frank Schulzke and Petra Schulzke-Lüsche, Joachim Nitschke (2005) ECR I-9273.

255. Об'єднані справи C-282/04 та C-283/04, Commission of the European Communities v. Kingdom of the Netherlands (2006) ECR I 9141.

256. Справа C-292/04, Wienand Meilicke, Heidi Christa Weyde, Marina Stöffler v. Finanzamt Bonn-Innenstadt, ECR (2007) I-01835.

257. Справа C-168/05, Mostaza Elisa Maria v. Centro Movil Milenium (2006), ECR I-10421.

258. Справа C-170/05, Denkavit Internationaal BV, Denkavit France SARL v. Ministre de l'Économie, des Finances et de l'Industrie (2006) ECR I-11949.

259. Справа C-168/05, Mostaza Elisa Maria v. Centro Movil Milenium (2006) ECR I-10421.

260. Висновок генерального адвоката по справі C-482/99, French Republic v. Commission, (2002) ECR I-04397.

2. СПРАВИ ІНШИХ СУДІВ

1. Справа R. v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Dannenberg (DA) (1984, Court of Appeal) 2CMLR 456.

2. Справа Napier Brown/British Sugar — Napier Brown & Co. Ltd. v. British Sugar plc (88/518/EEC) OJ 1988, 284/41, (1990) 4 CMLR 196.

3. Справа Keegan v. Ireland (1994), Ser. A, № 290.

4. Справа Civet c. France (GC), № 29340/ 95, CEDH, 1999-VI.

1. ПІДРУЧНИКИ ТА МОНОГРАФІЇ

* * *

1. *Абдуллин А.И.* Некоторые актуальные проблемы охраны авторских и смежных прав в Европейском Союзе // Интеллектуальная собственность: современные правовые проблемы. Проблемно-тематический сборник. — 1998. — С. 133—157.

2. Акти європейського права: короткий довідник / За заг. ред. *В.М. Литвина.* — К.: Парламентське видавництво, 2004. — 256 с.

3. *Аннерс Э.* История европейского права / Пер. со шведского. — М., 1994. — 397 с.

4. *Арах, Метка.* Европейский Союз: видение политического объединения / Пер. со словенского. — М., 1998. — 468 с.

5. *Артемишин М.Б.* Правове регулювання торгівлі товарами в рамках спільної торгівельної політики Європейського Співтовариства: Автореф. канд. юрид. наук. — К., 2007.

6. *Белоконь Ю.* Экономическое сотрудничество между Россией и ЕС // Мировая экономика и международные отношения. — 1997. — № 4. — С. 77—87.

7. *Бонвичини Р.* Социальное партнерство и трудовые отношения в Европе. Приемлемы ли для России европейские модели? — М.: "Права человека", 2005. — 196 с.

8. *Борхардт, Клаус-Дитер.* Европейская интеграция. Происхождение и развитие Европейского Союза — 4-е изд. — М., 1996. — 106 с.

9. *Бургуані Т., Рогачова Г., Серьогін О.* Право та політика ЄС у сфері захисту прав споживачів: Навч. посібн. — Одеса: Юридична література, 2004. — 183 с.

10. *Буторина О.В.* Что такое евро? — М., 1999. — 180 с.

11. *Ватаман Т.* Особенности правового регулирования защиты потребителей в ЕС и во Франции // Современное право. — 2006. — № 11. — С. 92—96.

12. *Витвицкая О., Горниг Г.* Право Европейского Союза. — СПб.: Питер, 2005. — С. 91.

13. *Вишневский А.* Банковское право Европейского Союза: Учебн. пособ. — М.: Статут, 2000. — 388 с.

14. *Вишняков О.К.* Acquis як складова апроксимації правового забезпечення цивільних майнових відносин до умов внутрішнього ринку ЄС / Правове життя сучасної України: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції "Правове життя сучасної

України" / Відп. ред. Ю.М. Оборотов // Одеська національна юридична академія. — Одеса: Фенікс, 2008. — С. 485-487.

15. Гармонизация законодательства Украины и международная интеграция: внешнеэкономический аспект: Сборн. науч. трудов / Институту економіко-правових досліджень НАН України — Редкол.: Мамутов В.К. (отв. ред.) и др. — Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2006. — 234 с.

16. *Глотова Е.В.* Директивы Европейских Сообществ: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., 1999.

17. *Головка О.І.* Функція та компетенція органів Європейського Союзу у сфері соціальної політики: Автореф. канд. юрид. наук. — К., 2003.

18. *Горниг Г., Витвицкая О.* Право Европейского Союза. — СПб: Питер, 2005. — 256 с.

19. *Довгань В.М.* Правовой статус Европейского Парламента в системе органов Европейского Союза: Автореф. канд. юрид. наук. — Київ, 2006.

20. *Екхаут Піт.* Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством: Заснування та діяльність компаній // Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства. — 1999.

21. Европа на пороге XXI века: ренессанс или упадок // Проблемно-тематический сборник. — М., 1998. — 242 с.

22. Европейский Союз. Путеводитель // Под ред. *Ю.А. Борко, О.В. Буториной.* — М., 1998. — 200 с.

23. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник для вузов / Рук. авт. колл. и отв. ред. *Л.М. Энтин.* — 2-е изд., пересмотр. и доп. — М.: Норма, 2005. — 960 с.

24. Европейский Союз. Консолідовані Договори / Під ред. *В.І. Муравйова.* — К.: Port-Royal, 1999. — 206 с.

25. Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств // Отв. ред. *Ю.А. Борко.* — М., 1998. — С. 15—51.

26. *Исполинов А.С.* Международно-правовые аспекты деятельности Комиссии ЕС: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., 1995.

27. *Кашкин С.Ю., Калиниченко П.А., Четвериков А.О.* Введение в право Европейского Союза: Учебн. — 2-е изд., пересмотр. и доп. — М.: Эксмо, 2008. — 384 с.

28. *Кернз В.* Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посібн. — К.: Знання, КОО, 2002. — С. 108.

29. *Ківалов С.В., Кормич Б.А.* Митна політика України. — Одеса: Юридична література, 2001. — С. 154—161.

30. Конституційні акти Європейського Союзу. Частина I / Упорядник *Г. Друзенко* і за заг. ред. *Т. Качки*. — К.: Юстиніан, 2005. — 512 с.

31. Маракесьька угода про утворення Світової організації торгівлі. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 року // Україна і Світова організація торгівлі: Збірник офіційних документів. — К., 2002.

32. *Маклаков В.В.* Референдум в странах-членах Европейского Союза. — М., 1997. — 69 с.

33. *Маніє Ф.* Безпека споживачів та нагляд за ринком в ЄС: Навч. посібн. — Одеса: Юридична література, 2004. — 113 с.

34. *Маніє Ф., Чувпило О.* Технічні правила та стандарти в ЄС: Навч. посібн. — К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. — 129 с.

35. *Микієвич М.М.* Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами: Монографія. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. — 200 с.

36. *Муравйов В.І.* Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика). — К.: Академ-Прес, 2002. — 426 с.

37. *Муравйов В.І.* Вступ до права Європейського Союзу: Підручн. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. — 401 с.

38. Ніццький Договір та розширення ЄС / Міністерство юстиції України. Центр порівняльного права / За наук. ред. *С. Шевчука*. — К.: Логос, 2001. — 196 с.

39. Новая единая европейская валюта ЕВРО / Под ред. *В.И. Рыбина*. — М., 1998. — 391 с.

40. *Опришко В.Ф., Омельченко А.В., Фастовець А.Ф.* Право Європейського Союзу. Загальна частина. — К.: КНЕУ, 2002. — 460 с.

41. Основи права Європейського Союзу: Нормативні матеріали / За заг. ред. *М.В. Буроменського*. — Харків: Яшма, 2005. — 236 с.

42. *Петров Р.А.* Правовое положение украинских субъектов хозяйствования в Европейском Сообществе: Автореф. канд. юрид. наук. — Донецк, 1999.

43. *Петров Р.А.* Майбутня угода між Україною та Європейським Союзом про сусідство: прогнози щодо мети, змісту та структури // Гармонизация законодательства Украины и международная интеграция: внешнеэкономический аспект: Сборн. науч. трудов / Института экономико-правовых исследований НАН Украины // Редкол.: *Мамутов В.К.* (отв. ред.) и др. — Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2006. — 234 с.

44. *Посельский В.* Европейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. — К.: Смолоскип, 2002. — 168 с.
45. Право та політика ЄС у сфері захисту прав споживачів: Навч. посібн. — Одеса: Юридична література, 2004.
46. Право Европейского Союза: правовое регулирование торгового оборота: Учебн. пособ. / Под ред. *В.В. Безбаха, А.Я. Капустина, В.К. Пучинского.* — М.: Зерцало, 1999. — 400 с.
47. Право Европейского Союза: Учебник для вузов / Под ред. *С.Ю. Кашкина.* — М.: Юрист, 2004. — 925 с.
48. Правове регулювання сфери захисту прав споживачів у Європейському Союзі та в Україні (комплексне порівняльно-правове дослідження) / За заг. ред. *І.А. Грицяка.* — К.: АТІКА-Н, 2005. — 656 с.
49. Правові й економічні аспекти вступу України до Світової організації торгівлі: Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції / НАН України. Інституту економіко-правових досліджень / Редкол.: *Мамутов В.К.* (відп. ред. та ін.). — Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2006. — 197 с.
50. Расширение Европейского Союза и Россия / Под ред. *О.В. Буториной, Ю.А. Борко.* — М.: Деловая литература, 2006. — С. 568.
51. *Рачков И.В.* Правовая регламентация гражданства Европейского Союза // Государство и право. — 1999. — № 8. — С. 75—83.
52. *Сиджански Д.* Федералистское будущее Европы: От Европейского сообщества до Европейского союза / Пер. с французского. — М., 1998. — 420 с.
53. *Сімпсон Р., Синкова О.* Регулювання послуг загального інтересу в ЄС: Навч. посібн. — Одеса: Юридична література, 2004. — 129 с.
54. Социальная политика. Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее. — М., 1996. — 235 с.
55. Суд Европейских сообществ. Избранные решения / Отв. ред. *Л.М. Энтин.* — М.: Норма, 2001. — 400 с.
56. *Татам А.* Право Європейського Союзу: Підручн. / Пер. з англійського. — К.: Абрис, 1998. — 424 с.
57. *Топорнин Б.Н.* Европейское право: Учебн. — М., 1998. — 456 с.
58. *Хартли Т.К.* Основы права Европейского Сообщества / Пер. с английского. — М., 1998. — 703 с.
59. *Хорольский Р.Б.* Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу: Автореф. канд. юрид. наук. — Харків, 2001.
60. *Четвериков А.О.* Основные органы Европейского Союза (конституционно-правовой аспект): Автореф. канд. юрид. наук. — М., 1999.

61. *Шемятенков В.Г.* Евро: две стороны одной монеты. М., 1998. — 153 с.

62. Шенгенские соглашения // *Кашкин С.Ю., Четвериков А.О.* (сост.) — М., 2000. — 125 с.

63. *Шнирков О.И., Копійка В.В., Муравйов В.І.* Україна — Європейський Союз: економіка, політика, право: Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. — 268 с.

64. *Энтин М.Л.* В поисках партнерских отношений: Россия и Европейский Союз в 2004—2005 годах: Монография. — СПб.: Россия-Нева, 2006. — 567 с.

* * *

1. *Barnard C.* The Substantive Law of the EU. The Four Freedoms. — Oxford, 2004. — 540 p.

2. *Craig P., De Burca.* EU Law: Text, Cases and Materials. 4th ed. — Oxford, 2008. — 1392 p.

3. *Graig P., De Burca.* The evolution of EU Law. — Oxford: University Press, 1999. — 944 p.

4. *Eeckhout P.* The European Internal Market and international trade: a legal analysis. — Oxford: Clarendon Press, 1994. — 440 p.

5. *Evans A.* The integration of the European Community and third states in Europe. — Oxford, 1996. — 464 p.

6. *Evans A.* A Textbook on European Union Law. — Oxford, 1998. — 720 p.

7. *Goyder D.G.* EC competition law. 4th ed. — Oxford University Press, 2003. — 664 p.

8. Handbook on European Enlargement (eds: *A. Ott* and *K. Inglis*) — T. M. C. Asser Press, 2002. — 1150 p.

9. *Hartley T.S.* The Foundations of European Community Law. 6th ed. — Oxford, 2007. — 570 p.

10. *Kalinichenko P.* Shaping the Strategic Partnership Acquis in the Context of a Future Treaty on Strategic Partnership between Russia and the European Union, The Uppsala Yearbook of East European Law 2006 (Ed. *Hobér K.*), Uppsala Universitet, London, 2008. — P. 3—12.

11. *Kapteyn P.J.G., V.L. van Tenaat P.* Introduction to the Law of the European Communities. From Maastricht to Amsterdam. 3rd ed. — Kluwer Law International, 1998.

12. *Kent P.* Law of the European Union. — Pitman Publishing, 1996.

13. *Korah V.* Cases and Materials on EC competition law. 3d ed. — Hart Publisher, 2006. — 788 p.

14. *Korah V.* An introductory guide to EC competition law and practice. 9th ed. — Oxford University Press, 2007. — 539 p.

15. *Koutrakos, P.* EU International Relations Law, Hart Publishing, 2006. — 420 p.
16. *Lasok K.* Law and Institutions of the European Union. 7th ed. — London, 2001. — 534 p.
17. *McGoldrick D.* International relations. Law of the European Union. — Logman London and New York, 1996. — 249 p.
18. *Merkin R., Rodger A.* EC Insurance Law. — Logman London and New York, 1996. — 195 p.
19. *Oltmanns M.S.* European Company Structures. — London, 1998. — 266 p.
20. *Oliver P.* Free movement of goods in the European Community. 3th ed. — London, 1996. — 378 p.
21. *Petrov R.A.* Rights of third country / NIS nationals to pursue economic activity in the EC // European Foreign Affairs Review. — 1999. — Vol. 4. — P. 235—253.
22. *Petrov R.A.* Recent Developments in the Adaptation of Ukrainian Legislation to EU Law, 8(2) European Foreign Affairs Review, (2003). — Pp. 125—142.
23. *Petrov R.A.* The dynamic nature of the *acquis communautaire* in EU external relations, 8(2) European Review of Public Law, (2006). — Pp. 741—771.
24. *Petrov R.A.* The External Dimension of the *Acquis Communautaire*, European University Institute Working Papers (Max Weber Programme), 2007/02. — P. 24.
25. *Petrov R.A.* Exporting the *acquis communautaire* into the legal systems of third countries, 13(1) European Foreign Affairs Review, (2008). — Pp. 33—52.
26. *Scott J.* EC Environmental Law. — Logman London and New York, 1998. — 208 p.
27. *Shaw J.* The Law of the European Union. 3d ed. — London, 2000. — 656 p.
28. *Steiner J. Woods L.* Textbook on EC Law. 9th ed. — Oxford University Press, 2006. — 688 p.
29. *Tomkiewicz E.* Limitowanie produkcji w ustawodawstwie rolnym Wspólnoty Europejskiej. — Warszawa, 2000. — 314 p.
30. *Weatherill R.* Law and Integration in the European Union. — Oxford, 1996. — 328 p.
31. *Weller G.H.M.* The Constitution of Europe. — Cambridge University Press, 1999. — 388 p.
32. *Williams D.W.* EC Tax Law. — Logman London and New York, 1998. — 186 p.
33. *Wyatt G., Dashwood A.A.* European Community Law. 6th ed. — London, 2006. — 408 p.

2. ПУБЛІКАЦІЇ В ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ

* * *

1. *Абдуллин А.И.* Унификация сроков охраны авторского права и смежных прав в Европейском Союзе // Интеллектуальная собственность. — 1998. — № 20. — С. 46—52.

2. *Абдуллин А.И.* К вопросу о соотношении права интеллектуальной собственности и принципов единого рынка в Европейском Союзе // Государство и право. — 1999. — № 2. — С. 77—83.

3. *Бардина М.П.* Регламент ЕЭС "О контроле за концентрациями между предприятиями" // Российский ежегодник международного права. 1993—1994. — 1995. — С. 243—257.

4. *Асосков А.* Акционерное законодательство Европейского Союза // Юридический мир. — 1998. — № 6.

5. *Асосков А.* Акционерное законодательство Европейского Союза // Законодательство и экономика. — 1999. — № 3. — С. 57—62.

6. *Барчукова Н.К.* Договорно-правовое регулирование партнерства и сотрудничества между Европейским Союзом и Российской Федерацией // Московский журнал международного права. — 1998. — № 1. — С. 61—79.

7. *Варламова Н., Васильева Т.* Совет Европы: Стандарты в области прав человека // Конституционное право: восточно-европейское обозрение. — 2002. — № 1. — С. 36—44.

8. *Вишняков А.* Адаптация к правовым условиям Европейского Союза: Как быть? // Бизнес. — 1999. — № 12. — С. 86—90.

9. *Гренендейк К.* Применение права Европейского Сообщества в странах-членах ЕС на примере допуска к государственной службе // Вестник Московского Университета. — Серия 11. Право. — 1996. — № 2. — С. 34—45.

10. *Гурка М.* Розвиток законодавства з метою вступу до ЄС: приклад Польщі // Український правовий часопис. — 1998. — № 2. — С. 26—31.

11. *Дементьева А.Г.* Антимонопольное регулирование в ЕС // Международный бизнес России. — 1995. — № 4.

12. *Дроздов С.* Окремі аспекти інтегрування України в європейське та світове співтовариство // Право України. — 1998. — № 9. — С. 10—12.

13. *Еременко В.И.* Антимонопольное законодательство ЕЭС: опыт международно-правового регулирования // Законодательство и экономика. — 1994. — № 13/14. — С. 68.

14. *Ерпылева Н.Ю.* Европейское банковское право: механизм правового регулирования банковской деятельности // Государство и право. — 1998. — № 3. — С. 71—81.

15. *Ерпылева Н.Ю.* Правовое регулирование банковской деятельности в Европейском Союзе: законодательство и практика его применения // Адвокат. — 1998. — № 5. — С. 93—102.
16. *Иванов И.* Старт "зоны евро" // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 1. — С. 3—11.
17. *Иванов И.* Расширение Евросоюза: сценарий, проблемы, последствия // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 6. — С. 22—33.
18. *Исаченко Т.М.* Социальная политика Европейского Союза: опыт развития // Труд за рубежом. — 1999. — № 1. — С. 84—95.
19. *Калиниченко П.А.* Применение Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между РФ и ЕС в российских судах. // Закон. — 2007. — № 11. — С. 225—234.
20. *Калиниченко П.А.* Защита прав российских частных лиц в Европейском Союзе в контексте Решения Суда ЕС по делу Симутенкова // Закон. — 2008. — № 1. — С. 211—220.
21. *Кирстен И., Вайхельт В.* Некоторые замечания по поводу процесса европейской интеграции // Государство и право. — 1992. — № 4. — С. 131—135.
22. *Клемин А.В.* Суверенные права государств и их реализация в рамках Европейского Союза // Московский журнал международного права. — 1995. — № 2. — С. 47—61.
23. *Ковлер А.И., Крылова И.С.* Европейский парламент / Парламенты мира. — М., 1991. — С. 123—158.
24. *Клима В.* Актуальный труд по европейскому праву // Журнал российского права. — 1999. — № 3—4. — С. 235—240.
25. *Комаров В.В.* Содружество независимых государств и Европейский Союз: структура, модели интеграции, перспективы развития // Право и экономика. — 1997. — № 17—18. — С. 3—9.
26. *Корнеев С.Е.* Взаимодействие права Европейских Сообществ и национального законодательства Великобритании. Основные вопросы // Журнал международного частного права. — 1994. — № 3(5). — С. 4—16.
27. *Королев М.А.* Наднациональность с точки зрения международного права // Московский журнал международного права. — 1997. — № 2. — С. 3—20.
28. *Костенко М.Л., Лавренова Н.В.* Договорная компетенция ЕЭС // Московский журнал международного права. — 1991. — № 3—4. — С. 44—61.
29. *Коровкин В.* Опыт ЕС для экономического сообщества суверенных республик // Мировая экономика и международные отношения. — 1992. — № 1. — С. 95—105.

30. *Костенко М.Л., Лавренова Н.В.* ЕС после Маастрихта: федерация, конфедерация или международная организация? // Государство и право. — 1994. — № 4. — С. 105—113.
31. *Маковская А.А.* Развитие международного частного права в рамках ЕЭС // Международное частное право: современные проблемы. — М., 1994. — С. 277—290.
32. *Мареско Н.* Западная Европа на переломе веков: юридико-политические аспекты интеграционных процессов в ЕС // Государство и право. — 1992. — № 7. — С. 111—118.
33. *Мишальченко Ю.В.* Политика Европейского Союза по регулированию лоцманской деятельности // Российский ежегодник международного права. — 1995—1996. — С. 82—109.
34. *Микієвич М.М.* Правове врегулювання етапів співробітництва між Україною та Європейським Союзом // Держава і Право. — 1997. — № 1. — С. 128—132.
35. *Муравйов В.І.* Положення Угоди про партнерство та співробітництво, які регулюють сферу підприємництва та інвестицій (питання імплементації) // Український правовий часопис. — Вип. 2. — 1998. — С. 31—35.
36. *Олтеану О.М.* Международная правоспособность европейского сообщества // Вестник Московского Университета. — 1994. — № 1. — С. 38—46.
37. *Олтеану О.М.* Создание экономического и валютного союза в свете договора о Европейском Союзе // Вестник Московского Университета. — 1994. — № 6. — С. 27—37.
38. *Петров Р.А.* Пряма дія та труднощі механізму застосування права Європейського Союзу // Правничий Часопис Донецького Університету. — 1997. — № 1. — С. 23—27.
39. *Петров Р.А., Федорчук Д.Е.* Телеологічне тлумачення як спосіб забезпечення ефективності права за практикою Європейського Суду Правосуддя // Правничий Часопис Донецького Університету. — 1999. — № 3. — С. 24—31.
40. *Петров Р., Кисельова Т.* Зближення і гармонізація законодавства в праві Європейського Союзу та міжнародному праві // Правничий Часопис Донецького Університету. — № 2(5). — С. 29—35.
41. *Петров Р.А.* Поняття "acquis communautaire" у праві Європейського Союзу // Право України. — 2003. — № 9. — С. 142—146.
42. *Петров Р.А.* Конституція Європейського Союзу — відправна точка нової ери сучасного конституціоналізму // Правничий Часопис Донецького Університету. — 2005. — № 1(13). — С. 71—76.
43. *Петров Р.А.* Європейські "спільні цінності": імплікації для України // Право України. — 2006. — № 10. — С. 110—113.

44. *Петров Р.А.* Правові та політичні очікування України та інших країн від європейської політики сусідства // Правничий Часопис Донецького Університету. — 2006. — № 2(16). — С. 46—49.

45. *Петров Р.А., Хеліон К.* Зближення законодавства в контексті програми "Широка Європа" між ЄС та Україною // Правничий Часопис Донецького Університету. — 2007. — № 2(18). — С. 142—148.

46. *Приянчук І.* Місце України у формуванні європейського правового простору // Право України. — 1998. — № 7. — С. 68—71.

47. *Проїс У.К.* О концепции европейского гражданства // Российский бюллетень по правам человека. — 1996. — Вып. 8. — С. 129—137.

48. *Пустогаров В.В.* Общеевропейский процесс и проблемы федерализма // Советское государство и право. — 1991. — № 6. — С. 29—38.

49. *Саидов А.Х.* Концепция "европейского правового пространства": проблемы и перспективы // Московский журнал международного права. — 1992. — № 3. — С. 59—72.

50. *Старкович Г.* Отказ от вступления в ЕС — особенность или закономерность? // Мировая экономика и международные отношения. — 1997. — № 6. — С. 75—78.

51. *Стрежнева М.* Особенности институционального развития ЕС // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 3. — С. 16—23.

52. *Толстухин А.Э.* Право Европейского Союза: новая модель регулирования межгосударственных отношений // Государство и право. — 1997. — № 10. — С. 83—89.

53. *Тот И.В.* Гармонизация налогового законодательства в ЕЭС // Законодательство и экономика. — 1996. — № 21/22. — С. 29—39.

54. *Хабаров С.А.* Европейские парламентские организации (правовые аспекты) // Государство и право. — 1997. — № 1. — С. 92—99.

55. *Хоменко О.О.* Законодавство України та Європейського Союзу у сфері захисту прав споживачів // Юридичний вісник. — 2006. — № 3. — С. 129—134.

56. *Улыбышева Е.* Гармонизация в налоговой сфере ЕС: влияние на межфирменные связи // Мировая экономика и международные отношения. — 1995. — № 3. — С. 120—126.

57. *Хорольський Р.Б.* Судовий прецедент як джерело права Європейського співтовариства // Проблеми законності. — Вип. 39. — Харків: Національна юридична академія України, 1999. — С. 204—210.

58. *Хорольський Р.Б.* Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994 року як джерело права Європейського співтовариства // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 4. — С. 198—207.

59. *Шарамова Г.И.* К вопросу о юрисдикции Европейского Суда // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. — 1998. — С. 61—65.

60. *Шемшученко Ю.С.* Європейське Право: теорія и практика // Адвокат. — 1998. — № 4. — С. 3—5.

61. *Шибаева Е.А.* К вопросу о наднациональности межправительственных организаций универсального характера // Московский журнал международного права. — 1992. — № 4. — С. 81—93.

62. *Шишаев А.И.* Средства торговой защиты: антидемпинговые меры (опыт ЕС).

63. *Шишаев А.И.* Экспорт в Европейский Союз: вопросы тарифного регулирования // Юридический мир. — 1999. — № 3. — С. 18—25.

64. *Шишаев А.И.* Правовой режим доступа российских товаров на рынок Европейского Союза // Юридический мир. — 1998. — № 7—8. — С. 24—32.

65. *Юмашев Ю.М.* Основные тенденции развития акционерного права ЕС // Государство и право. — 1992. — № 6. — С. 116—124.

66. *Юмашев Ю.М.* Роль международных соглашений ЕЭС в праве сообщества и государств-членов // Советский ежегодник международного права. — М., 1989. — С. 156—165.

3. ІНТЕРНЕТ-АДРЕСИ

А. ІНСТИТУТИ ЄС

1. Комісія ЄС: <http://ec.europa.eu/>
2. Рада Міністрів ЄС: <http://www.consilium.europa.eu/>
3. Європейський Парламент: <http://www.europarl.europa.eu/>
4. Економічний та Соціальний Комітет: <http://www.eesc.europa.eu/>
5. Суд Правосуддя: <http://www.curia.europa.eu/>
6. Європейський Центральний Банк — Європейський Монітарний Інститут: <http://www.ecb.eu/>
7. Євро-Омбудсмен: <http://www.ombudsman.europa.eu/>
8. Європейський Офіс гармонізації Спільного Ринку: <http://oami.eu.int/>
9. Євростат: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

Б. НОРМАТИВНІ АКТИ ТА ДОКУМЕНТИ ЄС

1. Документи ЄС (EUDOR): <http://www.eudor.com/>
2. Право ЄС: <http://eur-lex.europa.eu/>
3. Анотації до законодавства о Спільному Ринку ЄС: <http://europa.eu/scadplus/>

В. ІНША ІНФОРМАЦІЯ

1. Представництво України при ЄС: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/>
2. Представництво Європейської Комісії в Україні: <http://www.delukr.ec.europa.eu/>
3. Державний департамент з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України: <http://www.sdla.gov.ua/>
4. Українська Асоціація Європейських Студій: <http://eustudy.at.ua/>
5. Європейський університетський інститут: <http://www.iue.it/>
6. Інститут Т.М.С. Ассера: <http://www.asser.nl/>
7. Центр міжнародного та європейського права Донецького національного університету: <http://www.donnu.edu.ua/faculties.asp/>
8. Кафедра порівняльного та європейського права Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка: <http://www.iir.kiev.ua/pprep.html>
9. Кафедра європейського права ЛНУ ім. Івана Франка: <http://www.lnu.edu.ua/faculty/intrel/kep.htm>
10. Кафедра права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Одеської національної юридичної академії: http://onua.edu.ua/odessa/rus/depart25_1.htm
11. Кафедра міжнародного та європейського права Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана: <http://www.kneu.kiev.ua/ua/publication/content/274.htm>
12. Кафедра права ЄС Московської Государственной Юридической Академії: <http://www.eulaw.edu.ru/>
13. Інститут європейського права МГІМО (У) МІД РФ: <http://www.eclaw.ru/>
14. Довідник з європейської інтеграції: <http://eu-directory.eaua.info/>
15. Програми досліджень та публікації: <http://www.cordis.lu>
16. База даних доступу до Спільного Ринку (Market Access Database): <http://mkacddb.eu.int>

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР	5
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	6

Частина 1 ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИНЦИПИ, СИСТЕМА, ДЖЕРЕЛА

Тема 1 ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ. НАДДЕРЖАВНІ ТА МІЖДЕРЖАВНІ ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Передумови європейської інтеграції	7
1.2. Створення Європейських Співтовариств	8
1.3. Створення Європейського Союзу	10

Тема 2 ІНСТИТУТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Рада Міністрів	17
2.2. Європейська Комісія	19

2.3. Європейський Парламент	21
2.4. Європейський Суд Правосуддя	24
2.5. Суд Першої Інстанції	26
2.6. Судові палати Європейського Суду Правосуддя / Суду Першої Інстанції	27
2.7. Європейська Рада	27
2.8. Європейський Центральний Банк	29
2.9. Рахункова Палата	29

Тема 3
ПРАВОВА СИСТЕМА ЄС ТА СПІВТОВАРИСТВА.
ДЖЕРЕЛА, ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

3.1. Джерела права ЄС та Співтовариства	30
3.2. Загальні принципи права Європейського Співтовариства	33

Тема 4
ВПЛИВ ПРАВА СПІВТОВАРИСТВА
НА ПРАВОВІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ.
ПЕРЕГЛЯД ПРАВА СПІВТОВАРИСТВА

4.1. Доктрина верховенства права Співтовариства над національним правом держав-членів	38
4.2. Доктрина прямої дії права Співтовариства	40
4.2.1. Пряма дія положень Договору про Співтовариство	40
4.2.2. Пряма дія міжнародних угод	41
4.2.3. Пряма дія регламентів	42
4.2.4. Пряма дія директив і рішень	43
4.3. Відповідальність держав-членів перед індивідами за порушення права Співтовариства	44
4.3.1. Принцип відповідальності держав-членів за неімплементацию директив	44
4.3.2. Принцип відповідальності держав-членів за порушення права Співтовариства	46
4.4. Відповідальність Співтовариства. Судовий перегляд актів чи бездіяльності інститутів Європейського Союзу	47
4.5. Судовий перегляд актів інститутів Європейського Союзу	48
4.5.1. Елементи судового перегляду актів інститутів Європейського Союзу за ст. 230 Договору про Співтовариство	49

4.5.2. Судовий перегляд у випадку бездіяльності інститутів Європейського Союзу за ст. 232 Договору про Співтовариство	50
4.5.3. Судовий перегляд за ст. 241 Договору про Співтовариство (непрямий перегляд)	50

Тема 5
ЛІСАБОНСЬКИЙ ДОГОВІР
(ДОГОВІР ПРО РЕФОРМИ)

5.1. Історія розробки Конституційного Договору ЄС. Європейський Конвент	52
5.2. Підписання Лісабонського Договору	55
5.3. Структура та зміст Лісабонського Договору. Основні положення	55
5.4. Набрання чинності та майбутнє Лісабонського Договору	58

Тема 6
ПРАВА ЛЮДИНИ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

6.1. Співвідношення компетенції Ради Європи та Європейського Союзу в сфері захисту прав людини	60
6.2. Еволюція та місце прав людини у праві ЄС	66

Частина 2
ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІЛЬНОГО РИНКУ
СПІВТОВАРИСТВА

Тема 7
ВІЛЬНИЙ РУХ ТОВАРІВ
У СПІВТОВАРИСТВІ

7.1. Спільний ринок як мета Співтовариства	77
7.2. Фіскальні заходи	79
7.2.1. Митний союз. Заборона мита на імпорт та експорт до ЄС та всіх зборів, що мають еквівалентний ефект	79
7.2.2. Заборона дискримінаційного оподаткування	82
7.3. Нефіскальні заходи. Кількісні обмеження та заходи, що мають еквівалентний ефект	85

7.3.1. Обмеження імпорту	85
7.3.2. Обмеження експорту	90
7.3.3. Винятки із застосування статей 28, 29 Договору про Співтовариство	91

Тема 8 ВІЛЬНЕ ПЕРЕСУВАННЯ ОСІБ У СПІВТОВАРИСТВІ

8.1. Засади вільного пересування осіб	93
8.2. Вільне пересування працівників	94
8.2.1. Коло осіб, що можуть користуватися правом вільного пересування працівників	95
8.2.2. Право громадян ЄС на вільне пересування у межах ЄС	98
8.2.3. Однакове ставлення щодо громадян ЄС та членів їх родини	98
8.2.4. Право працівників та їх родин на постійне проживання після закінчення трудових відносин у державі-члені ЄС	100
8.2.5. Винятки щодо державних службовців	101
8.2.6. Обмеження вільного пересування громадян ЄС	102
8.2.7. Процесуальні гарантії вільного пересування громадян ЄС	104
8.3. Свобода ділового заснування у Співтоваристві	105
8.3.1. Свобода ділового заснування компаній	108
8.3.2. Взаємне визнання професійних кваліфікацій та дипломів	110
8.4. Свобода надання та отримання послуг	115
8.4.1. Поняття послуги	117
8.4.2. Транскордонний характер послуг у праві Співтовариства	120
8.4.3. Свобода отримання послуг у Співтоваристві та визначення кваліфікацій осіб, які надають послуги	122
8.4.4. Деякі практичні аспекти свободи надання послуг за правом Співтовариства (на прикладі сфери інвестиційних послуг)	123

Тема 9 СВОБОДА РУХУ КАПІТАЛУ В СПІВТОВАРИСТВІ

9.1. Поняття капіталу та руху капіталу. Принцип свободи руху капіталу	127
---	-----

9.2. Винятки (дозволені обмеження) з принципу свободи руху капіталу та їх застосування	131
9.3. Особливості регулювання надання фінансових послуг і діяльності кредитних установ	140

Частина 3 СПІЛЬНІ ПОЛІТИКИ СПІВТОВАРИСТВА

Тема 10 СПІЛЬНА ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА СПІВТОВАРИСТВА

10.1. Правові особливості спільної торговельної політики Співтовариства	147
10.2. Регулювання експорту	151
10.3. Регулювання імпорту	153
10.3.1. Тарифне регулювання	153
10.3.2. Режим генералізованих тарифних преференцій	154
10.3.3. Нетарифне регулювання	158
10.4. Регулювання кількісних обмежень	169

Тема 11 СПІЛЬНА МИТНА ПОЛІТИКА ТА МИТНЕ ПРАВО СПІВТОВАРИСТВА

11.1. Джерела митного права Співтовариства	177
11.2. Митний союз Співтовариства	178
11.3. Митна територія Співтовариства	179
11.4. Основні принципи тарифного та нетарифного регулювання в Співтоваристві	180
11.5. Єдиний митний тариф Співтовариства	183
11.6. Види мит Єдиного митного тарифу Співтовариства	184
11.7. Визначення країни походження товарів	186
11.8. Визначення митної вартості товарів	188
11.9. Митні режими Співтовариства	190

Тема 12 КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА СПІВТОВАРИСТВА

12.1. Поняття та функції права Співтовариства з конкурентної політики	193
--	-----

12.2. Регулювання угод між суб'єктами підприємницької діяльності	196
12.3. Регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що посідають домінуюче становище на Спільному ринку Співтовариства	204
12.4. Контроль за концентрацією суб'єктів підприємницької діяльності на Спільному ринку Співтовариства	208
12.5. Регулювання надання державної допомоги суб'єктам підприємницької діяльності	212

Тема 13 ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ

13.1. Історія створення Економічного та валютного союзу	217
13.2. Етапи створення Економічного та валютного союзу	219
13.3. Наслідки запровадження єдиної європейської валюти ("євро")	229

Тема 14 СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА СПІВТОВАРИСТВА

14.1. Загальна характеристика спільної аграрної політики Співтовариства	233
14.1.1. Передумови спільної аграрної політики Співтовариства	233
14.1.2. Поняття та засади спільної аграрної політики Співтовариства	234
14.1.3. Засади спільної аграрної політики Співтовариства ...	234
14.1.4. Завдання аграрної політики Співтовариства	235
14.1.5. Фінансування спільної аграрної політики Співтовариства	235
14.2. Поняття "сільськогосподарська продукція" і "сільськогосподарський товаровиробник" у праві Співтовариства	237
14.3. Правові інструменти спільної аграрної політики Співтовариства	240
14.3.1. Загальний огляд правових інструментів спільної аграрної політики Співтовариства	240
14.3.2. Сільськогосподарське ціноутворення	241
14.3.3. Інтервенційні закупівлі сільськогосподарської продукції	243

14.3.4. Премії і доплати сільськогосподарським товаровиробникам	244
14.3.5. Адміністративні обмеження обсягів сільськогосподарського виробництва	245
14.3.6. Регулювання експорту й імпорту сільськогосподарської продукції	246
14.4. Загальний огляд структурних перетворень у сільському господарстві Співтовариства	248
14.4.1. Загальна характеристика структуральної політики	248
14.4.2. Структурні перетворення сільського господарства нових держав-членів ЄС	249

Тема 15 ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СПІВТОВАРИСТВІ

15.1. Загальна характеристика спільної політики щодо захисту прав споживачів у Співтоваристві	251
15.2. Органи Співтовариства з захисту прав споживачів	252
15.3. Регулювання безпеки продуктів у Співтоваристві	254
15.3.1. Загальні правила регулювання безпеки продуктів у Співтоваристві	254
15.3.2. Регулювання безпеки харчової продукції в Співтоваристві	255
15.3.3. Регулювання безпеки нехарчової продукції в Співтоваристві	259
15.3.4. Регулювання розповсюдження небезпечних речовин та препаратів у Співтоваристві	261
15.4. Регулювання якості послуг у Співтоваристві	263
15.4.1. Регулювання якості фінансових послуг у Співтоваристві	263
15.4.2. Регулювання якості туристичних послуг у Співтоваристві	263
15.4.3. Регулювання електронної торгівлі у Співтоваристві	266
15.5. Регулювання контрактних зобов'язань у праві Співтовариства	266
15.6. Заборона нечесної комерційної практики у сфері захисту прав споживачів у Співтоваристві	271
15.7. Розв'язання спорів за участю споживачів у Співтоваристві	273

Тема 16
ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В СПІВТОВАРИСТВІ

16.1. Гармонізація права інтелектуальної власності в Співтоваристві	275
16.1.1. Винаходи	275
16.1.2. Промислові зразки	276
16.1.3. Торгові марки	277
16.1.4. Авторське право та суміжні права	277
16.2. Принцип вільного руху товарів і право інтелектуальної власності в Співтоваристві	279
16.3. Конкурентне право Співтовариства і право інтелектуальної власності	282

Частина 4
ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Тема 17
УГОДИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ЕКОНОМІЧНЕ
ТА ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ
ТА ІНШИМИ КРАЇНАМИ.
УГОДА ПРО ПАРТНЕРСТВО
ТА СПІВРОБІТНИЦТВО
МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА УКРАЇНОЮ.
НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

17.1. Угоди, що регулюють економічне та політичне співробітництво між Європейським Союзом та іншими країнами	287
17.2. Угода про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною	288
17.3. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу	291
17.3.1. Етапи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу	292
17.3.2. Механізм адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу	294
17.4. План дій "Україна — ЄС"	296

Тема 18

ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ГРОМАДЯН ІНШИХ КРАЇН В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

18.1. Правові засади громадянства Європейського Союзу	298
18.2. Співвідношення прав громадян Європейського Союзу та громадян інших країн. Політичні права громадян інших країн	300
18.3. Права громадян інших країн на Внутрішньому ринку Співтовариства	301
18.3.1. Правове становище фізичних та юридичних осіб інших країн в ЄС згідно з положеннями двосторонніх угод між іншими державами та ЄС	303
18.3.2. Правове становище громадян інших країн, що є членами сім'ї громадянина ЄС	304
18.3.3. Правове становище громадян інших країн, що є працівниками компаній, зареєстрованих в ЄС	305
18.3.4. Доступ українських фізичних та юридичних осіб до свобод Внутрішнього ринку Співтовариства згідно з Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами	305
18.4. Реформа законодавства Співтовариства щодо статусу громадян інших країн	306
СХЕМИ	311

ПЕРЕЛІК ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ

I. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	333
II. ЗАКОНОДАВСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	334
A. УСТАНОВЧІ ДОГОВОРИ ТА УГОДИ	334
Б. РЕГЛАМЕНТИ РАДИ МІНІСТРІВ	334
В. ДИРЕКТИВИ	336
Г. ІНШІ АКТИ ІНСТИТУТІВ ЄС	338
Д. РЕЗОЛЮЦІЇ	339
Е. ІНШІ ДОКУМЕНТИ	340

ПЕРЕЛІК СПРАВ

1. СПРАВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ПРАВОСУДДЯ	341
2. СПРАВИ ІНШИХ СУДІВ	352

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. ПІДРУЧНИКИ ТА МОНОГРАФІЇ	353
2. ПУБЛІКАЦІЇ В ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ	359
3. ІНТЕРНЕТ-АДРЕСИ	363
А. ІНСТИТУТИ ЄС	363
Б. НОРМАТИВНІ АКТИ ТА ДОКУМЕНТИ ЄС	364
В. ІНША ІНФОРМАЦІЯ	364

НБ ПНУС

744117

Право Європейського Союзу

Навчальний посібник

Друге видання

За редакцією Р.А. Петрова

Редактор — *Т.С. Храменкова*
Комп'ютерна верстка — *І.А. Томашівська*

Підписано до друку 27.01.2009. Формат 84 x 108 1/32.
Папір офсетний. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 19,35.

Тираж 800 прим. Зам. № 117

Віддруковано з оригінал-макета видавництва "Істина"
(свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 521 від 05.07.2001 р.)
у друкарні ПП Швець С.М.

32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. П'ятницька, 9а,
Тел.: (03849) 2-72-01, 2-20-79.